MARCHIZUL DE CUSTINE

SCRISORI DIN RUSIA

RUSIA ÎN 1839

HUMANITAS

ASTOLPHE LOUIS LÉONOR, marchiz de Custine, s-a născut la 18 martie 1790 la castelul Niderviller din Lorena. (Tatăl său, Armand, va fi executat în 1794, iar mama sa, Delphine, va cunoaște închisorile tinerei republici). Căsătorit în 1821 cu Léontine de Saint-Simon de Courtomer, care nu avea decât optsprezece ani; în ciuda unui început de căsnicie fericit și a nașterii unui fiu, marchizul va fugi în Anglia pentru a consuma o idilă cu un tânăr de care va rămâne legat mult timp. Moartea soției sale, în 1823, și cea a micului fiu, în 1826, îi vor adânci criza. Personaj complex, sancționându-și propriile moravuri, marchizul de Custine va încerca să se răscumpere prin scris. Cele patru romane publicate — *Aloys ou le religieux du Mont-Saint-Bernard* (1827), *Le Monde comme il est* (1835), *Ethel* (1835) și *Romuald ou la Vocation* (1848) —, ca și piesa de teatru *Béatrice Cenci* nu se vor bucura însă de succes. Dornic de recunoașterea lumii literare, marchizul va juca rolul unui Mecena al vremii sale, la ale cărui festinuri se vor întâlni Hugo și Lamartine, Balzac și Stendhal, George Sand și Baudelaire. Va dobândi însă aprecierea numai după ce își va fi descoperit adevărata vocație, aceea de călător și autor al unor excepționale documente umane inspirate de peregrinările sale: *L'Espagne sous Ferdinand VII* (1838) și, mai ales, *Lettres de Russie* (1843), aceasta din urmă bucurându-se de un succes uriaș nu numai în Franța (cinci ediții în unsprezece ani), ci în întreaga Europă, fiind imediat recunoscută drept „cea mai inteligentă carte despre Rusia scrisă de un străin". Marchizul de Custine moare în 1858.

MARCHIZUL DE CUSTINE

SCRISORI DIN RUSIA
RUSIA ÎN 1839

Ediție, prefață și dosar de
PIERRE NORA

Traducere din franceză de
IRINA NEGREA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IONUȚ BROȘTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CUSTINE, ASTOLPHE LOUIS LÉNOR, marquis de
Scrisori din Rusia : Rusia în 1839 / marchizul de Custine; trad.: Irina Negrea; pref.: Pierre Nora. – Ed. a 2-a. – București: Humanitas, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-50-1428-5

I. Negrea, Irina (trad.)
II. Nora, Pierre (pref.)

94(47)"1839"
821.133.1-992=135.1

MARQUIS DE CUSTINE
LETTRES DE RUSSIE. LA RUSSIE EN 1839
Edition présentée et établie par Pierre Nora
© Editions Gallimard, 1975, pour cette edition

© HUMANITAS, 2007, pentru prezenta versiune românească
Toate drepturile rezervate

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Prefață

„Călătoria este o dramă." Pentru ca două luni de ședere în Rusia lui Nicolae I să-i smulgă lui Custine acest strigăt, a trebuit ca imensa dramă istorică a Rusiei să trezească în acest om, primul care a înțeles-o, ecouri imprevizibile, dar pregătite cu mult timp înainte printr-un destin excepțional.

Și, mai întâi, prin interiorizarea unei drame fără memorie. Când ești sortit să porți numele de Astolphe Louis Léonor, marchiz de Custine, a fi conceput cu numai o lună înainte de căderea Bastiliei înseamnă o foarte proastă alegere a momentului. Să nu fi împlinit patru ani când, pe rând, bunicul apoi tatăl urcă pe eșafod. Să fi fost crescut în singurătate, într-un castel din Calvados, între o mamă prea iubită și prea înclinată spre iubire, frumoasa, atrăgătoarea Delphine de Sabran, pe jumătate mamă devotată și pe jumătate femeie frivolă, și ilustrul dar necredinciosul ei amant, Chateaubriand, de a cărui ședere la Fervaques Custine avea să-și amintească, povestind cum pescuia crapi din șanțurile castelului stând la fereastra camerei sale, în timp ce recita fraze din Martirii*: „primul meu ghid în viață", „omul care a avut cea mai mare influență asupra mea în tinerețe". Între aceste două prezențe copleșitoare, cum să nu fi fost dificilă intrarea în viață a acestui tânăr frumos, sumbru și bolnăvicios, dornic de a-și găsi un suflet pereche, intoxicat de introspecție și al cărui autoportret începe astfel: „La optsprezece ani, simt că totul s-a sfârșit pentru mine în această lume." Frate de lapte cu* René*, care adaugă unei sensibilități romantice provenite din însăși intimitatea creatorului său o rană existențială secretă și multă vreme misterioasă chiar pentru el: „Oricare ar fi fost starea în care cerul ar fi făcut să mă nasc,*

aș fi fost la fel de nenorocit." Suferă de amețeli, de cefalee cumplită ca urmare a unui accident. Se dă cu capul de pereți în toate accepțiunile cuvântului.

Și când, după o interminabilă adolescență chinuită de toate contradicțiile, după peregrinările europene ale marilor familii certate cu Imperiul, după ce mama sa a încercat în zadar să-l împingă în armata contelui d'Artois și în anticamerele congresului de la Viena — „iată-mă aproape de bogăție și onoruri, dar nu cred că le voi trece pragul" —, apoi în brațele unor bogate moștenitoare cu nume proustiene, Albertine de Staël, fiica ducesei de Duras — dar ce se întâmplă oare cu acest frate al eroului din Armance, *care rupe întotdeauna, în ajun, logodna cu aceste ambigue purtătoare de nume răsunătoare? —, când, în fine, la treizeci de ani, îl vedem însurat cu o frumusețe onorabilă din nobilimea provincială, și chiar tatăl unui băiețel, tânăra sa soție moare după naștere, la douăzeci și unu de ani.*

Și totuși, aceasta se petrece exact la timp pentru a evita adevărata dezonoare, catastrofa fără drept de apel, care îi va schimba pentru totdeauna cursul existenței: la 28 octombrie 1824, toată lumea bună din Paris află din gazete că Domnul Marchiz a fost găsit în acea dimineață ploioasă, pe jumătate gol, într-o fundătură din Saint-Denis, bătut zdravăn de camarazii de regiment ai unui soldat cu care avea o întâlnire amoroasă.

O astfel de aventură nu poate fi uitată în plină guvernare Villèle și la o lună după încoronarea lui Carol al X-lea, când ajunseseră la apogeu Franța ultraregalistă și Camera „regăsită", ce va vota cu pioșenie legea zisă a sacrilegiului și miliardul acordat emigranților. Comentariile celor mai binevoitori prieteni: „Iată un om prăbușit, dezonorat, marcat de pecetea dezaprobării", căruia „nu-i mai rămân decât consolările religiei". Foburgul Saint-Germain își coboară cortina de fier și îl trimite pe vinovat pe banca infamiei. Pentru totdeauna. Și, ca și cum i-ar fi fost dat să bea paharul amărăciunii până la fund, o meningită îi răpune copilul, iar mama sa, la rândul ei, moare sfâșiată de durere[1].

[1] *Mama sa, pe care nu putem consimți să o părăsim fără a cita extraordinarul discurs funebru pe care Chateaubriand i l-a făcut mai târziu, în* Mémoires d'outre-tombe (Memorii de dincolo de mormânt),

Din această criză se naște cu încetul un alt om, viitorul autor al scrisorilor pe care le vom citi. Un om care nu va mai suporta ipocriziile moralei afișate și conformismele castei lui, un om de nicăieri, îndurerat și mutilat, dar recâștigat: un om liber. Un Oscar Wilde extrem de bogat care trăiește în menaj oficial cu un tânăr englez, Edouard de Sainte-Barbe, „sclavul" a cărui fidelitate îl va urma dincolo de mormânt; umilește prin luxul său o societate care nu-l va mai accepta niciodată și împroașcă prin libertinaj, petreceri, conversație, una dintre cele mai celebre din vremea sa, un mediu literar de care ar dori cu disperare să fie recunoscut. Dar și de astă dată, un nou eșec. Nici unul dintre cele patru romane ale sale nu va convinge. Aloys ou le religieux du Mont-Saint-Bernard (Aloys sau călugărul de la Mont-Saint-Bernard), *apărut în 1827, fără nume de autor, este o scurtă autobiografie prost deghizată, cu același subiect ca și* Armance *care datează din același an.* Le Monde comme il est (Lumea așa cum este) *(1835) îi sugerează lui Jules Sandeau, în* Le Figaro, *această apreciere care exprimă opinia generală: „Dl de Custine este un mare nobil, un om de artă, înzestrat și plin de spirit, căruia nu-i lipsește decât un secretar." Cât despre* Ethel *(1835), un alt roman despre moravurile lumii londoneze și pariziene, critica se eschivează, iar mai târziu,* Romuald ou la Vocation (Romuald sau vocația), *1848, în patru volume, nu-i aduce decât favoarea ziariștilor interesați de reputația sa de mecena. O piesă,* Béatrice Cenci, *nu are nici ea mai mult noroc, în ciuda șuvoiului*

și despre care Custine a apreciat, citindu-l, că are o armonie puțin prea retorică și academică pentru o femeie care îl iubise timp de douăzeci de ani: „Am văzut-o pe aceea care a înfruntat eșafodul cu un curaj atât de măreț, am văzut-o, mai albă ca o Parcă, învești mântată în negru, cu trupul subțiat de moarte, cu creștetul împodobit doar de păru-i de mătase, am văzut-o zâmbindu-mi cu buzele ei palide și dinții ei frumoși, când părăsea Sécherons, aproape de Geneva, pentru a-și da sufletul la Bex, la intrarea în Valais; i-am auzit coșciugul, trecând noaptea pe străzile singuratice din Lausanne, în drum spre locul de veci de la Fervaques: ea se grăbea să se ascundă într-un pământ pe care nu-l stăpânise decât o clipă, ca și viața ei..." (*Pléiade, v. I, pp. 172–173*).

de aur distribuit de Custine pentru a o face acceptată la Comedia Franceză. Hugo și George Sand, Théophile Gauthier, Balzac, Stendhal, Lamartine și Baudelaire, care îi va aduce totuși un omagiu postum, se perindă la masa, devenită celebră, din strada La Rochefoucauld, animă petrecerile de la Saint-Gratien, proprietatea cumpărată în pădurea Montmorency după lichidarea domeniului de la Fervaques, dar Custine nu va obține niciodată de la ei decât complimente adresate în particular. „N-am năzuit niciodată decât la un singur lucru în viață", va mărturisi el vechii sale prietene Sophie Gay, în 1843, când Rusia în 1839 *îi va fi adus, în sfârșit, în ciuda veșnicei tăceri a presei, un enorm succes de librărie, „acela de a avea un loc printre scriitorii buni din vremea mea și de a fi socotit de către ei ca unul de-al lor." În zadar. A fost și va rămâne un om fără familie.*

Custine, omul tuturor exilurilor. Exil istoric al acestei mari familii decapitate a Vechiului Regim, exclusă din joc de Revoluție și de noua ordine a lumii. Exil moral al acestui om condamnat să practice, cu o trufie de mare nobil, moravuri pe care el însuși le-a considerat întotdeauna ca pe un viciu, împotriva căruia se ridică credința sa fierbinte, deopotrivă mistică și îngust dogmatică, un catolicism deprins din copilărie, în care n-a încetat să afle mângâiere și reproș, ceva aidoma ispitei mânăstirești. Exil social al acestui aristocrat, respins brutal de o castă cuprinsă dintr-odată, în jurul anului 1825, de bigotism, de revenirile unei religiozități penitente și de îngustimile unei morale burgheze născânde. Exil literar de asemenea, lipsa sa de creativitate împingându-l în zona amatorismului în ochii acestei lumi romantice trecute de la boem la academic, și condamnându-l la hiperbole de complezență, în care Custine este prea inteligent pentru a nu vedea semnele disprețului. Subiect de epigrame și de cronici pariziene, iată ceea ce este Custine. Trebuie citite Memoriile vremii pentru a înțelege reticențele, ca să nu spunem repulsiile pe care Custine le inspiră în jurul lui. Contesa Merlin: „Bietul Marchiz, este fermecător, dar nu pot să-l ating, mâna lui îmi face silă... E lipicioasă!" Sau, de asemenea, prima impresie frapantă pe care o face într-un salon, lui Philarète Chasles, un profesor de la Collège de France, căruia

îi va fi dat mai târziu să-l înțeleagă și să-l iubească, cu „delicatețea lui aristocratică, lipsită de bărbăție, o timiditate bizară și un fel de sentiment personal de înjosire și de mortificare ce nu se potriveau cu străfulgerările vii și sclipirile filozofice, observațiile îndrăznețe care țâșnesc din acest amestec dens de modestie dureroasă și de melancolie, de misticism și de senzualitate josnică"[2]. Un Charlus, dar în clipele sale rele, fără tobe și surle, un Maurice Sachs care ar fi schimbat bucuros „Le Boeuf sur le toit" cu salonul Doamnei Récamier.

În fine, ultimul exil, căruia îi va datora de această dată capodopera sa: exilul politic al acestui legitimist eșuat în rândul monarhiei burgheze din cauza revoluției din Iulie, și trimis, precum alții astăzi la studii, în călătorie.

*

Călătoria: adevărata vocație a acestei ființe cultivate, dornice de evadare, „acest dulce fel de a-ți petrece viața", „istoria — mai adaugă el — analizată prin rezultatele ei".

Inițierea începuse de timpuriu, odată cu acel mare turneu de trei ani care, din 1811 până în 1814, îl făcuse să cunoască Europa, când și-a urmat mama însoțită de un nou amant, presupus a-i servi fiului drept medic și psihiatru: valea Rinului, Elveția și Italia. Aceasta a fost singura sa educație, deschiderea lui asupra lumii și vieții, asupra limbilor, artei, moravurilor și monumentelor. În această perioadă și-a găsit stilul, căruia îi va rămâne fidel până și în Rusia: scrisori imaginare către prieteni, scrise în principiu la fața locului, de fapt îndelung meditate pe baza notelor de călătorie, o tehnică ce îi permite deopotrivă reportajul trăit și digresiunea filozofică, aforismul și imitarea predecesorilor, fără a mai aminti despre cursul de istorie sau de interviu, ca acela luat împăratului Nicolae I — ceea ce ar putea însemna, de fapt, prima apariție a acestui procedeu. O lucrare neîngrijită, care seamănă cu un potpuriu și cu sporovăiala unui om de lume, multe pagini scânteietoare, dar de asemenea

[2] *Citat de marchizul de Luppé în biografia sa despre Custine (Editions du Rocher, 1957).* Cf. *Philarète Chasles,* Mémoires, *1876, v. I, p. 309.*

și mai cu seamă o reacție absolut personală, un ochi și o sensibilitate incredibil de moderne. El reia experiența în L'Espagne sous Ferdinand VII (Spania sub Ferdinand al VII-lea). *Dar, de data aceasta, un dublu ghinion. Custine își scrie atât de încet călătoria din 1831, încât atunci când cartea apare, în 1838, situația politică se schimbase în ambele țări. În Spania, Ferdinand al VII-lea murise în 1833, iar războiul civil o opunea pe regentă, sprijinită de liberali, absolutiștilor care îl susțineau pe fratele regelui, don Carlos. Ce interes prezenta pentru francezi o Spanie care nu mai exista? Cu atât mai mult cu cât absolutismul regelui defunct contrasta cu destinderea liberală inaugurată de monarhia din Iulie, iar Custine, împărțit el însuși între „extremism" și liberalism, între ostilitatea față de regimul dispărut și disprețul pentru cel nou, pare că nu vrea să iasă din ambiguitate.*

Și dintr-odată, iată modul major. A fost de ajuns un contact cu realitatea rusă, „această disciplină a taberei militare pusă în locul ordinii cetății, starea de asediu devenită stare normală a societății", pentru ca tot ceea ce fusese până atunci disparat și negativ în personalitatea sa să-și găsească brusc proiecția pozitivă. „Plecam în Rusia cu gândul de a căuta acolo argumente împotriva guvernării reprezentative, mă întorc de acolo partizan al constituțiilor."

Autocrația l-a dezvăluit sieși pe aristocratul liberal. N-a văzut decât acest sistem, dar l-a văzut ca nimeni altul înaintea lui. Se edifică încă de la formalitățile vamale, ba chiar înainte, de când hangiul din Lübeck, punct de trecere obligatoriu al călătoriilor dus și întors, îi declară că „o țară pe care o părăsești cu atâta bucurie și unde te întorci cu atâta părere de rău nu poate fi decât rea". Ancheta sa nu va face decât să argumenteze în patru volume elaborate cu răbdare o indispoziție imediată, o alergie de om hipersensibil, al cărui radar captează instantaneu insesizabilul. O violentă chimie politică și morală. Genul acesta de precipitare interioară nu are nevoie de perioade lungi de ședere, de cunoașterea limbii, de acele lungi și compromițătoare familiarități ce li se reproșează întotdeauna că nu le-au dobândit călătorilor a căror critică scandalizează. Custine face parte

din familia acelor firi intuitive de geniu care au înțeles totul între gară și hotel.

S-a sufocat în sistemul pe care l-a descris și l-a denunțat ca atare cel dintâi, cu „oprimarea lui deghizată în dragoste de ordine", „dar o ordine care costă prea scump ca s-o pot admira", „nobilimea sa lingușitoare", „taina care învăluie totul", acel „fanatism al supunerii" care îi împinge pe ruși „să confunde însușirile teribile ale stăpânilor cu puterea binefăcătoare a sfinților protectori pentru a pune astfel la adăpostul credinței toate cruzimile istoriei". O societate unde „nici o fericire nu este posibilă, căci îi lipsește libertatea", o societate condamnată la minciuna generalizată, „căci a spune adevărul ar însemna să zdruncini statul", la manipularea permanentă a istoriei prin „necesitatea în care se află stăpânul de a reface faptele". Mania permanentă de a spiona și mistificarea, ura față de privirile străinilor, căci „regimul nu ar rezista nici douăzeci de ani în fața unei comunicări libere cu Apusul". „Pretinse progrese care nu sunt decât o imitare servilă a Europei" îmbinată cu un insondabil amestec de orgoliu și de umilință. O „țară a pasiunilor neînfrânate sau a firilor slabe, a revoltaților sau a automatelor, fără intermediar între tiran și sclav". Și mai presus de toate, o ambiție „dezordonată și imensă", „lege suverană a acestei națiuni, prin esență cuceritoare", un imperialism „care nu poate încolți decât în sufletul asupriților și nu se poate hrăni decât din nenorocirea unei națiuni întregi care, avidă din cauza privațiunilor, își ispășește dinainte, la ea acasă, printr-o supunere înjositoare, speranța de a exercita tirania în alte părți". Singur împăratul scapă de condamnare, nu prin însăși personalitatea lui, ci prin odioasa autoritate pe care o încarnează și care îl transformă într-o persoană inevitabil interesantă: despre ce să vorbești, dacă nu despre el? Și este încă unul dintre reproșurile, ca și una dintre descoperirile acestui moralist, aceea că una dintre legile monocrației, chiar și atunci când aceasta nu este detestabilă, cum s-a întâmplat în Franța lui Ludovic al XIV-lea sau în Franța gaullistă, este de a reduce analiza politică la o eternă psihologie. „Ce i-a făcut omul lui Dumnezeu pentru ca acesta să fi condamnat șaizeci de milioane dintre semenii săi să trăiască

în Rusia?" Și „în fața acestui imperiu al tăcerii adânci, al întinderilor nesfârșite, al ținuturilor pustii, al orașelor singuratice, al chipurilor prudente și atât de puțin deschise, încât societatea însăși pare un vid" Custine, cu o milă care îi conferă măreție, are această frază remarcabilă: „Iată un fenomen moral la care nu poți fi martor fără a vărsa lacrimi de sânge." Rusia a operat în el o convertire: „Este oare vina mea dacă, plecând să cer unei guvernări absolute noi argumente împotriva despotismului de la noi, împotriva dezordinii botezate cu numele de libertate, n-am fost izbit decât de abuzurile autocrației?"

Se impune paralela cu Tocqueville, o altă inteligență legitimistă plină de disponibilitate, al cărui prim volum din La Démocratie en Amérique (Democrația în America) *apare exact în 1835. Fără îndoială, poate părea un lucru deplasat, în măsura în care Tocqueville, la treizeci de ani, refăcând drumul lui Montesquieu și întemeind știința politică modernă, este în comparație cu estetul de cincizeci de ani un spirit superior. Custine i-a resimțit influența și a pus în evidență un citat din* Democrația *în lucrarea sa* Spania sub Ferdinand al VII-lea. *Și există chiar toate motivele de a crede, deși nu avem nici o dovadă în acest sens, că succesul imediat al* Democrației *este motivul hotărâtor care l-a împins pe Custine, încurajat de Balzac*[3]*, să viziteze celălalt pol, celălalt avanpost al civilizației europene. Trebuie oare să amintim de ultima pagină din Tocqueville, despre cele „două mari popoare care, pornite din puncte dife-*

---

[3] *După* Spania sub Ferdinand al VII-lea, *Custine a primit de la Balzac o scrisoare care a avut categoric un efect asupra hotărârii de a vizita* Nordul, *adică Rusia: „Puține sunt cărțile moderne care pot fi comparate cu aceste scrisori... Sunteți călătorul prin excelență. Ceea ce faceți mă uimește, căci mi se pare că aș fi incapabil să scriu asemenea pagini... Dacă faceți același lucru pentru fiecare țară, veți fi realizat o colecție unică în felul ei și de cel mai mare preț, credeți-mă. Mă pricep la așa ceva. Voi face tot ceea ce îmi stă în putință pentru a vă determina să zugrăviți astfel Germania, Italia interioară, Nordul, Prusia. Va fi o carte mare și o glorie măreață" (Balzac,* Correspondance, *Garnier, 1964, vol. III, pp. 424–426).*

rite, par să înainteze spre aceeași țintă... chemat fiecare de o intenție secretă a Providenței să țină într-o zi în mâini destinele unei jumătăți a lumii?"

Cele două cărți au marcat un moment important: după această dată, nu se mai vorbește despre Rusia sau despre America ca înainte[4]*. Cei doi oameni provin din același mediu social, politic și religios. Amândoi au avut de suferit din punct de vedere familial din cauza Terorii*. Amândoi sunt legați în mod deosebit de valorile aristocratice ale Vechiului Regim și privesc cu pesimism și dispreț instaurarea monarhiei burgheze. În fine, amândoi nu văd decât în religie rațiunea de a fi a ordinii sociale. Revoluția, progresele egalității sociale sunt problema lor esențială. Unul pornește cu scepticism să analizeze laboratorul egalitarismului modern, celălalt, cu certitudine, depozitarul inegalităților tradiționale. Unul crede că vizitează Infernul, celălalt Paradisul. Tocqueville, convins că forța democrației americane rezidă în instituțiile ei locale, poposește aproape în exclusivitate în provincie, vizitează foarte puțin Washingtonul, la capăt de călătorie și spre a fi cu conștiința împăcată. Custine, mergând în cea mai centralizată țară a creștinătății, își concentrează atenția asupra capitalei, curții și aparatului de stat.*

Apropierea în timp a călătoriilor îi conduce totuși la concluzii aproape identice: o raliere rezonabilă care se exprimă în termeni aproape simetrici. Tocqueville: „Principiile pe care se bazează constituțiile americane, principiile de ordine, de ponderare a puterilor, de libertate reală, de respect sincer și profund

---

[4] Cf. *cele două opere fundamentale. Pe de o parte, René Rémond,* Les Etats-Unis devant l'opinion française, 1815–1852 (Statele Unite în fața opiniei publice franceze, 1815–1852), *2 vol., A. Colin, 1962, în speță, pp. 376–389. Pe de altă parte, Michel Cadot,* La Russie dans la vie intellectuelle française, 1839–1856 (Rusia în viața intelectuală franceză, 1839–1856), *Fayard, 1967, în speță partea a treia, cap. 5 și 6 pe care le-am urmat foarte îndeaproape pentru întocmirea Dosarului.*

* *În fr.* La Terreur, *perioada Revoluției franceze cuprinsă între votarea* Legii Suspecților *(5 septembrie 1793) și căderea lui Robespierre, la 9 Thermidor (27 iulie 1794). Marea Teroare din iunie–iulie 1794 a dus la eșafod aproape 1 400 de condamnați (n. t.).*

al dreptului sunt indispensabile tuturor republicilor... După cum vom avea o libertate democratică sau o tiranie democratică, soarta lumii va fi diferită, și putem spune că depinde astăzi de noi ca Republica să fie instaurată peste tot sau abolită peste tot." Iar Custine: „Plecând din Franța speriat de abuzurile unei libertăți mincinoase, mă întorc în țara mea convins că dacă guvernarea reprezentativă nu este cea mai morală, logic vorbind, este înțeleaptă și moderată în practică; când vezi că pe de o parte ferește popoarele de licența democratică, și pe de altă parte de cele mai strigătoare abuzuri ale despotismului... te întrebi dacă nu trebuie să impui tăcere antipatiilor tale și să suporți fără să te plângi o necesitate politică ce, la urma urmei, aduce națiunilor pregătite pentru ea mai mult bine decât rău."

Custine nu a greșit urmând exemplul lui Tocqueville, de care s-a dovedit demn. Nici în perspectiva de lungă durată, în care, așa cum Tocqueville, prin exemplul american, a surprins mișcarea fundamentală a tuturor societăților moderne, Custine a caracterizat prin autocrația țaristă toate formele de dictatură bolșevică. Nici în imediat, din moment ce această capodoperă de vigilență critică și de ferocitate răzbunătoare i-a adus de îndată, în ochii unui public liberal sau burghez, un succes fulgerător: patru ediții în mai puțin de trei ani, fără a pune la socoteală edițiile pirat, 200 000 de exemplare vândute în străinătate în zece ani, anunță el cu mândrie. Un „bestseller" al secolului al XIX-lea; cum se explică acest triumf?

*

Momentul călătoriei este aici capital. Căci imaginea Rusiei, dintre puteri aceea care, în raportul internațional de forțe, apăsa cel mai greu asupra Franței începând cu 1815, cunoscuse recent, din 1830, o răsturnare subită și spectaculoasă.

Nicicând raporturile nu fuseseră mai strânse între cele două țări decât în ultimii ani ai Restaurației, odată cu venirea la tron aproape simultană a lui Carol al X-lea și a lui Nicolae I, în 1825. Dar acestea rămâneau perfect limitate la marginea păturilor conducătoare franceze, nobile și catolice. Poporul, în

schimb, mai resimțea încă amintirea campaniei din Rusia și a ocupației rusești la Paris, iar burghezia liberală era prea prinsă de luptele sale politice interne pentru a-i acorda Rusiei altceva decât o ostilitate de principiu. Doar câțiva foști slujbași ai Imperiului sau călători liberali, precum Ancelot, de exemplu, cu Six mois en Russie (Șase luni în Rusia), *apărută în 1827, sau J.B. May, într-o lucrare al cărei titlu anticipează cu zece ani pe acela al lui Custine,* Saint-Pétersbourg et la Russie en 1829, (Sankt-Petersburg și Rusia în 1829), *vedeau în Rusia simbolul despotismului care, „sub orice formă s-ar prezenta, este intolerabil prin simplul fapt că există"; sau Héreau, unul dintre rarii specialiști cunoscători ai limbii ruse, care ironiza, referindu-se la* L'Ermite en Russie (Ermitul în Rusia) *a lui Dupré de Saint-Maur, „flecărelile oamenilor de lume, care ne-au obișnuit să credem că Rusia se limita la Sankt-Petersburg și la Moscova, ceea ce dezvăluie taina Rusiei aproape în aceeași măsură în care o călătorie de la Honfleur la Le Havre te familiarizează cu marea"*[5] *și recurgea la* Statistique générale de l'Empire russe (Statistica generală a Imperiului rus) *de Schnitzler (1829), care va fi una din puținele surse sigure de documentare ale lui Custine.*

Dar Franța restaurată, în schimb, trăia luna de miere alături de campionul Sfintei Alianțe, întruchiparea principiului legitimității, acest Imperiu recent europenizat care, solid instalat pe imensitatea sa rurală și pe sistemul său social întemeiat pe sclavie și pe o nobilime din secolul al XVIII-lea, părea, adevărată santinelă a ordinii, ultimul refugiu împotriva oricărei evoluții liberale, a oricărei dezlănțuiri revoluționare. O bună parte din personalul guvernamental și al congregațiilor, și mai întâi iezuiții atotputernici sub Carol al X-lea, nu dobândiseră oare, odată cu emigrația, un trecut rus? Baronul de Damas, ministru al Afacerilor Externe în 1825, se considera „cel mai vechi camarad" al lui Pozzo di Borgo, ambasadorul rus la Paris: amândoi au fost educați la colegiul iezuit din Sankt-Petersburg. Polignac deținea un domeniu oferit de Ecaterina a II-a

[5] Revue encyclopédique, *1829, v. XLIII, p. 751.*

familiei sale. Nu sunt decât exemple. Un curent continuu de schimburi, colonia franceză rămasă în Rusia, sau venită ca să practice diverse profesiuni — de ingineri, negustori, profesori sau modiste —, colonia rusă care găsise la Paris, ca Doamna Swetchine și celebrul său salon, o patrie de adopțiune, întreținea între „aceste prietene și aliate naturale", potrivit expresiei din acea vreme, o excepțională intimitate. Nimeni nu sesiza atunci originalitatea funciară a Rusiei și a destinului său istoric. Toți cei ce în Franța se numărau printre notabilități preamăreau, în toate revistele și ziarele, europenizarea moravurilor înaltei societăți ruse, rolul străinilor în dezvoltarea comercială și industrială, pe un ton ce ține de veneratie, când venea vorba despre politică, și de indulgența paternalistă, când era vorba despre cultură. Contele de Montalivet face chiar o apologie a „catehismului lui Suvorov"[6]*. Cât despre sclavie, lumea se oprește la ceea ce spunea de Maistre: „Sclavia există în Rusia, pentru că acolo este azi necesară și pentru că împăratul nu poate domni fără sclavie."*[7] *Punct. Și se merge mai departe, repetându-se cuvântul-cheie care salvează în mod miraculos înapoierea economiei, analfabetismul, corupția administrativă, rigorile cenzurii și brutalitatea armatei:* progresul. *„Colosul care apasă asupra poporului se află în stare progresivă. Rusia asistă la creșterea cu o rapiditate prodigioasă nu numai a locuitorilor ei, ci și a bogăției lor, a cunoștințelor lor, a sentimentelor lor morale și chiar a drepturilor lor..."*[8] *Alianța cu Rusia, pentru care Chateaubriand se străduise cu atâta înfocare după congresul „său" de la Verona, rămânea marele gând al Bourbonilor. Și fără îndoială că acesta era foarte aproape să se înfăptuiască, în perioada următoare expediției din Alger, încurajată de țar, când două evenimente majore, revoluția din Iulie de la Paris și insurecția de la Varșovia din decembrie, aveau să întrerupă brusc idila și să schimbe imaginea imperiului țarilor de la trandafiriu la negru în ochii tuturor, chiar și ai celor mai favorabili.*

---

[6] *În* Revue de Paris, *1830.*

[7] *Joseph de Maistre:* Quatre chapitres inédits sur la Russie (Patru capitole inedite despre Rusia), *1829.*

[8] *J.C.L. de Sismondi,* Revue encyclopédique, *v. XXV, 1825.*

Tensiunea crește odată cu cele trei Zile Glorioase: Nicolae I pretinde a nu-l cunoaște pe Ludovic-Filip; și când acesta din urmă, împins de efervescența națională, pare să-și aducă sprijinul revoluției din Belgia, apărătorul tronurilor legitime amenință chiar cu o nouă coaliție antirevoluționară. De la această hotărâre nu-l abat decât mustrările ambasadorului Bourgoing: „Nu vă îndoiți, Sire, în fața tribunalului Europei atente apărătorii acestei dogme ar fi nimiciți: abilitatea scriitorilor noștri ne face stăpânii opiniei în Europa"[9] și scepticismul marelui duce Constantin, care îl avertizează că „opinia publică, acest mare și infernal motor al evenimentelor, ar taxa Rusia drept posesoarea unui spirit agresiv"[10]. Dar dacă noua dinastie reușește să potolească neliniștile rușilor minimalizând importanța schimbării de domnie, poporul nu înțelege lucrurile la fel. O burghezie liberală înflăcărată și numeroasă pătrunsese de curând în viața politică. Ea rămăsese până atunci străină de problemele unei puteri a cărei ierarhie socială nu includea o clasă echivalentă. Or, vechiul său reflex revoluționar și tricolor tocmai fusese provocat. Suficient ca Rusia să aprindă o scânteie și reflexul acesta avea să se trezească într-o îndârjire de cruciadă populară și eliberatoare: acest moment a fost insurecția din Polonia și nemiloasa ei reprimare.

Nimic nu poate reda revărsarea de fervoare care a salutat răscoala polonză, delirul de solidaritate belicoasă cu „Franța Nordului", de care francezii se simțeau legați printr-o prietenie seculară. Articole fulminante, furtuni parlamentare, ploaie de broșuri, avalanșe oratorice. „Război rușilor! Moarte rușilor!" La Paris izbucnește revolta împotriva guvernului temporizator, în seara în care ministrul de război anunță că „ordinea domnește la Varșovia". Revoluția prea devreme oprită la Paris reapare ca o speranță în altă parte și, într-un transfer de pasiune deposedată, liberalii francezi își însușesc cauza polonză. În primele

---

[9] *Afaceri externe, corespondență diplomatică, 181, f. 289, 28 august 1830.*

[10] *Constantin lui Nicolae, 25 august 1830. Citat de C. de Grünwald,* La vie de Nicolas Ier (Viața lui Nicolae I), *Hachette, 1946, p. 118.*

rânduri ale celor care se simt implicați: catolicii, pentru care insurecția de la Varșovia constituie un caz de conștiință. Polonia este catolică, preoții au participat activ la insurecție. În zadar papa îi dezavuează formal, cum ar putea catolicii admite fără să se cutremure rigorile rusificării asupra marșului de pionierat al catolicismului? Catolicii liberali nu șovăiau să se delimiteze de consemnele Sfântului Scaun și, în frunte cu Lamennais, să ia partea Poloniei zdrobite: „Dormi, o! Polonia mea, dormi în pace în ceea ce ei numesc mormântul tău, eu știu că este leagănul tău."

Pentru mai mulți ani de acum încolo, cauza Rusiei este decisă. Toate argumentele invocate ieri de aristocrație în favoarea ei, anume tradițiile ei istorice, fidelitățile ei politice, gustul ei pentru cultură și comunitatea ei de religie, iată-le brusc refuzate de întreaga Franță liberală, pentru a-și justifica prietenia purtată Poloniei. Criza poloneză din 1831 a forțat opinia franceză să aleagă între Polonia și Rusia ca între două sisteme de valori incompatibile. Însăși abilitatea polonezilor a conferit luptei lor un caracter simbolic și sacru. Curând, valul de exilați s-a priceput să confirme alegerea pasiunii imediate. Activitatea lor, propaganda lor au exploatat indignarea franceză și au conferit revendicărilor lor autoritatea unor drepturi imprescriptibile, odiseei lor o aureolă de martir, părăsirii de către guvernul francez alura unei trădări scandaloase. Calvarul polonez a fost cauza unei opinii fără cauză, epopeea unei burghezii frustrate de epopeea sa. Nu se va mai discuta, până aproape de 1835, decât de povestirile evadaților din Siberia, de sălbăticiile cazacilor, de fapte de vitejie contra diplomației cnutului. Se descoperă retrospectiv întreaga dimensiune istorică a insurecției decembriste din 1825, a cărei importanță fusese minimalizată, mai mult sau mai puțin voit, de către presa Restaurației. Pe bulevarde și în cafenele, nu se mai aude decât Varșoviana *lui Casimir Delavigne. O sală entuziastă aplaudă la Pleyel primul concert al lui Chopin și plânge în modulațiile* Polonezei*: „tunuri ascunse sub flori!", exclamă Schumann. George Sand îl compară pe Mickiewicz cu Goethe și Byron și exclamă: „Toată simțirea, toată gândirea, tot ceea ce în Rusia*

mai merită încă numele de om plânge lacrimi de sânge pentru Polonia."[11] *Victor Hugo, căruia i se reproșase tăcerea, se crede obligat să se angajeze cu un cuplet nereușit și în* Les Chants du Crépuscule (Cântecele amurgului) *întâlnim:*

Tristă Polonie! Vai, iată-te legată
Și-nvinsă, târâtă spre mormânt!...
Bașkirii au pășit pe trena ta regală
Și-au pângărit-o, călcând-o în picioare!...
Iar ochii tăi, încețoșați de moarte,
Grăiesc: O, Franța, surioară, e cineva pe-aproape?[12]

Pentru multă vreme, Franța, prost informată în legătură cu problemele slave, nu mai vede Rusia decât prin ochii emigraților. De la Londra, unde își încheie lunga sa carieră ca ambasador, Talleyrand, care găsește astfel un motiv de a propovădui încă o dată alința engleză, îi avertizează pe Casimir-Perier: „Va fi nevoie de mulți ani pentru ca Rusia să uite adeziunea morală pe care Franța a dat-o evenimentelor din Polonia."[13]

Când și-a întreprins călătoria, însuși Custine va avea un motiv în întregime polonez, un motiv frumos și fermecător, în persoana lui Ignace Gurowski, un tânăr refugiat pe care îl instalase de patru ani la el, formând un cuplu în trei, și în favoarea căruia vrea să intervină pe lângă împărat. Dar călătoria sa intervine într-un al treilea timp, când o opinie ușor obosită, saturată de imaginea unei Rusii diabolice, fabricată de o emigrație poloneză omniprezentă și activă, istovită de propria sa petrecere, începe să revină asupra condamnării sale absolute. Opinia publică cere altceva. Au trecut zece ani. Zece ani de tăcere rece și de relații convenționale, zece ani de călătorii rare și pașapoarte dificile: lui Custine îi vor trebui nu mai puțin

---

[11] *În* La Revue des Deux Mondes, *1839, v. IV,* „Faust, Manfred, Konrad".

[12] *La data de 12 septembrie 1835,* Oeuvres poétiques, *Pléiade, pp. 847–848.*

[13] *4 ianuarie 1838. Citat de vicontele de Guichen,* La Révolution de Juillet et l'Europe (Revoluția din Iulie și Europa), *1917.*

de doi părinți ghilotinați pentru a-l obține pe al său. Rușii cred că pot conta pe el pentru o utilă contrapropagandă; îl încurajează să vină. Lumea dorește ceva nou și informativ, este pregătită pentru nuanțări. Când, în 1843, apare cartea Rusia în 1839, *un public virtual mai larg decât oricând este așadar prins aproape pe picior greșit, agreabil instalat în prejudecățile sale în momentul în care se temea că va trebui să audă adevăruri mai puțin severe. Era începutul unei reveniri pe care tocmai succesul lui Custine l-a oprit brusc, aducând opiniei liberale ajutorul neașteptat al unui rechizitoriu venit din partea unei autorități de nebănuit și care, până la abolirea iobăgiei, până la călătoria lui Anatole Leroy-Beaulieu și descoperirea romanului rus de către Vogüé, va domni necontestat și va da tonul. Pentru a fi apoi complet uitat.*

*

Războiul rece a fost acela care l-a reînviat pe Custine. În Occident cel puțin, căci în Rusia, primit pe moment cu furie, interzis până la Revoluția din 1917 și curând după aceea, n-a încetat niciodată să circule pe ascuns și să fie retipărit clandestin. Ultima traducere datează din 1930, sub auspiciile Societății Deținuților și Exilaților politici care o declară, ca odinioară Herzen, „cea mai inteligentă carte despre Rusia scrisă de un străin"[14].

Extraordinar destin postum al unei cărți care nu este totuși lipsită de carențe grave. Independent de frivolitățile moralizatoare, de inexactitățile sau de erorile istorice, ca și de nesfârșitele digresiuni salonarde, este imposibil să n-o consideri părtinitoare sau parțială. Custine a rămas prizonierul prejudecăților sale și mai ales al informatorilor săi.[15] *Profund catolic el însuși, și împărtășind în acest sens amărăciunile recente ale unui mediu devenit cel mai avizat, el își rezervă săgețile cele înțepătoare pentru Biserica ortodoxă „ieșită dintr-un palat pentru a păstra ordinea într-o tabără" și făcută pentru „a*

[14] *BN 8° M. 23, 802.*

[15] Cf. *Dosar: „Informatorii ruși ai lui Custine".*

sluji poliției să înșele națiunea: iată totul". Zadarnic ne avertizează Custine la sfârșitul „Cuvântului înainte" că, dintre toate faptele pe care le-a relatat fără să le poată observa el însuși, nu le-a reținut decât pe „acelea cărora caracterul și poziția oamenilor de la care le aflasem le conferea în ochii mei un sigiliu incontestabil de autenticitate", această fidelitate nu l-a împiedicat să pună bârfelile și vorbele auzite pe același plan cu informațiile autorizate. Și chiar și acestea emanau dintr-un mediu foarte restrâns: în particular supraviețuitorii și moștenitorii liberalilor decembriști, clandestinul Cerc al celor Șaisprezece, ce pare a fi evocat de frumosul pasaj despre „câțiva oameni" ale căror „riduri de tinerețe dezvăluie mâhniri adânci și inspiră o mare milă", „care roșesc pentru faptul că se simt oprimați" de către „o putere exorbitantă care își dăunează sieși: un spirit de revoltă mocnește în armată". În așa măsură încât critica cea mai atentă[16] *a putut vedea în Custine instrumentul unui grup de liberali fericiți de a transmite ideile lor în străinătate. Deși ne aduce aici informații a căror calitate i-a uimit câteodată chiar pe ruși, această docilitate provine mai puțin dintr-un scrupul de anchetator cât dintr-o anumită lenevie a turistului monden. Cât despre imaginea sa despre Rusia, Custine o are de la Aleksandr Turgheniev încă dinainte de a trece frontiera, de la prințul Kozlovski pe vasul* Nicolae I, *de la Viazemski sau de la curtea împăratului de la Petersburg, din conversațiile Clubului englez de la Moscova: capitale și persoane de vază. Doar o povestire subțiratică despre mica sa incursiune la Iaroslav și la Nijni-Novgorod, în esență consacrată recepțiilor sale la prințul Golițîn și la guvernatorul Buturlin. Pe scurt, Custine n-a văzut nici provincia, nici poporul. Chiar și din realitatea întâlnită, i-au scăpat porțiuni întregi: nimic sau practic nimic despre Pușkin, Lermontov și literatură în general, nimic despre slavofilie, din care a reprodus câteva idei fără a înțelege forța curentului și dimensiunile edificiului, nimic despre profunzimea sentimentului religios, misticism și credință.*

---

[16] Cf. *M. Cadot*, op. cit.

Și totuși realitatea este aceasta: Rusia în 1839 *nu este doar un document pentru istorici, ea rămâne extraordinar de vie în principiul ei activ. Pentru că, așa cum o spune foarte just George Kennan, „dacă nu este o carte foarte bună despre Rusia în 1839, este în mod sigur o carte excelentă, fără îndoială cea mai bună dintre toate, despre Rusia lui Stalin și de asemenea o carte deloc proastă despre Rusia lui Brejnev și Kosîghin"*[17]*. Nu poate fi citită decât cu ochii de astăzi. Iar atunci, formulele abundă în toate paginile, formule care, discutabile pentru epoca lor, par de un adevăr strigător când le citim prin prisma celor aflate despre regimul stalinist. Fenomenul este cu atât mai tulburător cu cât nu există, de fapt, nici o măsură comună între cele două sisteme, iar construcția Petersburgului și fortăreața Petropavlovsk par jocuri de copil pe lângă „construcția socialistă" și arhipelagul Gulag, chiar dacă balanța poate părea egală între rusificarea din Polonia și normalizarea din Cehoslovacia. Oricum, descrierea există, la fel și explicația mecanismelor, cu trufia potrivită și marele suflu al indignării. Te freci la ochi: marchizul ieșit de sub fustele Delphinei pare să fi anticipat cu un secol critica bolșevismului, spunând ceea ce trebuia, sau aproape tot, înainte de Suvarin și Trotki, înainte de* Întuneric la amiază, *înainte de contestatarii actuali și de* samizdat*; și s-ar găsi nenumărate pasaje din cartea sa care pot fi puse față în față cu Andrei Amalrik și Marcenko, cu Evghenia Ghinzburg și Nadejda Mandelstam. Aici se ascunde misterul: în ce fel coșmarul din 1839 a devenit realitatea din 1939 și cvasi-realitatea din 1969? Este întrebarea pe care această carte ne-o pune cu obstinație. Asemănare reală între cele două epoci? Oglindă deformantă a retrospectivei? Și de ce, mai întâi de toate, această eclipsă de aproape un secol?*

Pentru că, dintre cele trei forțe care aveau să-și împartă până în 1917 istoria rusă, anume reacțiunea, liberalismul și revoluția, Custine n-a atacat frontal decât una singură, prima men-

---

[17] Cf. *studiul său interesant și unic, George F. Kennan:* The Marquis de Custine and His „Russia in 1839" (Marchizul de Custine și cartea sa „Rusia în 1839"), *Princeton, U.P., 1971.*

ționată. A văzut-o cu atât mai bine cu cât momentul era propice, în această Rusie incomplet restabilită după traumatismul pe care i-l aplicase, în replică, reprimarea insurecției poloneze, moment ce reprezintă una dintre cele mai sumbre perioade din domnia lui Nicolae I: patru comploturi în iarnă, un val de conspirații în armată, precum și ampla și cumplita răscoală țărănească de la Simbirsk. A întrezărit în depărtarea probabilităților eventualitatea celei de-a treia dintre forțe, revoluția, nu sub forma unei ridicări a maselor, ci ca punctul logic de explozie a unui sistem imposibil și ca alternativă a imperialismului: „Ori lumea civilizată va recădea, mai devreme de cincizeci de ani, sub jugul barbarilor, ori Rusia va trece printr-o revoluție mai grozavă decât a fost aceea din apusul Europei, și ale cărei urmări se mai simt și astăzi." Dar nici nu a bănuit măcar izbucnirea unui liberalism de tip occidental care avea să vadă lumina zilei în acel aggiornamento al puterii, sub Alexandru al II-lea, apoi în opoziția „cadeților" (constituțional-democrată), pentru a ocupa scena din 1905 până în 1914. Dacă Revoluția nu ar fi triumfat, mărturia lui Custine nu ar mai reprezenta decât cel din urmă repertoriu, ușor prăfuit și îndurerat, al arhaismelor unei Rusii pe punctul de a dispărea.

Dar Revoluția a avut loc și s-a tradus tocmai printr-o revenire în forță a tuturor arhaismelor. Nu prin faptul că ar fi pus în evidență forța indestructibilă a unei tradiții specific rusești, așa cum au vrut să vadă, adoptându-l în mod providențial pe Custine, criticii din timpul războiului rece[18]. Procesul este în altă parte. Aparenta similitudine dintre țarismul „à la Custine" și stalinism exprimă de fapt o dublă mișcare interioară a societății[19]. Sfera statului și a guvernului s-a dilatat uimitor în Rusia revoluționară, ajungând să invadeze și să controleze totul, secătuind izvoarele vii ale culturii naționale și ale vieții

[18] Cf. *de exemplu prefața lui Henri Massis la* Lettres de Russie (Scrisori din Rusia), *editate de Livre Club du Libraire în 1960.*

[19] *Despre care Alain Besançon propune câteva analize pătrunzătoare pe care doar le amintesc aici.* Cf. *„Présent Soviétique et passé russe" („Prezent sovietic și trecut rus"), în* Contrepoint, *nr. 14, 1974.*

rusești. Religia, țărănimea, creațiile artistice și toate formele spontane de exprimare socială au supraviețuit într-adevăr, dar în declin, ca niște deșeuri în putrefacție în mrejele puterii. Statul stalinist, în schimb, devenea parcă o imensă evocare a trecutului, de la ritualismul bizantin până la imperialismul petersburghez, trecând prin cruzimea mongolă, marele cnezat al Moscovei, nebunia sângeroasă a lui Ivan cel Groaznic și voluntarismul modernizator al lui Petru cel Mare. Hipertrofie recapitulativă pe de o parte, anemie întârziată pe de altă parte. Or, cum Custine nu a văzut de fapt viața rusă — criticii săi slavofili i-au reproșat destul de mult acest lucru, Homiakov și Dostoievski în special — și cum el a îngroșat dimpotrivă până la monstruozitate viziunea despre aparatul de stat, această dublă deformare — „revenire strălucitoare a tuturor formelor de putere, supraviețuire fragilă și mumificată a restului", spune foarte bine Alain Besançon — favorizează o iluzie a opticii contemporane care pare a plasa Rusia în 1839 *în alinierea celei de astăzi. Așadar, prin exagerarea șarjei sale ca și prin unghiurile sale moarte a ajuns Custine să aibă dreptate; un secol mai târziu. Nici permanență istorică, nici Rusie veșnică: triumful postum al unei caricaturi.*

Dar un triumf care nu este fortuit. Căci la urma urmei, el s-a dus să privească Rusia și nu o altă țară, și a fost într-adevăr el, Custine, și nimeni altul, care în timpul căldurii din vara lui 1839 a simțit, în „mirosul de varză acră și de piei vechi, lustruite și mirositoare" că această țară ascundea virtualități vulcanice din care istoria avea să facă o tragică realitate. Pentru asta era nevoie de un geniu à la Goya și de o mobilizare generală a spiritului și a simțurilor. Era nevoie de asemenea de curajul de a o spune și de a înfrunta din nou scandalul și oprobriul, dezaprobarea și reproșurile. El știa acest lucru: „Am șovăit vreme de trei ani să public relatarea călătoriei... Dacă nu mi-aș fi resemnat cu gândul nedreptății lor, n-aș publica aceste scrisori! Îmi pare rău, dar prefer regretul oricărei remușcări..." Prin aceasta Custine este mare. El cunoaște virtutea trădărilor superioare. Este cel dintâi care să ne spună că un bun ziarist este acela care aprinde fitilul și își frige astfel de-

getele. Câtor reporteri și corespondenți străini nu li se adresează astăzi lecția sa? Reportajul sincer este acela care îți interzice să te întorci la locul crimei. Căci peste tot în lume există minciuni de denunțat, un adevăr istoric de dezvăluit. Prin Rusia în 1839, *Custine a scris în felul său propria sa* Călătorie la capătul nopții. *Și nici el nu a fost iertat. Baronul de Charlus sfârșește ca un Soljenițîn. Hotărât lucru, adevărul despre Rusia nu va ieși niciodată decât din gura unor paria?*

PIERRE NORA

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI FRANCEZE

Ediția integrală a cărții *La Russie en 1839* cuprinde patru volume *in-12* de patru sute de pagini fiecare, formate din treizeci și șase de scrisori. Ceea ce noi am ales reprezintă, așadar, între un sfert și o treime din total. O reproducere *in extenso* fiind, din punct de vedere material, imposibilă, am recurs la tăieturi de patru feluri:

1. suprimarea unor pasaje întregi: cea mai mare parte din cuvântul înainte, scrisorile II și III, consacrate amintirilor de familie, povestirea despre Thelenef (scrisoarea XVIII), a doua jumătate a scrisorii XXII și prima jumătate a scrisorii XXIII, scrisoarea XXIX despre Moscova și scrisorile XXX până la XXXVI despre călătoria la Iaroslav și Nijni-Novgorod;

2. pasaje care ni s-au părut digresive sau repetitive, sau pasaje ce făceau comparații cu alte țări europene, în special Franța, și care limitau prea mult cartea în timp;

3. paragrafe sau fraze în interiorul pasajelor păstrate, al căror caracter era fie prea anecdotic, fie, dimpotrivă, prea general;

4. mai multe note și apendice în care autorul citează, cel mai adesea, alte lucrări ca sprijin.

Toate aceste tăieturi sunt indicate prin puncte de suspensie.

Textul la care ne-am oprit este acela al ediției revăzute de Custine, purtând data de 1855, ediție ilustrată, pe două coloane, apărută la Paris, Librairie Amyot (editor), și care conține un avertisment al autorului, datat iunie 1854.

Cuvânt înainte

...Scrisorile pe care le veți citi nu au fost toate hărăzite publicului: multe dintre cele de început erau simple destăinuiri. Obosit de scris, dar nu și de călătorit, socoteam de astă dată că aveam să observ fără nici un fel de metodă, păstrându-mi descrierile pentru prieteni; veți afla însă, de-a lungul lucrării, din ce pricini m-am hotărât să încredințez totul tiparului.

Cea mai însemnată se întemeiază pe faptul că, pe zi ce trecea, simțeam cum mi se schimbau ideile prin cercetarea amănunțită a unei societăți cu desăvârșire noi pentru mine. Mi se părea că, spunând adevărul despre Rusia, aș înfăptui un lucru folositor, original și îndrăzneț, știut fiind că, până în prezent s-a întâmplat fie ca frica și interesul să dicteze slăviri nemăsurate, fie ca ura să ducă la publicarea atâtor defăimări. Mie însă nu mi-e teamă de nici una din aceste capcane.

Plecasem în Rusia cu gândul de a aduna argumente împotriva guvernării reprezentative, dar mă întorc de acolo partizan al constituțiilor. Guvernarea mixtă nu este, desigur, cea mai prielnică faptei, dar popoarele, când îmbătrânesc, simt tot mai puțin nevoia de a acționa. O cârmuire de acest fel poate sprijini producția cel mai mult, aducând oamenilor cum nu se poate mai multă bunăstare și bogății; dar, mai cu seamă, ea oferă cel mai mult de lucru gândirii în sfera ideilor practice. În sfârșit, îl face pe cetățean independent, nu prin generozitatea sentimentelor,

ci prin acțiunea legilor. Iată, prin urmare, câte despăgubiri de seamă pentru atâtea neajunsuri grave.

Pe măsură ce am izbutit să descifrez tainele acestei cumplite și neobișnuite guvernări, regularizată, pentru a nu spune întemeiată, de Petru I, am priceput mai bine însemnătatea misiunii pe care întâmplarea mi-o încredințase.

Curiozitatea nemărginită pe care munca mea o stârnea rușilor, vădit neliniștiți de tonul meu rezervat, m-a făcut să cred la început că aveam mult mai multă putere decât mi-aș fi închipuit; dar, descoperind curând primejdiile la care mă putea expune sinceritatea, am devenit circumspect și prudent. Neîndrăznind să-mi expediez scrisorile prin poștă, le-am păstrat pe toate, ascunse extrem de grijuliu, ca pe niște documente suspecte; și, în acest fel, la întoarcerea în Franța, memorialul călătoriei era deja redactat, aflându-se în întregime la dispoziția mea. Totuși, vreme de trei ani am șovăit să-l public; a fost perioada de timp necesară pentru a putea împăca, în străfundurile propriei mele conștiințe, ceea ce credeam a se cuveni deopotrivă recunoștinței și adevărului. A biruit în cele din urmă adevărul, care mi se părea de natură să intereseze țara mea. Nu pot uita că scriu în primul rând pentru Franța și cred că este de datoria mea să-i dezvălui fapte folositoare și profunde.

Mă consider cel mai îndreptățit de a aprecia, fie și aspru, atunci când conștiința mi-o cere, imaginea unei țări unde am prieteni, de a analiza firea demnitarilor, fără a profera însă acuzații jignitoare, de a cita cuvintele oamenilor politici, începând cu acelea rostite de cel mai înalt personaj din stat, de a le povesti faptele și de a aprofunda, până la ultimele lor consecințe, cugetările pe care acest studiu mi le poate sugera, cu condiția totuși ca, urmându-mi firul capricios al ideilor, să propun celorlalți propriile mele păreri doar în numele valorii pe care acestea o au pentru mine. Iată ceea ce cred eu că se poate numi probitatea scriitorului.

Dar, cedând datoriei, sper, cel puțin, că am respectat legile politeții. Există un fel anume de a rosti adevărurile

nemiloase: acela de a nu vorbi decât potrivit propriei tale convingeri, respingând imboldurile vanității. De altfel, cum nu puține au fost lucrurile ce mi-au stârnit admirația în Rusia, a trebuit să-mi împletesc descrierile cu nenumărate cuvinte de laudă.

Rușii nu vor fi mulțumiți; dar când e amorul propriu satisfăcut? Cu toate acestea, nimeni n-a fost mai impresionat decât mine de măreția națiunii lor și de importanța ei politică. Soarta semeață a acestui popor, ultimul venit pe vechea scenă a lumii, m-a preocupat în tot timpul ședерii mele acolo. Luați laolaltă, rușii mi s-au părut măreți, chiar și în viciile lor cele mai șocante; luați câte unul, i-am găsit prietenoși. Am descoperit că poporul are o fire interesantă și cred că aceste adevăruri măgulitoare ar trebui să fie de ajuns, pentru a compensa altele mai puțin plăcute. Dar până acum, majoritatea călătorilor i-a tratat pe ruși ca pe niște copii răsfățați.

După cum discordanțele, pe care nu ai cum să nu le remarci în societatea lor actuală, cât și spiritul guvernării lor, opusă fundamental obiceiurilor mele, mi-au smuls nenumărate reproșuri, ba chiar strigăte de indignare, tot așa și elogiile mele la adresa lor, la fel de involuntare, dobândesc un răsunet și mai adânc.

Dar, acești oameni ai Orientului, deprinși cum sunt să respire și să presare cele mai grosolane tămâieri, socotindu-se întotdeauna credibili atunci când se laudă unii pe alții, nu sunt sensibili decât la oprobriu. Orice dezaprobare li se pare o trădare; consideră minciună orice adevăr tăios; și nu vor ști să descopere admirația rafinată ascunsă sub criticile mele aparente, nici regretul, iar în unele privințe, simpatiile din spatele celor mai aspre remarci.

Dacă nu au izbutit să mă convertească la religiile lor (căci au mai multe, iar la ei religia politică nu este cea mai puțin intolerantă), dacă, dimpotrivă, mi-au schimbat ideile monarhiste, în sensul potrivnic despotismului, dar favorabil guvernării reprezentative, se vor socoti totuși ofensați, fie numai și pentru faptul că nu le împărtășesc

convingerile. Îmi pare rău, dar prefer să regret decât să am remușcări.

Și dacă nu m-aș fi împăcat la gândul nedreptății pe care mi-o vor face, n-aș publica aceste scrisori. De altfel, în cuvinte se vor putea plânge de mine, dar în adâncul conștiinței lor mă vor absolvi; iar mărturia aceasta îmi este de ajuns. Orice rus de bună-credință va admite că, fie și dacă am săvârșit greșeli de amănunt, din lipsa timpului necesar pentru a-mi îndrepta iluziile, în general am zugrăvit Rusia așa cum este. Vor ști să țină seama de toate greutățile pe care le-am avut de învins, și mă vor felicita pentru inspirația fericită și promptitudinea cu care am putut sesiza trăsăturile caracterului lor simplu, ascuns sub masca politică ce îl desfigurează de atâtea veacuri...

Ems, 5 iunie 1839

Ieri, mi-am început călătoria în Rusia: țareviciul a sosit la Ems, precedat de zece sau douăsprezece trăsuri și însoțit de o suită numeroasă.

Ceea ce m-a izbit de la bun început, văzându-i pe curtenii ruși la treabă, a fost faptul că-și îndeplinesc obligațiile de mari seniori cu o supunere nemaiîntâlnită, ca un soi de sclavi superiori. Dar, de îndată ce prințul se face nevăzut, cu toții își recapătă tonul degajat, manierele sigure, aerul hotărât, care contrastează destul de neplăcut cu deplina dăruire de sine pe care o afectaseră doar cu câteva clipe înainte. Într-un cuvânt, în rândurile suite moștenitorului tronului imperial domnea o deprindere de slugărnicie, de care stăpânii nu erau mai puțin scutiți decât valeții. Nu era vorba doar de etichetă, așa cum întâlnești la alte curți, unde respectul oficial, importanța funcției, mai mult decât aceea a persoanei, în fine rolul asumat pricinuiesc plictis și uneori o senzație de ridicol. Era mai mult decât așa ceva: un servilism gratuit și involuntar, care nu excludea aroganța. Parcă îi auzeam spunând, îndârjindu-se împotriva condiției lor: „De vreme ce nu se poate altfel, mă simt bine și așa." Mi-a displăcut acest amestec de orgoliu și umilință, neprevestindu-mi lucruri bune despre țara pe care urmează să o străbat.

Amestecat prin mulțimea de curioși, m-am aflat alături de țarevici când cobora din trăsură; înainte de a intra în clădirea băilor, el a poposit îndelung în fața ușii, discutând în văzul lumii cu o doamnă rusoaică, contesa***.

Am putut astfel să-l studiez în voie. Are douăzeci de ani, adică vârsta pe care, de altfel, i-ai da-o: e înalt de statură, dar parcă puțin cam gras pentru un bărbat atât de tânăr; ar avea trăsături frumoase dacă fața nu i-ar fi buhăită, ceea ce-i estompează fizionomia. Chipul rotund pare mai curând de neamț decât de rus, făcându-te să-ți închipui cum arătase probabil împăratul Alexandru la aceeași vârstă, fără a-ți sugera totuși prin ceva tipul calmuc. Acest chip va trece prin multe prefaceri înainte de a-și lua trăsăturile definitive. Dispoziția obișnuită pe care o arată astăzi este blândă și binevoitoare; cu toate acestea, între surâsul tineresc din priviri și încordarea permanentă a buzelor există o discrepanță ce prevestește prea puțină sinceritate, ba poate chiar o oarecare suferință lăuntrică. ...Expresia din ochii tânărului este de bunătate, iar umbletul îi e grațios, ușor și nobil. Un prinț în toată puterea cuvântului; pare modest, dar fără a fi timid, lucru pentru care lumea îi este recunoscătoare.

...Înainte de toate, prezența sa îți lasă impresia unui om cu o educație desăvârșită; dacă vreodată va domni, se va face ascultat prin atracția inerentă farmecului său, și nu prin teroare, numai dacă nu se va întâmpla ca obligațiile legate de demnitatea de împărat al Rusiei să-i schimbe firea odată cu poziția. ...

TRAVEMÜNDE, 4 iulie 1839

Azi-dimineață, la Lübeck, stăpânul hanului, aflând că aveam să mă îmbarc spre Rusia, a intrat în camera mea, cu un aer compătimitor ce m-a făcut să râd: omul acesta este mai isteț și are mintea mai ascuțită și mai zeflemitoare decât ai fi putut bănui la prima vedere, după vocea plângăreață și după felul în care rostește cuvintele franțuzești.

Aflând că nu călătoream decât din plăcere, a început să mă dăscălească cu bonomia lui nemțească, încercând să mă facă să renunț la acest proiect.

— Cunoști Rusia? l-am întrebat.

— Nu, domnule, dar îi cunosc pe ruși; trec mulți prin Lübeck și mi-am format părerea despre țară după fizionomia locuitorilor ei.

— Și ce găsești dumneata așa nemaipomenit în expresia chipurilor lor pentru a mă îndupleca să nu mă duc să-i văd la ei acasă?

— Ei bine, domnule, au două fizionomii; nu mă refer la valeți, care n-au nici una, ci la nobili. Când debarcă aici pentru a merge în Europa, par veseli, liberi, mulțumiți, aidoma unor cai scăpați din frâu sau a unor păsări cărora le-ai deschis colivia. Bărbați, femei, tineri, bătrâni, toți sunt fericiți, ca niște școlari în vacanță. La întoarcere, aceleași persoane au mutrele lungi, întunecate, chinuite. Vorbesc puțin și sacadat, iar fruntea le e înnegurată de griji. Din această deosebire, am putut trage concluzia că o țară pe care o părăsești cu atâta bucurie și unde te întorci cu atâta părere de rău nu poate fi decât nefastă.

— Se prea poate să ai dreptate, reluai eu vorba, dar ceea ce-mi spui dovedește că rușii nu sunt atât de prefăcuți cum ne sunt descriși; eu îi credeam de nepătruns.

— Ba sunt, dar la ei în țară; în schimb, nu se feresc de niște nemți cumsecade ca noi, spuse hangiul retrăgându-se, învăluit într-un zâmbet subtil.

Iată într-adevăr un individ care n-ar vrea să fie luat drept naiv, îmi zisei, râzând în sinea mea... E nevoie să călătorești tu însuți pentru a afla ce multă înrâurire are asupra caracterelor faima pe care popoarele o capătă de la feluriți călători, adesea nechibzuiți în aprecierile lor, din pricina unui fel de lâncezeală a minții. Fiecare individ se străduiește să protesteze împotriva opiniei îndeobște stabilite cu privire la oamenii din țara sa.

...Mâine mă îmbarc pe un vas și îi înfrunt cu voioșie toate neplăcerile, numai să mă ducă spre pustiuri și stepe... Stepe! Simpla sonoritate a acestui cuvânt oriental mă face să presimt o natură necunoscută și minunată și trezește în mine o dorință care îmi ține loc de tinerețe și de curaj, reamintindu-mi că n-am venit pe lume decât pentru a călători: așa mi-a fost ursit! Să mărturisesc, dar, și această taină? N-aș fi întreprins poate niciodată această călătorie, dacă în Rusia n-ar fi fost stepe. Mi-e teamă într-adevăr că sunt prea tânăr pentru veacul și țara în care trăim!...

Trăsura mea se afla deja pe pachebotul despre care rușii spun că este unul din cele mai frumoase vase cu abur din lume. Se numește *Nicolae I.* Acest vas a ars cu un an în urmă, în timpul unei traversări de la Petersburg la Travemünde; a fost refăcut și acum este la a doua călătorie. Amintirea catastrofei stârnește oarecare neliniște pasagerilor.

...Așa refăcut cum este, frumosul nostru vapor are un pescaj atât de mare, încât nu poate urca până la Petersburg; schimbăm așadar vasul la Kronstadt, urmând ca două zile mai târziu să ne fie trimise și trăsurile, pe un al treilea vas, cu fundul plat. Ce de neplăceri! Dar curiozitatea învinge orice: este prima îndatorire a unui călător...

8 iulie 1839, la bordul lui Nicolae I

...Ce-i drept, de când ne-am îmbarcat vremea n-a încetat să fie minunată...

Cu puțin înainte de a părăsi Travemünde, pe când eram cuprins de cea mai neagră spaimă, căci se pregătea ridicarea ancorei, am văzut sosind pe puntea unde mă și instalasem un bărbat în vârstă și foarte gras. Abia se ținea pe picioarele îngrozitor de umflate; capul, bine înfipt între umerii lați, mi s-a părut nobil: semăna leit cu portretul lui Ludovic al XVI-lea. Am aflat curând după aceea că era rus, urmaș al cuceritorilor varegi, așadar de vița cea mai nobilă. Era prințul K***[1].

Văzându-l cum se târa cu greu spre un scăunel, sprijinindu-se de brațul secretarului său, mă gândisem la început: ce jalnic tovarăș de călătorie. Dar când l-am auzit spunându-și numele, mi-am amintit că-l cunoșteam din auzite de multă vreme, și m-am mustrat pentru năravul înrăit de a judeca după aparențe.

De-abia ce se-așezase, și bătrânul acesta, cu o fizionomie deschisă, cu privirea subtilă, cu toate că nobilă și sinceră, mi se adresează pe nume, deși nu ne mai întâlnisem vreodată până atunci. Interpelat atât de brusc, mă ridic mirat, fără să-i răspund; prințul continuă vorba, cu tonul lui de mare nobil, la care simplitatea desăvârșită înlătură orice fel de ceremonie, grație politeții adevărate.

[1] A se vedea în Dosar, p. 288, „Informatorii ruși ai lui Custine" (*n. ed.*).

...Am trecut în revistă cea mai mare parte a lucrurilor și a persoanelor însemnate din această lume, dar mai cu seamă din acest veac; am strâns o sumedenie de istorioare hazlii, portrete, definiții, păreri subtile ce țâșneau involuntar din miezul discuției și din înțelepciunea nativă și cultivată a prințului K***. Această plăcere aleasă și rafinată m-a făcut să roșesc o dată mai mult la gândul primei aprecieri pe care o făcusem asupra acestui bătrân gutos, atunci când îl văzusem sosind pe vas. Nicicând ceasurile nu s-au scurs mai repede ca acum, eu folosindu-le aproape doar pentru a asculta. Mă instruiam și mă distram deopotrivă.

În Rusia, purtarea celor din lumea bună degajă o politețe binevoitoare, al cărei secret, la noi, aproape s-a pierdut. ...Dacă asta este ceea ce câștigi trăind sub despotism, atunci trăiască Rusia.

...În ciuda reținerii ce o manifestam în răspunsurile pe care i le dădeam prințului K***, bătrânul diplomat fu curând uimit de felul meu de a gândi:

— Nu aparțineți nici țării, nici vremurilor în care trăiți, îmi spuse el; sunteți dușmanul cuvintelor ca pârghie politică.

— Într-adevăr, i-am răspuns... Mi-e teamă de avocați și de ecoul lor, gazeta, care nu este decât vorbărie, cu un răsunet ce nu dăinuie mai mult de douăzeci și patru de ore: iată tiranii care ne amenință astăzi!

— Veniți atunci la noi și veți învăța să mă temeți și de alții.

— Prințe, orice ați face, nu dumneavoastră veți izbuti să-mi formați o părere proastă despre Rusia.

— Nu judecați lucrurile nici după mine, nici după rușii care au călătorit; cu firea noastră flexibilă, devenim cosmopoliți de îndată ce ieșim din țară, iar această stare de spirit reprezintă prin ea însăși o satiră la adresa ocârmuirii noastre...

Acestea fiind zise, în ciuda obișnuinței de a vorbi cu sinceritate despre toate lucrurile, prințului i se făcu frică

de mine, de el însuși, dar mai cu seamă de ceilalți, și trecu, așadar, la aprecieri destul de vagi.

Nu-mi voi chinui zadarnic memoria pentru a vă reda forma unui dialog devenit prea puțin sincer pentru a izbuti să înlocuiască lipsa ideilor prin strălucirea exprimării, care, trebuie să recunosc, nu i-a lipsit niciodată. Ulterior, prințul a profitat de o clipă de singurătate, încheindu-și expunerea opiniilor cu privire la caracterul oamenilor și al instituțiilor din țara sa.

Iată cam ce am reținut din spusele sale:

„Rusia se găsește astăzi doar la patru secole de la năvălirea barbarilor, în vreme ce Occidentul a trecut prin aceeași criză cu paisprezece veacuri în urmă: o civilizație mai veche cu o mie de ani statornicește o distanță nemărginită între moravurile națiunilor.

Cu multe secole înainte de invazia mongolilor, scandinavii le-au trimis slavilor, cu desăvârșire sălbatici pe atunci, căpetenii care au domnit în Marele Novgorod și la Kiev, sub numele de varegi. Acești viteji de neam străin, veniți cu o ceată nu prea numeroasă, au fost primii monarhi ai rușilor, iar tovarășii lor au devenit strămoșii celei mai vechi nobilimi a țării. Prinții varegi, un fel de semizei, au îmblânzit moravurile acestui popor, în acea vreme nomad. În același timp, împărații și patriarhii Constantinopolului îi insuflau gustul artelor și al luxului lor. Acesta a fost, fie-mi îngăduită expresia, primul strat de civilizație, nimicit sub tălpile tătarilor, odată cu venirea acestor noi cuceritori în Rusia.

Figuri maiestuoase de sfinți și sfinte — legiuitorii popoarelor creștine — strălucesc în vremurile fabuloase ale Rusiei. Cneji puternici prin cruntul lor curaj au înnobilat prima perioadă a analelor slave. Amintirea lor străbate această întunecime adâncă, așa cum stelele străpung norii în timpul unei nopți furtunoase. Or, simpla sonoritate a acestor nume stranii trezește închipuirea și stârnește curiozitatea. Rurik, Oleg, cneaghina Olga, sfântul Vladimir, Sveatoslav, Monomah — sunt personaje al căror caracter

sau nume nu seamănă defel cu acelea ale marilor voștri bărbați din Apus.

Nu au nimic cavaleresc, sunt regi biblici. Poporul căruia i-au adus faima a rămas vecin al Asiei; și, necunoscând nimic din ideile noastre romantice, și-a păstrat moravurile patriarhale.

Rușii nu au fost nicidecum educați la ilustra școală a bunei-credințe de care Europa cavalerilor a știut atât de bine să profite, încât cuvântul *onoare* a fost mult timp sinonim cu statornicia legământului, iar *cuvântul de onoare* continuă încă să reprezinte ceva sacru, chiar și în Franța, unde atâtea lucruri au fost date uitării. Nobila înrâurire a cavalerilor cruciați s-a oprit în Polonia, odată cu cea a catolicismului. Rușii sunt războinici, dar pentru a cuceri; se luptă din supunere și lăcomie; cavalerii polonezi se războiau din pură dragoste de glorie. Astfel, deși la origine cele două popoare, ieșite din aceeași matcă, au avut nenumărate afinități, rezultatul istoriei, care înseamnă educarea popoarelor, le-a despărțit atât de adânc, încât, pentru a le amesteca din nou, îi vor trebui politicii rusești mai multe secole decât le-au trebuit religiei și societății pentru a le învrăjbi.

Pe când Europa își trăgea cu greu răsuflarea de pe urma strădaniilor făcute veacuri de-a rândul pentru a smulge mormântul lui Isus Cristos din mâinile necredincioșilor, rușii plăteau tribut mahomedanilor lui Uzbek și continuau totodată să absoarbă din imperiul bizantin, potrivit deprinderii lor dintâi, artele, moravurile, științele, religia și politica, cu tradițiile ei de șiretenie și înșelăciune, la fel ca și aversiunea față de cruciații latini. Dacă veți cugeta la toate aceste date religioase, civile și politice, nu vă veți mai mira de cât de puțin temei puteți pune pe cuvântul unui rus (și aici, prințul rus este cel care v-o spune), nici de spiritul de viclenie, care se potrivește cu falsa cultură bizantină, și care călăuzește până și viața socială sub domnia țarilor, fericiții succesori ai locotenenților lui Batu.

Despotismul desăvârșit, așa cum domnește la noi, s-a întemeiat în momentul în care șerbia era abolită în restul Europei. Odată cu năvălirea mongolilor, slavii, până atunci unul din cele mai libere popoare din lume, au devenit mai întâi sclavii învingătorilor, apoi ai propriilor lor cneji. Și atunci, șerbia se statornicește la ei nu numai ca un fapt, ci și ca o lege constitutivă a societății. În Rusia ea a degradat într-atât vorbirea, încât cuvântul nu mai este socotit decât o capcană: ocârmuirea noastră trăiește din minciuni, căci adevărul îi înspăimântă deopotrivă pe tiran și pe sclav. De aceea, oricât de puțin s-ar vorbi în Rusia, tot se vorbește prea mult, de vreme ce în această țară orice discurs este expresia unei ipocrizii religioase sau politice.

La noi, autocrația, care nu este altceva decât o democrație idolatră, produce nivelarea, la fel cum democrația absolută o produce în republicile simple.

Odinioară, autocrații noștri și-au făcut ucenicia tiraniei pe socoteala lor. *Marii cneji*[2], siliți să-și secătuiască popoarele în folosul tătarilor, târâți adesea ei înșiși în sclavie până în inima Asiei, convocați la Hoardă dintr-un capriciu, domnind doar cu condiția de a fi instrumente docile ale opresiunii, detronați imediat ce încetau să mai asculte, învățați cu despotismul din slugărnicie, și-au deprins supușii cu urgiile cuceririi pe care o îndurau ei înșiși[3]: iată cum s-a făcut că, de-a lungul timpurilor, cnejii și poporul s-au pervertit reciproc.

Așadar, observați deosebirea: toate acestea se petreceau în Rusia pe vremea când regii Apusului și marii lor vasali se luptau, din mărinimie, pentru dezrobirea popoarelor.

Polonezii se găsesc astăzi față de ruși întocmai în situația în care aceștia s-au aflat față de mongoli sub urmașii

---

[2] Este titlul pe care rușii l-au conferit mult timp cnejilor Moscovei.

[3] Amorțeala prelungită a slavilor este consecința acestor veacuri de sclavie, un fel de tortură politică ce-i demoralizează pe toți și unii pe alții — popoare și regi deopotrivă.

lui Batu. Jugul purtat nu te îmbie întotdeauna să-l faci mai puțin apăsător pe cel impus de tine altora. Uneori, prinții și popoarele se răzbună ca niște oameni oarecare pe fapturi nevinovate; se cred puternici pentru că fac victime."

— Prințe, am reluat eu vorba, v-am ascultat cu atenție lungul șir de considerații, dar îngăduiți-mi să nu vă dau crezare. Doar un spirit ales se poate ridica deasupra prejudecăților naționale, făcând, ca dumneavoastră, onorurile țării sale unui străin; dar nu mă încred în concesiile dumneavoastră, la fel după cum nu pun nici un preț pe pretențiile celorlalți.

— Peste trei luni veți da mai multă dreptate puterii cuvântului și mie, până atunci și câtă vreme suntem încă singuri, și spunea asta uitându-se în toate părțile, vreau să vă atrag atenția asupra unui lucru de căpetenie: vă voi da cheia cu ajutorul căreia veți putea desluși totul în țara unde mergeți. Amintiți-vă, la fiecare pas pe care îl veți face în țara acestui popor asiatic, că rușilor le-a lipsit influența cavalerilor și a catolicilor; nu numai că nu au primit-o, dar au și respins-o cu dușmănie pe timpul nesfârșitelor războaie împotriva Lituaniei, Poloniei, în fine împotriva Ordinului teutonic și a Ordinului gladiferilor.

— Mă faceți să mă simt mândru de clarviziunea mea; îi scriam de curând unui prieten că, după câte îmi puteam da seama, intoleranța religioasă este resortul tainic al politicii rusești.

— Ați ghicit de minune ceea ce veți vedea: nici că ați fi putut să vă faceți o părere mai dreaptă despre adânca intoleranță a rușilor. Cei cultivați și cei care au legături de afaceri cu apusul Europei își folosesc toată iscusința pentru a-și ascunde gândul dominant, și anume triumful *ortodoxiei* bizantine, sinonimă pentru ei cu politica rusească. Fără de această idee nu se explică nimic, nici în moravurile și nici în politica noastră. Să nu credeți, de pildă, că persecutarea Poloniei ar fi cumva urmarea vreunui resentiment personal al împăratului: este doar rezultatul unui calcul rece și profund. Aceste acte de cruzime sunt

vrednice de laudă în ochii adevăraților credincioși, căci Sfântul Duh este cel care luminează atât de mult mintea suveranului, încât sufletul acestuia se înalță deasupra oricărui sentiment omenesc, iar Dumnezeu îl binecuvântează pe înfăptuitorul înaltelor sale țeluri. Potrivit acestui fel de a vedea lucrurile, judecătorii și călăii sunt cu atât mai sfinți cu cât sunt mai barbari. Gazetele dumneavoastră legitimiste nu știu ce vor atunci când își caută aliați în rândurile schismaticilor. Vom asista la o revoluție europeană înainte ca împăratul Rusiei să ajungă să îmbrățișeze cu bună-credință vreun curent catolic: protestanții se vor realătura papei mai lesne decât șeful autocrației ruse, căci protestanții, după ce și-au văzut toate convingerile degenerând în sisteme, iar credința lor religioasă preschimbată în îndoială filozofică, nu mai au ce să jertfească Romei altceva decât propriul lor orgoliu de sectari. În timp ce împăratul deține o putere spirituală foarte reală și pozitivă, la care nu va renunța niciodată de bunăvoie. Roma și tot ceea ce se leagă de Biserica catolică nu au dușman mai înverșunat decât autocratul de la Moscova, capul neîndoielnic al Bisericii sale; și mă mir că perspicacitatea italiană nu a descoperit încă primejdia ce ne amenință din partea aceasta.[4] Dați-vă seama, așadar, după acest tablou foarte veridic, în ce amăgiri se leagănă o bună parte a legitimiștilor de la Paris...

Conversația aceasta vă poate ajuta să vi le închipuiți pe toate celelalte; de fiecare dată când subiectul devenea periculos pentru amorul propriu moscovit, prințul K*** se oprea, dacă nu era pe deplin sigur că nimeni nu ne-ar fi putut auzi.

Aceste mărturisiri m-au pus pe gânduri, iar aceste gânduri m-au înspăimântat.

Există tot atâta viitor și poate chiar mai mult, în această țară, ce părea atât de înapoiată, încât multă vreme n-a

[4] Prințul K*** era catolic. În Rusia, toți care au spiritul independent și sunt plini de evlavie înclină spre Biserica catolică.

valorat doi bani în ochii gânditorilor noștri moderni, cât am afla în societățile englezești implantate în solul Americii și prea mult lăudate de filozofii ale căror sisteme au zămislit actuala noastră democrație, cu toate abuzurile ei.

Dacă spiritul milităresc care domnește în Rusia nu a dus la nimic care să se asemene cu religia onoarei la noi nu înseamnă că națiunea are mai puțină forță, doar fiindcă ostașii ei sunt mai puțin străluciți decât ai noștri. Onoarea este o divinitate umană, dar în viața practică datoria valorează cât onoarea, și poate chiar mai mult decât ea; mai puțin răsunătoare, este însă mai îndârjită și mai tare. Nu vor ieși de aici eroii lui Tasso sau Ariosto, dar personaje vrednice de a inspira un alt Homer sau Dante ar putea renaște din ruinele unui nou Ilion atacat de un alt Ahile.

Convingerea mea este că de acum înainte stăpânirea lumii se cuvine de drept nu popoarelor aprige, ci acelora răbdătoare[5]: așa luminată cum este, Europa nu mai poate fi supusă decât printr-o forță reală. Or, forța reală a popoarelor vine din obediența față de puterea care le conduce, după cum forța armatelor stă în disciplină. Pe viitor, minciuna va dăuna mai ales celor care o vor folosi; adevărul redevine un nou mijloc de influență, căci uitarea a izbutit să-i redea tinerețe și forță.

Când democrația noastră cosmopolită, rodindu-și ultimele fructe, va fi făcut din război un lucru odios pentru atâtea popoare, când națiunile așa-zis cele mai civilizate din lume vor fi încetat să se sleiască prin excesele lor politice și când, din prăbușire în prăbușire, se vor fi scufundat în amorțire, înăuntru și în dispreț, în afară, orice alianță arătându-se imposibilă cu aceste societăți irosite în egoism, ecluzele Nordului se vor ridica din nou

[5] Buna-credință ce îmi este crez nu mi-a îngăduit să suprim nimic din această scrisoare; nu fac decât să rog din nou cititorul care va binevoi să mă urmărească până la capăt ca, înainte de a-și fi format o opinie asupra Rusiei, să aștepte îndeajuns încât să poată compara între ele diversele mele aprecieri dinainte și de după călătorie.

și atunci vom îndura o ultimă năvălire, nu a unor barbari ignoranți, ci a unor stăpâni vicleni și avizați, mai avizați decât noi, căci vor fi avut de învățat din propriile noastre excese — cum putem și cum trebuie să fim cârmuiți.

Și nu degeaba îngrămădește Providența atât de multe forțe inactive în răsăritul Europei. Într-o bună zi, uriașul adormit se va trezi, iar violența va pune capăt domniei cuvântului. Zadarnic, atunci, egalitatea nesăbuită va mai chema vechea aristocrație în ajutorul libertății; arma reînșfăcată prea târziu, de mâini prea multă vreme amorțite, va fi ajuns neputincioasă. Societatea va pieri pentru a se fi încrezut în cuvinte goale de sens sau contradictorii; iar atunci, ecourile înșelătoare ale opiniei publice, gazetele, vrând cu orice preț să-și păstreze cititorii, vor îndemna la răsturnare, fie și numai pentru a avea ceva de povestit o lună în plus; vor ucide societatea pentru a trăi din cadavrul ei.

...Curiozitatea ce mă împinge să văd Rusia și admirația pe care mi-o stârnește spiritul de ordine ce trebuie că veghează la administrarea acestui stat uriaș nu mă împiedică să judec cu nepărtinire politica ocârmuirii ei. Chiar dacă dominația Rusiei s-ar mărgini doar la pretenții diplomatice, fără a merge până la cuceriri, tot mi s-ar părea cel mai de temut lucru din lume. Ne înșelăm cu privire la rolul acestui stat în Europa; potrivit principiului său constitutiv, ar întruchipa ordinea. Dar, după caracterul oamenilor, ar părea că propagă tirania sub pretextul de a îndrepta anarhia; ca și cum arbitrarul ar putea tămădui vreun rău! Acestei națiuni îi lipsește elementul moral; cu moravurile ei cazone și amintirea cotropirilor, ea a rămas la războaiele de cucerire, cele mai brutale din câte au fost, în timp ce luptele Franței și ale altor națiuni din Occident vor fi de acum înainte războaie de propagandă.

...Înainte de a ne despărți pentru restul nopții, prințul K*** mi-a adus cuvinte de laudă pentru plăcerea pe care păream să o arăt ascultându-i povestirile: „Omul bine-crescut, spunea el, se cunoaște după felul cum pare să asculte."

— Prințe, i-am răspuns, cel mai bun mijloc de a te preface că asculți este acela de a asculta.

Replica aceasta, repetată de prinț, a fost lăudată mai mult decât merita.

...Iată două povestiri ce vă vor dovedi, însă, cât de puțin vrednică de apreciere este atenția de care sunt lăudat.

Treceam adineauri prin fața insulei Dagge, în dreptul Estoniei. Înfățișarea acestui ținut e plină de tristețe, ca o rece pustietate, în care natura pare mai mult stearpă și săracă, decât puternică și sălbatică; parcă ar vrea să respingă omul, nu atât prin forță, cât prin urât.

„Acolo s-a petrecut o întâmplare stranie, ne spune prințul K***."

— Când?

— Nu cu mult timp în urmă; era pe vremea împăratului Pavel.

— Povestiți-ne...

Și prințul începu...

„Baronul Ungern von Sternberg, un om plin de inteligență, cutreierase multă vreme prin Europa, călătoriile preschimbându-l, cum nu se putea mai bine, într-un om remarcabil, împlinit prin experiență și prin studiu.

Dar, reîntors la Sankt-Petersburg, pe vremea împăratului Pavel, o dizgrație fără temei îl hotărăște să plece de la curte. Se izolează pe insula Dagge, al cărei stăpân era, și, retras în mijlocul acestei împărății sălbatice, jură o ură de moarte împotriva întregului neam omenesc, pentru a se răzbuna pe împărat, pe omul acesta care, în ochii lui, întruchipa singur toată omenirea.

Personajul acesta mai trăia încă pe vremea copilăriei noastre.

Izolat așadar pe insula lui, dă pe neașteptate în patima studiului și, pentru a se dedica în voie lucrărilor sale științifice, după cum spunea el, pune să i se clădească lângă castel un turn foarte înalt, ale cărui ziduri le puteți vedea și acum cu ocheanul."

Aici, prințul se opri și, într-adevăr, recunoscurăm turnul din Dagge. Prințul își reluă povestirea: „Baronul bo-

teză acest donjon biblioteca sa, și puse să se înalțe deasupra lui un foișor cu geamuri de jur-împrejur, ca un fel de belvedere, un observator sau mai degrabă un far. Avea adesea obiceiul să spună că nu putea lucra decât noaptea, și doar în acest colț singuratic. Aici se retrăgea pentru a se reculege și pentru a-și împăca sufletul.

Singurii oaspeți primiți în sălașul lui era fiul său unic, copil încă, și preceptorul acestuia.

Spre miezul nopții, când îi socotea pe cei doi adormiți, obișnuia uneori să se închidă în laboratorul lui: un felinar puternic lumina atât de strălucitor turnulețul cu geamuri, încât de departe ți-ai fi putut închipui că era un semnal. Farul acesta, care de fapt nu era un far, avea menirea de a păcăli vasele străine, care treceau pri primejdia de a eșua pe insulă, atunci când căpitanul lor, străin de locurile acelea, nu cunoștea bine fiecare limbă de pământ de-a lungul căreia trebuiau să navigheze pentru a pătrunde în periculosul golf Finic.

Nădejdea cruntului baron stătea tocmai în această greșeală. Clădit pe o stâncă, în mijlocul unei mări înfricoșătoare, foișorul înșelător devenea ținta piloților neîndemânatici. Nenorociții, pierduți prin falsa amăgire ce le lucea în fața ochilor, întâlneau moartea, tocmai atunci când credeau că și-au găsit adăpostul împotriva uraganului.

Gândiți-vă că pe atunci poliția maritimă era prost organizată în Rusia.

De îndată ce un vas era gata să naufragieze, baronul cobora pe plajă și se îmbarca pe furiș împreună cu câțiva bărbați pricepuți și îndârjiți, pe care îi plătea pentru a-l însoți în isprăvile lui nocturne; aduna marinarii străini, le venea de hac la întuneric, în loc să-i salveze și, după ce-i sugruma astfel, le jefuia și vasul. Toate acestea nu atât din nesaț, cât din pură patimă a răului, mânat fiind de un zel dezinteresat de a nimici.

Îndoindu-se de toate, dar mai cu seamă de justiție, socotea dezordinea morală și socială ca tot ce putea fi mai asemănător condiției omului în această lume, iar virtuțile

civile și politice ca pe niște himere dăunătoare, de vreme ce nu izbutesc decât să întărâte firea fără a o îmblânzi.

Baronul pretindea că, hotărând el însuși asupra sorții semenilor săi, se alătură intențiilor Providenței căreia îi place, spunea el, să scoată viața din moarte.

Într-o seară de sfârșit de toamnă, atunci când nopțile sunt cele mai lungi din tot anul, baronul omorâse, după cum îi era obiceiul, echipajul unui vas comercial olandez și, de câteva ore bune, piratii pe care îi hrănea ca paznici, printre ceilalți servitori ai casei, se îndeletniceau să care pe uscat restul încărcăturii de pe vasul eșuat, fără a fi băgat însă de seamă că în timpul măcelului, căpitanul, profitând de întuneric, izbutise să scape într-o șalupă, împreună cu alți câțiva marinari.

Spre zorii zilei, baronul și ucigașii lui plătiți nu-și sfârșiseră încă fapta lor mârșavă când un semnal vesti apropierea unei bărci: se închid îndată porțile tainice ale hrubelor în care prada jefuită era ascunsă, în vreme ce poarta mobilă coboară în fața străinilor.

Stăpânul, cu acea ospitalitate elegantă care rămâne una din trăsăturile caracteristice și de neșters ale moravurilor rusești, se grăbește să-l întâmpine pe conducătorul proaspeților debarcați. Prefăcându-se sigur de sine, se dusese să-l aștepte într-o încăpere alăturată apartamentului fiului său. Preceptorul fiului său zăcea pe atunci, răpus de o boală primejdioasă. Ușa camerei acestui om care dădea spre încăperea de primire rămăsese deschisă. Este anunțată sosirea călătorului.

— Domnule baron, spune străinul, cu o siguranță de sine nesăbuită, noi ne-am mai întâlnit. Și totuși nu mă puteți recunoaște, căci nu m-ați văzut decât o singură dată, și atunci în întuneric. Sunt căpitanul vasului al cărui echipaj tocmai a pierit, în parte, sub zidurile voastre. Mă întorc aici cu părere de rău, dar sunt nevoit să vă spun că mai mulți dintre oamenii dumneavoastră au fost recunoscuți în încăierare, și că dumneavoastră înșivă ați fost văzut astă-noapte sugrumând cu propriile mâini pe unul dintre marinarii mei.

Fără să spună un cuvânt, baronul se duce să închidă, pe înfundate ușa de la camera preceptorului fiului său. Naufragiatul continuă: dacă vă vorbesc astfel este pentru că nu am intenția să vă distrug; vreau doar să vă dovedesc că vă am la mână. Înapoiați-mi încărcătura jefuită și vasul care, așa stricat cum este, mai poate încă să mă ducă la Sankt-Petersburg. Făgăduiesc, sub jurământ, că voi păstra taina. Dacă m-ar fi stăpânit patima răzbunării, m-aș fi năpustit la mal, să vă denunț în primul sat. Felul în care mă port însă vă dovedește dorința ce o am de a vă salva, prevenindu-vă totodată asupra primejdiei la care vă expun crimele săvârșite.

Baronul păstrează mai departe o tăcere adâncă; chipul lui era o înfățișare serioasă, dar nu arată defel lugubru. Cere un răgaz pentru a se gândi ce hotărâre să ia și se retrage, spunând că într-un sfert de ceas îi va aduce răspunsul.

Cu câteva minute înainte de încheierea răgazului convenit, pe neașteptate baronul intră în odaie, printr-o ușă secretă, se năpustește asupra străinului cutezător și îl înjunghie! Fusese dată porunca de a fi măcelăriți în același timp, până la ultimul, și ceilalți oameni din echipaj. Liniștea, o clipă tulburată de atâtea omoruri, reîncepe să domnească în acest cuib de ticăloși. Dar preceptorul copilului auzise tot. Mai ascultă încă... dar nu mai deslușește decât pașii baronului și sforăitul corsarilor înfășurați în pieile lor de oaie, culcați pe treptele turnului.

Neliniștit și bănuitor, baronul intră în camera bolnavului, pe care îl cercetează îndelung, cu o atenție migăloasă; în picioare, lângă pat, cu pumnalul încă însângerat în mână, îi pândește cel mai mărunt semn ce ar putea trăda prefăcătoria. În cele din urmă, crezându-l cufundat într-un somn adânc, se hotărăște să-l lase în viață. Perfecțiunea în rău este tot atât de rară ca în oricare alt lucru", ne spune prințul K***, întrerupându-și povestirea.

Rămăsesem tăcuți, nerăbdători de a afla sfârșitul istorisirii.

Prințul continuă: „Preceptorul intrase la bănuieli încă de la primele cuvinte ale căpitanului olandez, omul se ridicase din pat pentru a fi martorul crimei, ale cărei circumstanțe le-a putut vedea prin crăpăturile ușii închise cu cheia de baron. Imediat după aceasta, a avut destul sânge rece, așa cum tocmai ați aflat, pentru a-l înșela pe ucigaș, salvându-și astfel viața. Rămas în sfârșit singur, preceptorul se ridică și se îmbracă, în ciuda febrei ce-l mistuia, coboară pe o fereastră cu ajutorul unei frânghii, dezleagă o barcă pe care o găsește la piciorul parapetului, împinge luntrea în largul mării, îndreptându-se de unul singur spre continent, și ajunge la mal fără să pățească nimic. Nici nu pășește bine pe uscat, și se duce să-l denunțe pe vinovat în orașul cel mai apropiat.

Dar absența bolnavului nu întârzie să fie remarcată la castelul din Dagge. Orbit de aburul crimei, baronul crede mai întâi că preceptorul fiului său s-a aruncat în mare, într-un acces de mare fierbințeală. Și, prins de căutatul cadavrului, nu-i trece prin minte să fugă. Cu toate acestea, frânghiile prinse de fereastră și lipsa bărcii erau dovezi de netăgăduit ale evadării. Supunându-se într-un târziu acestor mărturii, tâlharul ajunse să se gândească și la propria lui siguranță, când se trezi asediat de trupe trimise împotriva lui. Era a doua zi, după ultimul masacru: o clipă a vrut să se apere, dar, trădat de ai săi, a fost capturat și dus la Sankt-Petersburg, unde împăratul Pavel l-a condamnat la muncă silnică pe viață. A murit în Siberia.

Acesta fu jalnicul sfârșit al unui om care, prin farmecul minții, prin grația și eleganța manierelor sale, oferise adevărate desfătări celor mai alese cercuri din Europa.

...Întâmplări de acest fel, oricât de românești ni s-ar părea, s-au repetat destul de des în Evul Mediu; dar nu v-aș fi povestit aceste isprăvi, dacă nu s-ar fi petrecut aproape în zilele noastre. Iată ce le face și mai interesante! În toate, Rusia este în urmă cu patru secole."

...Acestea fiind zise, prințul mă prinde de braț pentru a se scula în picioare și mă roagă să-l ajut să coboare

în cabină, unde, odată ajunși, îmi cere să mă așez, spunându-mi cu voce joasă: „Iată-ne singuri. Văd că vă place istoria. Am să vă spun ceva și mai și decât ceea ce v-am povestit adineaori; v-o spun doar dumneavoastră, căci în fața rușilor nu poți vorbi despre istorie... Știți, reîncepu prințul K***, că Petru cel Mare, după o lungă șovăială, a distrus patriarhatul Moscovei pentru a reuni pe fruntea sa tiara și coroana. În acest fel, autocrația politică a uzurpat fățiș atotputernicia spirituală la care râvnea și pe care o înfrunta de multă vreme. Ce îmbinare monstruoasă, ce aberație nemaivăzută printre națiunile Europei moderne! Himera papilor din Evul Mediu se întrupează astăzi într-un imperiu de șaizeci de milioane de suflete, în parte oameni ai Asiei, care nu se miră de nimic, și care nu se supără să regăsească în țarul lor un Dalai-Lama.

Petru împăratul vrea să ia în căsătorie pe vivandiera Ecaterina. Dar pentru a îndeplini această dorință supremă, trebuie început prin a-i găsi o familie viitoarei împărătese. În Lituania, cred, sau în Polonia au dat peste un gentilom obscur care a fost declarat, pentru început, nobil *prin obârșie*, pentru a fi blagoslovit mai apoi cu titlul de frate al suveranei alese.

Despotismul rus nu numai că nesocotește ideile și sentimentele, dar reface și faptele, luptă împotriva evidenței și învinge întotdeauna. Căci evidența însăși nu are apărător la ruși, la fel ca și justiția, atunci când stânjenesc puterea."

Vorbele îndrăznețe ale prințului K*** începeau să mă înspăimânte.

Ce țară ciudată care nu zămislește decât sclavi, care primesc în genunchi părerea ce li se transmite, spioni ce se lipsesc de orice opinie personală pentru a surprinde mai bine gândul celorlalți, sau zeflemiști care exacerbează răul, ceea ce reprezintă un alt fel extrem de subtil de a scăpa privirii scrutătoare a străinilor! Dar viclenia aceasta devine prin ea însăși o mărturie. Căci la care alt popor s-a crezut vreodată necesar să se recurgă la așa ceva? Meseria

de mistificator al străinilor nu este cunoscută decât în Rusia, și ea ne ajută să intuim și să pricepem starea societății în această țară neobișnuită.

În timp ce îmi treceau prin minte aceste cugetări, prințul își urma firul deducțiilor filozofice: „Poporul și nobilii chiar, spectatori resemnați ai acestui război împotriva adevărului, îndură fapte rușinoase, fiindcă minciuna despotului, oricât de grosolană ar fi prefăcătoria, pare întotdeauna o măgulire în ochii sclavului. Rușii, care rabdă atâtea lucruri, nu ar putea înghiți tirania, dacă tiranul nu s-ar preface cu smerenie că îi crede trași pe sfoară de politica lui. Demnitatea umană, zdrobită sub guvernarea absolutistă, se agață și de un pai în vâltoarea naufragiului. Umanitatea acceptă să se lase disprețuită, crunt batjocorită, dar nu vrea cu nici un chip să i se spună, explicit, că este disprețuită și batjocorită. Ofensată de fapte, se salvează în cuvinte. Minciuna este atât de înjositoare, încât a-l sili pe tiran la ipocrizie reprezintă o răzbunare ce mângâie victima. O ultimă și jalnică amăgire a nenorocirii, care trebuie totuși păstrată, de teamă că altminteri robul ar ajunge mai josnic, iar despotul și mai nebun.

Există o veche tradiție potrivit căreia, în procesiunile solemne, patriarhul Moscovei să aibă alături de el doi nobili cu rangul cel mai mare din imperiu. Pentru căsătoria sa, țarul-pontif hotărî ca însoțitori în cortegiul ceremoniei să fie, de o parte, un boier vestit, iar de cealaltă, proaspătul cumnat pe care și-l născocise.

Căci, în Rusia, puterea suverană face mai mult decât să ungă mari nobili, plăsmuind rude pentru cine nu avea nici una; tratează familiile ca pe niște copaci pe care un grădinar îi poate curăța de crengi, smulge din pământ sau pe care poate altoi tot ceea ce dorește. La noi, despotismul este mai puternic decât natura. Împăratul nu este doar reprezentantul lui Dumnezeu, ci și puterea creatoare însăși; o putere mai întinsă decât aceea a Dumnezeului nostru. Căci acesta nu face decât viitorul, în timp ce împăratul reface trecutul. Legea nu are nici un efect retroactiv, pe când capriciul despotului da.

Personajul pe care Petru voia să-l alăture noului frate al împărătesei era cel mai mare nobil din Moscova și, după țar, cel mai însemnat demnitar al imperiului: se numea cneazul Romodanovski... Prin primul său ministru, Petru îi transmise că trebuia să vină la ceremonie pentru a păși în procesiune alături de împărat, onoare pe care boierul urma s-o împartă cu noul frate al noii împărătese.

— Bine, răspunse cneazul, dar pe care parte dorește țarul să stau?

— Mai puteți întreba așa ceva? răspunde ministrul curtean. Oare nu i se cuvine cumnatului Majestății Sale partea dreaptă?

— Atunci n-am să merg, răspunde mândrul cneaz.

Raportat țarului, răspunsul a prilejuit al doilea mesaj:

— Ba ai să mergi, puse tiranul să i se spună, demascându-se o clipă prin furia sa, ai să mergi, că de nu dau poruncă să fii spânzurat!

— Spuneți-i țarului[6], replică neîmblânzitul moscovit, că îl rog să înceapă cu unicul meu fiu care n-are decât cincisprezece ani; pentru că s-ar putea ca acest copil, după ce m-ar vedea pierind, să consimtă de frică să pășească la stânga suveranului, în vreme ce eu sunt prea sigur de mine și nu voi face niciodată de ocară sângele Romodanovskilor, nici înainte, nici după execuția copilului meu.

Spre lauda lui, țarul cedă; dar, din răzbunare împotriva spiritului de independență al aristocrației moscovite, făcu din Petersburg nu doar un simplu port la Marea Baltică, ci orașul pe care îl vedem azi.

Nicolae, în schimb, adăugă prințul K***, n-ar fi cedat; ar fi trimis pe boier și pe fiul său la ocnă și ar fi *declarat* printr-un ucaz, *conceput în termeni legali*, că nici tatăl și nici fiul nu vor mai putea să aibă urmași; ar fi decretat poate și că tatăl nu fusese defel căsătorit. Astfel de lucruri se petrec încă destul de des în Rusia, iar ceea ce dovedește că sunt îngăduite este faptul că nu ai voie să le povestești."

---

[6] Petru I nu și-a luat titlul de împărat decât în anul 1721.

Oricum ar sta lucrurile, orgoliul nobilului moscovit ne sugerează perfect combinația neobișnuită din care s-a născut societatea rusă actuală: o îngemănare monstruoasă dintre viciile Bizanțului și ferocitatea Hoardei, o luptă între eticheta decadentă a Imperiului Târziu și însușirile sălbatice ale Asiei, zămislind statul uimitor pe care Europa îl vede azi ridicat și ale cărui influențe le va resimți poate mâine, fără a izbuti să-i priceapă resorturile.

...Dar ceea ce m-a amuzat cel mai mult în timpul acestei traversări prea scurte a fost faptul că m-am văzut necontenit silit să apăr Rusia în fața prințului K***. Această atitudine, pe care am adoptat-o fără nici un calcul, doar pentru a asculta de propriul meu instinct de echitate, mi-a adus bunăvoința tuturor rușilor care ne urmăreau discuția.

...Sunt uimit de excesiva neliniște a rușilor cu privire la orice apreciere pe care un străin ar putea-o face la adresa lor; nici că s-ar putea să dea dovadă de mai puțină independență. Impresia pe care o țară trebuie să o producă asupra spiritului unui călător îi preocupă fără încetare... Iar dacă epigramele prințului K*** îi revoltă pe compatrioții săi, aceasta se datorează mai puțin faptului că i-ar răni profund, cât mai degrabă ideii că m-ar putea influența pe mine, care în ochii lor, sunt o persoană importantă, fiindcă li s-a spus că îmi scriu memorialul de călătorie.

„Nu vă lăsați montat împotriva Rusiei de către acest ponegritor rus, nu scrieți sub impresia minciunilor lui, căci el vorbește așa doar pentru a face paradă de spirit franțuzesc pe socoteala noastră; să știți că de fapt nu crede nici o vorbă din toate câte vi le-a spus."

Iată ceea ce mi se repetă, pe șoptite, de zece ori pe zi. Mintea mea este ca o comoară din care oricine se crede îndreptățit să-și ia cât îi trebuie; de aceea, simt cum mi se încâlcesc bietele gânduri și la sfârșitul zilei mă îndoiesc eu însumi de propria-mi opinie — și asta este exact ce le place rușilor. Când nu mai știm ce să spunem sau să credem despre ei și despre țara lor, ei sunt triumfători.

Am impresia că s-ar putea resemna chiar să fie cu adevărat mai răi și mai barbari decât sunt, cu condiția ca noi

să-i considerăm mai buni și mai civilizați. Nu-mi plac spiritele dispuse să vândă atât de ieftin adevărul; civilizația nu este deloc un șiretlic, ci o forță cu rezultat propriu, o rădăcină din care crește propria tulpină, care produce propria sa floare și propriul său fruct.

„Măcar nu ne veți numi *barbarii Nordului*, cum fac compatrioții dumneavoastră..." — iată ce mi se spune ori de câte ori par amuzat sau impresionat de vreo povestioară interesantă, de câte o melodie populară, de vreo frumoasă trăsătură patriotică sau de vreun sentiment nobil și poetic atribuit unui rus.

La toate aceste temeri, răspund prin complimente neînsemnate, dar gândesc în sinea mea că i-aș prefera pe barbarii Nordului maimuțelor Sudului.

Există leacuri împotriva oricărei sălbăticii primitive, dar nu există nici unul împotriva maniei de a părea ceea ce nu ești.

Un fel de savant rus, un gramatician, traducător al mai multor lucrări nemțești, profesor la nu știu ce școală, a încercat să se apropie cât mai mult posibil de mine în timpul acestei călătorii. A cutreierat toată Europa, spune el, și revine în Rusia, plin de zel pentru a propaga tot ceea ce este bun în ideile moderne ale popoarelor Apusului. Libertatea felului său de a vorbi mi s-a părut suspectă; pentru că nu era vorba de acea profuziune de independență a prințului K***, ci de un liberalism studiat și calculat pentru a-i face pe alții să vorbească. M-am gândit că probabil dai întotdeauna peste un *savant* de acest soi prin apropierea Rusiei, în hanurile din Lübeck, pe vapoare și chiar în Le Havre care, datorită navigației în Marea Nordului și în Marea Baltică, devine frontieră moscovită.

Omul acesta n-a scos de la mine mare lucru. Voia mai ales să afle dacă îmi scriu impresiile de călătorie și îmi propuse, plin de solicitudine, să-mi vină în ajutor cu lumina minții lui. Nu i-am pus nici o întrebare; reținerea mea n-a făcut decât să-i provoace o anumită uimire amestecată cu satisfacție. M-am despărțit de el, lăsându-l

convins „că nu călătoream decât pentru a mă distra, și fără a avea intenția, de astă dată, de a publica relatarea unei călătorii care va fi atât de rapidă încât nu-mi va îngădui să adun suficiente detalii pentru a atrage publicul cititor".

Mi s-a părut potolit de aceste asigurări pe care i le-am dat sub toate formele, direct și indirect. Dar neliniștea pe care, iată, am știut să i-o calmez, a trezit propria-mi îngrijorare. Pentru că dacă vreau să scriu despre această călătorie, nu pot să mă aștept decât la deșteptarea bănuielilor celei mai viclene guvernări, care este totodată și cea mai bine slujită din lume de către propriii săi spioni.

Este oricum neplăcut; îmi voi ascunde scrisorile, voi tăcea din gură, dar nu mă voi preface nici un pic; pentru că dacă e să ajungem la măști, chipul care poate cel mai bine înșela rămâne tot cel descoperit.

Următoarea mea scrisoare va fi datată din Petersburg.

PETERSBURG, 10 iulie 1839

În apropiere de Kronstadt, fortăreață submarină cu care rușii se fălesc pe drept cuvânt, vezi îndată cum se animă Golful Finic; vapoarele semețe ale marinei imperiale îl brăzdează în lung și-n lat: este flota împăratului; mai bine de șase luni pe an stă încremenită în port, dar pe timpul celor trei luni de vară, cadeții din marină exersează manevrând-o între Sankt-Petersburg și Marea Baltică. Iată cum se folosește, spre instruirea tineretului, durata pe care soarele o lasă navigației la aceste latitudini.

...Cu un colorit aproape lipsit de strălucire, cu apele sale arareori traversate, Marea Baltică vestește vecinătatea unui continent depopulat de asprimea climei. Acolo, coastele sterpe se armonizează cu marea rece și pustie, iar amărăciunea solului, a cerului și culorile glaciale ale undelor îngheață inima călătorului.

Acesta, nici nu se apropie bine de țărmul puțin atrăgător, că se și simte cuprins de dorința de a se îndepărta de el. Oftând, își amintește de cuvintele pe care un favorit al Ecaterinei i le-a spus împărătesei când aceasta se plângea de urmările climei Petersburgului asupra sănătății ei: „Nu este vina bunului Dumnezeu, Doamnă, dacă oamenii s-au încăpățânat să înalțe capitala unui mare imperiu pe un pământ pe care natura l-a hărăzit a fi patria ursilor și a lupilor!"

Plini de mândrie, tovarășii mei de călătorie mi-au explicat cele mai noi progrese ale marinei rusești. Admir această minune fără însă să o apreciez la fel ca ei. Este o

creație sau mai curând o recreație a împăratului Nicolae. Suveranul acesta se distrează înfăptuind gândul dominant al lui Petru I; dar oricât de puternic ar fi un om, mai devreme sau mai târziu se vede nevoit să recunoască faptul că natura este mai tare decât toți oamenii. Atâta vreme cât Rusia nu va ieși din limitele ei naturale, marina rusească va rămâne jucăria împăraților: atât și nimic mai mult!

...Cu un sfert numai din forțele maritime adunate la Kronstadt, împăratul și-ar putea menține autoritatea în Marea Baltică; iar aceasta este tot ceea ce pretinde o politică rațională.

Mi s-a explicat că, pe timpul sezonului de exerciții nautice, elevii cei mai tineri rămân să-și încerce îndemânările în împrejurimile Kronstadtului, pe când cei pricepuți își împing călătoriile de inițiere până la Riga, iar uneori până la Copenhaga. Dar ce zic? Două vase rusești, pilotate fără îndoială de niște străini, au făcut deja, sau se pregătesc să facă înconjurul lumii!

În ciuda orgoliului de curtean cu care rușii îmi lăudau miracolele de voință ale stăpânului care ține să aibă și chiar are o marină imperială, de îndată ce am aflat că vasele pe care le vedeam se găseau acolo pentru instrucția elevilor, un plictis secret mi-a înăbușit curiozitatea. Mă credeam la școală, iar priveliștea acestui golf însuflețit numai prin studiu nu îmi mai trezea decât o nespusă stare de amărăciune.

Mișcarea aceasta ce nu-și află necesitatea în fapte și care nu este rezultatul nici al războiului și nici al comerțului mi s-a părut o paradă. Or, Dumnezeu știe, și rușii deopotrivă, dacă parada este o desfătare!... Gustul pentru parăzi militare este împins în Rusia până la manie: și iată că înainte de a pătrunde în această împărăție a evoluțiilor militare, trebuie să asist la o paradă pe apă!... Nu vreau să râd de toate acestea. Copilăriile la scară mare mi se par îngrozitoare; ele sunt o monstruozitate ce nu devine posibilă decât sub tiranie, fiind poate totodată și cea mai cruntă dezvăluire a acesteia. Oriunde în altă parte

decât sub despotismul absolut, atunci când oamenii fac mari strădanii, urmăresc un țel înalt. Doar la popoarele care se supun orbește stăpânul poate porunci sacrificii uriașe pentru a înfăptui foarte puțin. Prin urmare, spectacolul forțelor maritime ale Rusiei... nu mi-a pricinuit decât o impresie penibilă. Am simțit în adâncul acestui exercițiu de colegiu o voință de fier, folosită greșit, care asuprește oamenii spre a se răzbuna pentru că nu poate învinge lucrurile.

...Departe de a-mi inspira admirația care se așteaptă aici de la mine, această improvizație despotică îmi stârnește un fel de teamă: nu teama de război, ci teama de tiranie. Marina nefolositoare a lui Nicolae I îmi reamintește de tot ceea ce era neomenos în inima lui Petru cel Mare, prototipul tuturor suveranilor ruși, vechi și moderni... Și atunci îmi spun: încotro mă îndrept? Ce este Rusia, de fapt? Rusia este o țară unde se pot face cele mai mărețe lucruri pentru rezultatul cel mai mărunt... Nu e de mers acolo...

...Rușii îmi repetă, fără încetare, că trebuie să petreci cel puțin doi ani în Rusia înainte de a-ți permite să le judeci țara, care este cea mai greu de definit de pe tot pământul.

Dacă prudența și răbdarea sunt însușiri ce nu trebuie să lipsească nici unui călător savant, precum nici celor care năzuiesc la gloria de a produce opere dificile, eu, care mă tem de ceea ce a dat de furcă scrisului pentru că la fel va da de furcă și cititului, sunt însă hotărât să nu fac dintr-un jurnal o lucrare. Până acum nu scriu decât pentru dumneavoastră și pentru mine.

Mi-era teamă de vama rusească, dar primesc asigurări că trusa mea de scris va fi respectată. De altfel, pentru a zugrăvi Rusia, așa cum o întrevăd de la prima privire și, pentru a spune totul, după cum îmi stă în obicei, fără a lua seama la neajunsurile sincerității mele, prevăd că ar trebui făcut mult tărăboi... Cred că n-am să fac deloc, căci lenevia își va spune cuvântul...

Nimic atât de trist ca natura din împrejurimile Petersburgului: pe măsură ce te afunzi în golf, mlăștinoasa Ingrie, care este tot mai plată, sfârșește prin a se reduce la o liniuță tremurândă trasă între văzduh și mare. Linia aceasta este Rusia... adică o landă umedă, joasă și presărată cât vezi cu ochii cu mesteceni ce par sărăcăcioși și amărâți. Acest peisaj neted, gol, fără ridicături, fără de culoare și fără de margini, dar totuși fără măreție, este luminat întocmai cât trebuie pentru a putea fi văzut. Aici, pământul cenușiu e cu adevărat vrednic de soarele palid ce-l luminează, nu de sus, ci dintr-o parte, aproape de jos, într-atât razele lui piezișe alcătuiesc un unghi ascuțit cu suprafața acestui sol năpăstuit de Creator. În Rusia, nopțile au o limpezime ce te uimește, dar zilele păstrează o întunecime ce te întristează. Cele mai frumoase au o nuanță albăstruie.

Cu pădurea lui de catarge, cu temeliile și meterezele din granit, orașul Kronstadt întrerupe, cu noblețe, reveria monotonă a pelerinului venit, ca și mine, să pretindă tablouri de la acest tărâm ingrat. În apropierea nici unui alt mare oraș n-am întâlnit ceva la fel de trist ca malurile Nevei... Apropiindu-te de Petersburg, traversezi un deșert de apă încadrat de un deșert de turbă: mări, coaste, cer — totul se confundă; este o oglindă, dar atât de șters și de mohorâtă încât ai putea crede despre cristalul ei că n-ar fi fost deloc argintat, deoarece nu reflectă nimic.

Câteva bărci prăpădite, conduse de pescari murdari ca niște eschimoși, câteva vase folosite la remorcarea unor lungi plute cu lemn de construcție destinat marinei imperiale, câteva vapoare, cele mai multe construite și conduse de străini: iată tot ceea ce înveselea scena, astfel încât nimic nu mă împiedica să mă cufund într-o stare posacă.

Acestea sunt împrejurimile Petersburgului; tot ceea ce era mai potrivnic vederilor naturii sau nevoilor adevărate ale unui mare popor a putut trece, deci, în alegerea acestui ținut, prin mintea lui Petru cel Mare, fără a-l uimi? Marea cu orice preț — iată ce spunea el!... Ciudată ideea

acestui rus de a întemeia capitala Imperiului Slavilor în ținutul finlandezilor, lângă suedezi. Degeaba a tot susținut Petru cel Mare că nu voia decât să ofere un port Rusiei, căci, dacă ar fi fost atât de genial pe cât se consideră, ar fi trebuit să presimtă implicațiile operei lui, iar în ceea ce mă privește nu mă îndoiesc că le-a presimțit. Politica și tare mă tem că și răzbunările amorului propriu al țarului, iritat de independența vechilor moscoviți, au alcătuit destinele Rusiei moderne. Și zadarnic se tot laudă rușii, cu vorba, pentru soarta ce le-a fost făurită, căci în taină gândesc, ca și mine, că opusul acesteia ar fi fost un lucru cu mult mai bun.

Rusia este ca un bărbat în plină putere care se înăbușă: îi lipsesc ieșirile în larg. Petru I i le făgăduise; i-a deschis Golful Finic, fără să-și dea seama însă că o mare închisă oricum opt luni pe an nu poate fi ca alte mări. Dar numele sunt totul pentru ruși. Strădaniile lui Petru I, ale supușilor și ale succesorilor lui, oricât de uimitoare sunt ele, n-au zămislit decât un oraș greu de locuit, căruia Neva încearcă să-i ia din sol cu fiecare rafală de vânt venită din golf, și de unde oamenii se gândesc să fugă spre sud ori de câte ori războiul le-o îngăduie. Unui bivuac nu-i trebuiau cheiuri de granit.

...Kronstadt este o insulă foarte plată în mijlocul Golfului Finic: fortăreața aceasta acvatică nu se ridică deasupra mării decât atâta cât trebuie pentru a interzice navigația vaselor inamice care ar vrea să atace Petersburgul. Temnițele, temeliile și forța îi sunt în mare parte sub apă. Artileria cu care e înzestrată este dispusă, zic rușii, cu mare dibăcie; la fiecare salvă, toate loviturile și-ar atinge ținta, iar marea întreagă ar arăta ca un pământ fărâmițat sub stânci și grape. Datorită acestei grindine de ghiulele pe care un ordin al împăratului o poate oricând arunca, după voie, asupra dușmanului, locul trece drept greu de cucerit. N-am habar dacă tunurile respective pot închide cele două șenale ale golfului; rușii care m-ar putea lămuri nu vor s-o facă. Pentru a găsi răspunsul la această întrebare,

ar trebui calculată bătaia și direcția ghiulelelor, și sondată adâncimea celor două strâmtori. Experiența dobândită, deși de dată recentă, m-a învățat deja să mă feresc de fanfaronada și exagerările rușilor, datorate unui exces de zel în a-și sluji stăpânul. Acest orgoliu național nu mi s-ar părea tolerabil decât la un popor liber. Dar atunci când cineva se arată mândru prin lingușire, cauza mă face să urăsc efectul; atâta glorie deșartă nu este decât frică, îmi spun eu, iar atâta măreție — o josnicie ingenios deghizată. Descoperirea aceasta mă face ostil.

...Am ajuns la Kronstadt spre zorii uneia din acele zile fără de sfârșit, ca și fără de început, pe care nu mă obosesc s-o descriu, dar pe care nu mă satur să o admir, adică la douăsprezece și jumătate noaptea. Anotimpul acestor zile lungi este scurt și deja se apropie de sfârșit.

Am aruncat ancora în fața fortăreței tăcute, dar a trebuit să așteptăm mult timp trezirea unei armate de funcționari care urcau la bordul vasului nostru, unii după alții: comisari de poliție, directori, subdirectori de vamă, și, în fine, însuși șeful vămii. Acest personaj important s-a crezut obligat să ne facă o vizită în onoarea iluștrilor pasageri ruși aflați pe „Nicolae I". S-a întreținut îndelung cu prinții și prințesele care se pregătesc să se întoarcă la Petersburg. Se vorbește rusește, probabil pentru că subiectul conversației îl forma politica Europei occidentale; dar când discuția a ajuns la neplăcerile debarcării și la necesitatea de a face o transbordare, s-a vorbit franțuzește.

...Nobilii ruși fură obligați ca și mine, un simplu străin, să se supună legilor vămii; la început, această egalitate mi-a fost pe plac. Dar, ajungând la Petersburg, i-am văzut scăpați în trei minute, în vreme ce eu a trebuit să mă lupt trei ore cu tot felul de tracasări. Privilegiul, deghizat o clipă, destul de prost, sub nivela despotismului, a reapărut, iar această reînviere mi-a displăcut.

Luxul micilor precauțiuni de prisos dă naștere aici unei populații de funcționari; fiecare din acești oameni se achită de sarcina sa cu o pedanterie, un rigorism, un aer de

importanță menit doar să dea greutate și celei mai obscure îndeletniciri. Nici unul nu își permite să scoată vreun cuvânt, dar îi vezi că gândesc cam așa:

„Faceți-mi loc mie, care sunt unul din membrii marii mașinării a statului."

Acest membru, funcționând potrivit unei voințe care nu-i aparține, are tot atâta viață cât rotițele unui ceasornic; și totuși, asta se cheamă om în Rusia!... Imaginea acestor automate voluntare mă sperie; un individ redus la condiția de simplă mașină are ceva supranatural. Dacă, în țările în care există mașinării din belșug, ni se pare că lemnul și metalul au suflet, sub despotism oamenii ne par de lemn; te întrebi ce fac ei oare cu prisosul de minte, și nu te simți deloc în largul tău gândindu-te câtă constrângere a trebuit exercitată împotriva unor făpturi inteligente pentru a reuși prefacerea lor în obiecte. În Rusia, mi-e milă de oameni, așa cum în Anglia mi-era frică de mașini. Acolo, creațiilor omului nu le lipsește decât graiul, aici cuvântul este de prisos creaturilor statului.

Aceste mașini stingherite de un suflet sunt, de altminteri, de o politețe înspăimântătoare; se vede că încă din leagăn au fost încovoiate de plecăciuni respectuoase, precum și de mânuirea armelor. Dar care este valoarea formelor de urbanitate atunci când respectul este impus prin comandă? Degeaba încearcă despotismul, voința liberă a omului va constitui întotdeauna o consfințire necesară oricărui act omenesc, dacă se vrea ca actul respectiv să aibă un sens. Singură capacitatea de a-și alege stăpânul poate da preț fidelității, or, cum în Rusia un subaltern nu alege nimic, tot ceea ce acesta face și spune nu are nici un sens și nici o valoare.

La vederea tuturor acestor categorii de spioni care ne cercetau și ne chestionau, mă cuprindea pofta să casc, ceea ce cu ușurință s-ar fi putut preschimba în dorința de a plânge, nu pentru mine, ci pentru acest popor; atâtea precauții care aici trec drept indispensabile, în timp ce în alte părți oamenii se lipsesc foarte bine de ele, mă avertizau

că eram pe punctul de a pătrunde în imperiul fricii. Iar frica se ia, ca și tristețea: mi-era deci teamă și mă simțeam trist... din politețe... pentru a mă pune la unison cu toată lumea.

Mi s-a cerut să cobor în sala mare a vaporului nostru, unde trebuia să mă înfățișez unui areopag de funcționari adunați pentru a chestiona pasagerii. Toți membrii acestui tribunal, mai curând înfricoșător decât impunător, erau așezați în fața unei mese lungi; mai mulți dintre ei răsfoiau niște registre, cu o atenție sinistră. Păreau atât de absorbiți încât era lesne de închipuit că primiseră cine știe ce sarcină secretă de îndeplinit: îndeletnicirea mărturisită nu era îndeajuns pentru a îndreptăți atâta gravitate.

Unii, cu tocul în mână, ascultau răspunsurile călătorilor sau, mai bine spus, ale acuzaților, căci orice străin este tratat ca un vinovat când sosește la frontiera rusească; ceilalți transmiteau copiștilor, cu voce tare, cuvinte cărora noi nu le dădeam nici o importanță; aceste cuvinte se traduceau dintr-o limbă în alta, trecând de la franceză prin germană până, în sfârșit, la rusă, când ultimul scrib reușea să le fixeze irevocabil și, poate arbitrar, în catastif. Se copiau numele înscrise pe pașapoarte; fiecare dată, fiecare viză erau cercetate cu o grijă migăloasă. Dar pasagerul, martirizat prin această tortură morală, nu era niciodată interogat decât cu fraze a căror turnură, de o politețe corectă, îmi părea destinată să-l consoleze pe banca acuzaților.

Rezultatul acestui interogatoriu pe care a trebuit să-l suport, la fel ca toți ceilalți, a fost că mi s-a luat pașaportul, după ce am fost pus să semnez un cartonaș prin mijlocirea căruia, mi se spunea, puteam să-mi cer acest pașaport la Sankt-Petersburg.

Toată lumea părea să fi îndeplinit formalitățile ordonate de poliție: bagajele și persoanele se aflau deja pe noul vas. Dar de patru ceasuri bune lâncezeam în fața Kronstadtului, și încă nu venise vorba de plecare.

În fiecare clipă, mereu alte bărci negre ieșeau din oraș și vâsleau posomorât spre noi: deși vasul nostru era anco-

rat foarte aproape de zidurile orașului, liniștea era adâncă... Nici un glas nu ieșea din acest mormânt; umbrele ce se zăreau navigând în jurul insulei erau mute, ca și pietrele pe care tocmai le părăsiseră. Ai fi zis că este un convoi pregătit pentru un mort care se lăsa așteptat. Bărbații care pilotau aceste ambarcațiuni lugubre și prost întreținute erau îmbrăcați în mantale grosolane, din lână cenușie, iar chipurile lor nu aveau nici o expresie: aveau ochii goi, fețele străvezii și gălbejite. Mi s-a spus că erau mateloți de la garnizoană; semănau cu niște soldați. Se făcuse ziuă de mult, dar ea nu adusese deloc mai multă lumină decât zorile. Aerul era înăbușitor, iar soarele, încă jos, dar totuși oglindit pe apă, mă supăra. Uneori, bărcile se învârteau în liniște în jurul nostru, fără ca cineva să urce la bord; alteori, șase sau doisprezece mateloți zdrențăroși, acoperiți pe jumătate cu piei de oaie întoarse, cu lâna pusă în interior și cu pielea jegoasă spre exterior, ne aduceau un alt agent de poliție, un ofițer de garnizoană sau un vameș întârziat. Acest du-te-vino, ce nu ne făcea defel să înaintăm, îmi lăsa măcar răgazul de a cugeta cu tristețe la acel fel de murdărie specific oamenilor Nordului. Cei din Sud își petrec viața în aer liber, pe jumătate goi, sau în apă; cei din Nord, aproape în permanență închiși în casă, au o murdărie uleioasă și adâncă, ce mi se pare respingătoare; prefer neglijența popoarelor sortite să trăiască sub cerul liber și născute pentru a se încălzi la soare.

Neplăcerile la care ne osândeau chițibușurile rusești mi-au oferit prilejul de a constata că marii nobili din această țară sunt prea puțin răbdători față de inconvenientele ordinii publice, atunci când acestea apasă asupra lor.

„Rusia este țara formalităților inutile" murmurau între ei, dar în franceză, de teama de a nu fi auziți de funcționarii subalterni. Am reținut această remarcă a cărei justețe mi-a fost din plin dovedită de propria experiență. Din câte am putut întrevedea până acum, o lucrare cu titlul *Rușii văzuți de ei înșiși* ar fi destul de dură; pentru ei, dragostea de țară nu este decât un mijloc de a-și flata

stăpânul; de îndată ce cred că acest stăpân nu-i poate auzi, vorbesc despre toate cu o sinceritate ce este cu atât mai de temut, cu cât cei care ascultă devin răspunzători.

Aflarăm, în sfârșit, cauza atâtor întârzieri. Șeful șefilor, superiorul superiorilor, directorul directorilor vămilor își făcu apariția: această ultimă vizită era cea pe care o așteptam de mult timp, fără să știm. În loc de a se supune portului uniformei, acest funcționar suprem sosește în frac, ca o simplă persoană particulară. Se părea că rolul lui este de a face pe omul de lume: mai întâi, face pe grațiosul și pe elegantul pe lângă cucoanele rusoaice; îi amintește apoi prințesei D*** întâlnirea lor într-o casă în care prințesa nu a fost niciodată; îi vorbește despre balurile de la curte, unde ea nu l-a văzut niciodată. În sfârșit, se face de râs, în special față de mine, care nu-mi închipuiam defel că te-ai putea preface mai mare decât ești într-o țară în care viața este notată și unde rangul îi este fiecăruia înscris pe pălărie sau pe epolet; dar adâncul omului este peste tot același... Vameșul nostru de salon, continuând să-și dea aere de curtean, confiscă politicos o umbrelă de soare, reține o valiză, ia o trusă și, imperturbabil, reînnoiește cercetările întreprinse deja cu sârguință de subalternii lui.

În administrația rusă, grija pentru fleacuri nu exclude dezordinea. Toți își dau multă osteneală pentru a atinge un scop mărunt, și nu cred niciodată că au făcut destul pentru a-și arăta zelul. Din această emulație a funcționarilor rezultă faptul că o formalitate nu-l asigură pe străin împotriva alteia. Este aidoma tâlhăriei: faptul că un drumeț a scăpat din mâinile unei prime cete nu înseamnă că nu se va mai întâlni cu a doua, a treia, iar toate aceste cete înșirate în calea sa se întrec, care mai de care, să-l hărțuiască.

Conștiinciozitatea mai mult sau mai puțin timorată a funcționarilor de toate gradele cu care călătorul poate avea de a face hotărăște asupra sorții acestuia. Orice ar spune, dacă i se poartă pică pentru ceva, niciodată nu va fi în regulă. Și o țară astfel administrată vrea să treacă drept civilizată, cum sunt statele din Occident!...

Șeful suprem al temnicerilor imperiului purcese lent la cercetarea vasului: își îndeplini sarcina cu încetineală, cu foarte mare încetineală. Conversația ce trebuie întreținută reprezintă o grijă ce complică funcțiile acestui cerber parfumat, și aceasta la propriu, pentru că miroase a mosc de la o poștă. Iată-ne scăpați, în fine, de ceremoniile vămii, de politețurile poliției, de saluturile militare și de spectacolul celei mai profunde mizerii ce poate schimonosi rasa umană; căci vâslașii domnilor de la vama rusească sunt niște creaturi de o specie aparte. Cum nu aveam nici o putere în ceea ce-i privește, detestam prezența lor și de fiecare dată când acești nenorociți ne aduceau la bord ofițeri de toate gradele, angajați în serviciul vămii și al poliției maritime, cea mai severă poliție din tot imperiul, îmi întorceam privirea în altă parte. Acești mateloți în zdrențe își dezonorează țara: un fel de ocnași unsuroși ce își trec viața cărându-i pe funcționarii și pe ofițerii din Kronstadt la bordul vaselor străine. Văzându-le chipurile și gândindu-mă la ce înseamnă a exista pentru acești nenorociți, mă întrebam ce i-a făcut omul lui Dumnezeu pentru ca șaizeci de milioane din semenii lui să fi fost osândiți să trăiască în Rusia.

În momentul plecării la drum, mă apropiai de prințul K***.

— Sunteți rus, îi spusei, arătați-vă dragostea pentru această țară, îndemnându-l pe ministrul de Interne sau pe cel al poliției să schimbe toate acestea; să se deghizeze într-o zi în străin, într-unul care nu e suspect, ca mine, și să vină la Kronstadt, să vadă cu ochii lui ce înseamnă să intri în Rusia.

— La ce bun? continuă prințul; împăratul n-ar putea face nimic.

— Împăratul nu, dar ministrul...

Plecăm, în sfârșit, spre marea bucurie a prinților și prințeselor rusoaice care își vor regăsi familia și patria: fericirea ce se vedea pe chipurile lor dezmințea vorbele hangiului din Lübeck, numai dacă, nu cumva, și de această

dată, excepția confirmă regula. Eu, în schimb, nu mă bucuram, mi-era teamă să părăsesc o societate fermecătoare pentru a merge să mă afund într-un oraș ale cărui împrejurimi mă întristau. Se sfârșise deja cu această societate întâmplătoare; încă din ajun, odată cu apropierea uscatului, legăturile noastre se frânseseră, legături fragile, făurite doar datorită nevoilor trecătoare ale călătoriei.

...Îi vedeam pe toți gata să-și reia drumul: destinul comun își deschidea făgașul în calea acestor pelerini reintrați în viața obișnuită. Pentru ei, libertatea călătoriei înceta să mai existe, se întorceau în lumea reală, în timp ce eu rămâneam singur în lumea himerelor, vagabondând din țară în țară; a rătăci mereu nu înseamnă a trăi...

PETERSBURG, 11 iulie, seara

Pentru un francez, străzile Petersburgului au un aspect ciudat; voi încerca să vi le descriu, dar mai întâi vă voi vorbi despre intrarea în oraș, pe Neva, loc ce are faima lui de care rușii sunt mândri pe drept cuvânt. Mie, însă, nu mi s-a părut vrednic de reputația pe care o are. Atunci când, de foarte departe, începi să descoperi câteva clopotnițe, ceea ce poți distinge produce un efect mai degrabă neobișnuit decât impunător. Ușoara îngroșare a terenului pe care o zăreai de departe, între cer și mare, devine ceva mai inegală în unele locuri; asta-i tot, iar aceste neregularități imperceptibile nu sunt altceva decât uriașele monumente ale noii capitale a Rusiei. Parcă ar fi linia trasă de mâna tremurătoare a unui copil care desenează o figură geometrică. Apropiindu-te, începi să recunoști campanilele grecești, cupolele aurite ale câtorva mânăstiri, apoi monumentele moderne și așezămintele publice: frontonul bursei, colonadele văruite ale școlilor, ale muzeelor, ale cazărmilor, ale palatelor care se întind de-a lungul cheiurilor de granit. Odată intrat în Petersburg, treci prin fața unor sfincși imenși, și ei tot din granit; sunt de dimensiuni colosale, iar înfățișarea lor este impunătoare. Un oraș de palate, iată ceva maiestuos! Cu toate acestea, imitația monumentelor clasice te izbește, dacă te gândești la climatul în care aceste modele sunt transplantate neîndemânatic. Te uimește apoi numărul mare de fleșe, de turnulețe cu forme variate, de vârfuri metalice ce se înalță din toate părțile: cel puțin acestea aparțin arhitecturii

naționale. Petersburgul este împresurat de nenumărate edificii mari, cu clopotnițe: sunt comunitățile religioase. Aceste orașe sacre slujesc drept ziduri de apărare orașului profan. Bisericile rusești și-au păstrat originalitatea primitivă, și aceasta nu pentru că rușii ar fi inventat stilul greoi și capricios, numit bizantin. Dar, sunt de religie ortodoxă, iar caracterul, credința, instruirea și istoria le îndreptățesc împrumuturile făcute din Imperiul Târziu: li se poate permite să-și caute modelele monumentelor până la Constantinopol, dar niciodată la Atena. Văzute de pe Neva, parapetele cheiurilor Petersburgului sunt impunătoare și mărețe, dar, după primul pas făcut pe uscat, descoperi că aceleași cheiuri sunt pavate cu pietre proaste, incomode, inegale, tot atât de neplăcute ochiului pe cât sunt de vătămătoare pentru pietoni și de primejdioase pentru trăsuri. Câteva fleșe aurite, subțiri ca niște paratrăsnete; porticuri cu temelii ce dispar aproape sub apă; piețe ornate de coloane ce se pierd în nemărginirea terenurilor ce le înconjoară; statui copiate după cele antice, și la care liniile, stilul și finețea sunt într-o asemenea nepotrivire cu însușirile solului, culoarea cerului, clima cât și cu înfățișarea, costumele și obiceiurile oamenilor, încât sculpturile acestea seamănă cu niște eroi ținuți prizonieri de vrăjmașii lor; edificii dezrădăcinate, temple căzute de pe vârfurile munților Greciei în mlaștinile Laponiei, și care, drept urmare, par mult prea strivite pentru ținutul în care se trezesc strămutate fără a ști de ce... Iată ceea ce m-a izbit mai întâi.

...Aici natura cerea oamenilor tocmai contrariul a ceea ce ei și-au închipuit; în loc de a se lua după templele păgâne, ar fi trebuit să se înconjoare de construcții cu forme îndrăznețe, cu linii verticale care să străpungă negurile unui cer polar și să spargă monotonia stepelor umede și cenușii care alcătuiesc, cât vezi cu ochii și cu imaginația, pământul Petersburgului. Arhitectura potrivită unui asemenea ținut nu era coloana Partenonului, sau cupola Panteonului, ci turnul din Pekin. Se cade ca omul să înalțe

munți acolo unde natura nu a îngăduit nici o mișcare de teren. Încep să înțeleg de ce ne îndeamnă rușii, cu atâta stăruință, să venim să-i vizităm iarna: o zăpadă de șase picioare poate ascunde toate acestea, în timp ce vara ținutul se așterne privirii.

Străbateți ținutul Petersburgului și al provinciilor învecinate, mi s-a spus, și nu veți afla, pe sute și sute de leghe, decât bălțoace, pini piperniciți și mesteceni cu frunze întunecate. De bună seamă, lințoliul iernii e preferabil vegetației cenușii din sezonul cald. Și drept singură priveliște, mereu aceleași adâncituri ornate cu aceleași mărăcinișuri, numai dacă nu te îndrepți spre Suedia sau spre Finlanda. Acolo vei vedea șiruri întregi de stânci mărunte, granitice, pline de pini ce schimbă înfățișarea terenului, fără a prefaceîncă cu mult priveliștile: puteți lesne să vă dați seama că tristețea unui astfel de ținut nu este deloc înveselită de rândurile de coloane micuțe pe care oamenii au crezut de cuviință să le construiască pe acest pământ plat și lipsit de vegetație. Ar fi fost nevoie de munți, ca piedestal pentru peristilurile grecești, dar nu există aici nici o armonie între ceea ce arta a născocit și ceea ce natura a lăsat, iar această nepotrivire mă izbește în fiece clipă; plimbându-mă prin acest oraș, resimt aceeași indispoziție pe care mi-o provoacă conversația cu o persoană sclifosită. Porticul, ornament aerian, reprezintă aici o cazną adăugată celei impuse de climă: într-un cuvânt, gustul monumentelor fără de gust a prezidat la întemeierea și mărirea Petersburgului. Sensul anapoda mi se pare trăsătura cea mai caracteristică a arhitecturii acestui oraș imens, care produce efectul unei zidării de stil îndoielnic plantate într-un parc; dar parcul este o treime din lume, iar arhitectul — Petru cel Mare.

De aceea, oricât de șocat ai fi de toate aceste imitații prostești ce strică înfățișarea Petersburgului, nu poți să nu privești cu un fel de admirație acest oraș scos din mare de glasul unui om, și care pentru a dura se apără împotriva viiturilor periodice cu gheață și a celor permanente

cu apă! Este rezultatul unei voințe uriașe: dacă nu admiri, te temi, ceea ce înseamnă aproape a respecta.

Vaporul de la Kronstadt aruncă ancora în interiorul Petersburgului, în fața unui chei de granit; cheiul englezesc din fața biroului de vamă se află la o mică distanță de faimoasa piață în care se înalță statuia lui Petru cel Mare pe stânca sa. Odată ce-ai ancorat în acel loc, rămâi pentru mult timp; și veți vedea de ce.

Aș vrea să vă scutesc de amănuntele noilor persecuții la care m-au supus, sub denumirea generică de *simple* formalități, poliția și credincioasa ei asociată, vama; cu toate acestea, consider de datoria mea să vă dau o imagine a dificultăților ce-l întâmpină pe orice străin la frontiera maritimă a Rusiei. Se spune că intrarea pe uscat ar fi mai simplă.

...A trebuit să mă înfățișez unui nou tribunal care se adunase, ca și acela din Kronstadt, în sala mare a vasului nostru. Mi-au fost adresate aceleași întrebări, cu aceeași politețe, iar răspunsurile mele au fost traduse cu aceleași formalități.

— Pentru ce ați venit în Rusia?

— Să văd țara.

— Acesta nu e un motiv pentru a călători. (Nu este de admirat, oare, umilința acestei obiecții?)

— Nu am un altul.

— Pe cine intenționați să întâlniți la Petersburg?

— Pe toți cei care îmi vor permite să-i cunosc.

— Cât timp aveți de gând să rămâneți în Rusia?

— Nu știu.

— Spuneți cu aproximație.

— Câteva luni.

— Aveți vreo însărcinare diplomatică oficială?

— Nu.

— Secretă?

— Nu.

— Vreun scop științific?

— Nu.

— Sunteți trimis de guvernul dumneavoastră pentru a studia starea socială și politică a țării?

— Nu.

— Sau de vreo societate comercială?

— Nu.

— Călătoriți deci de bunăvoie și din simplă curiozitate?

— Da.

— De ce ați ales Rusia?

— Nu știu etc. etc. etc.

— Aveți scrisori de recomandare pentru anumite persoane din această țară?

Fusesem prevenit în legătură cu neajunsul de a răspunde prea sincer la această întrebare, și de aceea nu am vorbit decât despre bancherul meu.

La ieșirea din această ședință de curte cu jurați, am văzut trecând înaintea mea pe mai mulți dintre complicii mei; acești străini au fost șicanați din pricina unor nereguli imputate pașapoartelor lor. Copoii poliției ruse au mirosul fin și, în funcție de individ, devin pretențioși sau nepretențioși cu privire la pașapoarte; mi s-a părut că erau foarte inegali în felul de a trata călătorii. Un negustor italian dinaintea mea a fost scotocit fără milă, ce spun?, aproape la sânge, când a părăsit vasul: a fost pus să deschidă până și un portofel mic de buzunar, i-au controlat chiar și căptușeala, până la piele. Dacă îmi fac și mie la fel, îmi ziceam, mă vor găsi de-a dreptul suspect.

Buzunarele mi-erau pline de scrisorile de recomandare ce îmi fuseseră înmânate la Paris, în parte de către însuși ambasadorul Rusiei, altele de către alte persoane la fel de cunoscute; dar scrisorile acestea erau sigilate, împrejurare ce a făcut să-mi fie teamă să le las în trusa de scris. Văzând oamenii poliției apropiindu-se, mi-am închis deci haina la piept. M-au lăsat să trec fără să mă scotocească personal; dar când a fost să-mi desfac toate cuferele în fața vameșilor, acești noi dușmani s-au pus pe cea mai meticuloasă cercetare a bagajelor, dar mai cu seamă a cărților

mele. După ce au fost supuse unei examinări nesfârșite, acestea mi-au fost confiscate în totalitate, fără nici o excepție, cu aceeași politețe extraordinară; dar nu s-a ținut seama de protestele mele. Mi-au fost luate două perechi de pistoale de voiaj și o veche pendulă portativă; zadarnic am încercat să pricep și să capăt lămuriri despre pricina confiscării acestui obiect. Tot ceea ce îmi fusese luat îmi va fi înapoiat, după cum am fost asigurat, dar nu fără neplăceri și târguieli. Repet deci și eu, la fel ca nobilii ruși, că Rusia este țara formalităților inutile.

...Între ceasurile nouă și zece iată-mă scăpat personal, adică fără pachetele voluminoase, din piedicile vămii; am putut deci intra în Petersburg unde mi-a fost dat să mă bucur de atențiile unui călător german pe care *norocul* mi l-a scos în cale pe chei. Dacă este spion, cel puțin e serviabil: vorbea rusește și franțuzește și, de bunăvoie, s-a însărcinat să-mi găsească o droșcă, în timp ce-l ajuta pe valetul meu să care cu o șaretă, la Coulon, hangiul, puținele bagaje ce-mi mai fuseseră lăsate. Îi recomandasem servitorului meu să nu dea nici un semn de nemulțumire.

Coulon este un francez, despre care se spune că ține cel mai bun han din Petersburg, ceea ce nu vrea însă să însemne că te și simți bine la el. În Rusia, după puțin timp, străinii pierd orice urmă de naționalitate, fără a se contopi însă vreodată cu indigenii. Străinul săritor îmi găsi până și un *ghid* care vorbea nemțește și care urcă în droșcă, în spatele meu, pentru a-mi răspunde la toate întrebările; acest om mi-a spus cum se cheamă toate monumentele prin fața cărora a trebuit să trecem în drumul nostru de la vamă până la han, traseu ce părea că nu se mai sfârșește, într-atât sunt de lungi distanțele la Petersburg.

Privirile îmi fură atrase mai întâi de prea vestita statuie a lui Petru cel Mare, care-mi făcu o impresie extrem de neplăcută; așezată pe stânca aceea de către Ecaterina, cu o inscripție destul de trufașă, în ciuda aparentei simplități: „Lui Petru I Ecaterina a II-a." Această figură de om călare nu este nici antică, nici modernă; este un roman

de pe timpul lui Ludovic al XV-lea. Spre a sprijini calul să nu cadă, i s-a pus la picioare un șarpe uriaș: nefericită idee! ce nu face decât să trădeze neputința artistului adus din Franța la Petersburg pentru a ridica monumentul acesta proslăvit peste măsură numai pentru că se află în Rusia.

Statuia și piața în care aceasta se pierde sunt cele mai remarcabile lucruri pe care le-am văzut în drumul de la vamă la han.

Am cerut să oprim pentru câteva clipe în fața schelei unui monument, deja faimos în Europa, deși nu este încă terminat: biserica Sf. Isaac. În fine, am văzut fațada noului Palat de Iarnă, un alt rezultat prodigios al voinței unui om puse să lupte cu ajutorul oamenilor împotriva legilor naturii. Scopul a fost atins, căci într-un an acest palat a ieșit din propria-i cenușă, fiind, cred, cel mai mare din câte există: el este egal cu Luvrul și Tuileries la un loc.

Pentru ca lucrul să fie încheiat la termenul fixat de împărat, a fost nevoie de eforturi nemaiauzite; lucrările interioare s-au făcut și pe timpul marilor înghețuri, șase mii de muncitori robotind fără încetare. Din ei, mureau destul de mulți, în fiecare zi, dar, victimele fiind imediat înlocuite cu alți salahori ce acopereau golurile rămase, spre a pieri la rândul lor pe aceeași baricadă fără slavă, morții treceau nebăgați în seamă. Iar singurul țel al atâtor jertfe era de a justifica capriciul unui singur om! La popoarele civilizate firesc, adică din timpuri străvechi, viața oamenilor nu este expusă decât dacă este vorba de interese comune, a căror gravitate este recunoscută de aproape toată lumea. Dar câte generații de suverani n-au fost corupte de exemplul lui Petru I!

Pe geruri de minus 26 până la 30 grade, șase mii de martiri necunoscuți, martiri fără merit, martiri ai unei supuneri involuntare, căci la ruși această însușire este înnăscută și silită, erau închiși în săli încălzite la plus 30 de grade, pentru ca pereții să se zvânte mai repede. Astfel, bieții oameni îndurau, intrând și ieșind din acest lăcaș al morții devenit, grație sacrificiului lor, cuib de deșertăciuni,

de fast și de plăceri, o diferență de temperatură de 50 până la 60 de grade.

În minele din Urali, muncile sunt mai puțin potrivnice vieții; și cu toate acestea, muncitorii folosiți la Petersburg nu erau niște răufăcători. Mi s-a povestit că acei năpăstuiți, care zugrăveau interiorul celor mai încălzite săli, erau nevoiți să-și pună pe cap un fel de scufii de gheață, pentru a nu-și pierde mințile sub fierbințeala înăbușitoare în care erau osândiți să muncească tot timpul. Să fi vrut cineva să ne dezguste de arte, poleieli, de luxul și pompa de la curte, și tot nu s-ar fi putut face mai mult. Și totuși, suveranul era numit tătuc de atâția oameni jertfiți sub ochii săi, în vederea celei mai pure vanități imperiale.

Nu mă simt în largul meu la Petersburg de când am văzut acest palat și mi s-a povestit cât a costat în vieți omenești. Toate aceste amănunte nu le-am aflat nici de la spioni, nici de la rușii zeflemitori, așa că garantez pentru autenticitatea lor.

Milioanele de le Versailles au hrănit tot atâtea familii de muncitori francezi câți iobagi slavi a ucis acest Palat de Iarnă timp de douăsprezece luni; dar, prin acest sacrificiu, cuvântul împăratului a înfăptuit minuni, iar palatul terminat, spre mulțumirea generală, va fi inaugurat prin festivitățile unei căsătorii. Un prinț poate fi popular în Rusia, fără a pune mare preț pe viața rușilor. Nimic măreț nu se obține fără greutate; dar când un om reprezintă el însuși națiunea și guvernul, ar trebui să-și impună legea de a nu folosi marile resorturi ale mașinăriei pe care o pune în mișcare decât pentru a atinge un scop vrednic de acest efort.

Mi se pare că împăratul, chiar în propriul interes al puterii sale, ar fi putut să mai lase un an artiștilor pentru a repara nenorocirile incendiului.

Un suveran absolut greșește când spune că se grăbește: înainte de orice, el trebuie să se teamă de zelul creaturilor sale, care s-ar putea sluji de o vorbă a stăpânului, nevinovată în aparență, ca de un paloș, pentru a face minuni,

dar pe seama vieților unei armate de sclavi. E mult, e cu mult prea mult, căci Dumnezeu și oamenii sfârșesc prin a răzbuna aceste minuni neomenoase. Și este o nechibzuință, ca să nu spunem mai mult, din partea unui prinț să prețuiască atât de scump o satisfacere a orgoliului. Dar faima pe care o dobândesc în ochii străinilor valorează pentru prinții ruși mai mult decât orice altceva, mai mult decât realitatea puterii. Iar în această privință, faptele lor vin în întâmpinarea opiniei publice; în plus, nimic nu poate discredita autoritatea în cazul unui popor pentru care supunerea a ajuns o condiție a vieții. Au fost oameni care adorau lumina. Rușii adoră eclipsa: cum li s-ar putea deschide ochii vreodată?

Nu spun că sistemul lor politic nu produce nimic bun; spun doar că tot ce produce el costă scump.

Nu de azi, de ieri se miră străinii de dragostea acestui popor pentru propria-i sclavie; veți citi un fragment din corespondența baronului von Herberstein, ambasadorul împăratului Maximilian, tatăl lui Carol al V-lea, pe lângă țarul Vasili Ivanovici. Pasajul mi-e proaspăt în minte întrucât l-am găsit la Karamzin*, pe care îl citeam deunăzi pe vapor. Volumul care îl cuprinde a scăpat vigilenței poliției, pitit în buzunarul redingotei mele de călătorie. Nici cei mai abili spioni nu sunt îndeajuns de ageri; v-am spus că pe mine nu m-au percheziționat.

Dacă rușii ar ști tot ceea ce niște cititori, cât de cât atenți, pot afla de la istoricul măgulitor cu care se fălesc, și pe care străinii nu-l consultă totuși decât plini de cea mai adâncă neîncredere, datorită părtinirii sale de curtean, ar prinde ură pe el și, căindu-se pentru slăbiciunea de a fi cedat maniei luminilor, de care e posedată Europa modernă, l-ar ruga fierbinte pe împărat să interzică lectura tuturor istoricilor Rusiei, cu Karamzin în frunte, pentru a lăsa astfel trecutul în întunecimi prielnice deopotrivă odihnei

* Nikolai Karamzin (1765–1826), istoric rus, autorul unei remarcabile *Istorii a Rusiei* (*n. t.*).

despotului, cât și fericirii netulburate a supușilor, care nu sunt niciodată mai mult de plâns decât atunci când sunt compătimiți. Bieții oameni s-ar crede fericiți dacă noi, străinii, nu i-am califica cu imprudență drept victime. După cum mi se pare, rânduiala bună și supunerea, cele două divinități ale poliției și ale națiunii ruse, pretind acest ultim sacrificiu.

Dar iată ce scria Herberstein, ridicându-se împotriva despotismului monarhului rus: „El (țarul) zice, și totul se face: viața, soarta mirenilor și a clerului, a nobililor și a cetățenilor de rând, totul depinde de vrerea sa supremă. Nu știe ce înseamnă a fi contrazis și totul la el pare drept, ca la Dumnezeu; căci rușii sunt convinși că marele cneaz este executantul decretelor cerești: *aceasta a fost voia lui Dumnezeu și a cneazului, Dumnezeu și cneazul o știu* — iată cele mai obișnuite expresii ale lor; nimic nu egalează zelul lor de a-l sluji; unul din principalii săi ofițeri, un bătrân cu părul alb, odinioară ambasador în Spania, veni să ne întâmpine la intrarea în Moscova; gonea călare și se agita ca un tinerel, sudoarea îi picura de pe față, și, cum mă arătai surprins de toate acestea, îmi spuse cu aroganță: *Ah! domnule baron, noi ne slujim monarhul cu totul altfel decât voi!*

Nu știu dacă firea națiunii ruse a format astfel de autocrați, sau dacă autocrații înșiși au imprimat acest caracter națiunii."

Această scrisoare, compusă cu mai bine de trei secole în urmă, vi-i descrie pe rușii din acea vreme aidoma cu rușii pe care-i văd astăzi. Și la fel ca și ambasadorul lui Maximilian, mă întreb și eu dacă este caracterul națiunii cel care a dat naștere autocrației, sau autocrația cea care a creat caracterul rus, și, întocmai ca diplomatul german, nici eu nu pot lămuri dilema.

Mi se pare totuși că influența este reciprocă: nici guvernarea rusă nu s-ar fi putut întemeia în altă parte decât în Rusia, nici rușii nu ar fi devenit ceea ce sunt sub o altă ocârmuire decât aceea pe care o au.

Adaug și un alt citat din același Karamzin: acesta povestește ce spuneau în secolul al XVI-lea călătorii care străbătuseră Marele cnezat al Moscovei. „Este oare de mirare, spun străinii, că marele cneaz este atât de bogat? El nu dă nici un ban nici trupelor sale și nici ambasadorilor, ba chiar le ia acestora din urmă tot ceea ce aduc mai de preț din alte țări.[7] Așa s-a făcut de pildă că prințul Iaroslavski, întors din Spania, a fost obligat să depună la tezaur toate lanțurile de aur, colierele, stofele prețioase și vasele de argint pe care împăratul și arhiducele Ferdinand de Austria i le dăruiseră. Și totuși, acești oameni nu se plângeau de fel, ba mai și spuneau: *Marele cneaz ia, Marele cneaz va da.*"

Prin urmare, iată cum se vorbea despre țar în Rusia, în secolul al XVI-lea.

Astăzi, veți vedea fie la Paris, fie în Rusia, o mulțime de ruși căzând în admirație în fața miraculoaselor urmări ale cuvântului împăratului; și, fălindu-se cu aceste rezultate, nici unuia nu-i va fi milă de mijloace. Cuvântul țarului este creator, spun ei. Da: însuflețește pietrele, omorând însă oamenii. În ciuda acestei mărunte mărginiri, toți rușii sunt mândri că ne pot spune: „Vedeți, la voi se deliberează trei ani asupra mijloacelor necesare reconstruirii unei săli de spectacol, în timp ce la noi împăratul reînalță într-un an cel mai mare palat din univers", iar acest triumf pueril nu le pare plătit prea scump, cu moartea câtorva mii de muncitori amărâți, sacrificați acestei nerăbdări suverane, acestei fantezii imperiale ce devine, pentru a folosi o expresie la modă, una din gloriile naționale. Și totuși eu, care sunt francez, nu văd în aceasta decât o pedanterie neomenoasă. Dar, de la un capăt la altul al acestui imens imperiu, nu se aude nici un protest împotriva orgiilor suveranității absolute.

Popor și cârmuire, aici totul este la unison: rușii nu ar renunța la minunile voinței ai căror martori, complici

[7] Dickens, în călătoria sa în Statele Unite, spune că același lucru se întâmplă astăzi în America.

și victime sunt, nici dacă prin aceasta toți robii jertfiți ar învia. Totuși, ceea ce mă surprinde nu este faptul că un om, hrănit din propria sa idolatrie, un om calificat drept atotputernic de către șaizeci de milioane de oameni sau aproape-oameni, comite astfel de acte și le duce la capăt, ci faptul că, din tot corul ce povestește aceste fapte spre gloria acestui om unic, nu se desprinde nici o voce care să protesteze împotriva miracolelor autocrației, în favoarea umanității. Se poate spune despre rușii mari și mici că sunt toți beți de sclavie.

PETERSBURG, 12 iulie 1839, dimineața

Alaltăieri de-abia, între ceasurile nouă și zece, am căpătat în sfârșit dreptul de liberă intrare în Petersburg.

Orașul acesta nu prea e matinal: la această oră din zi, mi-a lăsat impresia unei vaste pustietăți. Dacă întâlneam, ici și colo, câteva droște...

Trăsurile acestea mici se hurducăie zdravăn pe pietrele inegale ale străzilor Petersburgului; ce-i drept, însă, în anumite cartiere, denivelarea caldarâmului, tot neregulat, e corectată, de o parte și de alta a străzii, prin benzi lungi de drum făcute din butaci de brad îmbucate. Le întâlnești pe cele mai mari străzi ale orașului; caii aleargă pe ele cu viteză, mai cu seamă pe vreme uscată, pentru că ploaia face lemnul alunecos. Aceste mozaicuri ale Nordului sunt foarte costisitoare, din cauza reparațiilor permanente de care au nevoie, dar oricum sunt mai bune decât caldarâmul obișnuit al orașelor rusești.

Mișcările oamenilor pe care îi întâlneam mi se păreau țepene și stinghere; fiecare gest vădea o voință străină omului ce-l făcea. Toți cei pe care îi vedeam trecând duceau porunci. Dimineața este timpul comisioanelor. Nimeni nu părea a merge pentru el însuși, iar spectacolul acestei constrângeri îmi inspira o tristețe involuntară. Nu zăream decât foarte puține femei pe străzile pe care nici un chip delicat și nici o voce de fată tânără nu le înveseleau; totul era mohorât, ordonat ca la cazarmă, ca într-o tabără militară. Era deci un război, dar fără entuziasmul și agitația lui. Disciplina militară stăpânește Rusia.

Înfățișarea acestei țări mă face să regret Spania, ca și cum m-aș fi născut în Andaluzia; și cu toate acestea, nu căldura este ceea ce lipsește aici, pentru că ea te sufocă, ci lumina și bucuria.

Ba vezi un ofițer călare, gonind la galop pentru a *duce un ordin* comandantului trupei, ba câte o ștafetă călare care *duce un ordin* vreunui guvernator de gubernie, poate tocmai până la celălalt capăt al imperiului, unde ajunge cu chibitca, o trăsurică rusească cu bănci, fără arcuri și fără perne. Trăsura aceasta, mânată de un vizitiu bătrân și bărbos, îl poartă cu repeziciune pe acest curier căruia rangul nu-i îngăduie să se servească de un echipaj mai comod chiar dacă l-ar avea la îndemână. Mai încolo, niște pedestrași se întorc de la instrucție, îndreptându-se spre cantonament pentru a primi *ordinul* căpitanului lor. Prin urmare, nimic altceva decât funcționari superiori care comandă unor funcționari inferiori. Această populație de automate seamănă cu jumătatea unei partide de șah; căci un singur om mută toate piesele, iar adversarul nevăzut este omenirea. Aici nu te miști și nu respiri decât cu încuviințarea sau din poruncă împărătească. De aceea, totul e posomorât și silit: tăcerea prezidează viața și o paralizează. Ofițeri, vizitii, cazaci, șerbi, curteni, toți servitori, cu grade deosebite, ai aceluiași stăpân, se supun orbește unei gândiri pe care n-o cunosc: o adevărată capodoperă de mecanică militară. Dar spectacolul acestei frumoase ordini nu mă mulțumește defel, pentru că nu poți ajunge la atâta regularitate decât prin lipsa completă a oricărei independențe și fantezii. Mi se pare că văd umbra morții plutind peste această parte a globului.

În rândurile acestui popor, lipsit de răgaz și voință, nu întâlnești decât trupuri fără suflete, și te înfiorezi la gândul că toată această multitudine de brațe și de picioare nu are decât un singur cap.

Despotismul este un amestec de nerăbdare și trândăvie; cu mai multă răbdare din partea puterii și cu mai multă acțiune din partea poporului s-ar putea ajunge la același

rezultat, și mult mai ieftin. Dar atunci, ce s-ar întâmpla cu tirania?... ar trebui să-și recunoască inutilitatea. Tirania nu este decât boala închipuită a popoarelor; tiranul, deghizat în doctor, i-a convins că sănătatea nu este starea naturală a omului civilizat și că, cu cât este mai înfricoșător pericolul, cu atât și leacul trebuie să fie mai violent. Și astfel, el întreține răul sub pretextul că-l tămăduiește. Prea scump este prețul ordinii sociale în Rusia pentru a merita admirația mea.

Iar dacă îmi veți reproșa că am confundat despotismul cu tirania, vă voi răspunde că am făcut-o intenționat. Sunt rude atât de apropiate, încât nu scapă aproape niciodată prilejul de a se uni pe ascuns, spre nenorocirea oamenilor. Sub despotism, tirania poate dăinui pentru că își păstrează masca.

Când Petru cel Mare a instituit ceea ce se numește aici *cin*, adică atunci când a aplicat ierarhia militară în toată administrația imperiului, el și-a prefăcut poporul într-un regiment de muți, al cărui colonel s-a declarat el însuși, cu dreptul de a trece acest grad moștenitorilor săi.

...Guvernarea rusească înseamnă disciplina taberei militare pusă în locul ordinii cetății, starea de asediu devenită stare normală a societății.

După primele ceasuri ale dimineții, orașul se însuflețește încetul cu încetul, dar, deși devine mai zgomotos, tot nu mi se pare mai vesel; nu vezi decât niște trăsuri, nu prea elegante, care, cu toată viteza ce le-o dau doi, patru sau șase cai, poartă cu ele oameni mereu grăbiți, care-și petrec viața *croindu-și drumul*. Plăcerea fără un scop, adică plăcerea pur și simplu, nu este cunoscută aici.

Astfel, aproape toți marii artiști veniți în Rusia pentru a culege roadele renumelui căpătat prin alte locuri nu au rămas aici decât o clipă sau, dacă și-au prelungit șederea, și-au păgubit talentul. Aerul acestei țări este potrivnic artelor; tot ceea ce în altă parte vine cu naturalețe aici nu crește decât în sere încălzite. Arta rusească nu va fi niciodată decât o plantă de grădină.

Ajungând la hotelul lui Coulon, am dat peste un hangiu francez degenerat; casa îi este acum aproape plină de lume datorită serbărilor pricinuite de căsătoria marii ducese Maria, iar ideea de a mai găzdui un oaspete în plus mi s-a părut chiar că-l scoate din fire. De aceea și-a dat puțină osteneală să mă adăpostească. După un repetat du-te-vino și o grămadă de târguieli, m-a instalat totuși la al doilea cat, într-un apartament înăbușitor, alcătuit dintr-un antreu, un salon și un dormitor; toate fără perdele, fără stoluri, nici jaluzele.

...De-abia instalat, oboseala din timpul nopții și al dimineții, necazurile de la vamă mi-au învins curiozitatea: în loc să mă duc să mă pierd prin Petersburg, hoinărind după cum îmi era obiceiul, de unul singur, la voia întâmplării, prin marele oraș necunoscut, m-am trântit, înfășurat bine în manta, pe o sofa uriașă de piele verde ca sticla, care ocupa aproape în întregime unul din pereții salonului, și am adormit adânc timp de... trei minute.

După acest scurt răstimp, mă trezesc înfierbântat; și ce văd când îmi arunc ochii pe manta? O țesătură maronie, dar vie; însă trebuie să spunem lucrurilor pe nume: sunt acoperit, sunt mâncat de ploșnițe... Îmi azvârl hainele cât colo și mă apuc să alerg prin cameră, țipând după ajutor! Ce mă fac la noapte, mă gândeam, în timp ce tot strigam ca din gură de șarpe. Vine până la urmă un fecior rus și îi dau de înțeles că vreau să vorbesc cu stăpânul lui. Stăpânul se lasă mult așteptat; apare într-un târziu, dar, când îi spun de unde-mi vine necazul, se pune pe râs și se retrage de îndată, zicându-mi că o să mă obișnuiesc și cu asta, pentru că nu voi găsi altceva mai bun la Petersburg. Mă sfătuiește totuși să nu mă așez niciodată pe o canapea rusească, pentru că e locul unde se culcă de obicei servitorii, veșnici purtători a hoarde întregi de astfel de insecte. Iar pentru a mă mai liniști, mă încredințează că n-o să mă mai atace nici un parazit dacă mă țin departe de mobile, unde stau ascunse aceste insecte.

...Hotelul Coulon dă spre un fel de *scuar*, destul de vesel pentru această țară. Scuarul acesta este mărginit pe

o parte de noul palat Mihail, locuința pompoasă a marelui duce Mihail, fratele împăratului. Nu puteam ieși fără să trec prin fața grilajului acestui palat, care îmi atrase cel dintâi atenția. Celelalte trei laturi ale pieței sunt închise de șiruri frumoase de case, străpunse de străzi la fel de frumoase. Dar ce întâmplare stranie! de-abia am trecut de noul palat Mihail, că am și dat peste cel vechi. Vechiul palat Sfântul Mihail este un edificiu mare și pătrat, întunecos și cu totul deosebit de locuința elegantă și modernă cu același nume.

Dacă în Rusia oamenii tac, pietrele în schimb vorbesc, iar felul cum vorbesc ele este jalnic. Nu mă mir că rușii se tem de monumentele lor vechi și că le neglijează, pentru că acestea sunt martorii istoriei lor, pe care cel mai adesea ar dori s-o dea uitării. Iar când am descoperit peroanele înnegrite, canalele adânci, podurile masive, peristilurile pustii ale acestui palat sinistru, am întrebat ce nume poartă, iar ceea ce am aflat mi-a amintit, fără să vreau, de catastrofa care l-a urcat pe Alexandru pe tron; și de îndată toate împrejurările lugubrei scene ce pusese capăt domniei lui Pavel I se înfățișară imaginației mele.

Și încă nu este totul: printr-o sângeroasă ironie, în fața principalei porți a acestui edificiu sinistru, fusese plasată, încă înainte de moartea celui care-l ocupa și chiar din porunca lui, statuia ecvestră a tatălui său, Petru al III-lea, o victimă și el, a cărui deplorabilă memorie împăratului Pavel îi plăcea s-o onoreze spre a dezonora memoria triumfătoare a mamei sale. Câte tragedii nu s-au consumat cu sânge rece în această țară unde ambiția și chiar ura sunt în aparență calme. La popoarele din Sud pasiunea se împacă întru câtva cu cruzimea pe care acestea o arată, în timp ce însă reținerea calculată și răceala oamenilor din Nord adaugă crimei o nuanță de ipocrizie. Zăpada este o mască; omul aici pare blând, pentru că este nepăsător. Dar omorul fără ură mă înspăimântă mai mult decât asasinatul răzbunător. Căci nu este oare mai firesc cultul răzbunării, decât trădarea din interes? Cu cât pot descoperi

înăuntrul răului un impuls involuntar, cu atât mă simt consolat. Din nefericire, nu mânia, ci calculul și prudența au decis uciderea lui Pavel. Rușii adevărați susțin că uneltitorii se pregătiseră să-l arunce doar în temniță. Am văzut ușa secretă ce ducea la apartamentul împăratului, pe o scară ferită; ușa aceasta dă spre o parte a grădinii, lângă un șanț adânc, unde Pahlen și-a postat ucigașii, de teamă că victima s-ar fi putut gândi să scape pe acolo.

Iată ceea ce le spusese complotiștilor seara, în ajun: „Ori îl omorâți pe împărat până mâine-dimineața la ora 5, ori la 5,30 vă denunț împăratului ca uneltitori." Urmarea acestei alocuțiuni laconice, dar grăitoare nu mai putea fi pusă la îndoială.

Acestea fiind zise, de teama remușcărilor târzii, el plecă de acasă fără să se mai întoarcă toată noaptea; și pentru a fi pe deplin sigur că nici unul din complotiști nu-l va putea găsi înainte de execuția plănuită, se apucă să cutreiere orașul, din cazarmă în cazarmă. Voia să afle starea de spirit a trupelor.

A doua zi, la cinci dimineața, Alexandru era împărat și trecea drept paricid; și aceasta în ciuda faptului că nu consimțise (iar acest lucru îmi pare adevărat) decât la întemnițarea tatălui său, pentru a o feri pe mama sa de închisoare, poate chiar de moarte, pentru a se păzi pe sine de o soartă asemănătoare, pentru a-și salva țara de furiile și capriciile unui autocrat nebun.

Astăzi, rușii trec prin fața vechiului palat Sfântul Mihail fără a cuteza să ridice privirea: este interzis să povestești în școli, și în orice altă parte, despre moartea împăratului Pavel, și chiar să crezi în acest eveniment împins în rândul scornelilor.

Mă mir că nu a fost șters de pe fața pământului acest palat plin de amintiri supărătoare: dar pentru călători este un adevărat noroc că pot întâlni un monument însemnat prin vechimea sa, într-o țară în care despotismul face ca totul să fie uniform și nou; unde, cu fiecare zi, interesul dominant șterge urmele trecutului. De altminteri, tocmai

această mobilitate lămurește de ce vechiul palat Sfântul Mihail a rămas în picioare: a fost uitat. Zidăria pătrată, șanțurile adânci, amintirile tragice, scările ferite, ușile secrete atât de propice crimei, înălțimea neobișnuită într-o țară în care toate clădirile mi se par turtite — toate acestea îi alcătuiesc stilul impunător, ceea ce la Petersburg este un privilegiu rar. Aici, la fiecare pas, mă uimește ce confuzie s-a făcut, fără încetare, între două arte atât de diferite cum sunt arhitectura și ornamentația. Petru cel Mare și urmașii lui și-au luat capitala drept un teatru.

Am fost uimit de cât de buimăcită rămăsese călăuza mea când am întrebat-o, cât mai firesc posibil, ce se petrece în vechiul palat Sfântul Mihail. Fizionomia acestui om spunea: „Se vede de la o poștă că sunteți nou-venit."

După cum vedeți, aici toată lumea se gândește la ceea ce nimeni nu spune. Mirarea, teroarea, bănuiala, nevinovăția jucată, ignoranța simulată, experiența unui cotoi bătrân, greu de păcălit, preschimbau rând pe rând mutra aceasta, frământată fără voie, într-un fel de carte, pe cât de instructivă, pe atât de nostimă.

Când spionul se simte păcălit de siguranța ta aparentă, el face o mutră de-a dreptul grotescă, pentru că își închipuie că l-ai compromis, de vreme ce înțelege că nu ți-e teamă că el te-ar putea compromite; spionul nu crede decât în spionaj, iar dacă scapi din plasa ce ți-o întinde, își imaginează că va cădea el însuși în plasa ta.

O plimbare pe străzile Petersburgului, sub paza unui slujitor al locului, este, vă asigur, foarte interesantă și nu seamănă defel cu nici un tur în vreuna din capitalele celorlalte țări din lumea civilizată. Totul e cu tâlc într-un stat cârmuit cu o logică atât de strânsă cum este aceea ce hotărăște politica rusească.

Lăsând în urmă vechiul și tragicul palat Sfântul Mihail, am traversat o piață lungă, aidoma cu Champ de Mars din Paris, căci într-atâta e de întinsă și de pustie. De o parte, o grădină publică, de cealaltă, câteva case; în mijloc, nisip, și peste tot praf. Așa este piața: vagă ca formă,

imensă ca întindere, sfârșindu-se la Neva, lângă o statuie de bronz a lui Suvorov.

Neva, podurile și cheiurile ei sunt adevărata glorie a Petersburgului. Acest tablou este atât de întins, încât tot restul pare mic. Neva este un vas plin până la marginile ce se pierd sub apele gata să se reverse din toate părțile. Veneția și Amsterdamul sunt parcă mai bine ferite de mare decât Petersburgul.

Nu-mi plac orașele pe care nimic nu le domină; de bună seamă vecinătatea unui râu, cât un lac de întins, care curge la nivelul solului printr-o luncă mlăștinoasă pierdută între negurile cerului și pâcla mării, era, din toate ținuturile lumii, cea mai puțin propice pentru întemeierea unei capitale. Aici apa va cere, mai devreme sau mai târziu, socoteală trufiei omenești: nici chiar granitul nu rezistă acțiunii iernilor, în această ghețărie umedă unde citadela construită de Petru cel Mare și-a pierdut deja de două ori meterezele și temeliile de stâncă. Au fost refăcute și vor mai fi încă, pentru a păzi această capodoperă de orgoliu și voință, ce n-are încă o sută patruzeci de ani: ce luptă! Aici pietrele încuviințează violența împotriva oamenilor.

Am vrut să trec imediat podul pentru a vedea de aproape această celebră fortăreață; servitorul meu m-a îndrumat mai întâi în fața fortăreței, la casa lui Petru cel Mare, despărțită de fortăreață printr-un drum și un teren viran. Se spune că este o căsuță păstrată în starea în care a lăsat-o țarul. În fortăreață se află mormintele împăraților și prizonierii statului: ciudat chip de a cinsti morții! Gândindu-te la toate lacrimile vărsate acolo, *sub* mormântul suveranilor Rusiei, ți se pare că asiști la funeraliile vreunui rege asiatic. Până și un mormânt stropit cu sânge mi s-ar părea mai puțin lipsit de pietate; aici, poate că lacrimile curg mai multă vreme, și cu durere mai mare.

Pe când împăratul-meseriaș locuia în căsuța aceasta, sub ochii săi se zidea viitoarea capitală. Spre lauda lui, trebuie să spunem că în acea vreme îi păsa mai mult de

oraș decât de palat. Una din odăile acestei vestite căsuțe, cea care slujea drept atelier țarului-dulgher, este astăzi preschimbată în capelă; pătrunzi aici cu tot atâta cucernicie ca și în cele mai venerate biserici ale imperiului. Rușii își fac bucuroși sfinți din eroi. Le place să confunde însușirile teribile ale stăpânilor cu puterea binefăcătoare a sfinților lor protectori și se străduiesc să pună la adăpostul credinței toate cruzimile istoriei.

Un alt erou rus, după părerea mea prea puțin vrednic de admirație, a fost sanctificat de către preoții ortodocși: este vorba despre Alexandru Nevski, o pildă de prudență, dar care n-a fost martirul nici al bunei-credințe, nici al mărinimiei. Biserica națională l-a canonizat pe acest cneaz, care era mai mult înțelept decât viteaz. El este Ulisele sfinților. Moaștele sale odihnesc într-o mânăstire de o măreție nemaiîntâlnită.

Aflat în biserica acestui Sfânt Alexandru, mormântul este, el singur, un monument: este alcătuit dintr-un altar de argint masiv, deasupra căruia se înalță un fel de piramidă din același metal, întreaga masă de trofee din argint urcând astfel până la bolta uriașei biserici. Mânăstirea, biserica și cenotaful sunt una din minunile Rusiei. Ele sunt așezate la capătul străzii numite *Nevski Prospekt*, promenadă care se termină în partea de oraș opusă fortăreței; tocmai le-am contemplat, mai mult cu uimire decât cu admirație. Arta nu are nici un amestec în această operă evlavioasă, dar luxul ei este amețitor. Te înspăimânți închipuindu-ți câți oameni și ce de lingouri au trebuit pentru înălțarea unui astfel de mausoleu.

Dar să ne întoarcem la căsuța țarului. Mi-au fost arătate aici o barcă făcută chiar de el și alte câteva obiecte păstrate cu sfințenie. Astăzi sunt păzite de un veteran. În Rusia, bisericile, palatele și multe din locurile publice, precum și unele case particulare sunt încredințate spre supraveghere militarilor invalizi. Amărâții aceștia, întotdeauna bătrâni când părăsesc cazarma, sunt transformați în portari, acesta fiind singurul lor mijloc de trai. Își păstrează

în acest post mantaua ostășească, lungă până în pământ, un halat grosolan din lână, mohorât și spălăcit; orice vizită ai face, la ușile caselor sau la intrarea monumentelor, te întâmpină bărbați îmbrăcați așa. Aceste spectre în uniformă îți reamintesc de disciplina sub care trăiești. Petersburgul este o tabără militară preschimbată în oraș.

Ghidul nu m-a scutit de nici o imagine și de nici o bucată de lemn din căsuța imperială. Veteranul care o păzește, după ce a aprins mai multe lumânări în capelă, care nu este altceva decât o cocioabă celebră, mi-a arătat dormitorul lui Petru cel Mare, împăratul tuturor Rusiilor. Un dulgher din zilele noastre nu și-ar adăposti aici ucenicul.

Această slăvită austeritate zugrăvește deopotrivă epoca, țara și omul; în acea vreme, în Rusia, totul era jertfit viitorului, clădindu-se monumente prea falnice pentru generația în viață. Fără a resimți nevoile luxului pentru ei înșiși, constructorii atâtor superbe edificii publice se mulțumeau cu rolul de făclieri ai civilizației, fiind cu mult înaintea potentaților necunoscuți al căror oraș se făleau a-l înălța, în așteptarea urmașilor lor care să vină să-l locuiască și să-l înfrumusețeze. Desigur, este plină de o măreție a sufletului grija aceasta pe care conducătorul și poporul său o poartă puterii și chiar vanității generațiilor care se vor naște. Această încredere a celor vii în gloria strănepoților are ceva nobil și original: este un sentiment dezinteresat, poetic, și cu mult deasupra obișnuitului respect pe care oamenii și națiunile îl poartă strămoșilor lor.

În alte părți, orașele mari au fost ridicate în amintirea faptelor mărețe ale trecutului; sau orașele s-au întemeiat de la sine, cu ajutorul împrejurărilor și al istoriei, fără sprijinul, cel puțin aparent, al calculelor omenești. Sankt-Petersburg, atât de măreț și de imens, este un trofeu pe care rușii l-au înălțat puterii lor ce va să vină; speranța ce dă naștere unor asemenea strădanii îmi pare un sentiment sublim. De la templul evreilor încoace, niciodată credința unui popor în destinul său nu a smuls pământului ceva mai frumos decât Sankt-Petersburg. Iar

moșternirea acestui om, lăsată țării sale ambițioase, este cu atât mai vrednică de admirație, cu cât ea a fost acceptată de istorie.

De un veac încoace, profeția lui Petru cel Uriaș, sculptată în mare din blocuri de granit, se înfăptuiește sub ochii universului. Când te gândești că aceste fraze, care oriunde în altă parte par emfatice, nu sunt aici decât dreapta expresie a realității, te oprești cu respect și îți spui: Dumnezeu este aici! Pentru întâia oară, orgoliul mă impresionează: peste tot unde puterea sufletului omenesc se manifestă în întregime, avem motive să fim încântați.

De altfel, istoria Rusiei nu începe cu domnia lui Petru I, așa cum pare să creadă neștiutoarea și frivola Europă: Moscova dă seama pentru Sankt-Petersburg, iar Ivanii au pregătit calea pentru Petru cel Mare.

Eliberarea Marelui cnezat al Moscovei, după veacuri întregi de cotropire; mai târziu, asediul și cucerirea Kazanului de către Ivan cel Groaznic; luptele crâncene împotriva Suediei, și atâtea alte fapte de arme, pline de strălucire, dar și tenace, îndreptățesc semeția lui Petru I și încrederea umilă a poporului său. Credința în necunoscut este întotdeauna impunătoare. Acest om de fier avea dreptul să se bizuie pe viitor; caractere ca al lui înfăptuiesc ceea ce alții doar năzuiesc. Mi-l închipui, în simplitatea unui nobil adevărat, chiar a unui mare om, așezat acolo, pe pragul acelei case, de unde pregătea împotriva Europei, în același timp, un oraș, o națiune și o istorie. Măreția Petersburgului nu este deșartă, iar acest oraș puternic, care dominându-și ghețurile și mlaștinile, domină lumea, este grandios, nu atât pentru ochi, cât pentru minte. La drept vorbind, această minunăție a costat o sută de mii de oameni înghițiți, prin supușenie, de mlaștinile pestilențiale care astăzi sunt o capitală.

Germania vede astăzi înfăptuindu-se o capodoperă de critică: unul din orașele ei se preschimbă, cu iscusință, într-un oraș al Greciei și al Italiei antice; dar noului München îi lipsește un popor antic; Petersburgul le-ar fi lipsit rușilor.

La ieșirea din casa lui Petru cel Mare, am trecut din nou prin fața podului peste Neva, care duce la insule, și am intrat în fortăreață.

Nu am fost lăsat să văd temnițele: există celule și sub apă, și sub acoperiș; toate sunt pline de oameni. Nu am fost dus decât la biserica unde se află mormintele familiei domnitoare. Deși mă găseam în fața acestor morminte, încă le mai căutam, pentru că nu-mi venea să cred că o lespede pătrată, fără nici un ornament, de lungimea și de lățimea unui pat, acoperită cu postav verde, brodat cu blazonul imperial, servea drept mormânt al împărătesei Ecaterina I, lui Petru I, Ecaterinei a II-a și atâtor altor suverani până la împăratul Alexandru.

...În această fortăreață funebră, morții erau parcă mai liberi decât viii. Și tot timpul cât am stat înăuntru, mi se părea că nu respir decât cu mare greutate. Aș fi respectat acest lăcaș, dacă închiderea laolaltă, în același mormânt, a prizonierilor împăratului și a prizonierilor morții, a conspiratorilor dar și a suveranilor împotriva cărora aceștia conspiraseră, ar fi avut vreo noimă filozofică; dar nu văd în toate acestea decât cinismul puterii absolute și încrederea brutală a unui despotism sigur de sine. Cu această forță supranaturală, te poți înălța deasupra măruntelor finețuri omenești, bune doar pentru cârmuitorii obișnuiți. Un împărat al Rusiei este atât de pătruns de ceea ce își datorează sieși, încât dreptatea lui nu se șterge în fața celei dumnezeiești. Noi, oameni ai Apusului, regaliști revoluționari, nu vedem într-un prizonier al statului, aflat la Petersburg, decât o victimă nevinovată a despotismului; rușii îl consideră un damnat. Iată unde duce idolatria politică! Rusia este o țară în care nenorocirea calomniază, fără excepție, pe toți cei pe care îi lovește.

Fiecare zgomot mi se părea un vaiet; pietrele gemeau sub pașii mei, iar inima mi se sfâșia de răsunetul celor mai cumplite suferințe la care omul l-a supus vreodată pe om. Ah! îi plâng pe prizonierii acestei fortărețe! Căci ai de ce să te cutremuri doar judecând cu aceiași ochi soarta

acestor ruși, întemnițați sub pământ și destinul rușilor care se plimbă deasupra...

Am văzut fortărețe și în alte părți, dar acest nume nu însemna același lucru ca la Petersburg. M-am înfiorat la gândul că nici cea mai desăvârșită fidelitate și nici cea mai deplină cinste nu pun pe nimeni la adăpost de temnițele subterane ale fortăreței Petersburgului, iar inima mi s-a umplut de mulțumire când am trecut din nou peste șanțurile ce apără această tristă incintă, despărțind-o de restul lumii.

Vai! Cui nu i-ar fi milă de acest popor? Rușii, și mă gândesc la cei din clasele superioare, trăiesc astăzi din niște prejudecăți și dintr-o neștiință pe care nu le mai au!... Simularea resemnării mi se pare cea mai de jos ticăloșie la care se poate coborî un popor înrobit. Revolta și disperarea ar fi, de bună seamă, mai cumplite, dar mai puțin înjositoare; slăbiciunea într-atât de degradată încât se lipsește până și de plângeri, această consolare a brutei, frica potolită de prea multă frică — iată un fenomen moral la care nu poți fi martor fără a vărsa lacrimi de sânge...

PETERSBURG, în aceeași zi, 12 iulie 1839, seara

...Fie ca doar pentru o singură zi suveranul să uite de această capitală fără rădăcini în istorie, și nici în pământ; ca o politică nouă să călăuzească gândurile stăpânului; ca tot granitul ascuns sub ape să se fărâmițeze, și ca terenurile joase și inundate să se întoarcă la starea lor naturală, în vreme ce locuitorii legitimi ai singurătății să își redobândească adăpostul.

Gândurile acestea frământă mintea tuturor străinilor care se plimbă printre echipajele ușoare din Petersburg; căci nimeni nu crede în trăinicia acestei capitale minunate. Este de ajuns să cugeți cât de puțin la toate acestea (și care călător vrednic de ocupația lui nu face astfel?) pentru a presimți un război sau vreo întorsătură politică ce ar putea face să piară creația lui Petru I, așa cum o adiere spulberă balonul de săpun.

Nicăieri nu m-am simțit mai pătruns de nestatornicia lucrurilor omenești; adesea, la Paris sau la Londra, îmi spuneam: va veni o vreme când așezarea aceasta plină de larmă va ajunge mai tăcută decât Atena, Roma, Siracuza sau Cartagina. Dar nici unui om nu-i este dat să presimtă ceasul sau cauza imediată a acestei năruiri, în timp ce pieirea Petersburgului poate fi prevăzută; ea poate să se petreacă și mâine, în mijlocul cântărilor de biruință ale poporului său victorios. Declinul celorlalte capitale urmează nimicirii locuitorilor lor, în vreme ce Petersburgul va pieri în clipa în care rușii vor vedea întinzându-li-se puterea. Cred în trăinicia Petersburgului la fel ca și în aceea a unui

sistem politic, sau în statornicia unui om. Iată ceea ce nu se poate spune despre nici un oraș din lume.

Ce cumplită este forța care a făcut să răsară din pustiu o capitală, iar cu un singur cuvânt poate înapoia singurătății tot ceea ce i-a luat! Aici viața însăși nu aparține decât suveranului: soarta, puterea, voința unui întreg popor sunt cuprinse într-o singură minte. Împăratul Rusiei este întruchiparea puterii sociale: sub el domnește în principiu, dacă nu chiar de fapt, egalitatea așa cum o visează democrații moderni franco-americani, fourieriștii și ceilalți. Dar rușii, față de ceilalți oameni, mai cunosc și un alt motiv de furtună: mânia împăratului. Tirania republicană sau monarhică te face să urăști egalitatea absolută. De nimic nu mă tem mai mult decât de o logică neînduplecată aplicată politicii.

...În Rusia, principiul despotismului continuă să funcționeze cu o precizie matematică, iar rezultatul acestei ultime consecințe este asuprirea totală. Văzând urmarea aspră a unei politici neînduplecate, te simți indignat, și cu spaimă te întrebi cum de se poate ca operele omului să fie atât de puțin omenoase. Dar a tremura nu înseamnă a disprețui: nu poți nesocoti ceva de care te temi.

Contemplând Petersburgul și gândindu-te la viața cumplită a locuitorilor acestui lagăr de granit, te poți îndoi de îndurarea Domnului, poți scânci sau blestema, dar niciodată nu ai cum să te plictisești. Pentru că există aici un mister de neînțeles și în același timp o măreție miraculoasă. Despotismul, așa cum este el organizat aici, devine un nesecat subiect de observații și de cugetări. Parcă ar fi o reînviere, acest imperiu uriaș pe care-l văd ridicându-se dintr-odată în fața mea, în răsăritul Europei, al acestei Europe în care societățile îndură slăbirea oricărei autorități recunoscute! Încep să mă cred, parcă, în mijlocul vreunuia din popoarele Vechiului Testament și, plin de spaimă ca și de curiozitate, mă opresc la picioarele uriașului antediluvian.

De la bun început, când intri în țara rușilor, îți dai seama că societatea, așa cum ei au rânduit-o, nu le poate servi

decât lor; trebuie să fii rus pentru a trăi în Rusia, și totuși, aparent, toate se petrec la fel ca oriunde. Deosebirea nu se află decât în miezul lucrurilor.

...Un popor fără libertate are instincte, și nu sentimente; aceste instincte se manifestă adesea într-un mod supărător și cam grosolan: probabil că împărații Rusiei sunt sătui de supușenie; uneori tămâia obosește idolul. La drept vorbind, acest cult îngăduie și antracte înfiorătoare. Guvernarea rusă este o monarhie absolută, domolită prin omoruri; or, când suveranul tremură înseamnă că nu se mai plictisește; el trăiește deci între teroare și dezgust.

Dacă trufia despotului cere sclavi, omul își caută semenii: dar un țar nu are semeni. Eticheta și invidia își dau ghes, care mai de care, în jurul inimii sale însingurate. Este de plâns mai mult chiar decât poporul său, mai cu seamă dacă are și ceva merite.

...Este ora unu dimineața; soarele va răsări, și tot nu pot să adorm. Îmi voi sfârși prin urmare noaptea așa cum am început-o, scriindu-vă *fără lumină*.

...Astă-seară mi s-au povestit mai multe lucruri ciudate în legătură cu ceea ce noi numim sclavia țăranilor ruși.

Este foarte greu să-ți formezi o părere corectă despre adevărata stare a acestei clase de oameni, cărora nu li se recunoaște nici un drept, și care totuși sunt poporul însuși. Lipsiți de toate prin lege, nu sunt însă atât de decăzuți moral pe cât sunt de înjosiți social; au istețime, uneori chiar și mândrie, dar ceea ce precumpănește în firea și în conduita întregii lor vieți este viclenia. Și nimeni nu are dreptul să le reproșeze această urmare atât de firească a stării lor. Poporul acesta, ce se păzește neîncetat de stăpânii a căror nerușinată rea-credință o îndură în fiecare clipă, trebuie să compenseze prin șiretenie necinstea nobililor față de șerbii lor.

Legăturile țăranului atât cu stăpânul pământului, cât și cu patria, deci cu împăratul care reprezintă statul, ar putea, ele singure, forma obiectul de studiu al unei șederi îndelungate în inima Rusiei.

În multe părți ale imperiului, țăranii cred că aparțin pământului, ceea ce li se pare o condiție firească de existență, în timp ce pricep cu mult mai greu cum pot fi niște oameni proprietatea altui om. În multe alte locuri, țăranii cred că pământul este al lor. Aceștia sunt cei mai fericiți, dacă nu cumva și cei mai supuși dintre sclavi.

Câte unii, când sunt scoși la vânzare, trimit vorbă până departe, la vreun stăpân a cărui faimă de bunătate a ajuns până la ei, rugându-l să-i cumpere, pe ei, cu toate pământurile, copiii și vitele lor, iar dacă acest moșier vestit pentru blândețea sa (n-am spus pentru dreptatea sa, căci simțul dreptății este necunoscut în Rusia, chiar și în rândul oamenilor lipsiți de orice putere), deci dacă acest moșier nu are bani, atunci îi dau ei, numai să fie încredințați că nu vor fi decât ai lui. Și atunci, bunul moșier, pentru a-și mulțumi noii țărani, îi cumpără cu propriii lor bani și îi primește ca șerbi; apoi îi scutește de biruri, mai mulți ani în șir, și îi despăgubește astfel pentru prețul propriei lor făpturi pe care l-au plătit dinainte, achitând în locul lui suma de bani pentru moșia de care ei țin, și al cărui proprietar, practic, tot ei l-au forțat să devină. Iată cum șerbul înstărit îl pune pe moșierul sărac în situația de a-l poseda pe vecie, pe el și pe urmașii lui. Fericit să-i aparțină pentru totdeauna, el și moștenitorii lui, pentru a scăpa astfel de jugul unui stăpân necunoscut, sau al aceluia impus de un stăpân vestit prin răutatea sa. După cum vedeți, năzuințele lor nu se întind încă prea departe.

Cea mai mare nenorocire ce s-ar putea întâmpla acestor oameni-plante este să-și vadă vândut pământul natal: sunt întotdeauna vânduți împreună cu bulgărele de pământ de care se simt veșnic legați. Și singurul privilegiu adevărat de care s-au bucurat până acum, odată cu îndulcirea legilor moderne, a fost faptul că nu se mai poate vinde omul fără a vinde și pământul. Dar, totuși, această opreliște este ocolită prin mijloace de toți cunoscute: astfel, în loc să vinzi o moșie întreagă, cu țăranii ei cu tot, nu vinzi decât vreo câteva pogoane și o sută, hai! două sute de oameni pe pogon. Dacă autoritățile aud de un astfel de

vicleșug, îl pedepsesc cu asprime, dar arareori au totuși prilejul de a interveni, căci între delict și judecata cea mai înaltă — împăratul — se află o puzderie de oameni care au interesul să mențină și să ascundă abuzurile...

Proprietarii suferă la fel de mult ca șerbii de pe urma acestei stări de lucruri, mai ales cei cărora li se încurcă treburile. Pământul se vinde greu, atât de greu încât omul care are datorii și vrea să le plătească se împrumută până la urmă la banca imperială de toți banii de care are nevoie, iar banca îi pune ipotecă pe bunuri. Așa se face că împăratul ajunge vistiernicul și creditorul întregii nobilimi ruse, iar aceasta, pusă astfel în frâu de puterea supremă, se află în imposibilitatea de a-și mai îndeplini obligațiile față de popor.

Într-o zi, un moșier a vrut să-și vândă pământul; vestea umplu de neliniște întregul ținut. Țăranii trimit la moșie o solie formată din bătrânii satului care, aruncându-i-se la picioare, îi spun, printre lacrimi, că nu vor să fie vânduți.

„N-am încotro, răspunde moșierul, pentru că este împotriva principiilor mele să cresc birul pe care mi-l dau țăranii, și nici nu sunt destul de bogat încât să mai țin un pământ ce nu-mi aduce aproape nimic." „Asta era deci?" strigă trimișii de pe pământurile stăpânului, „păi noi suntem destul de bogați pentru ca să ne puteți păstra!" De îndată, și cu de la ei putere, ridică la dublu birul pe care-l plăteau din vremuri străvechi.

Alți țărani, mai puțin docili, dar mai abili, se ridică împotriva stăpânilor lor doar în speranța că vor ajunge șerbi ai coroanei. Aceasta e năzuința tuturor țăranilor ruși.

Dezrobiți dintr-odată astfel de oameni, și veți arunca țara în flăcări. Căci în clipa în care șerbii, despărțiți de pământ, vor vedea că acesta se vinde, se arendează și se cultivă fără ei, se vor ridica în masă, strigând că sunt spoliați de bunuri.

Nu cu mult timp în urmă, într-un sat îndepărtat în care izbucnise un incendiu, țăranii care se plângeau de tirania stăpânului lor au profitat de învălmășeala stârnită poate chiar de ei, au pus mâna pe dușman, adică pe stăpânul

lor, l-au tras în țeapă, apoi l-au aruncat în flăcări; și s-au crezut îndeajuns de îndreptățiți pentru crima aceasta, *jurându-se* că nenorocitul acela voise să le dea foc la case, și că ei nu făcuseră altceva decât să se apere.

Pentru astfel de acte, împăratul poruncește cel mai adesea ca întreg satul să fie deportat în Siberia; iată ce înseamnă la Petersburg *a popula Asia*.

Când mă gândesc la aceste fapte și la o grămadă de alte cruzimi, mai mult sau mai puțin secrete, care se petrec zilnic în străfundurile acestui uriaș imperiu, unde distanțele sunt prielnice deopotrivă răscoalei și asupririi, mă cuprinde ura față de țară, cârmuire și față de toată populația de aici; mă cuprinde un rău nespus, și nu mă gândesc decât să fug.

...Dacă, așa cum se spune, Rusia va ajunge o țară industrială, raporturile dintre șerb și posesorul pământului nu vor întârzia să se schimbe; între nobili și țărani, se va ridica o populație întreagă de negustori și de meșteșugari independenți, care astăzi însă abia se înfiripă, recrutându-se încă aproape numai dintre străini. Fabricanții, comercianții sunt mai toți germani.

Este atât de ușor aici să fii păcălit de aparențele civilizației. Dacă te iei după curte și după toți cei care îi îngroașă rândurile, te-ai putea crede în mijlocul unui popor înaintat în cultură și în economia politică; dar când reflectezi asupra raporturilor ce există între diferitele clase ale societății, când îți dai seama cât de puțin numeroase sunt aceste clase și, în sfârșit, când cercetezi cu atenție fondul moravurilor și al lucrurilor, descoperi o adevărată sălbăticie de-abia disimulată sub o măreție revoltătoare.

Nu le reproșez rușilor că sunt ceea ce sunt, ci îi condamn pentru pretenția de a părea ceea ce suntem noi. Sunt încă inculți, și starea aceasta, cel puțin, lasă loc speranței; dar îi văd frământați necontenit de dorința de a imita celelalte națiuni, și le imită precum maimuțele, adică batjocorind ceea ce imită. Iar atunci îmi zic: iată niște oameni pe care sălbăticia i-a pierdut, iar civilizația i-a ratat, în vreme ce îmi vin în minte cruntele cuvinte ale lui

Voltaire sau Diderot, deja date uitării în Franța: „Rușii sunt putrezi înainte de a se coace."

La Petersburg, totul pare opulent, măreț, somptuos, dar dacă veți judeca lucrurile după această înfățișare a lor, vă veți simți dezamăgit în mod straniu; de obicei, prima urmare a civilizației este de a face mai ușoară viața materială. Ei bine, aici totul este anevoios; o apatie vicleană, iată taina vieții pentru majoritatea oamenilor.

Vreți să aflați cu precizie ce trebuie văzut în acest mare oraș? Dacă Schnitzler nu vă este de ajuns, tot nu veți găsi alt ghid[8]; nici un librar nu are de vânzare vreun îndrumar complet al curiozităților Petersburgului. Or, persoanele educate cărora să le pui întrebări au interesul să nu te lămurească, sau au altceva mai bun de făcut decât să-ți răspundă. Împăratul, locul unde stă, planul care-l frământă în aparență — iată singurul subiect vrednic de a absorbi mintea unui rus care gândește. Acest catehism de curte ajunge vieții. Toți vor să se facă plăcuți stăpânului ascunzând călătorului un colț de adevăr. Nimeni nu se gândește să îi ajute pe curioși; oamenilor le place să-i înșele prin documente false: ți-ar trebui talentul unui mare critic pentru a călători cum se cuvine prin Rusia. Sub despotism, curiozitatea este sinonimă cu indiscreția. Imperiul înseamnă împăratul care domnește; dacă este sănătos, ești scutit de orice grijă, iar inima și mintea și-au găsit pâinea cea de toate zilele. Dacă știi unde își are reședința și cum trăiește această rațiune a tuturor minților, acest motor al tuturor voințelor și acțiunilor, atunci, că ești străin sau supus rus, nu mai ai nimic de aflat de la Rusia, nici măcar propriul tău drum, căci pe planul rusesc al orașului Petersburg nu vei găsi indicate decât numele străzilor principale.

Și totuși, această putere înspăimântătoare nu a fost de ajuns țarului Petru; omul acesta nu s-a mulțumit să fie rațiunea poporului său, a vrut să-i fie și conștiința. Și a

[8] Schnitzler este autorul celei mai bune statistici făcute despre Rusia.

cutezat să făurească soarta rușilor în veșnicie după cum dispunea și de tot ce făceau ei în această lume. Această putere, care urmează omul dincolo de mormânt, mi se pare monstruoasă; suveranul care nu s-a dat înapoi în fața unei asemenea răspunderi și care, în ciuda atâtor șovăieli, aparente sau reale, a sfârșit prin a se face vinovat de o uzurpare fără precedent, a făcut mai mult rău lumii, prin acest singur atentat împotriva prerogativelor preotului și libertăților religioase a omului, decât bine Rusiei, prin toate calitățile sale militare, administrative, sau prin geniul hărniciei sale. Acest împărat, prototipul și modelul imperiului și al împăraților actuali, este un amestec ciudat de măreție și migală. Spirit dominator, ca tiranii cei mai cruzi ai tuturor veacurilor și ai tuturor țărilor, muncitor destul de îndemânatic pentru a rivaliza cu cei mai buni mecanici ai timpului său, suveran de o cruzime minuțioasă: vultur și furnică, leu și castor, acest stăpân nemilos în timpul vieții, se mai impune încă și ca un fel de sfânt în fața posterității, vrând să-i tiranizeze judecata, după ce și-a petrecut zilele tiranizând faptele supușilor săi. A-l judeca pe acest om și a-l aprecia cu nepărtinire continuă să fie și astăzi un sacrilegiu plin de primejdii, chiar și pentru un străin obligat să trăiască în Rusia. Înfrunt acest pericol în fiece clipă din zi, căci, din toate jugurile, cel mai nesuferit mi se pare cel al admirației dinainte stabilite.

În Rusia, puterea, deși nemărginită, are o teamă nesfârșită de blam, sau doar de sinceritate.

...Toți cei care s-au născut ruși sau vor să trăiască în Rusia se învoiesc să nu sufle o vorbă despre absolut nimic. Aici nu se spune nimic, deși totul se știe: conversațiile tainice ar putea fi deosebit de interesante; dar cine și le îngăduie? A cugeta, a chibzui cu discernământ înseamnă a deveni suspect.

Dl de Repnin guverna imperiul și pe împărat: dar dl de Repnin a căzut în dizgrație *de doi ani*, și *de doi ani* în Rusia nu s-a mai rostit acest nume care, odinioară, era pe buzele tuturor. Într-o singură zi, s-a prăvălit de pe culmile puterii în negura cea mai adâncă: nimeni nu cutează

să-și mai amintească de el, nici măcar să creadă că a existat vreodată. În Rusia, în ziua când un ministru se prăbușește, prietenii lui se prefac surzi și orbi. Un om e înmormântat de îndată ce pare că a căzut în dizgrație. Și spun *pare*, pentru că nu se merge niciodată până la a afirma că cineva a căzut în dizgrație, deși faptul e uneori vizibil. A mărturisi dizgrația înseamnă a ucide. Iată cum se face că Rusia habar nu are astăzi dacă ministrul care ieri o conducea mai există. Sub Ludovic al XVI-lea, surghiunul domnului de Choiseul a fost un triumf, în Rusia, retragerea domnului de Repnin înseamnă moarte.

Cui i se va plânge, într-o bună zi, poporul de mutenia celor puternici? Ce explozie de răzbunare împotriva aristocrației se urzește prin abdicarea unei aristocrații atât de lașe? Ce face nobilimea rusă? Îl slăvește pe împărat și devine complice la abuzurile puterii suverane, spre a putea continua ea însăși să asuprească poporul, pe care-l va oropsi atât timp cât Dumnezeul pe care ea îl slujește îi va mai lăsa biciul și mâna (observați că tocmai ea a creat acest dumnezeu). Să fie acesta rolul pe care i l-a rezervat Providența în economia acestui întins imperiu? Nobilimea deține aici locurile de onoare. Dar ce-a făcut pentru a le merita? Puterea nespus de mare și mereu în creștere a stăpânului este prea dreapta pedeapsă pentru slăbiciunea nobililor. În istoria Rusiei, nimeni, în afară de împărat, nu și-a făcut datoria; nobilimea, clerul, toate clasele societății și-au ratat menirea. Un popor asuprit și-a meritat întotdeauna pedeapsa; tirania este opera popoarelor, și nu capodopera unui singur om. Ori lumea civilizată va recădea, mai devreme de cincizeci de ani, sub jugul barbarilor, ori Rusia va trece printr-o revoluție mai teribilă decât a fost aceea din apusul Europei, și ale cărei urmări se mai simt și astăzi.

Îmi dau seama că aici lumea se teme de mine, pentru că toți știu că am convingerea lucrurilor pe care le scriu; nici un străin nu poate pune piciorul în această țară fără să nu se simtă imediat cântărit și analizat. „Omul e sincer, gândesc ei, prin urmare poate fi periculos"...

14 iulie 1839

...Mă întorc de la curte, după ce am asistat în capela imperială la ceremoniile ortodoxe ale căsătoriei marii ducese Maria cu ducele de Leuchtenberg. Vă voi povesti totul, de îndată, cât voi putea mai bine și în cele mai mici amănunte, dar, înainte de orice, vreau să vă vorbesc despre împărat.

De la bun început, ceea ce te izbește în fizionomia lui este o severitate neliniștită, expresie nu prea plăcută, trebuie să recunosc, în ciuda trăsăturilor sale regulate. Pe drept cuvânt fizionomiștii susțin că împietrirea inimii dăunează frumuseții chipului. Cu toate acestea, se pare că la împăratul Nicolae dispoziția prea puțin binevoitoare este mai degrabă rezultatul experienței decât opera naturii. Nu trebuie oare ca un om să fie chinuit de o suferință lungă și cumplită, pentru ca fizionomia lui să ne înspăimânte, în ciuda încrederii firești pe care o figură nobilă o insuflă de obicei?

...Cel căruia totul îi stă în putință, cel care face totul este acuzat pentru toate: supunând lumea poruncilor sale supreme, el vede până și în pura întâmplare umbra unei revolte. Convins că drepturile îi sunt sacre, nu recunoaște alte limite puterii sale decât acelea ale propriei sale inteligențe și forțe, și este indignat. Este invocat ca un zeu și puțin mai lipsește să nu fie adorat, dar rugăciunile ce i se închină nu fac decât să-i dezvăluie slăbiciunea. O muscă zburând prin palat în timpul vreunei ceremonii îl umilește pe împărat. Independența naturii i se pare o pildă

rea; orice făptură pe care nu o poate supune legilor sale arbitrare devine în ochii săi un soldat care se revoltă împotriva sergentului, în mijlocul unei bătălii. Iar rușinea acestei fapte se răsfrânge asupra armatei, până la general: împăratul Rusiei este o căpetenie militară, iar fiece zi a sa este o zi de luptă.

Totuși, din când în când, străfulgerări de blândețe îndulcesc privirea imperioasă sau imperială a stăpânului, iar atunci o expresie de bunăvoință fermecătoare lasă dintr-odată să se vadă frumusețea înnăscută a acestui chip antic. În inima tatălui și a soțului, omenia învinge câteodată politica suveranului. Când se mai odihnește de truda jugului cu care-i apasă pe toți, pare fericit. Lupta dintre demnitatea primitivă a omului și gravitatea prefăcută a stăpânului mi se pare ceva de-a dreptul curios de constatat. Cu asta m-am îndeletnicit, de altfel, în cea mai mare parte a timpului, în capelă.

Împăratul este mai înalt cu o jumătate de cap decât oamenii obișnuiți. Are talia nobilă, deși nu prea zveltă, căci încă din tinerețe și-a luat obiceiul rusesc de a se încinge sub șolduri până ce pântecul îi ajunge la piept, ceea ce a dus probabil și la umflarea coastelor; această proeminență, prea puțin naturală, dăunează deopotrivă sănătății și grației trupului; stomacul bombat peste măsură sub uniformă se revarsă peste centură.

Diformitatea aceasta voluntară, care stârnește libertatea mișcărilor, micșorează eleganța înfățișării și înțepenește silueta. Se spune că atunci când împăratul își descinge mijlocul, măruntaiele, regăsindu-și dintr-odată și pentru o scurtă clipă echilibrul stricat, îi dau o cumplită stare de sleire. Îți poți deplasa pântecele, dar nu-l poți desființa.

Are profilul grecesc: fruntea înaltă, dar adâncită spre spate, nasul drept, de o formă desăvârșită, gura foarte frumoasă, fața nobilă și ovală, dar puțin cam prelungă, expresia ostășească și mai mult nemțească decât slavă.

Umbletul și gesturile îi sunt, în mod voit, impunătoare. Se așteaptă tot timpul să fie privit, și nu uită aceasta

niciodată; s-ar putea spune că vrea să fie ținta tuturor ochilor. Prea i s-a tot repetat și prea i s-a dat de înțeles că era frumos și bun de arătat prietenilor și dușmanilor Rusiei.

Își petrece cea mai mare parte din viață în aer liber — la parade militare sau în călătorii rapide; de aceea, pe timpul verii, capela militară desenează o linie oblică ce marchează, de-a curmezișul frunții bronzate, acțiunea soarelui asupra pielii a cărei albeață se mărginește la partea ocrotită de cozorocul capelei: această linie produce un efect ciudat, dar deloc neplăcut, din moment ce-i ghicești pe loc pricina.

Cercetând cu atenție chipul frumos al acestui bărbat, a cărui voință hotărăște viața atâtor oameni, am constatat, cuprins fără voia mea de milă, că nu poate zâmbi în același timp cu ochii și cu buzele: o nepotrivire ce vădește o constrângere continuă, și mă face să regret toate nuanțele de grație naturală pe care le admiram la fața, mai puțin regulată, poate, dar mai plăcută, a fratelui său, împăratul Alexandru. Acesta, mereu fermecător, părea câteodată prefăcut; împăratul Nicolae este mai sincer, dar are de obicei o expresie de severitate, care merge uneori până la a-l face să pară dur și neînduplecat. Dacă este mai puțin seducător, are mai multă forță, dar de aceea totodată este mai des obligat s-o folosească; farmecul asigură autoritatea, preîntâmpinând împotrivirile. Această îndemânatică strategie în folosirea puterii rămâne o taină neștiută de împăratul Nicolae. El este întotdeauna omul care vrea să fie ascultat; alții au vrut să fie iubiți.

Împărăteasa are cea mai elegantă înfățișare și, deși este din cale afară de uscățivă, întreaga ei ființă mi se pare plină de un farmec nespus. Atitudinea sa, departe de a fi trufașă, cum mi se spusese, exprimă obișnuința resemnării la un suflet mândru. Când a intrat în capelă, era foarte emoționată, și mi s-a părut că sfârșitul îi este aproape: un tic nervos îi zbuciumă chipul și o face uneori să clatine din cap. Ochii, adânciți în orbite, albaștri și blânzi,

trădează mari suferințe lăuntrice îndurate cu o răbdare îngerească; privirea, plină de simțire, are cu atât mai multă putere cu cât împărăteasa nici nu se gândește s-o arate. Distrusă înainte de vreme, pare fără vârstă; văzând-o, nu i-ai putea ghici anii. Este atât de slabă de parcă nu ar avea ce mânca. Sleită și sfârșită e gata să se stingă, nemaifiind de pe această lume: o umbră doar. Nu și-a putut nicicând veni în fire de pe urma spaimei pe care a trăit-o în ziua urcării pe tron: datoria conjugală i-a consumat restul vieții.

A dat prea mulți idoli Rusiei, prea mulți copii împăratului. „Să te istovești făcând mari-duci: ce soartă...", spunea o nobilă poloneză care nu se crede obligată să slăvească în cuvinte ceea ce urăște în adâncul inimii.

Toată lumea vede în ce stare este împărăteasa, dar nimeni nu vorbește despre asta. Împăratul o iubește; are febră? a căzut la pat? El o îngrijește. O veghează, îi pregătește leacurile și i le dă să le înghită, ca un adevărat infirmier. Dar de îndată ce s-a pus pe picioare, o omoară din nou cu atâta zarvă, serbări, călătorii și dragoste; ce-i drept însă, când se anunță primejdia, renunță la proiectele lui. Însă îi e groază de precauțiile ce ar putea preîntâmpina răul; nevastă, copii, servitori, rude, favoriți, totul în Rusia trebuie să urmeze vârtejul imperial, cu zâmbetul pe buze, până la moarte.

Totul trebuie să se străduiască să asculte de gândul suveranului; iar acest gând unic trasează soarta tuturor. Și cu cât cineva este așezat mai aproape de acest soare al spiritelor, cu atât este mai mult robul faimei legate de rang: împărăteasa se stinge de pe urma ei.

Iată ceea ce aici e știut de fiecine și nespus de nimeni, căci, regulă generală, nimeni nu scoate vreodată o vorbă care ar putea interesa cu adevărat pe altcineva; nici cel care vorbește, nici cel căruia i se vorbește nu trebuie să mărturisească faptul că subiectul discuției lor e vrednic de atenție sau că stârnește vreo pasiune. Toate resursele limbii sunt mistuite pentru a șterge din vorbire orice idee sau sentiment, fără a părea totuși că le maschează, căci ar fi

o stângăcie. Neplăcerea adâncă ce decurge din această trudă uluitoare, mai cu seamă datorită măiestriei cu care este ascunsă, otrăvește viața rușilor. O astfel de trudă slujește drept ispășire unor oameni care se leapădă voluntar de cele mai mari daruri lăsate de Dumnezeu: sufletul și cuvântul ce îi dă glas. Altfel spus, sentimentul și libertatea.

Cu cât văd Rusia mai mult, cu atât îi dau dreptate împăratului că le interzice rușilor să călătorească, și că face anevoioasă intrarea străinilor în țara sa. Regimul politic din Rusia nu ar rezista nici douăzeci de ani în fața unei libere comunicări cu Apusul Europei. Nu vă plecați urechea la toate lăudăroșeniile rușilor, fiindcă ei iau fastul drept eleganță, luxul drept politețe, poliția și frica drept temeliile societății. După mintea lor, a fi disciplinat înseamnă a fi civilizat; ei uită că mai există sălbatici cu moravuri foarte blânde, precum și soldați foarte cruzi. În ciuda tuturor pretențiilor lor de a fi manierați, a educației lor superficiale și profunde corupții precoce, în ciuda ușurinței cu care ghicesc și pricep latura bună a vieții, rușii încă nu s-au civilizat. Sunt niște tătari înregimentați; atât și nimic mai mult.

În materie de civilizație, până acum s-au mulțumit cu aparențele; dar dacă vreodată se vor putea răzbuna pentru inferioritatea lor reală, ne vor face cu cruzime să ne ispășim avantajele.

Azi-dimineață, după ce m-am îmbrăcat în grabă pentru a mă duce la capela imperială, singur fiind în trăsură, urmam pe aceea a ambasadorului Franței prin toate piețele și străzile ce duc la palat, și cercetam, plin de curiozitate, tot ce-mi ieșea în cale. În apropierea palatului, am văzut niște trupe ce mi s-au părut atât de frumoase pe cât li s-a dus faima; caii sunt totuși superbi. Piața uriașă ce desparte locuința suveranului de restul orașului era străbătută în toate direcțiile de trăsurile curții, de bărbați în livrea și de soldați în uniforme de toate culorile. Cazacii sunt cei mai deosebiți. În ciuda acestui du-te-vino, nici un fel de înghesuială: atât e de întins locul.

În statele mai noi, mai cu seamă când au o guvernare absolută, golul este prezent peste tot; absența libertății dă naștere pustietății, răspândind întristarea. Doar țările libere sunt populate.

...Eram frământat... de o sumedenie de gânduri sugerate de noutatea lucrurilor ce mi se înfățișau, când trăsura se opri sub un peristil grandios, unde cobori, adăpostit, în mijlocul miilor de zgomote felurite ale unei mulțimi strălucitoare, alcătuite doar din curteni foarte rafinați, după cum arată. Aceștia erau însoțiți de vasalii lor, foarte sălbatici, în aparență ca și în realitate; costumul valeților este aproape la fel de sclipitor ca acela al stăpânilor.

...Ceremonia unei căsătorii ortodoxe este lungă și maiestuoasă, căci totul are valoare de simbol în Biserica orientală. Mi s-a părut că fastul religiei sporea strălucirea solemnităților de la curte.

Pereții, bolțile capelei, odăjdiile preoților și ale diaconilor sclipeau de aur și nestemate: atât de multe bogății ar fi putut uimi și cea mai puțin poetică imaginație. Spectacolul este vrednic de cele mai fantastice descrieri din *O mie și una de nopți*; este poetic ca Lalla Rhook, ca Lampa fermecată: poezie orientală, în care senzația domină sentimentul și gândirea.

Capela imperială nu este de mari dimensiuni; ea se umpluse de reprezentanții tuturor suveranilor din Europa și dintr-o bună parte a Asiei, de câțiva străini, ca mine, lăsați să intre în urma corpului diplomatic, de soțiile ambasadorilor și, în fine, de înalții demnitari de la curte. O balustradă ne despărțea de incinta circulară unde se înalță altarul. Acesta seamănă cu o masă pătrată, destul de joasă. La mijloc se puteau vedea locurile rezervate familiei imperiale. La sosirea noastră erau neocupate.

N-am văzut multe lucruri ce s-ar putea asemui cu măreția și solemnitatea intrării împăratului în capela sclipitoare, poleită cu aur. S-a arătat, pășind alături de împărăteasă, și urmat de toată curtea: numaidecât, privirile mele și ale celor din jur s-au ațintit asupra lui. I-am

admirat apoi familia, între toți ceilalți strălucind cei doi miri. O căsătorie din dragoste, sub veșminte bogate și în locuri atât de fastuoase, este o raritate care făcea ca momentul să fie cu atât mai interesant. Este ceea ce spuneau toți împrejurul meu; eu, în schimb, nu cred în minunea aceasta și nu mă pot împiedica să nu văd o intenție politică în tot ceea ce se face și s-a făcut aici. Poate chiar împăratul se lasă amăgit: crede că dă dovadă de dragoste părintească, când de fapt, în adâncul sufletului, alegerea a fost hotărâtă de speranța vreunui avantaj ce ar putea fi dobândit astfel. Ambiția e la fel ca zgârcenia; avarii își fac veșnic socoteli, chiar și atunci când își închipuie că se supun sentimentelor dezinteresate.

Deși curtea era numeroasă iar capela mică, nu se făcea simțită nici o neorânduială. Stăteam în picioare, în mijlocul corpului diplomatic, aproape de balustrada care ne despărțea de altar. Nu eram defel într-atât de înghesuiți încât să nu fi putut deslușì trăsăturile și mișcările fiecăruia dintre personajele pe care datoria sau curiozitatea le strânsese acolo. Nici o dezordine nu tulbura liniștea respectului. Un soare strălucitor lumina interiorul capelei, unde temperatura se ridica, după câte mi s-a spus, la treizeci de grade. În urma împăratului, pășea un han tătar, pe jumătate tributar Rusiei, pe jumătate independent, învești mântat de sus până jos într-un caftan aurit, pe cap cu un turban ascuțit, împodobit și el cu broderii de aur. Acest mărunt suveran aservit se gândise, luând seama la poziția echivocă în care îl punea politica de cuceriri a ocrotitorilor săi, că ar fi potrivit să vină să-l roage pe împăratul tuturor Rusiilor să îngăduie *în rândurile pajilor săi* pe fiul de doisprezece ani pe care hanul îl adusese la Petersburg tocmai pentru a asigura acestui copil o soartă potrivită. Puterea aceasta decăzută, ce scotea în relief puterea triumfătoare, mi-a amintit de splendorile Romei.

Primele doamne de la curtea Rusiei și soțiile ambasadorilor de la toate curțile... împodobeau capela de jur-împrejur; în spate, într-o rotondă strălucind de picturi,

se afla întreaga familie imperială. Aurul lambriurilor, înroșit de razele unui soare strălucitor, desena un fel de nimb deasupra capetelor suveranilor și ale copiilor lor. Podoabele și diamantele femeilor străluceau cu o sclipire magică în mijlocul tuturor comorilor Asiei, etalate pe pereții sanctuarului, unde măreția regească înfrunta parcă maiestatea Domnului pe care îl onora fără a uita însă de sine. Toate acestea sunt frumoase, dar mai ales uimitoare pentru noi, dacă ne amintim de vremurile nu prea îndepărtate când căsătoria fiicei unui țar ar fi trecut aproape neobservată în Europa, și când Petru I își proclama dreptul de a lăsa coroana cui voia, după bunul său plac. Ce progres în câțiva ani!

Când te gândești la cuceririle diplomatice și de tot felul ale acestei puteri, ce până mai ieri conta prea puțin în treburile lumii civilizate, te întrebi dacă tot ce vezi nu e un vis. Împăratul însuși nu mi se părea prea deprins cu tot ce se petrecea sub ochii săi, căci în fiecare clipă își lăsa scăunelul de rugăciune și făcea câțiva pași într-o parte sau alta, îndreptând vreo greșeală de etichetă ce le scăpase copiilor sau preoților săi. Aceasta mi-a dovedit că în Rusia chiar și curtea este în progres. Dacă ginerele nu stătea la locul cuvenit, îl făcea să se dea doi pași înapoi sau înainte; marea ducesă, preoții înșiși, înalții demnitari — totul părea supus dirijării sale minuțioase, deși supreme. Mi s-ar fi părut mai demn să fi lăsat lucrurile să se desfășoare în voia lor, și aș fi vrut ca, odată intrat în capelă, gândul să-i fi fost doar la Dumnezeu, îngăduindu-i fiecăruia să-și îndeplinească îndatoririle, fără să îndrepte cu meticulozitate până și cea mai neînsemnată greșeală de disciplină bisericească sau de ceremonial de curte. Dar în țara aceasta ciudată lipsa de libertate se vădește peste tot; o întâlnești chiar și în fața altarului. Aici spiritul lui Petru cel Mare stăpânește toate spiritele.

În timpul slujbei căsătoriei ortodoxe vine un moment când mirii beau împreună din același potir. Apoi însoțiți de preotul oficiant, fac de trei ori înconjurul altarului,

ținându-se de mână pentru a întruchipa unirea conjugală și pentru a marca fidelitatea cu care trebuie să înainteze mereu în viață. Toate aceste acte sunt cu atât mai impunătoare cu cât amintesc de practicile bisericii primitive.

În timpul îndelungatului ceremonial al căsătoriei ortodoxe vine apoi un moment în care toată lumea trebuie să cadă în genunchi. Înainte de a se prosterna ca toți ceilalți, împăratul îmbrățișă întreaga adunare cu o privire scrutătoare și nu prea binevoitoare. Mi s-a părut că voia să se încredințeze că nimeni nu rămânea în picioare; prevedere de prisos, fiindcă, deși se aflau acolo și catolici și protestanți, nici unuia din acești străini nu-i trecuse prin minte să nu se supună de formă tuturor obiceiurilor bisericii ortodoxe.

Posibilitatea unei îndoieli în această privință justifică lucrurile pe care vi le-am spus mai sus, și mă îndreptățește să vă repet că asprimea îngrijorată a devenit expresia obișnuită a fizionomiei împăratului.

Când revolta plutește astăzi, cum s-ar spune, în aer, a ajuns oare autocrația să se teamă de vreo lovitură ce i-ar putea prejudicia puterea? Teama aceasta contrastează neplăcut și chiar înspăimântător cu părerea pe care și-o păstrează despre drepturile ei. Puterea absolută devine cu mult prea de temut, atunci când ea însăși se teme.

Văzând tremurul nervos, slăbiciunea și fragilitatea împărătesei, o femeie atât de suavă, îmi aminteam cât de mult trebuie să fi suferit ea în timpul rebeliunii trupelor din momentul urcării pe tron, și îmi spusei în gând: „Eroismul se plătește!!!..." El este o forță, dar o forță ce secătuiește viața.

V-am spus că toată lumea îngenunchease, iar împăratul după toată lumea: mirii sunt căsătoriți. Familia imperială, mulțimea toată se ridică. În acea clipă, preoții și corul cântă *Pe tine, Dumnezeule, te slăvim*, în vreme ce afară salvele de artilerie vestesc orașului consfințirea căsătoriei. Efectul acestei muzici cerești însoțite de bubuituri de tun, de dangătul clopotelor și de uralele îndepărtate

ale poporului nici nu poate fi exprimat! În biserica ortodoxă, orice instrument muzical este proscris, și doar glasurile oamenilor înalță laude Domnului. Această austeritate a ritului ortodox este prielnică artei, păstrându-i întreaga simplitate și zămislind armonii de cânt cu adevărat cerești. Mi se părea că aud în depărtare bătaia inimilor a șaizeci de milioane de supuși; orchestră vie ce îngâna, fără a-l umbri, cântul de triumf al preoților. Eram mișcat: pentru o clipă, muzica te poate face să uiți totul, chiar și despotismul.

...Pentru un iubitor de artă, muzica din capela imperială merită ea singură toată osteneala unei călătorii la Petersburg; tonurile *piano* și *forte*, precum și cele mai subtile nuanțe de interpretare sunt respectate cu o adâncă simțire, cu o măiestrie de nespus, într-un ansamblu admirabil. Poporul rus este un popor muzical, lucru de care nu te mai poți îndoi după ce i-ai auzit cântările bisericești. Ascultam fără a îndrăzni să mai respir.

...În timpul slujbei, în momentul în care două coruri își răspund, ușile altarului se deschid și vezi atunci preoții, cu creștetele împodobite de mitrele ce strălucesc de atâtea nestemate, învești mântați în odăjdii aurite, pe care li se așternă, maiestuoase, bărbile argintii; uneori aceste bărbi coboară până la brâu. Asistența este la fel de strălucitoare ca și cei care oficiază. Curtea este minunată, iar uniformele militare sclipesc în toată splendoarea lor. Plin de admirație, priveam cum lumea aduce prinos lui Dumnezeu cu tot fastul și bogățiile ei. Muzica sacră era ascultată de auditoriul mirean într-o tăcere și o reculegere ce ar fi înfrumusețat și cânturi mai puțin înălțătoare. Dumnezeu este aici, sfințind cu prezența sa până și curtea; lumea nu mai este decât un accesoriu, gândirea dominantă fiind cerul.

Mitropolitul nu urâțește prin nimic măreția scenei. Nu este frumos, în schimb e bătrân; la chip seamănă cu o nevăstuică bolnavă, iar creștetul îi e albit de ani. Pare ostenit și suferind: un preot bătrân și vlăguit nu poate fi

josnic. La sfârșitul ceremoniei, împăratul s-a înclinat în fața lui, sărutându-i mâna cu respect. Autocratul nu scapă niciodată prilejul de a arăta celorlalți o pildă de supunere, când exemplul acesta îi poate fi de folos. Îi priveam cu admirație pe bietul mitropolit gata, parcă, să-și dea sfârșitul chiar în momentul gloriei lui, pe împărat, cu ținută maiestuoasă și chip nobil, plecându-se în fața puterii bisericești; iar mai încolo, cei doi tineri soți, familia, mulțimea, în sfârșit, curtea întreagă ce umplea și însuflețea capela: era un subiect vrednic de un tablou.

...Ceremonia religioasă, odată încheiată în capela ortodoxă, trebuia urmată de o a doua binecuvântare nupțială, dată de un preot catolic, într-una din sălile palatului destinată doar astăzi acestui pios eveniment. După aceste două căsătorii, mirii și familia lor urmau să se așeze la masă; neavând permisiunea de a asista nici la căsătoria catolică, nici la banchet, am pășit în urma restului curții și am ieșit, respirând astfel un aer mai puțin înăbușitor.

...În loc să mă odihnesc, vă scriu. Iată cum trăiesc când sunt în călătorie.

La ieșirea din palat, mi-am regăsit trăsura fără nici un fel de greutate; căci, v-o repet, nicăieri în Rusia nu e mare îmbulzeală. Golul ce domnește aici peste tot face monumentele să pară prea mici pentru locurile unde sunt plasate: ele se pierd în imensitate. Din cauza dimensiunilor piedestalului, coloana lui Alexandru îți pare mai înaltă decât cea din piața Vendôme; tăiat dintr-o singură bucată de granit, fusul este cel mai mare din câte mâna omului a lucrat vreodată. Ei bine! Coloana aceasta uriașă, ridicată între Palatul de Iarnă și semicercul de clădiri care închide una din laturile pieței, creează ochiului impresia unui par, iar casele ce mărginesc piața ajung să pară atât de joase și de turtite, încât le-ai putea lua drept o palisadă. Închipuiți-vă o incintă unde se tot învârt o sută de mii de oameni, fără s-o umple și fără s-o facă să pară populată: nimic nu-și poate păstra măreția în ea. Această

piață, sau mai curând acest Champ de Mars rusesc, este închisă de Palatul de Iarnă, ale cărui fațade tocmai au fost reclădite după planurile vechiului palat al împărătesei Elisabeta. Acesta, cel puțin, îți odihnește ochii de toate imitațiile țepene și meschine ale atâtor monumente ateniene și romane: construit în maniera Regenței, este un stil Ludovic al XIV-lea degenerat, dar foarte vast. Latura pieței opusă Palatului de Iarnă se închide într-un semicerc de clădiri unde au fost instalate câteva ministere: majoritatea acestor edificii a fost construită în stil antic grecesc. Ciudată idee!... Temple destinate funcționarilor! De-a lungul aceleiași piețe se află clădirile Amiralității: acestea sunt pitorești și cu aspect plăcut, coloanele lor micuțe, vârfurile lor aurite și capelele produc o bună impresie. O alee străjuită de copaci împodobește piața în acest loc, făcând-o mai puțin monotonă. Spre una din laturile acestui câmp uriaș, pe partea opusă coloanei lui Alexandru, se înalță biserica Sf. Isaac, cu peristilul său colosal și cupola de aramă ascunsă încă pe jumătate sub schele de construcție; mai departe, se văd palatul Senatului și alte clădiri tot în formă de temple păgâne, deși slujesc drept locuință ministrului de război; apoi, într-unul din colțurile mai îndepărtate ale acestei piețe lunguiețe, la capătul ei dinspre Neva, vezi, sau cel puțin încerci să zărești, statuia lui Petru cel Mare, sprijinită pe stânca ei de granit, ce se pierde în nemărginire ca o pietricică pe plajă. Statuia eroului a ajuns atât de vestită datorită trufiei mincinoase a femeii care a pus să fie înălțată; această statuie este mult sub nivelul faimei ei. Cu toate edificiile pe care vi le-am pomenit s-ar fi putut ridica un oraș întreg, și totuși acestea nu izbutesc să mobileze piața mare din Petersburg, rămasă ca un câmp, nu de grâu, ci de coloane. Zadarnic imită rușii, mai mult sau mai puțin inspirat, tot ceea ce arta a dat mai frumos în toate timpurile și în toate țările, căci ei uită că tot natura este cea mai puternică. Niciodată nu-i cer îndeajuns părerea, iar ea se răzbună zdrobindu-i. Capodoperele tuturor genurilor nu au

fost create decât de oameni care știau să asculte și să simtă natura.

...În Antichitate, arhitecții îngrămădeau monumentele în locuri povârnite și strâmte, unde priveliștea pitorească sporea valoarea operelor omului. Rușii, în schimb, închipuindu-și că reiau Antichitatea de la cap, dar neizbutind de fapt decât s-o copieze cu stângăcie, își împrăștie zidirile așa-zise grecești și romane pe întinderi nesfârșite, unde privirea de-abia le poate zări. De aceea, aceste orașe unde ei au pretins că refac forumul roman nu-ți amintesc decât de stepele Asiei[9]. Orice vor face, Moscova va ține întotdeauna mai mult de Asia decât de Europa. Geniul Orientului plutește deasupra Rusiei, declarându-se învins când țara începe să calce pe urmele Apusului.

Văzut dinspre piață, semicercul de edificii ce corespund palatului imperial dă impresia unui amfiteatru antic nereușit; trebuie privit de departe, căci de aproape nu vezi decât niște ornamente retencuite an de an pentru a îndrepta stricăciunile iernii. Anticii construiau cu materiale trainice, sub un cer păstrător; aici, fără a ține seama de clima ce năruie totul, se ridică palate din lemn, case din scânduri și temple de ipsos. Astfel, lucrătorii ruși își petrec viața refăcând pe timpul verii ceea ce iarna a stricat; nimic nu poate ține piept influenței acestei clime. Clădirile, chiar și cele care par a fi cele mai vechi, sunt reconstruite de curând, piatra dăinuind aici cât mortarul și varul pe alte meleaguri. Fusul coloanei lui Alexandru, această minunată bucată de granit, a plesnit deja de ger; la Petersburg, trebuie să lucrezi cu bronz pentru a întări granitul, dar, în ciuda atâtor avertismente, tot nu s-au dezvățat de a imita în acest oraș monumentele din țările calde. Se populează pustietățile polare cu statui și basoreliefuri

[9] Acest reproș nu vizează decât monumentele construite începând cu Petru cel Mare; când au înălțat Kremlinul, rușii din Evul Mediu s-au priceput să găsească arhitectura potrivită țării și geniului lor.

menite a perpetua istoria, uitând că aici monumentele dăinuie mai puțin decât amintirea.

Rușii fac tot soiul de lucruri; dar își spun parcă, înainte să le ducă la bun sfârșit: „Când abandonăm toate astea?" Petersburgul este ca eșafodajul unui edificiu; schelăria va cădea îndată ce monumentul va fi desăvârșit. Capodopera lor, nu de arhitectură ci de politică, va fi cucerirea Bizanțului, care, în adâncurile tainice ale minții rușilor, este viitoarea capitală a Rusiei și a lumii.

În fața palatului, o arcadă imensă străpunge semicercul clădirilor copiate după cele antice, servind drept ieșire din piață și ducând spre strada Morskaia. Deasupra acestei bolți uriașe, se ridică pompos un car de bronz, cu șase cai mânați de nu știu ce figură alegorică sau istorică. Nu cred să existe undeva ceva mai de prost-gust decât această gigantică poartă pentru trăsuri, deschisă sub o casă și mărginită burghez, de o parte și de alta, de locuințe a căror prezență nu împiedică să se vorbească despre această poartă ca despre un arc de triumf, datorită pretențiilor monumentale ale arhitecților ruși. Mă voi duce cu multă părere de rău să privesc de aproape caii auriți, statuia și carul; și chiar dacă ar fi meșteșugit făurite, lucru de care mă îndoiesc, sunt prea prost așezate pentru a le putea admira. Căci în cazul monumentelor, armonia ansamblului este cea care îmbie la început privitorul să cerceteze detaliile; iar fără frumusețea concepției, ce rost mai are finețea execuției? Și una și cealaltă, de altfel, lipsesc deopotrivă produselor artei rusești. Până în prezent, arta aceasta nu a fost decât stăruință, imitând, mai bine sau mai prost, lucrurile născocite în alte locuri, pentru a le strămuta aici, fără discernământ și fără gust. Deși uriaș, totul este meschin, fiindcă în arhitectură măreția nu vine din dimensiunea zidurilor, ci din rigoarea stilului.

Aici, sculptura în aer liber mi se pare aidoma plantelor exotice pe care toamna trebuie să le aduci înăuntru; nimic nu se potrivește mai puțin cu obiceiurile și spiritul acestui popor, cu solul și clima lui, decât acest lux fals.

Ar trebui să se renunțe la arhitectura ținuturilor calde, într-o țară în care diferența de temperatură, între iarnă și vară, atinge uneori 60 de grade. Dar rușii s-au deprins să privească până și natura ca pe o sclavă, iar vremea — ca pe un lucru de nimic. Imitatori îndărătnici, își iau vanitatea drept geniu și se consideră chemați să reproducă la ei în țară, deodată și la o scară mai mare, monumentele lumii întregi. Acest oraș, cu cheiurile lui de granit, este o minune, dar și palatul de gheață în care împărăteasa Elisabeta a dat o petrecere era tot o minune; și n-a durat mai mult decât fulgii de zăpadă, acești trandafiri ai Siberiei.

Până în prezent, creațiile poruncite de suveranii Rusiei mi s-au părut inspirate nu de dragostea pentru artă, ci de amorul propriu al omului.

Printre atâtea alte lăudăroșenii, i-am auzit pe mulți ruși spunând că la ei clima se îmblânzește. S-a făcut oare Dumnezeu complice la ambiția acestui popor lacom? Să vrea el oare să-i dea până și cerul și aerul Sudului? Vom ajunge să vedem Atena în Laponia, Roma la Moscova și bogățiile Tamisei în Golful Finic? Istoria popoarelor nu mai este oare decât o problemă de latitudine și de longitudine? Va asista oare lumea de-a pururi la aceleași scene, jucate în alte teatre?

Această pretenție, oricât de hilară vi s-ar părea, vă arată până unde poate merge ambiția rușilor.

În timp ce, ieșind de la palat, trăsura mea traversa în trap săltat dreptunghiul alungit al imensei piețe pe care v-am descris-o, un vânt puternic ridica nori de praf; ca printr-un văl mișcător, vedeam echipajele brăzdând iute, în toate sensurile, caldarâmul grosolan al orașului. Vara, praful este unul din blestemele Petersburgului, încât aproape că-mi doresc zăpezile iernii. Abia am avut vreme să ajung acasă, că furtuna s-a și dezlănțuit; toți superstițioșii din oraș se înspăimântaseră de prevestirile ei, mai mult sau mai puțin semnificative: beznă în plină zi, căldură înăbușitoare, trăsnete repetate, dar care nu aduc

nici o picătură de ploaie, vijelie uscată — iată ce spectacol ne-a hărăzit cerul în timpul banchetului nupțial. Rușii se liniștesc, spunându-și că furtuna a fost scurtă și că aerul este deja mai curat decât înainte de această cumpănă. Povestesc ceea ce văd, fără a mă implica; și nu sunt animat decât de o curiozitate atentă, dar străină în suflet de ceea ce vede cu ochii. Între Franța și Rusia se ridică zidul chinezesc: limba și caracterul slave. În ciuda pretențiilor pe care Petru cel Mare le-a insuflat rușilor, Siberia începe de la Vistula.

15 iulie

Ieri-seara, la șapte, m-am întors la palat împreună cu alți câțiva străini... Urma să fim prezentați împăratului și împărătesei.

Este vizibil că împăratul nu uită nici o clipă ceea ce este, și nici permanenta atenție pe care o trezește; *pozează* neîncetat, de unde se poate deduce că nu este nicicând natural, nici măcar când este sincer. Chipul lui are trei expresii, nici una nefiind însă cea a purei bunătăți. Cea mai obișnuită mi se pare tot severitatea. O altă expresie, deși mai rară, se potrivește poate și mai bine acestui chip frumos: solemnitatea; o a treia este politețea, în ea strecurându-se nuanțe de farmec ce domolesc fiorul de uimire pe care ți l-au dat primele două. Dar în ciuda acestui farmec, ceva dăunează totuși influenței morale a omului: fiecare din aceste expresii, ce se succed arbitrar pe chipul lui, este adoptată sau părăsită cu desăvârșire, fără ca vreo urmă din cea care dispare să schimbe întru câtva noua expresie. O schimbare a podoabelor în văzul lumii, nepregătită de nimic; ca o mască pe care o pui și o scoți, după bunul tău plac. Să nu înțelegeți greșit sensul pe care eu îl dau aici cuvântului mască: este cel etimologic. În limba greacă, *ipocrit* însemna actor; ipocritul era un om care se masca pentru a juca teatru. Prin urmare, vreau să spun că împăratul este tot timpul într-un rol, jucându-l ca un mare actor.

Ipocrit sau comedian sunt două cuvinte necuviincioase, mai ales pe buzele unui om care se vrea nepărtinitor

și respectuos. Dar cred că pentru cititorii inteligenți, singurii de altfel cărora mă adresez, cuvintele nu sunt nimic prin ele însele, valoarea expresiilor depinzând de sensul pe care vrem să li-l dăm. Nu înseamnă deci că chipul acestui suveran este lipsit de sinceritate; hotărât lucru, nu, este lipsit doar de naturalețe. Și în acest fel, cel mai mare rău pe care Rusia îl îndură, absența libertății, se zugrăvește până și pe obrazul suveranului, care are mai multe măști, dar nici un chip. Căutați omul? Nu-l veți afla decât pe împărat.

Cred însă că această remarcă poate fi interpretată spre lauda lui: își ia rolul în serios. Cu o statură ce o întrece pe aceea a oamenilor obișnuiți, după cum și tronul său domină celelalte jilțuri, s-ar face vinovat de slăbiciune dacă, o clipă numai, ar fi *pur și simplu*, lăsând să se vadă că trăiește, gândește și simte ca un muritor de rând. Fără să pară că împărtășește vreuna din pasiunile noastre, este mereu căpetenie, judecător, general, amiral, în sfârșit prinț; nici mai mult, nici mai puțin[10]. Spre sfârșitul vieții, se va simți poate destul de obosit, dar va fi la înălțime în ochii poporului său și chiar ai lumii, căci mulțimii îi plac strădaniile ce o uimesc și se umple de mândrie văzând câtă osteneală îți dai pentru a o ului.

...Dacă aș trăi la Petersburg, m-aș face curtean, nu din patimă de putere, nici din lăcomie sau naivitate copilărească, ci din dorința de a găsi calea spre inima acestui om unic și deosebit de toți ceilalți oameni: la el insensibilitatea nu este un viciu din naștere, ci urmarea inevitabilă a unei poziții pe care n-a ales-o și pe care n-o poate părăsi.

A renunța la o putere disputată înseamnă uneori răzbunare; a renunța la o putere absolută ar fi o lașitate.

Oricum ar sta lucrurile, soarta ciudată a unui împărat al Rusiei îmi stârnește cel mai viu interes, mai întâi din

---

[10] Cu puțin timp în urmă, un rus se întorcea de la Petersburg la Paris; o femeie din țara lui îi spuse: „Ce impresie v-a făcut stăpânul? — Foarte bună. — Și omul? — Pe om nu l-am văzut." Repet fără încetare: rușii sunt de părerea mea, dar n-o vor recunoaște.

curiozitate, apoi din milă; cum să nu-ți inspire milă chinurile acestui surghiun măreț!

...Cu cât înțelegi mai bine ce înseamnă curtea, cu atât deplângi mai mult soarta omului obligat s-o cârmuiască, mai cu seamă când e vorba de curtea Rusiei. Tot mai mult îmi pare că seamănă cu un teatru în care actorii își petrec viața în repetiții generale. Nici unul dintre ei nu-și știe rolul, iar ziua reprezentației nu vine niciodată, pentru că nicicând regizorul nu-i mulțumit de jocul oamenilor săi. Actorii și regizorul își irosesc deopotrivă viața pregătind, îndreptând și îmbunătățind necontenit nesfârșita lor comedie de societate, al cărei titlu este „despre civilizația Nordului". Și dacă-i obositor de privit, închipuiți-vă cât de mult te costă s-o joci!... Asia îmi place mai mult, pentru că acolo acordul tinde să fie deplin. La fiecare pas pe care îl faci în Rusia, te șochează urmările pe care trebuie să le aibă noul din lucrurile și din instituții, precum și lipsa de experiență a oamenilor. Toate acestea se ascund cu mare grijă; dar cu puțină atenție, călătorul poate întrezări ceea ce nu se vrea a-i fi arătat.

...Am fost prezentat astă-seară, nu de către ambasadorul Franței, ci de marele maestru de ceremonii al curții.

...Toți străinii cărora li s-a acordat onoarea de a se apropia de familia imperială erau adunați într-unul din saloanele pe care aceasta urma să le străbată pentru a merge să deschidă balul... Sosiți la ora indicată, așteptarăm îndelung ca stăpânul să-și facă apariția. Nu eram deloc mulți.

Lângă mine se aflau câțiva francezi, un polonez, un elvețian din Geneva și câțiva nemți... Împăratul ne întâmpină pe toți cu o politețe fină și căutată. Recunoșteai dintr-o privire omul obligat și obișnuit să menajeze amorul propriu al celorlalți. Și fiecare din noi se simți cântărit și clasificat, printr-o vorbă și cu o privire, în cugetul regesc, iar din acel moment în mintea tuturor.

Pentru a-mi da de înțeles că nu i-ar displăcea ideea să-i cutreier imperiul, împăratul avu bunătatea să-mi spună că trebuia să ajung măcar până la Moscova și la Nijni,

pentru a-mi forma o părere corectă despre țară. „Petersburg este rusesc, adăugă el, dar nu este Rusia."

Aceste câteva cuvinte au fost rostite cu un glas ce nu-l poți uita, atât este de autoritar, de grav și de ferm. Toată lumea îmi vorbise despre aerul impunător, despre noblețea trăsăturilor și statura împăratului, dar nimeni nu mă prevenise de puterea vocii lui: cu adevărat cea a unui om născut pentru a porunci. Nu-i vorba de vreo strădanie sau de ceva studiat; este un dar căpătat prin obișnuința de a-l folosi.

Văzut de aproape, chipul împărătesei este foarte atrăgător, iar vocea ei este tot atât de blândă și de adâncă, pe cât de poruncitoare de la natură este cea a împăratului.

Împărăteasa mă întreabă dacă venisem la Petersburg ca un simplu călător. Îi răspunsei că da. „Știu că sunteți o fire iscoditoare", continuă ea.

— Cu adevărat, Doamnă, îi răspunsei, curiozitatea mă aduce în Rusia și, cel puțin de astă dată, nu mă voi căi că am cedat pasiunii de a cutreiera lumea.

— Credeți? reluă ea vorba, cu o grație fermecătoare.

— Am impresia că în această țară sunt lucruri atât de uimitoare, încât pentru a le da crezare trebuie să le fi văzut cu propriii ochi.

— Aș dori să vedeți multe și așa cum se cuvine.

— Dorința Majestății Voastre este o încurajare.

— Dacă veți avea o părere bună, o veți spune, dar în zadar; tot nu veți fi crezut: nu suntem cunoscuți cum trebuie, și nimeni nu dorește să ne cunoască mai bine.

Cuvintele acestea, pe buzele împărătesei, mă uimiră, datorită frământării ce o trădau. Mi s-a părut de asemenea că împărăteasa îmi arăta un fel de bunăvoință aparte, exprimată cu o aleasă politețe și simplitate.

...Serbarea ce a urmat prezentării noastre a fost una din cele mai încântătoare pe care le-am văzut vreodată. Era ceva feeric, iar admirația și uimirea insuflate întregii curți de fiecare salon al acestui palat renovat în fiecare an adăugau un farmec dramatic fastului oarecum rece al so-

lemnităților obișnuite. Fiecare încăpere, fiecare pictură erau un motiv de surpriză chiar pentru ruși, care asistaseră la catastrofă, dar nu revăzuseră încântătorul lăcaș de când, la cuvântul zeului, templul renăscuse din propria-i cenușă. Ce efort de voință! îmi spuneam la fiecare galerie, fiecare statuie de marmură, fiecare tablou. Deși refăcute de curând, stilul acestor ornamente amintește de veacul în care palatul a fost construit; ceea ce vedeam mi se părea deja vechi; în Rusia, totul se imită, chiar și vremurile. Minunățiile acestea provocau mulțimii o admirație molipsitoare; văzând triumful voinței unui om, și ascultând exclamațiile celorlalți, începeam eu însumi să fiu mai puțin indignat de prețul acestui miracol. Iar dacă după numai două zile de ședere aici, resimt o astfel de înrâurire, cât de îngăduitori trebuie să fim față de niște oameni care s-au născut și care își petrec viața în atmosfera acestei curți!... adică în Rusia; căci, de la un capăt la altul al imperiului, nu respiri decât același aer de la curte. Și nu mă refer la șerbi; deși chiar și aceștia, prin raporturile lor cu stăpânul, resimt efectul gândirii suverane, care singură însuflețește imperiul. Curteanul, care le este stăpân, întruchipează pentru ei imaginea stăpânului suprem; împăratul și curtea se ivesc în fața rușilor oriunde există un om ce se supune altui om care poruncește.

În alte părți, nevoiașul este un cerșetor sau un dușman; în Rusia, el este întotdeauna curtean. Găsești aici curteni pe toate treptele societății: iată de ce curtea este peste tot, și se poate spune că deosebirea dintre sentimentele nobililor ruși și cele ale gentilomilor bătrânei Europe este aceea dintre curteni și aristocrați.

...Ambasadorii întregii Europe fuseseră poftiți acolo pentru a admira minunatele rezultate ale acestei cârmuiri, cu atât mai amarnic criticată de vulg, cu cât este mai mult râvnită și admirată de oamenii politici, spirite cu desăvârșire practice, și care sunt probabil izbiți mai cu seamă de simplitatea mecanismelor despotismului. Un palat, și încă unul dintre cele mai mari din lume, reclădit într-un

an: ce prilej de admirație pentru niște oameni deprinși să respire aerul curților!

Niciodată lucrurile mărețe nu se obțin fără grele sacrificii; unitatea de comandă, forța, autoritatea, puterea militară se cumpără aici cu lipsa libertății; în timp ce în Franța, prețul libertății politice și al bogăției industriale a fost anticul ei spirit cavaleresc și acel străvechi sentiment delicat numit odinioară onoare națională. Această onoare este înlocuită prin alte virtuți, mai puțin patriotice dar universale: omenie, religie și caritate. Toată lumea este de acord că astăzi, în Franța, există mai multă religie decât pe vremea când clerul era atotputernic. A voi să păstrezi avantajele ce se exclud înseamnă a le pierde pe acelea potrivite fiecărei împrejurări. Iată ce oamenii nu vor să admită la noi, expunându-se riscului de a distruge totul, din dorința de a păstra totul. Fiecare guvernare are obligații pe care trebuie să le accepte și să le respecte, altminteri se năruie.

Vrem să fim negustori ca englezii, liberi ca americanii, nestatornici ca polonezii de pe timpul dietelor, cuceritori ca rușii: ceea ce înseamnă a nu fi nimic. Bunul-simț al unei națiuni constă mai întâi în presimțirea, apoi în alegerea țelului potrivit spiritului său propriu, nedându-se îndărăt în fața nici uneia din jertfele cerute pentru atingerea acestui țel sortit de natură și de istorie. Iată de unde vine forța Angliei.

Franței îi lipsesc bunul-simț în idei și cumpătarea în dorințe.

Este mărinimoasă, ba chiar și resemnată, dar nu știe să-și folosească și să-și călăuzească forțele. Se lasă la voia întâmplării. Țara aceasta, în care de la Fénelon încoace nu s-a făcut altceva decât să se discute politică, nu este până în ziua de azi nici guvernată, nici administrată. Nu întâlnești decât oameni care văd răul și care îl deplâng: cât despre leac, fiecare și-l caută în propriile-i pasiuni și drept urmare nimeni nu-l găsește; căci pasiunile nu conving decât pe cei care le au.

Dar tot la Paris poți duce viața cea mai dulce: te amuzi de orice, defăimând totul; la Petersburg, te plictisești de orice, lăudând totul. În fond, plăcerea nu este scopul existenței, nici măcar pentru indivizi, și cu atât mai puțin pentru popoare.

Și mai frumoasă decât sala de dans din Palatul de Iarnă, cu aurăriile ei cu tot, mi s-a părut cea în care s-a servit supeul... Masa era strălucitoare; în această serbare, totul mi se părea colosal, totul era nemărginit, și nu știam dacă să admir mai mult ansamblul sau măreția și felurimea lucrurilor, luate fiecare în parte. O mie de persoane stăteau așezate, în același timp, la această masă servită într-o singură sală.

...Nici prin gând nu-mi trecea că aveam să simt la acest bal o plăcere cu desăvârșire detașată de persoanele și lucrurile ce mă înconjurau; și mă refer la impresia pe care întotdeauna mi-au lăsat-o marile fenomene ale naturii. Ziua, temperatura urcase până la 30 de grade și, în ciuda răcorii de seară, atmosfera din palat, în timpul serbării, era înăbușitoare. Ridicându-mă de la masă, m-am retras imediat lângă o fereastră deschisă. Iar aici, rupt complet de toate din jurul meu, mă simții deodată cuprins de încântare în fața unor efecte de lumină cum nu-ți este dat să vezi decât în Nord, și doar pe timpul magicei limpezimi a nopților polare. Câteva straturi suprapuse de nori de furtună, foarte negri și grei despărțeau cerul în felii; era la o jumătate de ceas după miezul nopții; deocamdată, nopțile ce reîncep la Petersburg sunt atât de scurte, încât de-abia ai vreme să le remarci. La această oră, zorii zilei mijeau deja înspre Arhanghelsk; vântul dinspre uscat se domolise, iar în spațiile dintre fâșiile de nori nemișcați, albul era atât de viu și de strălucitor, încât în depărtare ți se părea aidoma unor talazuri de argint, despărțite de ghirlande masive de broderie. Lumina se oglindea în Neva neagitată de nici un curent, căci golful, încă zbuciumat după furtuna de peste zi, împingea apele în albia fluviului, dând nemărginitei lui întinderi adormite aparența unei mări de lapte sau a unui lac de sidef.

Sub ochii mei se așternea cea mai mare parte a Petersburgului, cu cheiurile și vârfurile clopotnițelor sale; o adevărată compoziție de Breughel de Catifea. Nuanțele acestui tablou nu se pot zugrăvi în cuvinte; biserica Sf. Nicolae, cu pavilioanele ei ținând loc de clopotnițe, se decupa pe cerul alb într-un albastru de lapislazuli; urmele unei iluminații, stinse deja de aurora, mai străluceau încă sub porticul Bursei, monument grecesc ce încheie, cu pompă teatrală, una din insulele Nevei, în locul în care fluviul se desparte în două brațe principale; coloanele luminate ale monumentului, al cărui stil îndoielnic dispărea la acea oră și la o asemenea distanță, se repetau în apele fluviului alb, desenând un fronton și un peristil de aur răsturnate; tot restul orașului era de un albastru crud, ca și fundalul din peisajele vechilor pictori; acest tablou fantastic, pictat pe un fond de ultramarin, încadrat de o fereastră aurită, contrasta într-un chip de-a dreptul miraculos cu lumina lustrelor și fastul din interiorul palatului. Ai fi zis că orașul, cerul, marea, întreaga natură parcă, voiau să se ia la întrecere cu splendorile curții, celebrând cum se cuvine serbarea dată în cinstea fiicei sale de către suveranul acestor necuprinse meleaguri. Aspectul cerului era atât de uimitor încât, cu putină imaginație, ți-ai fi putut închipui că din pustiurile Laponiei până în Crimeea, din Caucaz și de la Vistula până în Kamceatka, regele cerului răspundea printr-un semn chemării regelui pământului. Cerul Nordului era bogat în prevestiri. Totul era extraordinar, ba chiar frumos. Cufundat tot mai adânc în contemplație, am fost trezit de o voce suavă de femeie. „Ce faceți aici? îmi spuse ea. — Doamnă, admir; azi, nu știu să fac nimic altceva."

Era împărăteasa, singură alături de mine, lângă pervazul acestei ferestre ce părea un pavilion deschis peste Neva.

— Eu mă înăbuș, continuă Majestatea Sa, e mai puțin poetic; dar aveți toate motivele să admirați acest tablou, pentru că este încântător. Și începu și ea să privească împreună cu mine.

— Sunt sigură, adăugă ea, că dumneavoastră și cu mine suntem singurii de-aici care am remarcat aceste efecte de lumină.

— Tot ceea ce văd este nou pentru mine. Doamnă, și n-o să-mi iert niciodată că n-am venit în Rusia în tinerețe.

— Suntem mereu tineri, cu inima și cu închipuirea.

Nu cutezam să răspund, căci împărătesei, ca și mie, nu i-a mai rămas decât acest fel de tinerețe, lucru pe care nu voiam s-o fac să-și amintească; nu mi-ar fi lăsat răgazul, iar eu n-aș fi avut îndrăzneala să-i spun cât de multe despăgubiri îi sunt date pentru a se mângâia de trecerea timpului. Îndepărtându-se, îmi spuse, cu acea grație ce o deosebește între toți: „Îmi voi aminti că am suferit și admirat alături de dumneavoastră." Și apoi, mai adăugă: „Încă nu plec, ne vom mai revedea în această seară."

...Părăsind sala supeului, pentru a trece în salonul de bal, mă apropiai de o altă fereastră. Se deschidea spre curtea interioară a palatului; acolo mi se oferi ochilor un spectacol de cu totul altă natură, dar tot la fel de neașteptat și de surprinzător ca și ivirea zorilor pe splendidul cer al Petersburgului. Era acela al curții mari a Palatului de Iarnă, care este pătrată ca și aceea a Luvrului. Încetul cu încetul, pe timpul balului, spațiul acesta se umpluse de lume; licăririle amurgului deveneau din ce în ce mai deslușite, se făcea ziuă; mi-a făcut o mare plăcere această gloată mută de admirație, acest popor nemișcat, tăcut, ca să zic așa, fascinat de splendorile palatului stăpânului, sorbind cu un respect sfios și cu un fel de bucurie animalică aromele ospățului regesc. Descoperisem în sfârșit o mulțime, în Rusia; nu vedeam decât oameni, înghesuiala fiind atât de mare, încât nu ieșea la iveală nici un deget de pământ. Cu toate acestea, în țările despotice toate petrecerile poporului mi se par dubioase atunci când se alătură celor princiare. Teama și lingușirea celor mici, trufia și mărinimia ipocrită a celor mari sunt, după părerea mea, singurele sentimente reale între niște oameni care trăiesc sub regimul autocrației.

În mijlocul serbărilor Petersburgului, nu-mi iese din minte călătoria împărătesei Ecaterina în Crimeea, cu satele butaforice plasate la distanță de un sfert de leghe, pentru a o face să creadă pe suverana biruitoare că pustiul se populase sub domnia ei. Astfel de îndeletniciri mai ocupă încă mințile rușilor; fiecare maschează răul și înfățișează binele în ochii stăpânului. Un permanent complot de zâmbete ce uneltesc împotriva adevărului spre mulțumirea spiritului aceluia presupus a voi și a acționa pentru binele tuturor. Împăratul este singurul om viu din imperiu; căci a mânca nu înseamnă a trăi...

Trebuie să recunosc însă că poporul stătea acolo aproape de bunăvoie; nu mi se părea că-l silește ceva să se așeze sub ferestrele împăratului, pentru a se preface că se distrează; se înveselea, prin urmare, dar din plăcerea stăpânilor; se înveselea cu *multă întristare*, cum spune Froissart*. Totuși gâteala de pe cap a femeilor din popor, rochiile frumoase din postav și cingătorile strălucitoare, din lână sau din mătase, purtate de bărbații îmbrăcați după portul rusesc, adică persan, diversitatea culorilor, nemișcarea oamenilor — îmi dădeau impresia unui uriaș covor turcesc, așternut de la un capăt la altul al curții, din porunca vrăjitorului ce patronează aici toate miracolele. Un gazon de crește, iată cea mai frumoasă podoabă a palatului imperial în timpul primei nopți a căsătoriei fiicei sale. Despre toate acestea suveranul gândea la fel ca mine, fiindcă plin de mulțumire le atrase atenția străinilor asupra acestei gloate care nu aclama, dar care prin simpla ei prezență arăta că împărtășește fericirea stăpânilor. Umbra unui popor îngenuncheat în fața zeilor nevăzuți. ...

* Jean Froissart, cronicar francez, născut la Valenciennes. *Cronicile* sale, ce cuprind perioada dintre 1325 și 1400, sunt un tablou viu al lumii feudale (*n. t.*).

PETERSBURG, 19 iulie 1839

... Trebuie să fii rus și chiar împărat, pentru a ține piept vieții obositoare din Petersburg în zilele acestea: seara, petreceri cum nu vezi decât în Rusia, dimineața felicitări la curte, ceremonii, primiri sau solemnități publice, parade pe mare și pe uscat; un vas cu 120 de tunuri, lansat pe Neva, în prezența întregii curți însoțite de tot orașul. Iată, așadar, ce-mi absoarbe forțele și-mi captează curiozitatea. În zile atât de pline este cu neputință să mai faci și corespondență.

Când spun că orașul și curtea au urmărit laolaltă lansarea unui vas pe Neva, cel mai mare din câte au plutit vreodată pe acest fluviu, să nu vă închipuiți cumva că la serbarea navală a fost înghesuială; cele patru sau cinci sute de mii de oameni care locuiesc în Petersburg, fără a-l popula, se pierd în spațiul întins al acestui oraș necuprins — cu inima de granit și de bronz, cu trupul din ipsos și mortar, cu extremitățile din lemn vopsit și scânduri putrezite. Aceste scânduri sunt înfipte în loc de ziduri în jurul unei mlaștini pustii.[11] Uriaș cu picioare de lut, orașul, minunat ca-n basme, nu seamănă cu nici una din capitalele lumii civilizate, deși pentru a-l clădi au fost copiate toate; dar zadarnic își caută omul modelele la capătul lumii, căci tot solul și clima îi sunt stăpânii, silindu-l

[11] Cheiurile Nevei sunt de granit, cupola bisericii Sf. Isaac este din cupru, Palatul de Iarnă, coloana lui Alexandru — din piatră aleasă, din marmură și granit, statuia lui Petru I este din bronz.

să înfăptuiască noul, chiar și atunci când el n-ar vrea decât să reproducă vechiul.

Am văzut congresul de la Viena, totuși nu-mi amintesc de vreo altă adunare care să se asemene în bogăția nestematelor și a veșmintelor, în varietatea și luxul uniformelor, în măreția și rânduiala ansamblului, cu petrecerea dată de împărat în seara căsătoriei fiicei sale, în același Palat de Iarnă ce arsese cu un an în urmă și care renaște din propria-i cenușă la porunca unui singur om.

Petru cel Mare nu a pierit. Forța sa morală dăinuie și acționează încă: Nicolae este singurul suveran rus pe care l-a avut Rusia de la întemeietorul capitalei ei.

...De-abia refăcuți după balul de la curte, am avut ieri o altă petrecere la marea ducesă Elena, cumnata împăratului, la palatul Mihail.

...Interiorul marelui salon în care se dansa era împodobit cu un lux încântător: o mie cinci sute de jardiniere și ghivece, cu flori din cele mai rare, alcătuiau un boschet înmiresmat. La unul din capetele sălii, în mijlocul unui desiș de plante exotice, se zărea un havuz cu apă proaspătă și limpede din care țâșnea necontenit o jerbă. Luminate cu mănunchiuri de lumânări, jerbele de apă străluceau ca o pulbere de diamante și împrospătau aerul vânturat neîncetat de ramuri enorme de palmieri, umezi de ploaie, și de bananieri, sclipitori de rouă, din care vârtejul valsului scutura adevărate perle deasupra mușchiului din boschetul îmbătător. Toate aceste plante străine, cu rădăcina ascunsă sub covorul de verdeață, creșteau parcă acolo pe pământul lor, în vreme ce alaiul de dansatoare și dansatori ai Nordului aluneca fermecat prin pădurile tropicale. Mi se părea că visez. Nu era doar lux, ci și poezie. Strălucirea sălii fermecate părea însoțită de o bogăție de oglinzi, cum nu văzusem nicăieri altundeva... Nu mai știai unde te afli; granițele se spulberaseră, totul devenea spațiu, lumină, aurire, flori, luciu, nălucire: mișcarea mulțimii și mulțimea însăși se multiplicau la nesfârșit... N-am văzut ceva mai frumos!

...Admirați așadar din răsputeri și ceea ce vă descriu, și ceea ce nu știu zugrăvi.

Înainte de supeu, împărăteasa, așezată sub bolta ei de verdeață exotică, îmi făcu semn să mă apropii: de-abia mă supusesem acestei porunci, că împăratul veni și el lângă havuzul fermecat, de unde țâșnea jerba de apă ce ne lumina cu strălucirea ei de nestemate, răcorindu-ne cu miresmele-i îmbălsămate. Mă luă de mână pentru a mă conduce la câțiva pași de jilțul soției sale, iar acolo avu bunăvoința de a sta de vorbă cu mine, mai bine de un sfert de ceas, despre lucruri interesante; căci suveranul acesta nu vă vorbește, ca mulți alți suverani, doar pentru a se vedea că o face.

La început, îmi spuse câteva cuvinte despre splendida rânduială a petrecerii. Îi răspunsei că mă miram cum de un om cu o viață atât de activă ca a sa își mai putea găsi timp pentru toate, și chiar pentru a împărtăși plăcerile mulțimii.

— Din fericire, continuă el, mecanismul administrativ este foarte simplu în țara mea: căci, cu distanțele mari ce îngreunează totul, dacă forma de guvernare ar fi complicată, capul unui om nu ar fi îndeajuns.

Eram surprins și măgulit de acest ton de sinceritate; împăratul, care, mai bine decât oricine, înțelege ceea ce nu i se spune, continuă, răspunzând gândului meu:

— Dacă vă vorbesc astfel, este pentru că știu că mă puteți înțelege: ducem mai departe opera lui Petru cel Mare.

— El nu s-a stins, Sire, căci geniul și voința sa guvernează încă Rusia.

Când discuți în public cu împăratul, se adună un cerc larg de curteni, la o distanță respectuoasă, de unde nimeni nu poate auzi ce spune stăpânul, asupra căruia se opresc însă toate privirile.

Nu suveranul te stânjenește când îți face cinstea de a-ți vorbi, ci curtea sa.

Împăratul reluă discuția:

— Este foarte greu să îndeplinești această voință; supunerea vă face să credeți că la noi totul e uniformitate:

greșiți! Nu există altă țară unde să întâlnești o asemenea diversitate de rase, moravuri, religie și spirit ca în Rusia. Varietatea rămâne dedesubt, uniformitatea iese la suprafață, iar unitatea este doar aparentă. Vedeți acolo, lângă noi, douăzeci de ofițeri? Doar primii doi sunt ruși, următorii trei sunt polonezi reconciliați, o parte din ceilalți sunt nemți; până și hanii kirghizilor îmi aduc pe fiii lor, pentru a-i educa alături de cadeții mei. Dar iată-l pe unul din ei, îmi spune el, arătând cu degetul spre un maimuțoi de chinez, într-un costum caraghios de catifea înzorzonat tot cu aur; copilul Asiei era împopoțonat pe cap cu un fel de tichie lungă, țeapănă și ascuțită, cu boruri mari, rotunjite și răsfrânte în sus, aidoma pălăriei de scamator.

— Ei bine, două sute de mii de copii sunt educați și instruiți pe cheltuiala mea, împreună cu acest băiat!

— Sire, în Rusia totul se face la proporții mari; totul e colosal.

— Prea mari pentru un om.

— Care om a fost vreodată mai aproape de poporul său?

— Vorbiți despre Petru cel Mare?

— Nu, Sire.

— Nădăjduiesc că nu vă veți mulțumi să vedeți doar Petersburgul; care vă este planul de călătorie în țara mea?

— Sire, intenționez să plec imediat după petrecerea de la Peterhof.

— Pentru a merge unde?

— La Moscova și la Nijni.

— E bine așa; dar vă grăbiți prea mult: înseamnă că veți părăsi Moscova înainte de sosirea mea, și aș fi fost totuși foarte bucuros să vă întâlnesc acolo.

— Sire, cuvântul Majestății Voastre mă va face să-mi schimb proiectul.

— Cu atât mai bine, vă vom arăta noile lucrări pe care le înfăptuim la Kremlin. Țelul meu este de a face astfel ca arhitectura acestor edificii vechi să devină mai potrivită folosirii ce li se dă astăzi; prea mic, palatul ajunsese incomod pentru mine. Veți asista de asemenea la o ceremonie

neobișnuită, pe câmpia de la Borodino: voi pune prima piatră a unui monument ce va fi înălțat pentru comemorarea acestei bătălii.

Păstram tăcerea, și fără îndoială expresia feței mele deveni serioasă. Împăratul își opri privirea asupra mea, apoi continuă cu un ton de bunătate și cu o ușoară delicatețe, ba chiar sensibilitate, ce mă mișcară:

— *Măcar* spectacolul manevrelor vă va interesa.

— Sire, în Rusia totul mă interesează.

...M-am retras foarte devreme de la balul din palatul Mihail; ieșind, mă oprii pe scară, unde aș fi vrut parcă să mai rămân: eram într-o pădure de portocali înfloriți. N-am văzut nicicând ceva mai încântător și mai bine rânduit decât această petrecere; dar tot atât de adevărat este că nu știu nimic mai obositor decât admirația prelungită, atunci când nu se îndreaptă nici asupra fenomenelor naturii și nici asupra operelor de artă.

Vă las acum, fiind poftit la masă la un ofițer rus, tânărul conte***, care azi de dimineață m-a dus la muzeul de mineralogie, cel mai frumos, cred, din Europa; căci minele din Urali sunt de o bogăție neasemuită. Aici, nu poți vedea nimic de unul singur; cineva din partea locului îți stă mereu în preajmă pentru a-ți face onorurile așezămintelor publice, iar în tot timpul anului sunt doar câteva zile prielnice pentru a le vedea cum se cuvine. Vara, se retencuiesc clădirile stricate de ger; iarna, ieși în lume și dansezi, când nu înghețî de frig. Veți crede că exagerez dacă vă spun că nu vezi defel Rusia mai bine la Petersburg, decât în Franța. Detașați această remarcă de forma ei paradoxală, și veți avea adevărul curat. Cu siguranță, nu-i suficient să vii în această țară pentru a o și cunoaște. Fără protecție, nu afli mai nimic, dar adesea protecția te tiranizează și te supune primejdiei de a-ți face păreri false.[12]

[12] Este ceea ce și dorește.

PETERSBURG, 21 iulie 1839

Am văzut la Operă ceea ce se cheamă o reprezentație *de gală*. Sala luminată somptuos mi s-a părut mare și frumoasă. Nici pomeneală aici de galerii sau de balcoane, fiindcă la Petersburg nu există burghezie de locurile căreia arhitecții să fi trebuit să țină seama în planurile lor; prin urmare, sălile de spectacol pot fi clădite după schițe simple și regulate, ca teatrele din Italia, unde femeile care nu sunt din lumea bună stau la parter.

Printr-o favoare specială, obținusem la această reprezentație un fotoliu în primul rând de la parter. În zilele spectacolelor de gală, fotoliile acestea sunt rezervate celor mai mari nobili, adică rangurilor celor mai înalte de la curte; nimeni nu are voie să vină decât în uniformă, în costumul potrivit demnității și rangului său.

...N-am admirat prea mult spectacolul, pentru că mă interesau mai cu seamă spectatorii. Curtea sosi în cele din urmă; loja imperială, un salon strălucitor care ocupă partea din spate a sălii, este mai puternic luminată decât restul teatrului, care și el se scaldă în lumină.

Intrarea împăratului mi s-a părut impunătoare: când se apropie de partea din față a lojii, însoțit de împărăteasă și urmat de familie și de curtea sa, publicul se ridică în picioare. Împăratul este neasemuit de frumos, înveșmântat în uniforma de paradă, de un roșu strălucitor. Uniforma cazacilor nu stă bine decât bărbaților foarte tineri, aceasta însă se potrivește mai bine unui bărbat de vârsta Majestății Sale, punându-i în valoare noblețea trăsăturilor și a staturii.

Privit din locul în care mă găseam, ceea ce însemna aproape la mijlocul distanței dintre cele două teatre, scena și curtea, împăratul, cu chipul atât de nobil și maiestuos, cu înfățișarea atât de semeață, părea vrednic cu adevărat să poruncească oamenilor! Numaidecât mi-am amintit de purtarea sa când se urcase pe tron, iar această frumoasă pagină de istorie mi-a distras gândul de la spectacolul la care asistam.

Ceea ce veți citi mai departe mi-a fost spus, cu câteva zile în urmă, de către împăratul însuși; iar dacă nu v-am povestit această conversație în ultima mea scrisoare, este pentru că hârtiile ce ar conține astfel de amănunte nu se pot încredința poștei rusești și nici măcar vreunui călător.

În ziua în care Nicolae a ajuns la tron, a izbucnit revolta gărzii; la prima veste despre răzvrătirea trupelor, împăratul și împărăteasa au coborât *singuri* în capelă și, căzând în genunchi pe treptele altarului, și-au jurat unul altuia, în fața lui Dumnezeu, să moară ca suverani, dacă nu vor putea înăbuși răscoala.

Împăratul își dădea seama de gravitatea situației, căci tocmai aflase că mitropolitul încercase zadarnic să-i potolească pe soldați. În Rusia, când puterea bisericească eșuează, dezordinea devine primejdioasă.

După ce și-a făcut semnul crucii, împăratul s-a dus să-și domolească răzvrătiții, prin simpla sa prezență și prin energia calmă a chipului său. El însuși mi-a povestit această întâmplare, în termeni mai modești decât cei de care eu tocmai m-am folosit; am uitat, din păcate, prima parte a istorisirii, pentru că la început am fost ușor tulburat de întorsătura neașteptată a conversației noastre; reiau deci firul ei de unde îmi amintesc.

— Sire, Majestatea Voastră își luase forța de la izvorul cel adevărat!

— Nu știam ce aveam să fac și să spun; toate acestea mi-au fost insuflate.

— Pentru a avea asemenea inspirații, trebuie să fii vrednic de ele.

— N-am făcut nimic neobișnuit. Le-am spus soldaților: întorceți-vă la locurile voastre, iar înainte de a trece în revistă regimentul, am strigat: În genunchi! Și toți s-au supus. Ceea ce mi-a dat tărie a fost faptul că înainte cu o clipă mă împăcasem cu ideea morții. Sunt recunoscător pentru izbândă; nu sunt însă mândru de ea, pentru că n-am avut nici un merit.

Acestea au fost așadar nobilele cuvinte rostite de împărat pentru a-mi povesti această tragedie contemporană.

Puteți aprecia, prin urmare, cât de interesante sunt subiectele de conversație cu străinii pe care ține să-i onoreze cu bunăvoința lui; ce distanță între această povestire și banalitățile de curte! Veți putea înțelege totodată felul puterii ce și-o exercită asupra noastră, cât și asupra popoarelor și asupra familiei sale. Este un Ludovic al XIV-lea al slavilor.

Martori oculari m-au încredințat că îl puteai vedea înălțându-se parcă, pe măsură ce pășea în întâmpinarea răzvrătiților. Din taciturn, melancolic și meticulos, cum păruse în tinerețe, a devenit erou de îndată ce a ajuns suveran. Este tocmai contrariul, în comparație cu majoritatea prinților, care promit mai mult decât îndeplinesc.

Acesta, dar, își joacă atât de bine rolul, încât pentru el tronul este precum scena pentru un mare actor. Se spune că atitudinea sa în fața gărzii răzvrătite era atât de impunătoare, încât complotistul care s-a apropiat de el în patru rânduri, pentru a-l ucide în vreme ce își dojenea trupele, s-a retras de fiecare dată, curajul lipsindu-i acestui nemernic, ca și cimbrului lui Marius. Unele persoane foarte învățate au pus răscoala pe seama înrâuririi societăților secrete care se spune că ațâță Rusia de când au avut loc campaniile aliaților în Franța și s-au înmulțit călătoriile ofițerilor ruși în Germania.

Repet și eu ce aud vorbindu-se: fapte obscure și pe care îmi este cu neputință să le verific.

Mijlocul ales de complotiști pentru a întărâta armata era o minciună ridicolă: răspândiseră zvonul că Nicolae

uzurpa coroana împotriva fratelui său Constantin, care se spunea că se îndrepta spre Petersburg pentru a-și apăra drepturile cu arma în mână. Iată vicleșugul la care se recursese pentru a-i hotărî pe răsculați să strige sub ferestrele palatului: „Trăiască constituția!" Căpeteniile lor le băgaseră în cap oamenilor că, de fapt, cuvântul „constituție" era numele soției lui Constantin, presupusa lor împărătească. Vă dați seama că în străfundul inimii soldaților sălășluia ideea de datorie, din moment ce n-au putut fi antrenați în răzvrătire decât printr-un asemenea șiretlic.

Fapt este că tronul a fost refuzat de Constantin doar din slăbiciune, căci se temea să nu fie otrăvit: iată în ce consta filozofia lui. Dumnezeu știe, poate și câțiva oameni, dacă renunțarea aceasta l-a salvat de la primejdia pe care credea că o ocolește.

Era așadar în folosul legitimității ca soldații înșelați să se răzvrătească împotriva suveranului lor legitim.

S-a putut vedea că, în timpul cât împăratul a rămas în fața trupelor, nici măcar o singură dată nu și-a îmboldit calul la galop, atât era de calm; era în același timp și foarte palid. Își încerca puterea, iar izbânda în fața acestei încercări i-a asigurat ascultarea poporului său.

Iată ce am reținut din continuarea discuției noastre:

— Sire, odată răscoala potolită, probabil că Majestatea Voastră s-a întors la palat în cu totul altă stare de spirit decât aceea dinaintea plecării, căci împreună cu tronul dobândiserăți deopotrivă admirația lumii și simpatia tuturor sufletelor alese.

— Nu credeam aceasta; s-a elogiat din cale afară de mult ceea ce am făcut eu atunci.

— Cert este, Sire, că unul dintre motivele principale ale curiozității mele înainte de a veni în Rusia a fost dorința de a mă afla în preajma unui suveran care are o asemenea putere asupra oamenilor.

— Rușii sunt buni, dar trebuie să te arăți vrednic de guvernarea unui astfel de popor.

— Majestatea Voastră a ghicit ce se potrivea Rusiei, mai bine decât oricare dintre înaintașii săi.

— Despotismul există încă în Rusia, de vreme ce este esența guvernării mele; dar se împacă bine cu spiritul națiunii.

— Sire, sunteți cel care oprește Rusia din calea imitării, redând-o ei înșăși.

— Îmi iubesc țara și cred că am înțeles-o; vă asigur că atunci când sunt prea sătul de toată nimicnicia vremurilor, încerc să uit de restul Europei, retrăgându-mă spre interiorul Rusiei.

— Pentru a sorbi noi puteri din propriul izvor?

— Întocmai! Nimeni nu este mai rus, în inimă, decât mine. Vă voi spune ceva ce n-aș spune nimănui altcuiva, dar simt că dumneavoastră mă puteți înțelege cu adevărat.

Acestea fiind zise, împăratul se opri și mă privi cu atenție; ascultam mai departe, fără să răspund, iar el spuse:

— Pot concepe republica, care este o guvernare clară și sinceră, sau care cel puțin poate fi astfel; concep monarhia absolută, de vreme ce mă aflu în fruntea unei astfel de ordini a lucrurilor, dar nu concep monarhia reprezentativă. Este guvernarea minciunii, a fraudei și a corupției; și mai degrabă dau înapoi până la starea Chinei, decât s-o adopt vreodată.

— Sire, am privit întotdeauna guvernarea reprezentativă ca pe o tranzacție inevitabilă în anumite societăți și în anumite epoci, dar, ca toate tranzacțiile, ea nu lămurește nici o problemă, ci doar amână greutățile.

Împăratul parcă îmi spunea: „Vorbiți". Și am continuat:

— Este un pact semnat între democrație și monarhie sub auspiciile a doi tirani foarte josnici: frica și interesul; el este prelungit de trufia spiritului, care se complace în limbuție, și de deșertăciunea populară, care se mulțumește cu vorbe. În sfârșit, este aristocrația cuvântului ce ia locul celei dobândite prin naștere, pentru că este guvernarea avocaților.

— Domnule, aveți dreptate, îmi spuse împăratul, strângându-mi mâna; am fost suveran reprezentativ[13], și

[13] În Polonia.

lumea știe cât m-a costat în acea vreme faptul că n-am vrut să mă supun cerințelor *acestei nemernice* guvernări (citez cuvânt cu cuvânt). Să cumperi voturile, să corupi conștiințele, să-i ademenești pe unii, pentru a-i înșela pe alții! Ei bine, eu am disprețuit toate aceste tertipuri, ca fiind înjositoare atât pentru cei care se supun, cât și pentru cel care poruncește, și mi-am ispășit din greu sinceritatea. Dar, slavă Domnului, am sfârșit pentru totdeauna cu această odioasă mașinărie politică. Nu voi mai fi suveran constituțional. Am prea multă nevoie să spun ceea ce gândesc, pentru a mă putea învoi vreodată să domnesc asupra poporului prin viclenie și intrigă.

Numele Poloniei, ce ne venea amândurora, fără încetare, în minte, nu a fost rostit în această convorbire ciudată.

Impresia pe care mi-a produs-o a fost puternică; mă simțeam de-a dreptul subjugat. Mi se părea că noblețea sentimentelor, pe care împăratul mi-o dezvăluise, și sinceritatea cuvintelor sale scoteau în relief atotputernicia sa și mărturisesc că eram uluit. Cu toate ideile mele de independență, omul acesta, căruia i se putea ierta că este suveranul absolut a șaizeci de milioane de oameni, devenea în ochii mei o ființă mai presus de fire; dar mă feream de această admirație, procedând aidoma burghezilor de pe la noi, atunci când se simt gata de a fi prinși de farmecul și priceperea oamenilor de odinioară; bunul-gust îi îndeamnă să se lase în voia atracției ce îi cuprinde, dar principiile lor se împotrivesc acestui lucru; rămân neînduplecați și se arată cât pot de indiferenți. Iar eu purtam o luptă asemănătoare. Nu-mi stă în fire să mă îndoiesc de vorbele omenești, atunci când le aud. Pentru mine, un om care vorbește este unealta lui Dumnezeu: doar prin puterea gândirii și a experienței pot recunoaște posibilitatea unei prefăcătorii plănuite. Puteți numi aceasta naivitate, poate chiar și este, dar mă complac în această slăbiciune a spiritului pentru că vine din țăria sufletească; buna mea credință mă face să sper în sinceritatea celuilalt, fie el și împăratul Rusiei.

Frumusețea împăratului, deopotrivă morală și fizică, este pentru el un mijloc de a convinge. Iar puterea ei o pun mai degrabă pe seama adevărului sentimentelor ce se zugrăvesc de obicei pe chipul său, și mai puțin pe regularitatea trăsăturilor feței. Această conversație interesantă cu împăratul am avut-o în timpul unei serbări la ducesa de Oldenburg.

— Ce ați făcut în dimineața aceasta?

— Sire, am văzut muzeul de istorie naturală și celebrul mamut din Siberia.

— Este o piesă unică în lume.

— Cu adevărat, Sire; multe lucruri din Rusia nu le întâlnești nicăieri altundeva.

— Mă măguliți.

— Sire, o respect prea mult pe Majestatea Voastră pentru a cuteza să o măgulesc, dar poate că nu mă mai tem îndeajuns de mult de ea, și atunci îi spun cu candoare ce gândesc, chiar și atunci când adevărul aduce a compliment.

— Cel de acum este foarte fin, domnule; străinii ne răsfață.

— Sire, Majestatea Voastră mi-a cerut să fiu în largul meu în prezența sa, și a izbutit ce a vrut, ca în tot ce întreprinde; așadar, cel puțin pentru o vreme, m-a vindecat de timiditatea mea naturală.

Nevoit să ocolesc orice aluzie cu privire la marile interese politice ale zilei, voiam să îndrept conversația spre un subiect ce mă interesa cel puțin la fel de mult; prin urmare, am adăugat:

— De fiecare dată când Majestatea Voastră îmi îngăduie să mă apropii de ea, îmi dau seama de puterea care i-a făcut pe dușmanii săi să-i cadă la picioare, în ziua urcării pe tron.

— În țara dumneavoastră există anumite prejudecăți potrivnice nouă, mai greu de biruit decât patimile unei oștiri răzvrătite.

— Sunteți privit de prea departe; dacă Majestatea Voastră ar fi mai bine cunoscută, ar fi și mai mult prețuită

și și-ar găsi la noi, ca și aici, numeroși admiratori. Începutul domniei Voastre v-a adus deja laudele cuvenite; apoi, Majestatea Voastră s-a ridicat la aceeași înălțime și pe timpul holerei, ba chiar mai sus. Căci la a doua răscoală, Majestatea Voastră a manifestat aceeași autoritate, dar domolită de cel mai nobil devotament pentru omenire; forța nu-i lipsește niciodată la vreme de primejdie.

— Momentele despre care îmi amintiți au fost fără îndoială cele mai frumoase din viața mea, dar cu toate acestea mi s-au părut cele mai îngrozitoare.

— Pot înțelege de ce, Sire; căci îmblânzirea naturii, în tine și în ceilalți, are nevoie de strădanie.

— O strădanie cumplită, îmi taie vorba împăratul, cu o expresie ce mă surprinse, de pe urma căreia te resimți mai târziu.

— Da, dar omul acela va fi fost sublim.

— Eu n-am fost sublim; nu mi-am făcut decât meseria: în astfel de împrejurări nimeni nu poate ști ce va spune. Alergi spre primejdie fără să te întrebi cum te vei descurca.

— Dumnezeu v-a inspirat, Sire, și dacă am putea asemui două lucruri atât de deosebite cum sunt poezia și guvernarea, aș spune că ați purces așa cum poeții cântă, adică ascultând glasul pogorât de sus.

— Nu era nici un fel de poezie în fapta mea.

Îmi dădui seama că această comparație nu-i păruse măgulitoare, fiindcă nu fusese înțeleasă în sensul latinesc al cuvântului poet; la curte obiceiul este de a privi poezia ca pe o vorbă de duh. Ar fi trebuit începută o altă discuție, pentru a dovedi că poezia este cea mai pură și cea mai vie lumină a sufletului; dar preferam să tac. Împăratul însă, nevrând, se vede, ca, îndepărtându-se de lângă mine, să-mi lase regretul că nu i-am fost pe plac, mă mai reținu încă o bucată de vreme, spre marea mirare a curții; și reluă convorbirea, cu o bunătate fermecătoare:

— Care vă este de fapt planul de călătorie? îmi spuse el.

— Sire, după serbarea de la Peterhof, socotesc să plec la Moscova, de unde voi merge să văd târgul de la Nijni,

astfel încât să mă înapoiez la timp la Moscova, înainte de sosirea Majestății Voastre.

— Aș fi deosebit de mulțumit să puteți cerceta în amănunt lucrările mele de la Kremlin: vă voi desluși eu însumi care îmi sunt planurile pentru înfrumusețarea acestei părți a Moscovei, pe care o considerăm leagănul imperiului. Dar n-aveți vreme de pierdut, căci va trebui să străbateți întinderi imense; distanțele, iată flagelul Rusiei!

— Sire, nu vă plângeți de asta; sunt decoruri bune de umplut. În alte părți oamenilor nu le ajunge pământul, aici nu vă va lipsi niciodată.

— Nu-mi ajunge timpul.

— Viitorul vă aparține.

— Prea puțin mă cunosc cei care îmi reproșează ambiția și dorința de mărire; departe de a căuta să extind teritoriul nostru, aș vrea să pot strânge în jurul meu populația Rusiei întregi. Nu vreau alte cuceriri, decât cele asupra mizeriei și barbariei: ar fi mult mai bine să îmbunătățesc soarta rușilor decât să dobândesc noi provincii! Dacă ați ști cât de bun este poporul rus! și cât de blând; cât este de binevoitor și de cuviincios din fire!... Îl veți vedea la Peterhof; dar aș vrea să vi-l arăt mai cu seamă aici, de 1 ianuarie. Apoi, revenind la subiectul lui favorit:

— Dar nu e ușor, continuă el, să te arăți vrednic de guvernarea unei astfel de națiuni.

— Majestatea Voastră a făcut deja multe pentru Rusia.

— Deseori mi-e teamă că n-am făcut tot ceea ce aș fi putut face.

Această vorbă creștinească, pornită din adâncul inimii, m-a mișcat până la lacrimi; și m-a impresionat cu atât mai mult cu cât îmi spuneam în gând: împăratul este mai subtil decât mine; dacă ar avea vreun interes oarecare să spună acest lucru, și-ar da seama că nu trebuie să-l spună. Așadar, mi-a dovedit astfel pur și simplu un sentiment frumos și nobil, mustrarea de cuget a unui suveran conștiincios. Iar acest strigăt de omenie, ieșind dintr-un suflet pe care totul a contribuit la a-l face orgolios, mă înduioșă

pe neașteptate. Eram în public și m-am străduit să-mi ascund emoția; dar el, care răspunde la ceea ce gândești mai mult decât la ceea ce spui (tocmai această puternică agerime a minții dă farmec conversației și eficacitate voinței lui), și-a dat seama de impresia pe care mi-o făcuse, precum și de faptul că încercam s-o ascund, și, apropiindu-se de mine în clipa în care se îndepărta, plin de bunăvoință, mă prinse de mână și mi-o strânse, spunându-mi: „La revedere!"

Împăratul este singurul om din imperiu căruia îi poți vorbi fără să-ți fie teamă de delatori: este deopotrivă și singurul, până în prezent, la care am regăsit sentimente firești și un limbaj sincer. Dacă aș trăi în această țară și aș avea un secret de ascuns, aș începe prin a i-l încredința.

Lăsând deoparte prestigiul, eticheta și orice măgulire, mi se pare că este unul din primii oameni ai Rusiei. La drept vorbind, nici unul nu m-a socotit vrednic de a-mi vorbi cu toată sinceritatea de care el a dat dovadă în conversațiile cu mine.

...Înainte de această călătorie, părerile mele despre despotism îmi fuseseră sugerate de studiul ce-l făcusem asupra societăților austriacă și prusacă. Nu mă gândeam că aceste state nu sunt despotice decât cu numele, moravurile slujind acolo drept corectiv față de instituții; și îmi spuneam: iată, niște popoare despre care se spune că sunt guvernate despotic mi se par alcătuite din oamenii cei mai fericiți de pe pământ; prin urmare, despotismul, temperat de blândețea obiceiurilor, nu este un lucru atât de dezgustător pe cât ne spun filozofii. Nu știam însă ce înseamnă să întâlnești o guvernare absolută și o națiune de sclavi.

Trebuie să vii în Rusia, pentru a vedea rezultatul acestei cumplite combinații dintre spiritul și știința Europei și geniul Asiei: și găsesc că această combinație este cu atât mai periculoasă cu cât ea poate dăinui, căci ambiția și frica, două pasiuni care în alte părți îi duc pe oameni la pierzanie, făcându-i să vorbească prea mult, aici în schimb

zămislesc tăcerea. Această liniște dură produce un calm silit, o ordine aparentă mai puternică și mai îngrozitoare decât anarhia, pentru că, v-o repet, răul ce-l provoacă pare veșnic.

În politică, nu admit decât câteva idei fundamentale, știut fiind că în materie de guvernare cred în puterea împrejurărilor și a datinilor, mai mult decât în cea a principiilor; dar această indiferență a mea nu merge atât de departe încât să tolereze instituții ce mi se par că exclud neapărat demnitatea caracterelor.

Poate că o justiție independentă și o aristocrație puternică ar calma spiritele rușilor, i-ar înălța sufletește și ar aduce fericirea în țară, dar nu cred că împăratul se gândește la această posibilitate pentru a îmbunătăți starea popoarelor sale. Căci nici chiar un om superior nu renunță de bunăvoie să plămădească el însuși soarta aproapelui său.

De altminteri, cu ce drept i-am reproșa împăratului Rusiei că-și iubește autoritatea? La Paris, nu este oare revoluția la fel de tiranică pe cât este autocrația la Sankt-Petersburg?

Cu toate acestea, ne simțim datori, față de noi înșine, să facem aici o restricție, pentru a putea constata deosebirea ce există între starea socială din cele două țări. În Franța, tirania revoluționară este un rău de tranziție; în Rusia, tirania despotismului este o revoluție permanentă...

PETERSBURG, 22 iulie 1839

După spusele rușilor buni patrioți, populația Petersburgului numără patru sute cincizeci de mii de suflete, fără garnizoană; dar oamenii bine informați și care, prin urmare, sunt considerați aici rău intenționați, mă încredințează că nu poate fi vorba nici de patru sute de mii, cu garnizoană cu tot. Nu încape îndoială însă că acest oraș de palate, cu uriașele sale spații pustii numite piețe, seamănă cu niște porțiuni de câmp împrejmuite cu scânduri. Casele mici, din lemn, predomină în cartierele depărtate de centru.

Proveniți dintr-o îngrămădire de neamuri mult timp nomade și mereu războinice, rușii n-au uitat încă pe deplin viața de bivuac. Toate popoarele proaspăt sosite din Asia fac popas în Europa, ca turcii. Petersburgul este statul-major al unei armate, și nu capitala unei națiuni. Cu toată măreția lui, acest oraș militar pare gol unui om venit din Occident.

Distanțele sunt flagelul Rusiei, mi-a spus împăratul; adevărul acestei observații poate fi verificat chiar pe străzile Petersburgului.

...Cum te îndepărtezi puțin de centrul orașului, te rătăcești pe maidane mărginite de bărăci menite parcă să adăpostească niște lucrători adunați acolo doar vremelnic, pentru vreo treabă însemnată. Magazii de nutreturi, depozite de îmbrăcăminte și de tot felul de provizii trebuincioase soldaților; parcă te-ai afla în preajma unei parade, sau în ajunul vreunui târg care nu se mai desfășoară

niciodată. Iarba crește pe aceste așa-zise străzi, mereu pustii, fiindcă sunt prea mari în comparație cu populația care le străbate.

Atâtea peristiluri au fost adăugate caselor, atâtea porticuri împodobesc cazărmile ce se vor palate, atâta belșug de podoabe de împrumut a patronat zidirea acestei capitale provizorii, încât în piețele Petersburgului număr mai puțini oameni decât coloane și acestea tăcute și posomorâte din pricina mărimii, și mai cu seamă a uniformității lor reci. Vinclul și ciripia se potrivesc atât de bine cu felul de a vedea al suveranilor absoluți, încât unghiurile drepte reprezintă unul din atributele arhitecturii despotice. Arhitectura vie, să-mi fie iertată expresia, nu se poruncește, ci se naște aproape din ea însăși, ieșind parcă fără voie din spiritul și nevoile unui popor. A făuri o mare națiune înseamnă, fără doar și poate, a înfăptui o arhitectură: nu m-ar mira dacă s-ar ajunge să se dovedească și că au existat tot atâtea arhitecturi originale câte limbi-mamă.

...Lipsind simțul artei, știința armoniei și liberele plăsmuiri ale fanteziei, o privire matematică exactă a stat la baza operei de creare a Petersburgului. De aceea, străbătând această patrie a monumentelor fără geniu, nu poți uita nici o clipă că este un oraș izvorât dintr-un om, și nu dintr-un popor. Concepțiile par aici înguste, deși dimensiunile sunt enorme. Văzând niște străzi atât de mari, dar cu niște urmări atât de meschine, îți dai seama că totul se poate porunci, în afară de har, fratele imaginației și fiul libertății.

În Petersburg, strada principală este Nevski Prospekt, unul din cele trei bulevarde ce duc la palatul Amiralității. Aceste trei linii alcătuiesc împreună un fel de labă de gâscă și împart în cinci părți egale zona de sud a orașului desfășurată ca un evantai, precum Versailles. Întemeiat de Petru I în apropierea insulelor, orașul acesta, pe alocuri mai modern decât portul, s-a întins pe malul stâng al Nevei, în ciuda voinței de fier a fondatorului său; de această dată, teama de inundații a fost mai puternică decât frica de nesupunere, iar tirania naturii a înfrânt despotismul omului.

...Caldarâmul bulevardului numit Prospekt este din oribile pietre rotunde. Dar cel puțin aici, ca și pe alte câteva străzi însemnate, pe mijloc este un pavaj de lemn pe care roțile trăsurilor merg mai ușor; acest pavaj la nivelul caldarâmului este un fel de marchetărie din cuburi, uneori din octogoane din lemn de brad. Un astfel de pavaj are două benzi late de două până la trei picioare, și despărțite de o porțiune cu pietre obișnuite, pe care merge calul înhămat între hulube. Pe Nevski Prospekt sunt două pavaje de acest fel, adică patru benzi de lemn, una în dreapta, alta în stânga, dar nu ajung până la case, de care le mai despart niște dale ce slujesc drept trotuare pietonilor. Locurile acestea potrivite pentru plimbare se deosebesc mult de trotuarele nenorocite din scânduri, care și azi mai fac încă de ocară câteva din străzile mai retrase. Prin urmare, există patru șiruri de pavaj pe acest mare și frumos bulevard, ce devine pe nesimțite pustiu și treptat tot mai urât și mai mohorât, spre marginile nedeterminate ale orașului locuibil, adică spre hotarele sălbăticiei asiatice ce împresoară necontenit Petersburgul, căci regăsești pustiul la capătul celor mai somptuoase străzi. Puțin mai încolo de podul Aniskov este strada Telejnaia, ducând la o pustietate ce se cheamă piața Alexandru. Mă îndoiesc că împăratul Nicolae a văzut vreodată această stradă. Superbul oraș întemeiat de Petru cel Mare, înfrumusețat de Ecaterina a II-a și aliniat cu sfoara de toți ceilalți suverani peste șesuri întinse și afânate, aproape tot timpul inundate, se pierde în cele din urmă într-un amestec oribil de magherniță și ateliere, o încâlceală de clădiri fără nume, maidane uriașe fără formă și care, de vreo sută de ani, prin neglijența naturală și murdăria înnăscută a poporului acestei țări, se umplu cu hârburi și gunoaie de tot soiul. An de an, aceste gunoaie se îngrămădesc în orașele rusești, protestând parcă împotriva înfumurării prinților germani care se măgulesc singuri cum că ar îmblânzi pe de-a-ntregul moravurile popoarelor slave. Caracterul primitiv al acestor popoare, oricât de

deformat ar fi de jugul care-l apasă, iase totuși la iveală prin câte un ungher al orașelor lor de despoți și al caselor lor de sclavi; iar chiar dacă au câte ceva din lucrurile acestea numite orașe și case, nu este pentru că le-ar prețui sau le-ar simți nevoia, ci fiindcă li se spune că trebuie să le aibă, sau mai degrabă să le îndure, spre a putea păși alături de vechile neamuri ale Apusului civilizat. Dar mai cu seamă pentru că, dacă s-ar încumeta să crâcnească împotriva oamenilor care îi conduc și îi instruiesc militărește, fiindu-le deopotrivă caporali și pedagogi, ar fi alungați cu lovituri de bici, înapoi, în patria lor din Asia. Aceste sărmane păsări exotice, băgate în colivie de civilizația europeană pe care n-au cum să n-o urască și să n-o maimuțărească, sunt victimele maniei, sau, mai bine spun, ale ambiției adânc calculate a țarilor, cuceritori ai lumii ce va să vie, și care știu prea bine că, înainte de a ne subjuga, trebuie să ne imite.

De la prima aruncătură de ochi, la Sankt-Petersburg vezi o hoardă de calmuci cantonați în niște barăci, în jurul unei aglomerări de temple antice, un oraș grecesc improvizat pentru tătari, ca un decor de teatru fastuos, dar fără gust, pregătit pentru a sluji drept cadru unei drame reale și cumplite.

...După ceasul amiezii, Nevski Prospekt, marea piață a palatului, cheiurile, podurile sunt străbătute toate de un număr destul de mare de trăsuri felurite, cu forme ciudate; mișcarea înveselește cu puțin tristețea obișnuită a acestui oraș, cea mai monotonă din toate capitalele Europei. O reședință nemțească la scară mai mare.

Interiorul locuințelor este și el jalnic pentru că, în ciuda luxului mobilierului îngrămădit după moda englezească în câteva încăperi, menite anume să primească lume, presimți în umbră o murdărie domestică, o dezordine naturală și adâncă, ce îți amintește de Asia.

Mobila cea mai puțin folosită într-o casă rusească este patul. Slujnicele dorm în niște mici debarale asemănătoare vechilor loje de portari din Franța, în timp ce bărbații dorm pe scări, prin vestibuluri și se spune că până și în salon, pe pernele pe care le pun pe jos pentru noapte.

Azi-dimineață am făcut o vizită prințului***. Este un mare nobil scăpătat, beteag, bolnav, gutos, atât de suferind încât nici nu se poate ridica, deși nici nu are pe ce să se culce, adică nu are ceea ce se cheamă pat în țările în care civilizația este de dată veche. Locuiește în casa surorii lui, care este plecată. Singur în acest palat pustiu, își petrece noaptea pe o banchetă de lemn, acoperită cu un covoraș și cu câteva perne. Lucrul acesta însă nu trebuie pus pe seama vreunui gust ciudat al omului: în toate casele rusești în care am intrat, am văzut că paravanul este necesar patului slavilor precum moscul propriei lor persoane; o crasă murdărie ce nu exclude însă eleganța aparentă. Oamenii au uneori un *pat de paradă*, obiect de lux pe care îl arată, din respect față de moda europeană, dar nu-l folosesc.

...În Rusia, viața este penibilă pentru toată lumea; iar împăratul nu este defel mai puțin deprins cu oboseala decât ultimul dintre iobagi. Mi-a fost arătat patul său: plugarii noștri s-ar mira cât de tare îi e așternutul. Toți aici sunt siliți să-și repete un adevăr aspru: țelul omului nu este pe pământ, iar mijlocul de a-l atinge nu este plăcerea.

Inexorabila imagine a datoriei și a supunerii îți apare în fiece clipă, nedându-ți răgazul să uiți cruda condiție a existenței umane: munca și durerea! În Rusia, nu este permis să subziști decât jertfind totul iubirii față de patria pământească, sfințită prin credința în patria cerească.

Iar dacă uneori, plimbându-mă prin oraș, se întâmplă ca întâlnirea cu vreun om fără griji să mă amăgească, făcându-mă să cred că în Rusia, ca și în alte părți, ar putea exista oameni care se distrează doar ca să se distreze, oameni pentru care plăcerea poate fi o îndeletnicire, o secundă mai târziu chipul unui curier trecând la galop, în chibitca sa îmi arată cât de mult mă înșelasem. Ștafeta este omul stăpânirii, cuvânt stăpânului; telegraf viu, merge să ducă un ordin unui alt om la fel de neștiutor ca și el în ce privește gândul care-i face să se miște; acest alt automat îl așteaptă la o sută, o mie, la o mie cinci sute de

leghe undeva în țară. Dintre toate trăsurile de voiaj, chibitca în care umblă omul de fier este cea mai incomodă. Închipuiți-vă o șaretă micuță, cu două banchete din piele, fără arcuri și fără spătar; nici un alt echipaj nu ar fi mai potrivit pe drumurile de scurtătură la care ajung toate marile drumuri începute până azi de-a curmezișul acestui imperiu întins și sălbatic. Prima banchetă este rezervată surugiului, sau vizitiului, care se schimbă la fiecare popas de poștă, a doua curierului care călătorește până la moarte, aceasta răpunându-i devreme pe oamenii destinați unei meserii atât de grele.

Cei pe care-i văd străbătând în toate direcțiile, cu repeziciune, străzile frumoase ale orașului mă fac să-mi închipui numaidecât pustietățile în care se vor cufunda: îi urmăresc cu gândul, și la capătul drumului lor văd parcă Siberia, Kamceatka, Deșertul sărat, Zidul Chinezesc, Laponia, Oceanul Înghețat, Novaia Zemlea, Persia, Caucazul. Numele acestea istorice, aproape legendare, creează în mintea mea impresia unor tărâmuri îndepărtate și pâcloase dintr-un peisaj măreț; gândiți-vă, așadar, cât de mult întristează sufletul o astfel de visare... Cu toate acestea, apariția acestor soli surzi, orbi și muți este un fel de hrană poetică oferită necontenit închipuirii străinilor. Omul acesta, născut pentru a trăi și a muri în chibitcă, purtând în portofel destinele lumii, împrăștie prin el însuși un farmec melancolic asupra celor mai mărunte scene de viață; și nimic prozaic nu-ți mai poate dăinui în gând în fața atâtor suferințe și a unei atare măreții. Trebuie să recunoaștem că, deși nenorocește popoarele pe care le oprimă, despotismul pare a fi fost născocit pentru plăcerea călătorilor, cărora le oferă mereu noi surprize. Sub libertate, totul se face public și totul se uită, căci totul se vede dintr-o privire; sub guvernarea absolută totul este ascuns, dar totul se ghicește, iar de aici și un viu interes. Se reține și se observă cele mai mărunte împrejurări, o curiozitate tainică însuflețește conversația devenită și mai picantă prin mister, și chiar prin lipsa unui interes aparent; aici, spi-

ritul se împodobește cu văluri, la fel ca frumusețea la musulmani. Locuitorii unei țări guvernate astfel nu se pot distra din toată inima, dar nici străinul de bună-credință nu are cum se plictisi aici. Cu cât iei seama mai puțin la adâncul lucrurilor, cu atâta aparența ar trebui să te intereseze mai mult. Eu, în schimb, mă gândesc cam prea mult la ceea ce nu văd, și de aceea nu pot fi pe deplin mulțumit de ceea ce văd; totuși, deși mă mâhnește, spectacolul mi se pare atrăgător.

Rusia nu are trecut, spun cei care preferă Antichitatea. Este adevărat; dar aici, viitorul și spațiul sunt hrana celor mai înfocate imaginații.

...Probabil că natura a înzestrat sufletul rușilor, popor ironic și melancolic, cu un adânc simțământ poetic, de vreme ce s-au priceput totuși să dea o înfățișare originală și pitorească unor orașe clădite de arhitecți lipsiți cu desăvârșire de imaginație, iar aceasta în țara cea mai tristă, cea mai mohorâtă și cea mai goală de pe pământ. Șesuri nesfârșite, pustietăți întunecoase și serbede — iată Rusia! Și totuși, dacă v-aș putea arăta Petersburgul, străzile și locuitorii lui, așa cum îi văd eu, v-aș zugrăvi, cu fiecare rând o adevărată scenă de gen, atât de puternic a reacționat spiritul națiunii împotriva sterilei manii a cârmuirii sale. Această cârmuire antinațională nu înaintează decât prin desfășurări militare, amintindu-ți de Prusia sub primul ei rege.

V-am descris un oraș fără individualitate, mai degrabă pompos decât impunător, mai mult mare decât frumos, plin de clădiri fără stil, fără gust și fără semnificație istorică. Dar pentru a fi spus totul, adică adevărul, trebuia totodată să fac să se perinde, în acest cadru pretențios și ridicol, oameni grațioși din fire, care, cu geniul lor oriental, au știut să-și însușească un oraș zidit pentru un popor care nu există nicăieri; căci Petersburgul a fost făcut de oameni bogați, al căror spirit se formase comparând, fără vreun studiu aprofundat, diversele țări ale Europei. Această legiune de călători, mai mult sau mai puțin rafinați, mai

degrabă experimentați decât învățați, constituia o națiune artificială, o selecție de minți inteligente și iscusite, recrutate din toate popoarele lumii: nu era poporul rus, căci acesta este viclean ca slavul care se mângâie de jugul său bătându-și joc, pe înfundate, de asupritorii săi, popor superstițios, fanfaron, viteaz și leneș ca ostașul; poetic, muzical și chibzuit ca ciobanul; căci obiceiurile semințiilor nomade vor fi multă vreme dominante printre slavi. Iar toate acestea nu se potrivesc nici cu stilul clădirilor, nici cu planul străzilor din Petersburg: există aici, evident, o ruptură între arhitect și locuitor. Inginerii europeni au venit să spună moscoviților cum ar trebui să construiască și să decoreze o capitală vrednică de admirația Europei, iar aceștia, cu supunerea lor militărească, au cedat în fața puterii poruncii. Petru cel Mare a înălțat Petersburgul mai mult împotriva suedezilor, decât în folosul rușilor; dar firea poporului a ieșit la iveală, în ciuda respectului față de capriciile stăpânului, în ciuda neîncrederii în sine însuși. Iar pecetea de originalitate a Rusiei se datorează tocmai acestei nesupuneri involuntare: nimic nu a putut șterge caracterul primitiv al locuitorilor; acest triumf al trăsăturilor înnăscute asupra unei educații prost dirijate reprezintă un spectacol interesant pentru orice călător capabil de a-l prețui.

Din fericire pentru pictor și pentru poet, rușii sunt fundamental evlavioși: bisericile, măcar, le aparțin; aici, forma imuabilă a lăcașurilor sfinte face parte din credință, iar supertiția apără aceste fortărețe sacre împotriva maniei figurilor matematice din piatră de construcție, a dreptunghiurilor prelungi, a suprafețelor plane și a liniilor drepte, în sfârșit împotriva arhitecturii cazone, și mai puțin clasice, care dă fiecărui oraș al acestei țări înfățișarea unei tabere menite să dureze câteva săptămâni în timpul marilor manevre.

Geniul de popor nomad se regăsește deopotrivă în căruțele și trăsurile rusești, cu harnașamentele și atelajele lor. Închipuiți-vă roiuri, cârduri, sumedenie de droște go-

nind abia atingând pământul printre case foarte joase, deasupra cărora însă descoperi vârfurile unei mulțimi de biserici și ale câtorva monumente faimoase: dacă acest ansamblu nu e frumos, măcar e uimitor. Fleșele aurite sau pictate rup liniile monotone ale acoperișurilor orașului; ele străpung văzduhul ca niște sulițe atât de ascuțite, încât aproape că ochiul nu mai deslușește punctul în care poleiala li se stinge în negura cerului polar. Cele mai însemnate sunt fleșa fortăreței, rădăcină și leagăn al Petersburgului, și aceea a Amiralității, învelită în aurul ducaților olandezi. Aceste egrete monumentale, imitație a ornamentelor asiatice și care, după cum se spune, împodobesc clădirile Moscovei, îmi par de o înălțime și o cutezanță cu adevărat nemaiîntâlnite. Îți vine greu să pricepi cum se susțin în aer, și cum au fost cocoțate acolo: sunt un ornament într-adevăr rusesc. Imaginați-vă, prin urmare, o asamblare imensă de domuri alături de cele patru campanile nelipsite unei biserici clădite la grecii moderni. Închipuiți-vă o mulțime de cupole argintate, aurite, azurii și înstelate, și acoperișurile palatelor pictate în verde smarald sau ultramarin, piețele împodobite cu statui din bronz în cinstea principalelor personaje istorice ale Rusiei și a împăraților ei: tiviți acest tablou cu un fluviu uriaș care, în zilele frumoase, slujește drept oglindă, iar în zilele de furtună, drept fundal și termen de comparație al tuturor obiectelor; adăugați-i podul de vase de la Troița, așezat în locul unde Neva are lățimea cea mai mare, între câmpul lui Marte, unde statuia lui Suvorov se pierde în spațiu și fortăreața în care își dorm somnul de veci Petru cel Mare și familia sa, în morminte lipsite de podoabe[14]; în sfârșit, amintiți-vă că pânza de apă a Nevei, veșnic plină, curge chiar la nivelul uscatului, izbutind cu greu să ocolească, în mijlocul orașului, o insulă împresurată de clădiri cu coloane grecești, sprijinite pe temelii de granit și construite după schițele templelor păgâne; și dacă ați sesizat

[14] Religia ortodoxă interzice sculpturile în biserici.

bine acest ansamblu, veți înțelege cum de se poate ca Petersburgul să fie un oraș nespus de pitoresc, în ciuda prostului-gust al arhitecturii sale de împrumut, a aspectului mlăștinos al împrejurimilor, în ciuda lipsei totale a ridicăturilor de teren, și a faptului că până și zilele frumoase de vară sunt spălăcite în clima monotonă a Nordului. În apropiere de gura fluviului, acolo unde marea adesea îl silește să se oprească, ba chiar să se întoarcă din drum, prea puțina mișcare a apelor face acest tablou și mai neobișnuit.

Nu-mi reproșați contradicțiile, le-am remarcat înaintea voastră, fără a voi să le ocolesc, fiindcă ele există în lucruri; și spun aceasta o dată pentru totdeauna. Cum v-aș putea da o idee reală despre ceea ce vă zugrăvesc, altfel decât contrazicându-mă la fiecare vorbă? Dacă aș fi mai puțin sincer, v-aș părea mai consecvent, dar nu uitați că, în ordinea fizică, precum și în ordinea morală, adevărul nu este decât o îngemănare de contraste atât de țipătoare, încât s-ar zice că natura și societatea n-au fost zămislite decât pentru a ține laolaltă elementele care, fără ele, ar urma să se urască și să se excludă...

PETERHOF, 23 iulie 1839

Serbarea de la Peterhof trebuie privită din două puncte de vedere deosebite: material și moral; în aceste două privințe, același spectacol produce impresii contrare.

N-am văzut nimic mai frumos pentru ochi și nici mai trist pentru cuget decât această adunare așa-zis națională de curteni și de țărani, care se reunesc, în fapt, în aceleași saloane, fără însă a se apropia sufletește.

...Când împăratul deschide larg, în aparență, porțile palatului pentru țăranii privilegiați și burghezii aleși cărora le îngăduie, de două ori pe an, cinstea de a-i alcătui curtea[15], el nu le spune plugarului și negustorului: „Ești om ca și mine", ci îi amintește marelui moșier: „Ești sclav ca și iobagul, iar eu, care sunt dumnezeul vostru, vă domin pe amândoi deopotrivă."

...A căuta un simulacru de popularitate în egalitatea celorlalți este un joc nemilos, o glumă de despot care izbutea poate să-i orbească pe oamenii altor veacuri, dar care nu are cum înșela popoarele ajunse la vârsta experienței și a reflecției. Nu împăratul Nicolae este cel care a recurs la un atare vicleșug; dar de vreme ce nu el a născocit această copilărie politică, ar fi vrednic de el s-o abolească. Este adevărat că în Rusia nimic nu se înlătură fără primejdie; popoarele lipsite de orice chezășie nu se sprijină decât pe obiceiuri. Atașamentul îndârjit față de datină,

[15] La 1 ianuarie la Petersburg și la Peterhof de ziua împărătesei.

apărată prin răscoală și otravă, este unul din stâlpii administrației, iar moartea periodică a suveranilor le dovedește rușilor că această *administrație* știe să se facă respectată. Echilibrul unei astfel de mașinării rămâne pentru mine o taină adâncă și dureroasă.

Cât privește podoabele, reunirea pitorească de oameni din toate stările, parada de veșminte încântătoare sau neobișnuite, nici o laudă nu era de ajuns pentru serbarea de la Peterhof. Nimic din ceea ce citisem sau mi se povestise n-ar fi putut să-mi dea o idee despre această feerie; imaginația era mai prejos de realitate.

Închipuiți-vă, așadar, un palat clădit pe o terasă a cărei înălțime echivalează cu un munte într-un ținut cu șesuri întinse cât vezi cu ochii, un ținut atât de plat, încât de sus, de la șaizeci de picioare înălțime, beneficiezi de un orizont nemărginit; sub această construcție impunătoare începe un parc uriaș, căruia marea îi ține loc de margine. Acolo zărești un șir de vase de război care, în seara petrecerii, trebuie să fie toate luminate. E ca o vrajă: focul se aprinde, strălucește și se întinde ca un incendiu, de la boschetele și de la terasele palatului până pe talazurile Golfului Finic. În parc, lampioanele fac o lumină ca ziua. Poți vedea copaci felurit luminați de sori de toate culorile; și luminile acestor grădini ale Armidei nu sunt nici cu miile, nici cu zecile de mii, ci cu sutele de mii; iar toate aceste splendori le admiri privind prin ferestrele palatului luat cu asalt de un popor atât de cuviincios, de parcă și-ar fi petrecut viața întreagă la curte.

Și totuși, în această mulțime în mijlocul căreia se încearcă ștergerea rangurilor, toate clasele se întâlnesc fără să se confunde. Oricâte lovituri ar fi dat despotismul aristocrației, în Rusia încă mai există caste.

Aceasta este încă o asemănare cu Orientul, și deloc una din contradicțiile cele mai puțin izbitoare ale ordinii sociale, așa cum au creat-o moravurile poporului îmbinate cu guvernarea țării. Și astfel, la această sărbătorire a împărătesei, adevărată orgie a puterii absolute, am deslușit,

sub dezordinea aparentă a balului, imaginea ordinii ce domnește în stat. Peste tot întâlneam negustori, soldați, plugari, curteni, și toți se deosebeau prin veșmintele purtate: o haină care nu ar arăta rangul omului, un om care n-ar avea altă valoare decât meritul său personal ar fi aici niște anomalii, niște născociri europenești importate de novatori incomozi sau de călători nesocotiți. Nu uitați că ne aflăm la hotarele Asiei: un rus în frac, la el acasă, îmi pare un străin.

Rusia este așezată la granița a două continente; ceea ce vine din Europa nu este de natură să se amestece pe deplin cu ceea ce a fost adus din Asia. Până în prezent, această societate n-a fost șlefuită decât îndurând violența și incoerența a două civilizații, puse față în față, dar mereu la fel de deosebite; pentru călător, lucrul acesta este un izvor de observații interesante, dacă nu consolatoare.

La bal e îmbulzeală; ...încăperile vechiului palat, pline de lume, sunt un ocean de capete cu părul unsuros, toate dominate de chipul nobil al împăratului, a cărui statură, voce și voință se ridică deasupra poporului... La Peterhof, ca la paradă; ca la război, ca în tot imperiul, ca în fiece clipă a vieții sale, vezi în el omul care domnește.

Această domnie veșnică și veșnic adorată ar fi o adevărată comedie, dacă de această reprezentație permanentă nu ar depinde existența a șaizeci de milioane de oameni care nu trăiesc decât pentru că omul pe care-l vezi acolo, în fața ta, în postură de împărat, le îngăduie să respire și le poruncește felul în care să se folosească de această permisiune: este dreptul divin aplicat mecanismului vieții sociale; aceasta constituie latura serioasă a reprezentației, din care decurg fapte atât de grave, încât frica pe care ți-o insuflă înăbușă cheful de a mai râde de ele.

Pe tot pământul, nu există astăzi vreun om care să se bucure de o astfel de putere, și care s-o folosească: nici în Turcia, și nici măcar în China. Închipuiți-vă iscusința guvernelor noastre, încercată prin atâtea rânduri de exerciții, pusă în slujba unei societăți încă tinere și sălbatice;

reglementările administrațiilor apusene ajutând, cu toată experiența modernă, despotismul Orientului; disciplina europeană sprijinind tirania Asiei; poliția dându-și silința să ascundă barbaria, pentru a o perpetua, în loc de a o înăbuși; brutalitatea, cruzimea, disciplinate, tactica armatelor Europei slujind la întărirea politicii curților Orientului: imaginați-vă, așadar, un popor pe jumătate sălbatic, care a fost înregimentat fără a fi civilizat; și atunci veți înțelege starea morală și socială a poporului rus.

De la Petru I încoace, problema de rezolvat pentru oamenii care conduc Rusia a fost aceea de a profita de progresele administrative ale națiunilor europene pentru a cârmui șaizeci de milioane de oameni în maniera orientală.

Domnia Ecaterinei cea Mare și cea a lui Alexandru n-au făcut decât să prelungească copilăria sistematică a acestei națiuni, care nu există încă decât cu numele.

Ecaterina a întemeiat școli pentru a-i satisface pe filozofii francezi de la care, în vanitatea ei, voia să smulgă laude. Guvernatorul Moscovei, unul din foștii săi favoriți, răsplătit cu un falnic surghiun în vechea capitală a imperiului, îi scria într-o zi că nimeni nu-și trimitea copiii la școală; împărăteasa i-a răspuns cam așa:

„Dragă prințe, nu vă plângeți că rușii nu resimt dorința de a se instrui; dacă înființez școli, n-o fac pentru noi, ci pentru Europa, unde TREBUIE SĂ NE PĂSTRĂM RANGUL ÎN OCHII LUMII, căci în ziua în care țăranii vor voi să se lumineze la minte, nici dumneata și nici eu nu vom mai rămâne pe locurile noastre."

Scrisoarea aceasta a fost citită de o persoană vrednică de toată încrederea mea.

...Rușii vor nega autenticitatea acestei povestioare, după tactica lor obișnuită; dar dacă nu sunt sigur de exactitatea cuvintelor, pot în schimb afirma că ele exprimă gândirea adevărată a suveranei. Și lucrul acesta trebuie să ne fie îndeajuns, dumneavoastră și mie.

Veți putea recunoaște, în toate acestea, sentimentul de trufie care îi conduce și îi obsedează pe ruși, pervertind până în adâncuri puterea statornicită asupra lor.

Această nenorocită opinie europeană este o fantomă care îi urmărește în tainițele minții lor, reducând, în ochii lor, civilizația la un fel de scamatorie, mai mult sau mai puțin dibace.

Împăratul de acum, cu judecata sa sănătoasă, cu mintea sa limpede, a văzut primejdia, dar o va putea oare evita? E nevoie de o forță mai mare decât aceea a lui Petru cel Mare pentru a îndrepta răul pricinuit de acest prim corupător al rușilor.

...Răul este atât de înrădăcinat, că sare în ochi chiar și străinilor mai puțin atenți, și totuși Rusia este o țară în care toată lumea conspiră pentru a-l înșela pe călător.

Știți oare ce înseamnă să călătorești în Rusia? Pentru un nesocotit, înseamnă să se hrănească cu iluzii; dar pentru oricine își ține ochii larg deschiși, îmbinând o cât de măruntă putere de observație cu o atitudine independentă, aceasta înseamnă o muncă permanentă, îndârjită și care constă în a deosebi întruna, cu greutate, două națiuni ce se luptă într-o gloată. Cele două națiuni sunt Rusia așa cum este, și Rusia așa cum se vrea să fie arătată Europei.

...Corpul diplomatic, și în general occidentalii, au fost întotdeauna considerați de către această cârmuire de tip bizantin, și de către Rusia întreagă, ca niște spioni răuvoitori și invidioși. Rușii și chinezii au în comun faptul că și unii și ceilalți cred mereu că străinii îi invidiază; ne judecă după ei.

Iată de ce atât de lăudata ospitalitate moscovită a devenit o artă ce se preschimbă într-o politică foarte șireată, constând în a-ți mulțumi musafirii cu o cât mai mică cheltuială de sinceritate. Dintre călători, cei mai bine văzuți sunt cei care se lasă trași pe sfoară cu cea mai mare îngăduință și cât mai multă vreme. Aici politețea nu este decât meșteșugul de a-ți deghiza reciproc dubla teamă

pe care o încerci și pe care o inspiri. Întrevăd în adâncul fiecărui lucru o violență fățarnică, mai rea decât tirania lui Batu, de care Rusia modernă este mai puțin departe decât rușii ar vrea să ne facă să credem. Aud vorbindu-se peste tot în limbajul filozofiei, dar peste tot văd asuprirea la ordinea zilei. Mi se spune: „Am fi bucuroși să putem să ne lipsim de samavolnicie, am fi chiar mai bogați și mai puternici; dar avem de a face cu popoare din Asia." În același timp se gândește: „Am fi bucuroși să ne putem dispensa de a mai vorbi despre liberalism și filantropie, am fi chiar mai fericiți și mai puternici; dar ne este dat să purtăm negocieri cu guvernele Europei." Iar aceste guverne sunt detestate, temute și lingușite.

Trebuie să recunoaștem, rușii din toate clasele sociale conspiră într-o înțelegere minunată pentru a vedea triumful duplicității la ei în țară. Mint cu o iscusință și se prefac cu o naturalețe al cărei succes revoltă și deopotrivă înspăimântă sinceritatea mea. Tot ceea ce admir în alte părți, aici urăsc, fiindcă prețul mi se pare prea mare: ordinea, răbdarea, calmul, eleganța, politețea, respectul, legăturile firești și morale care trebuie să se stabilească între cel care concepe și cel care execută, în sfârșit tot ceea ce dă valoare și farmec societăților bine organizate, tot ceea ce dă un sens și un țel instituțiilor politice, totul se contopește aici într-un singur sentiment, teama. În Rusia, teama înlocuiește, adică paralizează gândirea; sentimentul acesta, când domnește de unul singur, nu poate da naștere decât unor simulacre de civilizație: să nu fie cu supărare legiuitorilor cu vederea scurtă, dar teama nu va putea fi niciodată sufletul unei societăți bine organizate; ea nu este ordinea, ci vălul haosului, nimic altceva: fără libertate, nu există nici suflet, nici adevăr. Rusia este un trup fără viață, un colos care supraviețuiește prin cap, dar ale cărui membre, toate la fel de lipsite de vlagă, lâncezesc... De aici, o neliniște adâncă, un rău nespus care nu vine însă, ca la noii revoluționari francezi, din inconsecvențele educației noastre, din ideile nedeslușite, din abuzuri, din plictisul

ce ți-l dă prosperitatea materială, din invidiile ce se nasc prin concurență; răul acesta este expresia unei suferințe reale, simptomul unei boli organice. Cred că de pe tot pământul, Rusia este tărâmul în care oamenii se bucură cel mai puțin de o fericire adevărată. Nici noi nu suntem fericiți la noi acasă, dar simțim că fericirea depinde de noi, ceea ce la ruși este cu neputință. Închipuiți-vă pasiunile republicane (căci, repet, sub împăratul Rusiei domnește o egalitate fictivă) fierbând în liniștea despotismului. Este o combinație înspăimântătoare, mai cu seamă prin viitorul pe care-l prevestește lumii! Rusia este un cazan cu apă clocotită, bine astupat, dar așezat pe un foc ce se întețește tot mai mult: mi-e teamă de explozie.

...Așadar, serbările populare sunt oferite de capul fără trup, de suveranul fără popor: cred că înainte de a-și câștiga popularitatea, ar trebui să-și facă un popor.

...În această privință, ca și în multe altele, străinii care au descris Rusia se înțeleg cu rușii pentru a înșela lumea. Cine oare se face vinovat de complezențe trădătoare mai mari decât majoritatea scriitorilor veniți aici în fuga mare, din toate colțurile Europei, pentru a se înduioșa de familiaritatea mișcătoare ce domnește între împăratul Rusiei și poporul său? Să fie oare prestigiul despotismului atât de mare, încât să-i subjuge chiar și pe simplii curioși? Ori această țară n-a fost încă zugrăvită decât de oameni cărora poziția și caracterul nu le îngăduiau să se arate independenți, ori spiritele cele mai sincere își pierd libertatea de judecată de îndată ce pășesc în Rusia.

...Ieri îi auzeam pe toți curtenii care treceau pe lângă mine cum tot lăudau cuviința iobagilor lor. „Ia încercați să faceți o petrecere ca asta în Franța", spuneau ei, și eram tentat să le răspund: „Dacă vreți să comparați aceste două popoare, așteptați mai întâi ca al vostru să existe."

...Negustorii, care ar urma să alcătuiască o clasă de mijloc, sunt atât de puțin numeroși, încât nici nu contează în stat; și, de altfel, aproape toți sunt străini. Fiecare generație dă unu sau doi scriitori; iar artiști, la fel: fiind

puțini, ajung prețuiți; dar deși raritatea folosește propriei lor glorii, ea dăunează totodată înrâuririi lor sociale. Nu există avocați într-o țară fără justiție; unde să găsești așadar această clasă de mijloc, care face puterea statelor, și fără de care un popor nu este decât o turmă condusă de câțiva copoi iscusit dresați?

Nu am amintit o categorie de oameni care nu trebuie socotiți nici printre cei mari, nici printre cei mici: sunt fiii de preoți; aproape toți ajung funcționari subalterni, iar această populație de contopiști este plaga Rusiei. Alcătuiesc un fel de castă obscură, foarte ostilă marilor nobili: antiaristocratică în adevăratul înțeles politic al cuvântului, dar nu mai puțin apăsătoare pentru iobagi. Oamenii aceștia, incomozi pentru stat, roade ale schismei ce permite preotului să aibă nevastă, sunt cei care vor porni următoarea revoluție a Rusiei.

Membrii acestei nobilimi secundare se recrutează deopotrivă din rândul administratorilor, artiștilor, funcționarilor de tot felul veniți din străinătate, cât și dintre copiii lor înnobilați: vedeți în toate acestea fibra unui popor cu adevărat rus, și în plus vrednic și capabil să justifice și să aprecieze popularitatea suveranului?

Încă o dată, în Rusia totul este decepție, iar plăcuta familiaritate a țarului, primindu-și la palat șerbii și pe șerbii curtenilor săi, nu este decât o batjocură în plus.

Pedeapsa cu moartea nu există în această țară, în afară de crima pentru înaltă trădare; și totuși, pe anumiți vinovați vor să-i omoare. Or, iată cum fac, pentru a împăca blândețea codurilor cu ferocitatea tradițională a moravurilor: când un criminal este condamnat la mai mult de o sută de lovituri de cnut, călăul, care știe ce înseamnă această sentință, îl omoară, din omenie pe osândit la a treia lovitură, izbindu-l într-un loc mortal. Dar pedeapsa cu moartea este abolită![16]... Să înșeli legea în acest fel nu în-

[16] Vezi broșura dlui Tolstoi intitulată *Coup d'œil sur la législation russe* etc.

seamnă oare să faci mai rău decât dacă ai proclama cea mai cinică tiranie?

Am căutat zadarnic o figură veselă printre cei șase sau șapte mii de reprezentanți ai acestei false națiuni ruse, îngrămădiți aseară în palatul de la Peterhof; nimeni nu râde când minte.

Puteți avea toată încrederea în ceea ce vă spun despre guvernarea absolută, căci dacă am venit să cercetez această țară a fost pentru că nădăjduiam să găsesc aici un leac împotriva răului care amenință țara noastră. Iar dacă socotiți că judec Rusia prea aspru, nu dați vina decât pe impresia involuntară pe care mi-o trezesc, în fiece zi, lucrurile și persoanele, și care ar fi aceeași pentru oricare iubitor de oameni, dacă s-ar strădui să pătrundă cu privirea, cum fac eu, dincolo de ceea ce i se arată.

Deși nemărginit, acest imperiu nu este decât o închisoare a cărui cheie o are împăratul; iar în vreme de pace, în acest stat care nu poate trăi decât din cuceriri, nimic nu se potrivește mai bine nenorocirii supușilor decât însăși nenorocirea suveranului. Viața temnicerului mi s-a părut întotdeauna atât de asemănătoare cu aceea a întemnițatului, încât nu mă pot sătura admirând această amăgire a imaginației care face ca unul din acești doi oameni să se creadă infinit mai puțin de plâns decât celălalt.

Aici omul nu cunoaște nici adevăratele bucurii sociale ale spiritului cultivate, nici libertatea absolută și brutală a sălbaticului, nici independența de acțiune a celui pe jumătate sălbatic, a barbarului; nu văd altă compensație pentru nefericirea de a te naște într-un astfel de regim decât visurile de semeție și speranța de a domina: și la patima aceasta ajung ori de câte ori vreau să analizez viața morală a locuitorilor Rusiei. Rusul gândește și trăiește ca un soldat... un soldat cuceritor.

Un soldat adevărat, oricare i-ar fi țara, nu este defel cetățean, iar aici mai puțin decât oriunde în altă parte; el este un prizonier pe viață, osândit să păzească prizonieri.

Rețineți că în Rusia cuvântul închisoare înseamnă mai mult decât în alte locuri. Te trec fiorii gândindu-te la toate

cruzimile subterane, ascunse compătimirii noastre prin disciplina tăcerii, într-o țară în care, născându-se, fiecare om își face ucenicia discreției! Trebuie să vii aici pentru a prinde ură pe înfrânare; atâta prudență dezvăluie o tiranie tainică, a cărei imagine mă urmărește în tot locul. Fiecare tresărire a fizionomiei, fiecare reticență, fiecare inflexiune a vocii îmi vorbește despre pericolul încrederii și al firescului.

Totul, până și înfățișarea caselor, îmi întoarce gândul spre condițiile dureroase în care se zbate existența umană în această țară.

...Când sufăr din pricina umezelii din camera mea, mă gândesc la amărâții care o îndură pe aceea din temnițele submarine de la Kronstadt, din fortăreața Petersburgului și din multe alte morminte politice al căror nume nu-l știu. Obrajii scofâlciți ai soldaților pe care îi văd trecând pe stradă îmi vorbesc despre hoțiile slujbașilor însărcinați cu aprovizionarea armatei... Cu fiecare pas pe care îl fac aici, văd ridicându-se în fața mea fantoma Siberiei și mă gândesc la tot ce înseamnă numele acestei pustietăți politice, acestui abis de mizerie, acestui cimitir al celor vii — lume de dureri fabuloase, tărâm populat cu criminali mârșavi și cu eroi sublimi, colonie fără de care acest imperiu ar fi nedesăvârșit, ca un palat fără pivnițe.

Acestea sunt sumbrele tablouri care îmi vin în minte atunci când nu se elogiază raporturile înduioșătoare dintre țar și supușii lui. Nu și nu, eu nu sunt dispus să mă las orbit de popularitatea imperială; dimpotrivă, sunt gata să pierd, mai degrabă prietenia rușilor, decât libertatea spiritului, de care mă folosesc pentru a le judeca viclenii-le și tertipurile folosite spre a ne înșela și a se înșela pe ei înșiși; dar mă tem prea puțin de mânia lor, căci, fiind drept față de ei, cred că în adâncul inimilor își judecă țara mai aspru decât mine, pentru că o cunosc mai bine decât mine. Blamându-mă cu voce tare, mă vor ierta în sinea lor; pentru mine este îndeajuns. Călătorul care s-ar lăsa îndoctrinat de oamenii de pe-aici ar putea străbate

imperiul de la un capăt la altul și apoi să se întoarcă acasă fără să fi aflat altceva decât o sumedenie de aparențe. Văd că tocmai lucrul acesta ar fi pe placul gazdelor mele; dar la un astfel de preț, ospitalitatea lor m-ar costa prea scump; prefer să renunț la laudele lor, decât să pierd singurul rod adevărat al călătoriei mele: experiența.

...Mă complac în digresiuni, o știți de mult; nu-mi place să las deoparte ideile colaterale pe care mi le oferă un subiect: felul acesta de dezordine îmi farmecă închipuirea, atașată de tot ceea ce seamănă cu libertatea. Nu m-aș lecui de această meteahnă, căci ar trebui să-mi cer iertare de fiecare dată și să-mi sporesc precauțiile oratorice pentru a diversifica trecerile de la un subiect la altul, iar atunci greutatea lucrului ar depăși plăcerea de a-l face.

Priveliștea din jurul Peterhofului este până acum cel mai frumos tablou natural pe care l-am văzut în Rusia. O faleză nu prea înaltă domină marea, pornind de la capătul parcului, la aproape o treime de leghe sub palatul clădit la marginea acestei mici faleze abrupte de la natură. În acest loc, s-au amenajat rampe splendide; cobori din terasă în terasă până în parc, unde găsești boschete maiestuoase prin desimea umbrei și prin întinderea lor. Parcul este împodobit cu havuzuri și cascade artificiale, în stilul celor de la Versailles, și este destul de variat pentru o grădină desenată în maniera lui Le Nôtre. Sunt aici și câteva locuri mai înalte, niște construcții de unde descoperi marea, coastele Finlandei, apoi arsenalul marinei ruse, insula Kronstadtului cu meterezele lui de granit spălate de ape, și mai departe, la nouă leghe în dreapta, Petersburgul, orașul cel alb, care de la distanță îți pare vesel și strălucitor, și care, plin de palate cu acoperișuri pictate, de insule, de temple cu stâlpi de ipsos, de păduri de clopotnițe aidoma minaretelor, seamănă pe înserate cu o pădure de brazi ale cărei piramide argintate ar fi luminate de un incendiu.

...Când mă gândesc la toate piedicile pe care omul le-a învins aici pentru a trăi în societate, pentru a clădi un oraș

și a-și adăposti suveranii, în bârloguri de urși și de lupi, cum i se spunea Ecaterinei, și pentru a menține totul cu măreția ce convine trufiei marilor suverani și marilor popoare, nu pot să văd o lăptucă sau un trandafir fără a mă simți tentat să strig ca în fața unui miracol. Dacă Petersburgul este o Laponie spoită cu var, Peterhofu este palatul Armidei sub sticlă. Nu-mi vine să cred că sunt sub cerul liber când văd atâtea lucruri somptuoase, delicate, sclipitoare, și când mă gândesc că, doar cu câteva grade mai sus, anul se separă în patru părți egale: o zi, o noapte și două amurguri de câte trei luni fiecare. Mai cu seamă în astfel de clipe nu-mi pot stăvili admirația.

Admir triumful voinței omenești peste tot unde îl întâlnesc, ceea ce însă nu mă obligă să admir prea des.

Poți merge cale de-o leghe cu trăsura prin parcul imperial de la Peterhof, fără să treci de două ori pe aceeași alee; or, închipuiți-vă acest parc cuprins de flăcări. În acest ținut rece și lipsit de lumină puternică, iluminațiile sunt un incendiu, de parcă noaptea trebuie să-i consoleze pe oameni pentru zi.

Copacii dispăreau sub o podoabă de diamante; pe fiecare alee, sunt tot atâtea lampioane câte frunze: iată Asia, dar nu Asia reală, Asia modernă, ci fabulosul Bagdad din *O mie și una de nopți*, sau chiar mai mult, fabulosul Babilon al Semiramidei.

Se spune că de ziua împărătesei, șase mii de trăsuri, treizeci de mii de pietoni și un număr nesfârșit de bărci ies din Petersburg și vin în taberele din jurul Peterhofului. Este singura zi, și singurul loc în care am văzut în Rusia o mulțime de oameni. Un bivuac burghez într-o țară pe deplin cazonă este o ciudățenie. Aceasta nu înseamnă că armata lipsește de la sărbătoare, o parte din gardă și corpul de cadeți sunt deopotrivă cantonați în jurul reședinței suveranei; și toată această lume, ofițeri, soldați, negustori, iobagi, stăpâni, nobili rătăcesc împreună prin păduri, de unde noaptea este alungată cu două sute cincizeci de mii de lampioane.

...Se spune de asemenea că în treizeci și cinci de minute toate lampioanele din parc sunt aprinse de o mie opt sute de oameni; în partea din fața palatului se aprind în cinci minute. Ea cuprinde, printre altele, un canal, corespunzând balconului principal al palatului, și care pătrunde în linie dreaptă în parc, spre mare, până la mare distanță. Perspectiva aceasta produce un efect magic; oglinda apei din canal este atât de luminată de o parte și de alta, și reflectă limpezimi atât de vii, de parcă ar fi foc, nu apă. Ariosto, poate, cu imaginația lui sclipitoare, ar fi izbutit să vă zugrăvească atâtea minunății în limbajul zânelor; această uluitoare masă de lumină a fost folosită aici cu gust și fantezie: distribuite în mod fericit, diferitelor grupuri de lampioane li s-au dat forme originale — flori mari cât niște copaci, sori, vaze, leagăne din frunză de viță ce imită pergolele italienești, obeliscuri, coloane, ziduri dăltuite în stil maur. În sfârșit, o întreagă lume fantastică se perindă prin fața ochilor, fără ca ceva să-ți rețină privirile, căci minunile se succed cu o repeziciune de necrezut. Atenția îți este furată de câte o fortificație luminoasă făcută din draperii sau din dantelării de pietre prețioase; totul strălucește, totul arde, totul e de flacără și de diamant; te cuprinde teama ca nu cumva spectacolul acesta minunat să se sfârșească aidoma unui incendiu, printr-un morman de cenușă.

Privind dinăuntrul palatului, lucrul cel mai uimitor rămâne tot marele canal, care seamănă cu o lavă nemișcată într-o pădure cuprinsă de flăcări.

La capătul acestui canal, pe o uriașă piramidă de lumini colorate (măsurând, cred, vreo șaptezeci de picioare înălțime), se înalță monograma împărătesei, ce strălucește albă și sclipitoare deasupra tuturor luminilor roșii, verzi și albastre ce o împresoară: parcă ar fi o egretă de diamante înconjurată de nestemate colorate. Totul este realizat la o scară atât de mare, încât nici nu-ți vine să crezi că e aievea. Veți spune că sunt cu neputință atâtea strădanii pentru o sărbătoare anuală: ceea ce văd e prea măreț

pentru a putea fi adevărat, e visul unui uriaș îndrăgostit, povestit de un poet nebun.

...În ziua balului și a iluminației, la ora șapte seara, se merge la palatul imperial. Curtenii, corpul diplomatic, străinii invitați și așa-zișii oameni din popor admiși la serbare sunt băgați talmeș-balmeș în marile apartamente. Pentru bărbați, în afară de mujici, care sunt îmbrăcați în costumul național, și de negustori, care poartă caftane, este obligatoriu tabarro-ul, o manta venețiană pusă peste uniformă, căci serbarea aceasta se cheamă bal mascat.

Și aștepți aici, o bună bucată de vreme, în strânsoarea mulțimii, ca împăratul și familia imperială să-și facă apariția. De îndată ce stăpânul, acest soare al palatului, apare, spațiul se deschide în fața lui; urmat de nobilul său alai, străbate în voie, fără să fie măcar atins de gloată, saloanele în care cu o clipă mai înainte nu credeai că mai putea încăpea încă cineva. Imediat ce Majestatea Sa a dispărut, valul de țărani se închide în urma sa. Așa se întâmplă întotdeauna cu siajul lăsat în urmă de un vapor.

...Împăratul vorbește cu câțiva oameni cu barbă, îmbrăcați în stil rusesc, adică învești mântați cu caftane persane, și pe la ceasurile zece și jumătate, când se întunecă de-a binelea, începe iluminația. V-am pomenit deja cât se aprind de repede miile de lampioane: o adevărată feerie.

...O bună parte din zi, am crezut că iluminația n-o să mai aibă loc. Pe la ora trei, pe când luam dejunul la palatul englezesc, o vijelie s-a abătut asupra Peterhofului: copacii din parc se zbăteau cu violență, coroanele li se răsuceau în bătaia vântului, crengile li se îndoiau până la pământ, și în timp ce luam aminte la acest spectacol, nici nu ne trecea prin minte că surorile, mamele, prietenii multora din persoanele așezate liniștit la aceeași masă cu noi piereau sub apă din pricina acelorași rafale de vânt ale căror efecte noi le urmăream cu nepăsare. Curiozitatea noastră lipsită de griji aducea o veselie, în vreme ce un mare număr de bărci, plecate de la Petersburg pentru a ajunge la Peterhof, se răsturnau în mijlocul golfului. Astăzi, se

recunoaște cifra de două sute de înecați, alții vorbesc însă de o mie cinci sute, de două mii: nimeni nu va afla adevărul, iar gazetele nu vor vorbi despre nenorocire, pentru că acest lucru ar mâhni-o pe împărătească și l-ar învinui pe împărat.

Taina calamităților de peste zi a fost păstrată toată seara; nimic nu s-a făcut simțit decât după serbare. Iar azi-dimineață, curtea nu părea nici mai mult, nici mai puțin întristată la această veste; aici, eticheta cere, mai presus de toate, ca nimeni să nu vorbească despre ceea ce-i frământă pe toți. Chiar și în afara palatului, secretele nu se împărtășesc decât cu jumătăți de vorbe, în treacăt și abia șoptit. Tristețea obișnuită a existenței oamenilor din această țară vine din faptul că ei înșiși nu pun nici un preț pe viața lor; fiecare simte că existența sa ține de un fir, și fiecare se împacă la acest gând, de la naștere, ca să zic așa...

PETERSBURG, 29 iulie 1839

După ultimele informații pe care le-am putut procura azi-dimineață, cu privire la nenorocirile din timpul serbării de la Peterhof, acestea au întrecut mult presupunerile mele. De altminteri, nu vom ști niciodată, cu exactitate, care au fost împrejurările acestui eveniment. Căci aici, orice accident este tratat ca o afacere de stat.

...De altfel, secretul pe care poliția crede ce cuviință să-l păstreze asupra nenorocirilor celor mai independente de voința omenească nu-și atinge scopul, căci lasă câmp liber imaginației.

...Astfel, unii spun că alaltăieri n-au pierit decât treisprezece persoane, în timp ce alții vorbesc de o mie două sute, două mii, iar alții doar de o sută cincizeci: închipuiți-vă câte îndoieli planează asupra tuturor lucrurilor, dacă împrejurările unui eveniment petrecut, ca să spunem așa, sub ochii noștri, vor rămâne pe veci nebuloase, chiar și pentru noi.

Nu contenesc să mă minunez, văzând că există aici un popor într-atât de nepăsător, încât să ajungă să trăiască și să moară liniștit în clarobscurul ce i-l îngăduie poliția stăpânilor lui. Credeam, până acum, că omul nu-și poate lipsi cugetul de adevăr, după cum nu-și poate lipsi nici trupul de aer și de soare; dar, călătoria aceasta în Rusia mi-a deschis ochii... A minți, aici, înseamnă a ocroti societatea, a spune adevărul înseamnă a zdruncina statul.

Dar, iată două întâmplări a căror autenticitate v-o garantez.

Nouă persoane, din aceeași familie și din aceeași casă, sosite, de puțin timp, din provincie la Petersburg, stăpâni, femei, copii, valeți, se îmbarcaseră cu nesăbuință pe un vas fără punte și prea șubred pentru a rezista pe mare. A venit vijelia: nici măcar unul din ei nu a mai apărut; după trei zile, de când se fac cercetări pe coastă, tot nu se găsise în această dimineață vreo urmă a acestor nenorociți, de care nu se interesau decât vecinii, pentru că la Petersburg rude n-aveau. În cele din urmă, a fost găsit vasul prăpădit care-i transporta; răsturnat, eșuase pe un banc de nisip, aproape de prundișul plajei, la trei leghe de Peterhof și la șase de Petersburg; oamenii, mateloți și pasageri, n-au fost găsiți. Iată, prin urmare nouă morți, deja constatați, nemaivorbind și de marinari; iar numărul vaselor mici care se scufundă, ca și acesta, este considerabil! Azi-dimineață au venit să aplice sigilii pe ușa casei pustii. Dacă n-ar fi fost vorba de o casă vecină cu a mea, nu v-aș fi povestit toată întâmplarea, pentru că nici n-aș fi avut habar de ea, așa cum se întâmplă cu atâtea alte lucruri de care nu aflu.

Amurgul politicii este mai puțin transparent decât acela al cerului polar. Cu toate acestea, cântărind bine lucrurile, sinceritatea ar fi un calcul mai bun, pentru că atunci când mi se ascunde puțin, eu bănuiesc multe.

Acum, iată celălalt episod legat de catastrofa de la Peterhof:

Trei tineri englezi, dintre care eu îl cunosc pe cel mai mare, se aflau de câteva zile la Petersburg; tatăl lor este în Anglia, iar mama îi așteaptă la Karlsbad. În ziua serbării de la Peterhof, cei doi mai tineri se îmbarcă, fără fratele lor care nu cedează insistențelor, spunând mereu că el nu este deloc curios; ...prin urmare, încăpățânându-se să rămână, se uită cum cei doi frați pleacă într-o barcă mică, strigându-i: „Pe mâine!..." Trei ceasuri mai târziu, amândoi pieriseră împreună cu câteva femei, câțiva copii și doi sau trei bărbați ce se aflau în aceeași barcă; doar un marinar din echipaj, bun înotător, a izbutit să se salveze. Sărmanul frate supraviețuitor, rușinat aproape că

mai trăiește, este cuprins de o disperare greu de zugrăvit; se pregătește să plece să-i anunțe vestea cea rea mamei sale. Aceasta le scrisese să nu renunțe la serbarea de la Peterhof, lăsându-i să-și astâmpere curiozitatea, dacă doreau să-și prelungească călătoria, repetându-le că ea îi va aștepta răbdătoare la Karlsbad. Dacă ar fi fost ceva mai severă, poate că le-ar fi salvat viața.

Vă puteți imagina la câte mii de istorisiri, de discuții, de insinuări de tot felul, de ipoteze și de țipete ar da naștere asemenea evenimente în oricare altă țară decât aceasta, dar mai ales în a noastră?! Câte ziare ar spune și ce de voci ar mai repeta că poliția nu-și face niciodată datoria, că vasele sunt proaste, corăbierii lacomi și că autoritatea, departe de a înlătura primejdia, o înrăutățește, fie din nepăsare, fie din sete de câștig. S-ar mai spune apoi că marea ducesă și-a celebrat căsătoria sub auspicii triste, la fel ca atâtea alte căsătorii princiare; iar datele, aluziile, citatele ar curge din belșug... Pe când aici, nimic!!! O tăcere mai înspăimântătoare decât nenorocirea însăși!... Două rânduri într-o gazetă, fără alte amănunte, iar la curte, în oraș, prin saloanele lumii bune, nici o vorbă; dacă aici nu se vorbește, nu se vorbește nici în altă parte. La Petersburg nu există cafenele unde să comentezi ziarele, care nu apar; micii funcționari sunt mai timorați decât marii nobili, și ceea ce nu îndrăznești să spui șefilor, cu atât mai puțin nu spui subalternilor. Rămân negustorii și prăvăliașii; aceștia sunt vicleni, ca toți cei care vor să trăiască și să prospere în țara aceasta. Dacă vorbesc despre lucruri serioase, care deci sunt totodată și periculoase, n-o fac decât șoptind la ureche și între patru ochi.

...Rușii sunt tot timpul curtezani: soldați în cazarmă sau soldați în biserică, spioni, temniceri, călăi, în țara asta toți își fac mai mult decât datoria; își fac meseria. Cine mi-ar putea spune unde poate ajunge o societate care nu are la temelie demnitatea umană?

O repet adesea, aici ar trebui totul desfăcut, bucată cu bucată, pentru a putea face un popor.

De astă dată, tăcerea poliției nu este doar o simplă lingușire, ci și urmarea fricii. Sclavul se teme de supărarea stăpânului și se străduiește din toate puterile sale să-i ocrotească buna dispoziție. Lanțurile, temnița, cnutul, Siberia sunt toate la îndemâna unui țar iritat, sau cel puțin Caucazul, o Siberie îmblânzită spre folosul unui despotism care, se spune, se atenuează pe zi ce trece, potrivit progreselor veacului.

...Rusia este o națiune de muți; un vrăjitor a preschimbat șaizeci de milioane de oameni în automate, care așteaptă bagheta unui alt vrăjitor spre a renaște și a trăi. Țara aceasta mi se pare aidoma palatului Frumoasei din pădurea adormită: este strălucitor, poleit și magnific; nu-i lipsește nimic... decât libertatea, adică viața.

...Răul disimulării se întinde aici mai mult decât ai crede: poliția rusă, atât de sprintenă când e vorba să chinuiască oamenii, este înceată când e vorba de a-i lămuri, dacă aceștia i se adresează când vor să deslușească vreun fapt îndoielnic.

Iată și un exemplu de astfel de inerție calculată: la ultimul carnaval, o doamnă pe care o cunoșteam, i-a îngăduit cameristei să plece acasă într-o duminică dinaintea postului; la căderea nopții, fata nu se întorsese. A doua zi dimineață, foarte neliniștită, doamna trimite pe cineva să afle vești de la poliție.[17]

I se răspunde că întrucât la Petersburg, în noaptea precedentă, nu se petrecuse nici un accident, este neîndoielnic că în curând camerista rătăcită va fi regăsită teafără și nevătămată.

Ziua trece în această atmosferă de siguranță amăgitoare, dar fără nici o veste; în sfârșit, a treia zi, o rudă a fetei — un tânăr destul de la curent cu uneltirile tainice ale poliției locale — are ideea să se ducă la amfiteatrul de chirurgie, unde unul din prietenii săi îl ajută să intre.

---

[17] Mă cred obligat să schimb anumite împrejurări și să trec sub tăcere numele care ar putea dezvălui identitatea persoanelor; dar esența întâmplării este păstrată, cu scrupulozitate, în povestire.

De-abia pătruns înăuntru, recunoaște cadavrul verișoarei sale, gata de a fi disecat de studenți.

Ca un bun rus ce este, își păstrează destulă stăpânire de sine pentru a-și disimula emoția.

— Al cui e cadavrul acesta?

— Nu se știe, este al unei fete, găsită moartă alaltăieri noaptea, pe stradă; se crede că a fost sugrumată pe când voia să se apere împotriva unor bărbați care încercau s-o necinstească.

— Cine sunt aceștia?

— Nu știu; nu putem să facem decât presupuneri asupra acestui incident, căci probele lipsesc.

— Dar cum ați făcut rost de cadavru?

— Poliția ni l-a vândut în taină, așa că să nu vorbiți despre asta, refren obișnuit și care revine ca o expresie parazită, după fiecare frază pronunțată de vreun rus sau de vreun străin aclimatizat.

Mărturisesc că această întâmplare nu este tot atât de revoltătoare precum crima lui Burk din Anglia, dar ceea ce caracterizează Rusia este tăcerea protectoare ce se păstrează cu sfințenie în legătură cu astfel de fărădelegi.

Vărul și-a ținut gura; stăpâna victimei nu a îndrăznit să se plângă, iar azi, după șase luni, sunt poate singura persoană căreia i-a povestit de moartea cameristei, și doar pentru că sunt străin... și fiindcă nu scriu, după câte i-am spus.

Vedeți și dumneavoastră cum își fac datoria agenții subordonați din poliția rusă. Acești funcționari necredincioși au descoperit în vânzarea cadavrului femeii ucise un dublu avantaj: mai întâi, căpătau câteva ruble, apoi, tăinuiau omorul care le-ar fi atras o aspră mustrare, dacă zvonul acestei întâmplări s-ar fi răspândit.

Cred că dojenile adresate oamenilor din clasa aceasta sunt însoțite de demonstrații puțin cam aspre, menite să agraveze definitiv aceste cuvinte în memoria nenorocitului care le ascultă.

Un rus din clasa de jos este tot atât de mult bătut, pe cât este și salutat, în viața lui... Loviturile de vergea (în

Rusia, vergeaua este o trestie mare îndoită) și înclinările din cap se folosesc, în porții egale, în educația socială a acestui popor, mai degrabă categorisit decât oblăduit... În Rusia nu poți fi bătut decât aparținând unei anumite clase și de către un om aparținând altei anume clase. Aici, bătaia este reglementată ca un tarif de vamă, ceea ce ne amintește de codul lui Ivan. Demnitatea castei este recunoscută, dar până în prezent nimeni nu s-a gândit să prevadă în legi sau măcar în uzanțe demnitatea omului. Amintiți-vă ce v-am spus despre politețea rușilor din toate clasele. Vă las să socotiți singuri cât valorează această urbanitate, și mă mărginesc a vă povesti câteva din scenele ce se petrec zilnic sub ochii mei.

Pe o stradă am văzut doi vizitii de droșcă (trăsură rusească) scoțându-și cu respect pălăriile atunci când s-au întâlnit: acesta este un obicei împrumutat. Dacă se cunosc ceva mai bine, când trec unul prin fața celuilalt fac și un gest prietenesc, ducând mâna la gură și sărutând-o, în timp ce clipesc din ochi, voios și expresiv; aceasta, în ceea ce privește politețea. Iată, acum, în ce privește dreptatea: ceva mai încolo, am văzut un curier sau o ștafetă călare sau mai știu eu ce mărunt slujbaș administrativ coborând din trăsură, repezindu-se la unul din cei doi vizitii bine crescuți și lovindu-l brutal cu biciul, bastonul sau pumnii, pe unde nimerea; în piept, peste obraz și în cap; în tot acest timp, nenorocitul, care nu se dăduse la o parte din drum îndeajuns de repede, se lăsa ciomăgit fără nici un protest sau împotrivire, din respect pentru uniforma și pentru casta călăului. Dar mânia acestuia nu dezarmează întotdeauna la grabnica supunere a delincventului.

N-am văzut oare cu ochii mei cum unul din acești purtători de răvașe, sol al vreunui ministru sau valet galonat al cine știe cărui aghiotant al împăratului, l-a smuls de pe capră pe un tânăr surugiu și nu a încetat să-l lovească decât atunci când l-a umplut de sânge? Victima îndura pedeapsa ca un adevărat mielușel, fără nici o urmă de împotrivire, așa cum te supui unei hotărâri suverane sau

cum te pleci în fața unei lovituri a naturii; și totuși trecătorii nu erau nicidecum mișcați de atâta cruzime, ba chiar unul din tovarășii condamnatului care își adăpa caii la câțiva pași mai încolo, dând ascultare semnului ce i-l făcuse curierul iritat, venise în fugă să țină hățurile calului acestui personaj public, pentru timpul în care acesta ar fi avut chef să prelungească osânda. Ia încercați, în oricare altă țară, să cereți unui om din popor să vă ajute să pedepsiți un tovarăș de-al lui, osândit în mod samavolnic!... Dar funcția și haina omului care împărțea loviturile îi garantau și dreptul de a-l snopi în bătaie, cu înverșunare, pe vizitiul trăsurii; pedeapsa era prin urmare legitimă. Iar eu spun că e vai și amar de țara în care asemenea acte sunt legale!

Scena pe care v-o povestesc se petrecea în cel mai frumos cartier al orașului, la ora plimbării. Când nenorocitul care fusese bătut a fost lăsat în pace, își șterse sângele ce-i șiroia pe obraji și se urcă liniștit la locul lui în trăsură, reluându-și șirul de reverențe, la fiecare nouă întâlnire.

Delictul, oricare ar fi fost el, nu pricinuise totuși nici un accident grav. Rețineți că această grozăvie se petrecea într-o perfectă ordine, în prezența unei mulțimi tăcute, care, departe de a se gândi să-l apere sau să-l scuze pe vinovat, nu îndrăznea nici măcar să se oprească prea mult pentru a asista la pedeapsă. O națiune cârmuită creștinește ar protesta împotriva unei discipline sociale care distruge orice libertate individuală. Pe când aici, influența preotului se mărginește la a obține de la popor și de la nobili închinăciuni și plecăciuni.

În ciuda cultului pentru Sfântul Duh, acest popor își are Dumnezeul tot pe pământ. La fel ca Batu și ca Tamerlan, împăratul Rusiei este idolatrizat de supușii săi; legea rusească nu este defel botezată.

În fiece zi aud preamărindu-se purtările blânde, firea pașnică și politețea celor din Sankt-Petersburg. În altă parte, acest calm mi-ar fi trezit admirația; aici, îl privesc ca pe cel mai înspăimântător simptom al răului de care mă

plâng. Atât de mult tremuri, încât îți ascunzi teama sub un calm mulțumitor pentru asupritor și liniștitor pentru asuprit. Adevărații tirani vor să zâmbești. Datorită groazei ce planează asupra tuturor, supunerea slujește tuturor: victime și călăi cred deopotrivă că trag foloase de pe urma acestei supuneri ce face să dăinuie răul pe care unii îl impun și pe care ceilalți îl îndură.

Se știe că amestecul poliției între oamenii care se ceartă i-ar expune pe aceștia la pedepse mult mai de temut decât loviturile ce și le dau pe înfundate; și orice gălăgie este ocolită, pentru că mânia ce ar izbucni l-ar chema pe călăul care pedepsește.

Iată totuși o scenă zgomotoasă, la care întâmplarea a făcut să fiu martor în această dimineață.

Treceam de-a lungul unui canal plin de vapoare încărcate cu lemne. Niște oameni cărau lemnele pe uscat și le stivuiau în căruțe; v-am descris, în altă parte, acest soi de meterez mișcător ce cutreieră străzile. Unul din hamalii ce se îndeletniceau cu scosul lemnelor din barcă, pentru a le duce cu roaba până la căruță, se ia la harță cu tovarășii lui; și toți încep să se bată de-a binelea, ca niște cărăuși de pe la noi. Simțindu-se cel mai slab, agresorul o ia la sănătoasa: sprinten ca o veveriță, se cațără în vârful catargului cel mare de pe vas. Până aici, scena mi se părea nostimă: cocoțat pe o vergă, fugarul își sfidează adversarii, mai puțin sprințari decât el. Aceștia, văzându-se înșelați în speranța lor de răzbunare, uită că se află în Rusia, trec toate marginile politeții, adică ale prudenței lor obișnuite, și își arată furia prin țipete și amenințări sălbatice.

Din loc în loc, pe toate străzile orașului, se află agenți de poliție în uniformă; doi astfel de vardiști, atrași de vociferările combatanților, sosesc la locul scandalului și îl somează pe principalul vinovat să coboare din vârful prăjinii. Acesta nu le dă ascultare. Vardistul urcă la bord, răzvrătitul se cramponează de catarg; omul puterii își reînnoiește somațiile, răzvrătitul se încăpățânează să se împotrivească. Agentul, furios, încearcă să se cațere și el pe

catarg și izbutește să-l apuce pe îndărătnic de-un picior. Și ce credeți că face atunci? trage din răsputeri de adversarul său, fără cruțare, fără să-i pese de felul în care îl va face pe nenorocit să coboare. Acesta, înnebunit să scape de pedeapsa ce-l așteaptă, se lasă, în cele din urmă, în voia sorții: se răstoarnă și cade pe spate, cu capul în jos, de la o înălțime de două ori cât statura unui om, pe un maldăr de lemne pe care trupul îi rămâne nemișcat, ca un sac.

Vă las să socotiți dacă această cădere a fost brutală! Țeasta i-a săltat pe bușteni și răsunetul loviturii mi-a ajuns și mie la urechi, deși mă oprisem la vreo cincizeci de pași. Cu sângele ce-i scălda fața, am crezut că omul e mort; totuși, revenindu-și din prima buimăceală, sărmanul sălbatic, încolțit, se ridică; fața lui, pe sub șiroaiele de sânge, era lividă. Începe să mugească ca un bou, dar strigătele acestea îngrozitoare micșorau compasiunea mea, căci omul nu mi se mai părea decât o brută de care nu merita să mă milostivesc ca pentru unul din semenii mei. Cu cât omul urla mai tare, cu atât inima mi se împietrea mai mult: ceea ce dovedește cât este de adevărat că avem nevoie ca obiectele compasiunii noastre să păstreze ceva din demnitatea lor, pentru ca noi să putem lua parte, cu adevărat, la durerea lor. Mila este o asociere; atunci, care om, oricât de milos ar fi el, ar consimți să se asocieze cu ceea ce disprețuiește?

Este luat în cele din urmă, deși opune o rezistență disperată și destul de îndelungată. O bărcuță, adusă chiar în acea clipă de alți agenți de poliție, se apropie cu iuțeală; prizonierul este legat strâns, și așa, cu mâinile la spate, este azvârlit cu fața în jos pe fundul bărcii. Această a doua cădere, și ea foarte puternică, este urmată de o ploaie de lovituri; dar nu e tot, și n-ați ajuns la capătul supliciului prealabil; sergentul care l-a prins nici nu vede bine victima doborâtă, că îi și sare în spinare. Între timp mă apropiasem, așa că eram martor la cele ce vă povestesc. Călăul coborâse pe fundul calei și călca pe spinarea osânditului, apoi începu să tropăie tot mai tare pe bietul om

și să-l zdrobească cu picioarele, de parcă ar fi fost o grămadă de ciorchini într-un teasc.

În timpul acestei oribile execuții urletele sălbatice ale torturatului se întețiră, la început; dar când țipetele omului începură să slăbească, am simțit că mă lasă puterile și pe mine, și am fugit. Neputând să împiedic nimic, văzusem prea mult... Iată dar ceea ce s-a petrecut sub ochii mei, în plină stradă, în timpul unei plimbări de recreere, căci voiam să mă odihnesc cel puțin câteva zile de truda meseriei mele de călător scriitor. Dar cum să-mi înăbuș indignarea? Ea m-a făcut imediat să pun mâna pe condei.

...Astfel de fapte, cu tot ceea ce ne lasă ele să bănuim, m-ar face să urăsc și cea mai frumoasă țară din lume, și cu atât mai mult acest ținut spoit cu var, o mlaștină tencuită cu ipsos! „Ce exagerare!" vor spune rușii... Dar nu sunt acestea cuvinte prea mari pentru un lucru atât de mărunt!?! Știu, voi numiți aceasta ceva mărunt, și este tocmai ceea ce vă reproșez; obișnuința cu aceste orori explică și indiferența voastră, fără însă să o îndreptățească. Nu faceți mai mult caz de frânghia cu care vedeți că un om este legat fedeleș, decât de zgarda pe care o puneți câinilor voștri de vânătoare.

Sunt de acord că aceste acte fac parte din moravurile voastre, căci n-am putut distinge nici o expresie de dojană sau de groază pe chipul nici unuia din spectatorii acestor cumplite scene; și erau acolo oameni din toate clasele. Dacă-mi oferiți drept scuză această aprobare tacită a mulțimii, ne-am înțeles.

În plină stradă, în plină zi, să omori un om în bătaie, înainte de a-l judeca, pare atât de simplu pentru publicul și zbirii din Petersburg! Burghezi, nobili, soldați și orășeni, săraci și bogați, mari și mici, distinși și țopârlani, bădărani și filfizoni, toți se vorbesc și se înțeleg pentru a îngădui să se săvârșească, în tihnă, astfel de fapte, sub ochii lor, fără să le pese de legalitatea celor petrecute.

În alte părți, cetățeanul este ocrotit de toată lumea împotriva agentului puterii care comite abuzuri: aici, agentul

public este protejat împotriva dreptei plângeri a omului maltratat. Șerbul nu trebuie să protesteze.

...Vă încredințez de exactitatea faptelor pe care vi le-am relatat; nici n-am adăugat, nici n-am omis un singur gest din povestirea pe care tocmai ați citit-o, și, cu toate amănuntele scenei încă proaspete în minte, m-am întors la hotel pentru a completa scrisoarea cu această întâmplare[18].

...Moravurile unui popor sunt produsul lent al acțiunii reciproce a legilor asupra obiceiurilor și a obiceiurilor asupra legilor, și nu pot fi preschimbate dintr-o lovitură de nuia. Moravurile rușilor, în ciuda pretențiilor acestor semisălbatici, sunt și vor rămâne încă mult timp crude. Doar cu un veac mai înainte erau adevărați tătari; Petru cel Mare a fost cel care a început să-i silească pe bărbați să admită și femeile la întruniri. Iar sub eleganța lor modernă, mulți dintre acești parveniți la civilizație și-au păstrat blana de urs, nefăcând decât s-o întoarcă pe dos; dar e suficient să zgârii puțin cu unghia, și perii reapar, zburlindu-se.[19]

Iar acum, dacă tot a ratat vremea cavalerilor care le-a fost atât de mult de folos popoarelor din Apusul Europei în tinerețea lor, ceea ce i-ar fi trebuit acestui popor ar fi o religie independentă și cuceritoare. Rusia este credincioasă; dar credința politică nu dezrobește spiritul omului, ci îl închide în cercul strâmt al simțămintelor firești. Prin religia catolică, rușii ar putea dobândi în scurt timp idei generale, întemeiate pe o instruire înțeleaptă și pe o libertate potrivită inteligenței lor; în ceea ce mă privește,

---

[18] Nu e de prisos să repet că această scrisoare, ca aproape toate celelalte, a fost păstrată și ascunsă cu grijă pe tot timpul șederii mele în Rusia.

[19] Vorba aceasta de duh este a arhiepiscopului din Tarent, pe care dl Valéry îl descrie atât de bine în cartea sa *Anecdotes et Curiosités italiennes*. Mi se pare că aceeași idee a fost exprimată și mai energic de către împăratul Napoleon. De altfel, vine în mintea oricărui om care îi vede pe ruși de aproape.

sunt convins că de la această înălțime, dacă ar putea-o atinge, rușii ar domina lumea întreagă. Răul este adânc; iar remediile folosite până acum n-au lucrat decât la suprafață, ascunzând rana fără s-o tămăduiască. Civilizația adevărată merge de la centru spre circumferință, pe când civilizația rusă a venit dinspre circumferință spre centru: nimic altceva decât o sălbăticie spoită.

...Degeaba se tot căznește împăratul, ajutat de armatele lui de soldați și de artiști, niciodată nu va putea investi biserica ortodoxă cu o putere pe care Dumnezeu nu i-a dat-o: poate fi făcută prigonitoare, dar niciodată apostolică, adică *civilizatoare* și cuceritoare în lumea morală. Căci a disciplina oamenii nu înseamnă a converti sufletele. Această biserică politică și națională nu are nici viață morală, nici viață supranaturală. Totul ajunge să lipsească celui care e lipsit de independență. Despărțindu-l pe preot de șeful său independent, schisma îl pune de îndată în mâinile șefului său vremelnic; și astfel revolta este pedepsită prin sclavie. Ar trebui să te îndoiești de Dumnezeu, dacă instrumentul de asuprire ar deveni acela al descătușării.

În vremurile sângeroase ale istoriei, Biserica catolică se mai muncea încă să emancipeze națiunile: preotul nelegiuit îl vindea pe Dumnezeu din ceruri Dumnezeului de pe pământ, spre a tiraniza pe om în numele lui Hristos. Dar preotul acesta nelegiuit încă mai lumina spiritul, chiar și când aducea moartea trupului; căci, oricât de rătăcit ar fi fost față de drumul său, el făcea totuși parte dintr-o biserică ce avea și viață, și lumină. Preotul ortodox nu dă nici viață, nici moarte: este mort el însuși.

Închinăciuni, saluturi pe stradă, mătănii în fața capelelor, bătrâne evlavioase prosternate pe dalele bisericilor, sărutări de mână; o femeie, copii, și disprețul universal, iată toate roadele culese de popă prin abdicarea sa... iată tot ceea ce a putut obține de la cel mai superstițios popor din lume... Ce lecție!... Ce osândă! Priviți și admirați, căci în plin triumf al schismei sale preotul schismatic e lovit de neputință. Preotul care încearcă să acapareze puterea

vremelnică piere din lipsa viziunilor destul de înalte pentru a recunoaște calea ce Dumnezeu i-o deschide, cel care se lasă detronat de rege piere din lipsa curajului de a urma această cale: amândoi își încalcă deopotrivă menirea supremă.

Nu avea Petru I conștiința încărcată de prea greaua povară a responsabilității atunci când, pentru el și urmașii lui, a luat și umbra de independență, și rămășița de libertate ce-i rămăseseră sărmanei sale biserici? A întreprins ceva peste puterile omenești. Și din acea clipă, sfârșitul schismei nu a mai fost posibil... cel puțin în ochii rațiunii, și dacă privești neamul omenesc dintr-o perspectivă pur umană.

Mulțumesc cugetul meu hoinar pentru că, lăsându-l să zburde în voie, de la un obiect la altul, din idee în idee, vă zugrăvesc Rusia în întregime; cu un stil mai metodic, mi-ar fi teamă să nu mă ciocnesc de contraste prea izbitoare, și vrând să evit să mi se reproșeze orice confuzie, divagație sau contradicție, aș pierde mijloacele necesare pentru a vă înfățișa adevărurile așa cum îmi apar: fără ocolișuri. Starea poporului, măreția împăratului, înfățișarea străzilor, frumusețea monumentelor, îndobitocirea minților, ca urmare a degenerării principiului religios, toate acestea îmi sar în ochi într-o clipită, și trec laolaltă sub penița tocului; iar toate deopotrivă sunt însăși Rusia, al cărei principiu de viață se dezvăluie minții mele în legătură cu obiectele cele mai neînsemnate în aparență.

N-ați ajuns încă la capăt, căci nu mi-am încheiat preumblările sentimentale. Ieri, mă plimbam pe jos împreună cu un francez foarte spiritual și care cunoștea bine Petersburgul; angajat ca institutor într-o familie de mari nobili, îi stă în putere să afle adevărul pe care noi ceilalți, străini aflați în trecere, îl urmărim zadarnic.

...Mergeam la întâmplare; ajunși în mijlocul lui Nevski Prospekt, cea mai frumoasă și cea mai umblată stradă din oraș, încetinirăm pasul pentru a zăbovi mai mult pe trotuarele acestei strălucitoare promenade; stăteam și

admiram. Deodată, o trăsură neagră sau verde închis răsare în fața noastră. Este lungă, dreptunghiulară, destul de joasă și închisă pe toate părțile. Parcă era un coșciug uriaș, așezat pe partea dinapoi a unei căruțe. Patru deschizături mici și pătrate, de aproape șase degete, zăbrelite cu bare de fier, lasă să intre un pic de aer și de lumină în acest mormânt pe roți; un copilandru, de cel mult opt sau zece ani, mâna cei doi cai înhămați la trăsură și, spre marea mea mirare, un număr destul de mare de soldați îl escortau. Îmi întreb călăuza la ce ar putea sluji un echipaj atât de ciudat; nici nu sfârșisem bine de pus întrebarea, că o mutră scofâlcită se arătă la una din deschizăturile cutiei și îmi dădu răspunsul; trăsura servește la transportul prizonierilor către locul de destinație.

— Este duba rușilor, îmi spune tovarășul meu; există fără îndoială și în alte părți ceva asemănător, dar este socotit un obiect scârbos ce trebuie ferit cât mai mult de privirile oamenilor. Nu vi se pare însă că aici se face înadins paradă de așa ceva? Ce cârmuire!

— Gândiți-vă, continuai eu, la dificultățile pe care le întâmpină.

— Ah! tot vă mai lăsați păcălit de vorbele lor poleite; după câte îmi dau seama, autoritățile rusești vor putea face ce vor din dumneavoastră.

— Încerc să mă pun în locul lor: nimic nu merită mai multă atenție decât punctul de vedere al oamenilor care guvernează, căci nu ei sunt aceia care îl aleg. Orice cârmuire este silită să pornească de la fapte încheiate; nu ea a creat rânduielile pe care este chemată să le apere energic și să le îmbunătățească cu precauție. Dacă varga de fier, ce călăuzește acest popor încă necioplit, ar înceta pentru o clipă să apese asupra lui, întreaga societate ar fi răvășită.

— Vi se spune așa, dar credeți-mă că se complac în această pretinsă necesitate: cei care se plâng cel mai tare de pedepsele aspre pe care sunt siliți să le folosească, zic ei, n-ar renunța la ele decât cu părere de rău. Pentru că de fapt le plac cârmuirile fără contragreutate, căci se mișcă mai lesne... Nu știți oare ce se întâmplă acum pe Volga?

— Am auzit de tulburări serioase, degrabă înăbușite.

— Fără îndoială; dar cu ce preț? Și dacă v-aș spune că aceste cumplite răscoale sunt rezultatul unui cuvânt al împăratului...

— Niciodată nu mă veți putea face să cred că el a aprobat asemenea grozăvii.

— Nici nu este ceea ce vreau să spun; cu toate acestea, o vorbă spusă de el, cu nevinovăție, cred și eu ca și dumneavoastră, a făcut tot răul. Asta-i realitatea. În ciuda nedreptăților slujbașilor coroanei, soarta țăranilor împăratului este încă preferabilă celei a altor iobagi, și de îndată ce suveranul ajunge proprietarul vreunui nou domeniu, locuitorii acestor pământuri dobândite de coroană sunt invidiați de toți vecinii lor. De curând, el a cumpărat o proprietate însemnată în regiunea care de atunci s-a răzvrătit; imediat, sunt și trimiși țărani, din toate colțurile regiunii, la noii administratori ai pământurilor imperiale, pentru a interveni ca împăratul să fie rugat să cumpere deopotrivă oamenii și pământurile din vecinătate. Iobagii aleși drept ambasadori sunt trimiși până la Petersburg: împăratul îi primește, îi întâmpină chiar cu bunăvoință; cu toate acestea, spre marea lor părere de rău, nu îi cumpără. „Nu pot, le spune el, să dobândesc Rusia cu totul, dar va veni o vreme, nădăjduiesc, când fiecare țăran din acest imperiu va fi liber; dacă n-ar depinde decât de mine, rușii s-ar bucura încă de azi de independența pe care le-o doresc, și pe care mă străduiesc din toate puterile să le-o aduc pe viitor."

— Ei bine, acest răspuns îmi pare plin de chibzuință, de sinceritate și de omenie.

— Aici nu încape îndoială, dar împăratul ar trebui să știe cui se adresează cuvintele sale și să nu sacrifice nobilimea din iubire față de șerbii săi. Acest discurs, interpretat de oameni sălbatici și invidioși, a pus o regiune întreagă pe jăratic. Iar apoi, poporul a trebuit osândit pentru crimele la care fusese împins. „*Tătuca* ne vrea dezrobirea, strigă, pe malurile Volgăi, trimișii întorși acasă din misiunea lor. Nu năzuiește decât la fericirea noastră, ne-a spus-o chiar el; prin urmare numai nobilii și toți slujbașii lor sunt dușma-

nii noștri, care se împotrivesc bunelor intenții ale *Tătucăi*! Să ne răzbunăm, să-l răzbunăm pe împărat!" Acestea fiind zise, țăranii cred că fac o faptă evlavioasă năpustindu-se la stăpânii lor, și iată cum toți nobilii dintr-o regiune și toți vechilii sunt măcelăriți laolaltă cu familiile lor. Pe unul îl trag în țeapă, să-l frigă de viu, pe altul îl fierb într-un cazan, pe trimiși îi spintecă, îi omoară în fel și chip pe slujbașii din administrație, sfeterisesc tot ce le iese în cale, trec prin foc și sabie orașe întregi, în sfârșit devastează o regiune întreagă, și aceasta nu în numele libertății, căci nu știu ce înseamnă ea, ci în numele dezrobirii și al strigătului *Trăiască împăratul!* — cuvinte limpezi și bine conturate pentru ei.

— Poate pe câțiva din acești canibali i-am și văzut trecând în cușca cu prizonieri. Știți că am avea poate toate motivele să ne mai potolim indignarea filantropică... Ia încercați să conduceți astfel de sălbatici cu duhul blândeții pe care îl așteptați din partea cârmuirilor apusene!

— Ar trebui schimbat treptat felul de a gândi al populațiilor; în loc de aceasta, se consideră mai comod să li se schimbe domiciliul. La fiecare răzmeriță de acest fel, se deportează în masă sate, regiuni întregi, și nici o populație nu are asigurarea că-și poate păstra teritoriul. Urmarea unui asemenea sistem este că omul, așa legat de pământ cum este, nu își află nici măcar în sclavie unica despăgubire pe care starea sa o comportă: stabilitatea, deprinderea, un loc de care să se simtă atașat. Printr-o infernală combinație, el se poate mișca fără a fi însă liber. O vorbă de-a suveranului îl dezrădăcinează ca pe un copac, îl smulge din pământul său natal și îl trimite să piară sau să lâncezească la capătul lumii: ce se poate întâmpla cu locuitorul de la șes transplantat într-un sat ce-i este străin, el, a cărui viață este legată de toate lucrurile ce-l înconjoară?[20] Țăranul

[20] Rusul suferă mai puțin decât un altul de pe urma acestei schimbări datorită înfățișării monotone a naturii pe tot cuprinsul Rusiei, și datorită simplității moravurilor țărănești, lucru pe care l-am dovedit cu alt prilej.

expus unor astfel de vijelii din partea puterii supreme nu-și mai iubește izba, singurul lucru pe care l-ar putea îndrăgi pe lume: își urăște viața și își nesocotește îndatoririle, căci trebuie să-i lași omului o brumă de fericire, dacă vrei să-și priceapă obligațiile. Necazul nu-l învață decât să fie fățarnic și răzvrătit. Dacă interesul, înțeles cum se cuvine, nu stă la temelia moralei, atunci cel puțin îi constituie sprijinul. Iar dacă mi-ar fi îngăduit să vă dau amănuntele autentice pe care le-am strâns ieri despre evenimentele de la***, v-ați înfiora ascultându-le.

— Este lucru anevoios să schimbi felul de a fi al unui popor; nu-i o treabă de o zi, nici măcar de o domnie.

— Toată osteneala aceasta se depune măcar cu bună-credință?

— Așa cred, dar cu prudență.

— Ceea ce dumneavoastră numiți prudență, eu spun că se cheamă falsitate; nu-l cunoașteți pe împărat.

— Îi puteți reproșa că este de neînduplecat, dar nicidecum că este nesincer; or, la un suveran, neînduplecarea este adesea o virtute.

— Lucrul acesta ar putea fi tăgăduit; dar nu vreau să mă îndepărtez de la subiect. Credeți că împăratul este sincer? Ia amintiți-vă de purtarea lui la moartea lui Pușkin.

— Nu cunosc împrejurările acestui fapt.

Tot stând de vorbă așa, ajunseserăm la câmpul lui Marte, un șes întins ce pare pustiu, deși ocupă chiar mijlocul orașului; este atât de vast, încât oamenii se pierd aici. Dar îi vezi venind, încă de departe, și poți discuta în mai mare siguranță decât într-o cameră. Ciceronele meu continuă:

— După cum știți, Pușkin era cel mai mare poet al Rusiei.

— Nu noi suntem în măsură să apreciem.

— Suntem, cel puțin în ce privește reputația.

— I se laudă stilul, ceea ce este un merit ușor de înțeles când este vorba de un om născut dintr-un popor încă incult, deși trăind într-o epocă de civilizație rafinată, căci tot culegând sentimentele și ideile care circulă în rându-

rile națiunilor vecine, poate părea original la el acasă. Limba este a lui, fiind în întregime nouă; și pentru a face vâlvă într-o națiune ignorantă, înconjurată de națiuni luminate, nu-i rămâne decât să traducă, nu trebuie să facă nici o risipă de gândire. Imitator, va trece drept creator.

— Întemeiată sau nu, reputația sa este mare. Era încă tânăr și cu o fire irascibilă: știți probabil că din partea mamei avea ceva sânge maur. Soția lui, o femeie foarte frumoasă, îi trezea mai mult pasiunea decât încrederea; cu sufletul său de poet și cu firea sa africană, era înclinat spre gelozie. Nefericitul, scos din minți de aparențe, de relatări false, înveninate cu o perfidie ce amintește de creația lui Shakespeare, acest Othello rus își pierde cumpătul și vrea să-l silească pe bărbatul de care se crede ofensat să se bată cu el. Omul era francez, și pe deasupra și cumnatul lui; se numește dl d'Antès. În Rusia, duelul este un lucru grav, cu atât mai grav cu cât în loc să se potrivească, ca la noi, cu moravurile împotriva legilor, nu face decât să rănească ideile admise de această națiune, mai mult orientală decât cavalerească. Duelul este ilegal, ca peste tot, dar spre deosebire de alte părți, nu se bucură nici de sprijinul opiniei publice.

Dl d'Antès a făcut tot ce a putut pentru a evita scandalul: hărțuit cu insistență de soțul mâniat, refuză repararea ofensei cu destulă demnitate. Dar își continuă asiduitățile. Pușkin aproape că înnebunește: prezența inevitabilă a bărbatului căruia îi dorește moartea i se pare o ocară nesfârșită, și riscă totul numai să-l alunge din casă. Lucrurile ating un prag de unde duelul devine obligatoriu. Prin urmare, cei doi cumnați se bat, iar dl d'Antès îl omoară pe Pușkin; bărbatul pe care opinia publică îl acuză este acela care triumfă, iar soțul ofensat, poetul național, nevinovatul, se stinge.

Această moarte a fost un scandal public și un doliu universal. Pușkin, poetul rus prin excelență, autorul celor mai frumoase ode ale limbii, fala țării, cel care a făcut să renască poezia slavă, primul talent indigen al cărui nume

a răsunat cu oarecare strălucire în Europa... în Europa!!!... în fine, faima zilei, speranța viitorului, totul este pierdut. Idolul a fost doborât în templul său, iar eroul, lovit în plină forță, cade ucis de un francez... Câte vrăjmășii, câte patimi sunt aici în joc! Petersburgul, Moscova, imperiul este mișcat; un doliu general stă mărturie pentru meritul mortului, și dovedește faima țării ce poate spune Europei: „Am avut un poet!!! iar acum am cinstea de a-l plânge!"

Împăratul, omul care din toată Rusia îi cunoaște cel mai bine pe ruși, și care se pricepe cel mai bine la lingușiri, nu putea să nu ia parte la mâhnirea publică, și poruncește o slujbă: nici nu știu măcar dacă nu cumva își împinge cochetăria cucernică până la a merge în persoană la această ceremonie, pentru a-și arăta public regretul, luându-l pe însuși bunul Dumnezeu drept martor al prețuirii ce o poartă acestui geniu național, smuls prea de timpuriu gloriei.

Oricum ar fi, simpatia stăpânului măgulește atât de iscusit spiritul moscovit, încât stârnește un patriotism generos în inima unui tânăr înzestrat cu mult talent; acest poet, prea credul, se înflăcărează în fața gestului de augustă proteguire arătată primei dintre arte, și iată-l cum capătă cutezanță, încât se crede și inspirat! În expansiunea naivă a recunoștinței sale, îndrăznește chiar să compună o odă... dar admirați curajul!... o odă patriotică pentru a mulțumi împăratului de a se fi făcut protectorul literelor! Și încheie această remarcabilă piesă proslăvind poetul dispărut: nimic mai mult... Am citit aceste versuri, și vă pot încredința de nevinovăția intențiilor autorului; doar dacă nu-i veți face o vină din faptul că ascunde în străfundurile inimii sale o speranță îngăduită, mi se pare mie, unei tinere imaginații. Am avut impresia că, fără a mărturisi, spera că într-o bună zi, Pușkin va învia poate în el însuși, iar fiul împăratului l-ar putea astfel răsplăti pe al doilea poet al Rusiei, așa cum împăratul îl onorează acum pe primul... Temerarul!... Să râvnești la un renume, să-ți mărturisești setea de glorie sub despotism! E ca

și cum Prometeu ar fi spus lui Jupiter: „Ai grijă, ferește-te; am să-ți fur fulgerul." Or, iată ce răsplată a primit tânărul care a năzuit la triumf, adică la martiriu. Nenorocitul, pentru că a avut obrăznicia de a se încrede în dragostea publică a stăpânului său pentru artele frumoase și literatură, și-a atras dizgrația, primind ÎN SECRET porunca de a merge să-și desfășoare înclinațiile poetice în Caucaz, o sucursală îmblânzită a anticei Siberii.

După ce a stat acolo vreme de doi ani, s-a întors cu sănătatea șubrezită, cu sufletul abătut, cu imaginația pe deplin lecuită de toate himerele, așteptând ca trupul să i se vindece de frigurile Georgiei. După o astfel de întâmplare, tot v-ați mai încrede în vorbele oficiale ale împăratului, în gesturile sale publice?

Iată cam ce am răspuns la această povestire a compatriotului meu:

— Împăratul este și el om, are și el slăbiciuni omenești. Se prea poate ca direcția în care mergeau ideile tânărului poet să-l fi șocat întrucâtva. Fiți sigur că erau mai degrabă europene decât naționale. Împăratul face exact pe dos decât Ecaterina a II-a; sfidează Europa, în loc s-o măgulească. Greșește, sunt de acord, căci și cicăleala este un soi de dependență, întrucât cu ajutorul ei nu iei o hotărâre, decât prin contradicție; dar această greșeală poate fi iertată, mai ales dacă te gândești la răul făcut Rusiei de niște suverani stăpâniți toată viața de mania imaginației.

— Sunteți incorigibil, exclamă avocatul ultimilor boieri. Și dumneavoastră credeți în posibilitatea unei civilizații cu chip rusesc. Era un lucru bun înainte de Petru I, dar suveranul acesta a distrus în germene fructul. Duceți-vă la Moscova, care este centrul vechiului imperiu; și veți vedea că și acolo toate mințile se întorc spre speculații industriale, iar caracterul național este la fel de șters ca și la Sankt-Petersburg. Împăratul Nicolae săvârșește astăzi, în alt sens, o greșeală asemănătoare cu aceea a împăratului Petru I. Nu pune nici un preț pe istoria unui veac întreg, cel al lui Petru cel Mare; or, istoria își are propriile

fatalități, iar trecutul își întinde pretutindeni înrâurirea asupra prezentului. Vai de suveranul care nu vrea să i se supună!

Ceasurile erau înaintate; ne-am despărțit și mi-am continuat plimbarea, visând de unul singur la puternicul simțământ de împotrivire ce încolțește în adâncul sufletelor obișnuite să cugete în liniștea despotismului. Caracterele, pe care o astfel de cârmuire nu le îndobitocește, ajung să se fortifice.

M-am întors acasă, pentru a vă scrie; este ceea ce fac aproape zilnic. Dar, cu toate acestea, va trece o bună bucată de vreme până să primiți scrisorile, știut fiind că le ascund ca pe niște planuri de conspirație, așteptând să vi le pot trimite în siguranță deplină, lucru ce pare atât de dificil, încât mă tem că voi fi obligat să vi le aduc eu însumi...

30 iulie 1839

... Te poți oare bucura, fără nici o tulburare, de luxul unei reședințe minunate, când te gândești că, la câteva sute de leghe de palat, supușii se măcelăresc, și că societatea s-ar dezmembra, fără mijloacele cumplite folosite pentru a o apăra?

...La acest popor ascultător, înrâurirea instituțiilor sociale este atât de puternică, în toate clasele, iar educația involuntară, pe care o dau deprinderile, domină într-atât caracterele, încât și cele din urmă valuri de răzbunare tot par ordonate de o anumită disciplină.

Aici, omorul premeditat se comite în cadență; oamenii iau viața altor oameni ostășește, cu sfințenie, fără mânie și fără emoție, fără de cuvinte, cu un calm mai cumplit decât delirul urii. Se lovesc, se răstoarnă, se zdrobesc, se calcă în picioare unii pe alții, ca niște mecanisme ce se învârtesc cu regularitate în jurul propriilor axe. Această nepăsare fizică, în mijlocul celor mai violente acte, această cutezanță monstruoasă cu care totul se pune la cale, această impasibilitate în tot ceea ce se săvârșește, această tăcere a furiei, acest fanatism mut — constituie, dacă putem zice așa, crima conștientă. O anumită ordine împotriva naturii prezidează, în această țară uimitoare, cele mai neobișnuite excese; tirania și revolta merg aici în același pas, și se domolesc una pe cealaltă.

Aici, până și pământul, monotonia câmpiilor sugerează simetria: lipsa desăvârșită de mișcare într-un teren peste tot neted și cel mai adesea pustiu, lipsa de diversitate a

unei vegetații pururea sărăcăcioase în aceste ținuturi de miazănoapte, marele cusur de a nu avea nici o ridicătură pitorească în câmpiile nesfârșite unde parcă un singur peisaj îl obsedează și îl urmărește pe călător ca un vis, de la un capăt la altul al imperiului; în sfârșit, tot ceea ce Dumnezeu nu a făcut pentru această țară se adaugă aici la netulburata uniformitate a vieții politice și sociale a oamenilor.

Cum totul se aseamănă, întinderea nesfârșită a teritoriului nu împiedică prin nimic ca totul să se execute, de la un capăt la altul al Rusiei, cu o punctualitate și într-un acord magic. Dacă vreodată s-ar izbuti să se înfăptuiască o adevărată revoluție de către poporul rus, masacrul ar fi metodic, ca mișcările unui regiment. Am vedea cum satele se preschimbă în cazărmi, cum crima organizată iese gata înarmată din colibe, înaintând în linie dreaptă, în bună ordine; în sfârșit, rușii s-ar pregăti pentru jaf, de la Smolensk până la Irkutsk, așa cum merg la defilare în piața Palatului de Iarnă din Petersburg. Din atâta monotonie se naște un acord între înclinațiile naturale ale poporului și deprinderile lui sociale, iar urmările acestuia pot ajunge să fie uimitoare, în bine ca și în rău.

Totul este obscur în viitorul lumii; dar sigur este că omenirea va vedea scene stranii ce vor fi jucate în fața popoarelor de către această națiune predestinată.

Rușii tulbură ordinea publică, aproape întotdeauna, dintr-un respect orbesc față de putere. Astfel, dacă ar fi să dai crezare celor ce se spun pe șoptite, fără de vorbele spuse de împărat trimișilor țăranilor, aceștia n-ar fi pus mâna pe arme.

...Suveranul acesta cunoaște mai bine decât oricine firea poporului său, și nu-mi pot închipui că el ar fi provocat răscoala țăranilor, fie și fără să vrea. Cu toate acestea, trebuie să adaug că mai multe persoane, foarte instruite, gândesc altfel decât mine în această privință.

...Adaug că scene sângeroase se mai repetă încă, zilnic, în mai multe locuri din regiunea în care ordinea publică a

fost tulburată și restabilită într-un mod atât de cumplit. După cum vedeți, rușii au reaua-credință de a reproșa Franței dezordinile ei politice, trăgând din acestea concluzii în favoarea despotismului. Să se îngăduie doar pentru douăzeci și patru de ore libertatea presei în Rusia, și ceea ce veți afla v-ar face să vă trageți îndărăt îngroziți. Tăcerea este indispensabilă asupririi. Într-o cârmuire absolutistă, unele indiscreții echivalează cu o crimă de înaltă trădare.

Dacă printre ruși se întâlnesc diplomați mai buni decât la popoarele cu civilizația cea mai înaintată, acest lucru se datorează faptului că ziarele noastre îi țin la curent cu tot ceea ce se petrece și se plănuiește la noi, și că în loc de a tăinui, cu prudență, slăbiciunile noastre, noi le dezvăluim, pătimaș, în fiece dimineață, pe când, dimpotrivă, politica lor bizantină, urzind în umbră, ne ascunde cu grijă ceea ce gândesc, ceea ce se face și ceea ce este de temut la ei. Noi pășim în văzul lumii, ei înaintează pe furiș: jocul nu este egal. Neștiința în care ne lasă ne orbește; sinceritatea noastră îi luminează. Noi avem slăbiciunea limbuției, ei au tăria tainei; iată în ce constă mai cu seamă dibăcia lor...

PETERSBURG, 1 august 1839

...E de neînchipuit ce tristețe învăluie Petersburgul în zilele în care împăratul lipsește. La drept vorbind, orașul nu este nicicând ceea ce s-ar numi vesel, dar fără curte este un adevărat pustiu: știți, de altminteri, că se află sub o veșnică amenințare de a fi distrus de mare. De aceea, străbătându-i cheiurile singuratice în această dimineață, și văzându-i aleile pustii, îmi spuneam: „Petersburgul va fi, prin urmare, înghițit de ape; oamenii au fugit, iar apa se întoarce să ia în stăpânire smârcurile. De astă dată, natura a învins strădaniile artei." Dar nimic din toate acestea nu este adevărat. Petersburgul este mort pentru că împăratul se află la Peterhof; asta-i tot.

...Cu această continuă obsesie a tuturor de a fi avansați, nu este posibilă nici un fel de conversație: privirea rușilor din lumea bună este ca o floarea-soarelui. Ți se vorbește, fără să se dea importanță la ceea ce ți se spune, iar privirea se îndreaptă fascinată spre soarele favorurilor.

Să nu credeți cumva că absența împăratului face conversația mai liberă. El rămâne mereu prezent în minte: și atunci, în locul privirilor, cugetul se comportă ca o floarea-soarelui. Într-un cuvânt, pentru acest sărman popor, împăratul este bunul Dumnezeu, viața și iubirea.

...Vă puteți oare închipui viața omenească redusă la nădejdea de a face o plecăciune stăpânului, spre a-i mulțumi pentru o privire?

...Dacă mă pun, cu gândul, în locul singurului om căruia i s-ar recunoaște dreptul de a trăi liber, mă cutremur

pentru el. Ce cumplită menire să fii Providența a șaizeci de milioane de suflete!!! Divinitatea aceasta, zămislită dintr-o superstiție politică, nu are de ales decât două căi: să demonstreze că este om, lăsându-se zdrobită, sau să-și împingă adepții să cucerească lumea, pentru a susține că ea este Dumnezeu. Iată cum se face că, în Rusia, viața întreagă nu este decât școala ambiției.

Ce drum au străbătut rușii, oare, pentru a ajunge la această dăruire de sine? Ce mijloc omenesc a putut aduce un asemenea rezultat politic? Mijlocul?... Iată-l, este *cinul* — cinul este motorul, viața aparentă a trupurilor și a spiritelor, patima care supraviețuiește tuturor patimilor.

...Cinul înseamnă o națiune înregimentată, disciplina ostășească aplicată unei întregi societăți, chiar și castelor care nu merg la război. Într-un cuvânt, împărțirea populației civile în clase ce corespund gradelor din armată. De când s-a instituit această ierarhie, cutare individ, care nu a văzut în viața lui cum se face o instrucție, poate obține rangul de colonel.

Petru cel Mare, căci la el trebuie să ne întoarcem mereu pentru a pricepe Rusia actuală, deci Petru cel Mare, stingherit de anumite prejudecăți naționale, ce păreau prea aristocratice și care îl deranjau în înfăptuirea planurilor sale, s-a gândit, într-o bună zi, că turma sa are capete care gândesc prea mult și prea independent; vrând să dreagă acest neajuns, cel mai grav dintre toate pentru un spirit activ și sagace în sfera lui, dar prea mărginit totuși pentru a înțelege avantajele libertății, oricât de mult ar profita de ea popoarele, și chiar oamenii ce le cârmuiesc, acest mare maestru în ale samavolniciei, cu toată perspicacitatea sa adâncă, dar limitată, n-a avut o idee mai bună decât să-și împartă turma, adică țara, în clase diferite, fără nici o legătură cu numele sau originea indivizilor, și nici cu faima familiilor. Așa se face că fiul celui mai mare nobil din imperiu putea fi plasat într-o clasă inferioară, pe când fiul unuia dintre țăranii lui ajungea să urce până la cele dintâi clase, după bunul plac al împăratului. În această

împărțire a poporului, fiecare om își capătă locul prin bunăvoința suveranului; și iată cum Rusia a devenit un regiment de șaizeci de milioane de oameni: este ceea ce se cheamă *cin*, și constituie cea mai mare înfăptuire a lui Petru cel Mare.

...Cinul este alcătuit din paisprezece clase, iar fiecare clasă are propriile ei privilegii. A paisprezecea clasă este cea mai de jos.

Situată imediat deasupra iobagilor, ea nu are decât unicul avantaj de a fi alcătuită din oameni ce se cheamă liberi. Libertatea aceasta înseamnă că nu poți fi lovit fără ca acela care dă loviturile să riște urmăriri penale. În schimb, fiecare individ care face parte din această clasă este obligat să-și scrie pe ușă numărul clasei, pentru ca nici un superior să nu poată fi indus în eroare sau atras în ispită; avertizat printr-o asemenea prevedere, cel care ar bate un om liber s-ar face vinovat și ar fi pasibil de pedeapsă.

Această a paisprezecea clasă este alcătuită din ultimii slujbași ai cârmuirii, din contopiști, poștași și alți subalterni însărcinați să ducă sau să îndeplinească poruncile administratorilor superiori: în armata imperială, ea corespunde gradului de subofițer. Oamenii ce alcătuiesc această clasă, slujbași ai împăratului, nu sunt iobagii nimănui, și au sentimentul demnității lor sociale; cât privește demnitatea umană, știți că ea nu este cunoscută în Rusia.

Cum toate clasele cinului corespund tot atâtor grade militare, ierarhia din armată se află, cum s-ar spune, în paralel cu ordinea ce domnește în întregul stat. Prima clasă este în vârful piramidei, fiind alcătuită astăzi dintr-un singur om: mareșalul Paskievici, vicerege al Varșoviei.

V-o spun din nou, doar voința împăratului face ca un individ să avanseze în cin. În acest fel, un om urcat din grad în grad, până la cel mai înalt rang al acestei națiuni artificiale, poate ajunge la cele mai înalte onoruri militare fără să fi luptat vreodată într-o oaste. Favoarea avansării nu se cere niciodată, dar întotdeauna se trag sforile pentru acest lucru.

Există aici o uriașă forță de fermentare, pusă la dispoziția șefului statului. Medicii se plâng că nu izbutesc să-i facă pe anumiți pacienți să aibă febră, spre a-i vindeca de unele boli cronice: țarul Petru a inoculat febra ambiției întregului său popor, pentru a-l face mai docil și pentru a-l conduce după placul său.

...Dintr-o asemenea organizare socială se naște febra unei invidii atât de violente, o încordare atât de susținută a spiritelor mereu mai ambițioase, încât se prea poate ca poporul rus să fi devenit incapabil pentru orice, în afară de cucerirea lumii. Mă întorc mereu la acest termen, pentru că nu îți poți explica decât printr-un astfel de țel excesul de jertfe impuse aici individului de către societate. Dacă ambiția nesăbuită usucă inima unui om, se poate întâmpla la fel de bine să secătuiască cugetul și să înnebunească într-atât o națiune, încât să o facă să-și jertfească libertatea pentru izbândă. Fără acest gând ascuns, mărturisit sau nu, și căruia se prea poate ca mulți oameni să i se supună fără să știe măcar, istoria Rusiei mi s-ar părea o enigmă de neexplicat.

Aici se ridică o întrebare capitală: ideea de cucerire, care este viața tainică a Rusiei, să fie oare o momeală bună să amăgească, pentru un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, o populație înapoiată, sau trebuie ca într-o zi să se și înfăptuiască?

Îndoiala aceasta mă chinuie necontenit, și, cu toate străduaniile, nu am izbutit s-o deslușesc. Tot ceea ce vă pot spune este că, de când mă aflu în Rusia, văd în negru viitorul Europei. Cu toate acestea, conștiința mă obligă să vă mărturisesc că această părere este combătută de oameni foarte înțelepți și cu multă experiență.

Oamenii aceștia spun că eu exagerez puterea rusă, că fiecare societate își are propriile fatalități, că soarta acesteia este să-și împingă cuceririle spre Orient, apoi să se divizeze ea însăși... că Rusia, puternică la ea acasă, de temut atât timp cât nu se va război decât cu popoarele asiatice, s-ar lovi de Europa în clipa în care ar vrea să-și

azvârle masca și să treacă la luptă spre a susține, prin forța armelor, trufașa-i diplomație.

...Văd colosul de aproape, și îmi vine greu să mă conving că această operă a Providenței nu ar avea alt țel decât acela de a diminua sălbăticia Asiei. Mi se pare că este destinată, în principal, să pedepsească printr-o nouă invazie reaua civilizație a Europei; veșnica tiranie orientală ne amenință fără încetare, și vom ajunge s-o îndurăm, dacă extravagențele și nedreptățile ne vor face vrednici de o asemenea osândă. Se spune că rușii nu au ce să ne învețe; fie și așa. Dar ne pot face să uităm multe; de altfel, nu știu ei mai bine decât noi să asculte și să rabde? În politică, resemnarea poporului face puterea cârmuirii.

Nu așteptați de la mine o călătorie completă! Nu-mi dau osteneala să vă vorbesc despre o sumedenie de lucruri faimoase sau interesante, fiindcă pe mine nu m-au impresionat aproape deloc: vreau să rămân liber și să nu descriu decât ceea ce îmi atrage atenția foarte tare.

...Nu poți vedea nimic, aici, fără ceremonie și fără pregătire. Să mergi unde dorești, atunci când dorești, este ceva imposibil. Decât să prevezi, cu patru zile înainte, unde o să te împingă fantezia, mai bine n-o mai ai deloc: este lucrul cu care sfârșești prin a te resemna, trăind aici. Ospitalitatea rusească, înțesată de felurite formalități, face viața grea și celor mai favorizați străini; este un pretext onest pentru a stânjeni mișcările călătorului, restrângând necuviința observațiilor sale. I se fac așa-zisele onoruri ale țării și, datorită acestei fastidioase politeți, observatorul nu poate vizita locurile sau cerceta lucrurile decât cu o călăuză; nefiind niciodată singur, îi este mai greu să judece după capul lui, și asta este tocmai ceea ce se vrea. Pentru a intra în Rusia, trebuie să-ți lași la graniță, odată cu pașaportul, și liberul arbitru. Vrei să vizitezi un palat imperial? Ți se va da un șambelan care îți va face onorurile locului, de sus până jos, și care, prin prezența sa, te va sili să cercetezi fiecare lucru în amănunt, adică să nu privești decât din unghiul lui de vedere, admirând

totul, fără discernământ. Vrei să străbați un câmp ce nu prezintă interes decât prin existența barăcilor, pitorescul uniformelor, frumusețea cailor, ținuta soldatului în cort? Un ofițer, uneori un general, te va însoți. Vreun spital? Medicul-șef te va escorta. O fortăreață? Guvernatorul ți-o va arăta sau, mai degrabă, va evita politicos. Vreo școală, vreun așezământ public oarecare? Directorul, inspectorul vor fi preveniți de vizită și înarmați, gata să înfrunte cercetarea. Un edificiu? Arhitectul te va duce prin toate ungherele și-ți va explica, cu de la el putere, tot ceea ce nu-l întrebi, pentru a evita să te lămurească cu privire la ceea ce ai vrea să afli.

Rezultatul acestui ceremonial oriental este că, sătul de a-ți petrece timpul tot cerând permisiuni, renunți să mai vezi o mulțime de lucruri: primul avantaj... Sau, în cazul când curiozitatea îți este atât de robustă, încât persiști în a inoportuna oamenii, vei fi oricum atât de supravegheat pe timpul incursiunilor, încât ele nu vor duce la nimic, nu vei comunica decât oficial cu șefii așezămintelor așa-zis publice, și nu ți se va lăsa nici o altă libertate, decât aceea de a-ți exprima, în fața autorității legitime, toată admirația pe care ți-o dictează politețea, prudența și o recunoștință de care rușii sunt foarte dornici. Nu ți se refuză nimic, dar ești însoțit peste tot: politețea devine aici un mijloc de supraveghere.

Și iată cum ești tiranizat, sub pretext că ți se face o onoare. Aceasta este soarta călătorilor privilegiați. Cât privește călătorii neocrotiți, aceștia nu văd chiar nimic. Țara aceasta este astfel organizată, încât, fără amestecul imediat al agenților autorității, nici un străin nu o poate străbate în mod plăcut, și nici măcar în siguranță. Sper că recunoașteți moravurile și politica Orientului, deghizate sub urbanitatea europeană... Alianța aceasta între Orient și Occident, ale cărei urmări le întâlnești la tot pasul, este lucrul ce caracterizează Imperiul rus.

...Rușii încă sunt convinși de eficacitatea minciunii, iar această amăgire, venind din partea unor oameni care

s-au slujit atât de mult de ea, mă uimește... Nu înseamnă că spiritul le este lipsit de finețe, sau de putere de înțelegere; dar într-o țară în care guvernanții nu au priceput încă avantajele libertății, nici măcar pentru ei, guvernanții trebuie să dea înapoi în fața neajunsurilor imediate ale sincerității. Ești silit s-o repeți în fiece clipă: aici poporul și nobilii, deopotrivă, ne amintesc de grecii din Imperiul Târziu.

...În Rusia, secretul este atotstăpânitor: secret administrativ, politic, social; discreție folositoare și nefolositoare, tăcere de prisos pentru a asigura ceea ce este necesar. Iată urmările inevitabile ale caracterului primitiv al acestor oameni, întărit și mai mult prin înrâurirea cârmuirii lor. Orice călător este un indiscret; în cel mai politicos chip cu putință, trebuie să nu-l slăbești din ochi pe acest străin, mereu prea curios, de teamă să nu vadă lucrurile așa cum sunt, ceea ce ar fi cea mai mare necuviință. Pe scurt, rușii sunt chinezi deghizați; nu vor să-și recunoască aversiunea față de observatorii veniți de departe, dar dacă ar cuteza să înfrunte, precum chinezii adevărați, reprosul de a fi barbari, ne-ar interzice intrarea în Petersburg, după cum suntem excluși și din Pekin, și n-ar primi decât meseriași, având grijă totodată să nu dea voie celor odată primiți să se mai întoarcă în țara lor.

...Tot rusul s-a născut imitator, și prin urmare, înainte de toate, observator, iar, pentru a spune tot, acest dar, specific popoarelor la vârsta copilăriei, degenerează adesea într-un spionaj destul de josnic; dă naștere la întrebări supărătoare, nepoliticoase, și de-a dreptul șocante, când vin din partea unor oameni veșnic de nepătruns ei înșiși, și ale căror răspunsuri nu sunt decât subterfugii viclene. Aici, lucrurile se petrec de parcă și prietenia ar avea vreo legătură cu poliția. Cum să te simți în largul tău lângă niște oameni atât de precauți și de discreți în ceea ce-i privește, și atât de iscoditori când e vorba de alții? Dacă te-ar vedea că te porți cu ei mai firesc decât se poartă ei cu tine, ar crede că te-au păcălit.

...Neîncrederea excesivă a oamenilor cu care ai de-a face aici, indiferent cărei clase îi aparțin, te previne să fii prudent: primejdia prin care treci îți este dezvăluită de teama pe care o trezești.

...Atâtea precauții dovedesc reaua-credință ce domnește într-o țară; iar cum, până acum, rușii au avut puține legături personale cu străinii, viclenia n-au putut-o învăța decât de la ei înșiși. Experiența nu au căpătat-o decât din relațiile pe care le au unii cu alții. Oamenii aceștia nu ne îngăduie să uităm vorbele suveranului lor preferat, Petru cel Mare: „E nevoie de trei evrei pentru a păcăli un rus."

La fiecare pas ce îl faci aici, recunoști șiretlicurile Bizantinului, zugrăvite de istoricii din vremea cruciaților și regăsite de împăratul Napoleon la împăratul Alexandru, despre care spunea adesea: „Este un grec din Imperiul Târziu!!!..."

PETERSBURG, 2 august 1839

În ziua serbării de la Peterhof, îl întrebasem pe ministrul de război cum trebuia să procedez pentru a obține permisiunea de a vedea fortăreața Schlüsselburg.

...Îmi răspunse: „O voi încunoștiința pe Majestatea Sa în legătură cu această dorință a dumneavoastră." Tonul acesta de prudență, amestecat cu oarecare surprindere, mă făcu să găsesc răspunsul primit plin de înțeles. Cererea, oricât de simplă mi s-ar fi părut ea mie, avea însemnătate în ochii unui ministru. Să-ți treacă prin minte să vizitezi o fortăreață, devenită istorică odată cu întemnițarea și moartea lui Ivan al VI-lea, petrecută *sub domnia împărătesei Elisabeta*, ce cutezanță nesăbuită!... Mi-am dat seama că, fără să vreau, atinsesem o coardă sensibilă, și am tăcut.

Câteva zile mai târziu, adică alaltăieri, tocmai când mă pregăteam să plec la Moscova, am primit o scrisoare de la ministrul de război, care mă înștiința asupra permisiunii de a vedea *ecluzele* de la Schlüsselburg.

Vechea fortăreață suedeză, numită de Petru I „cheia Balticii", este situată exact la izvoarele Nevei, pe o insulă din lacul Ladoga, pentru care fluviul este practic un emisar în sensul că, printr-un fel de canal natural, își duce apele până în Golful Finic. Dar acest canal, care este Neva, își mărește debitul printr-o bogată coloană de apă, considerată drept singurul izvor al fluviului: îl vezi țâșnind din adâncul apelor ce îl acoperă, tocmai sub zidurile fortăreței Schlüsselburg, între fluviu și lacul ale cărui unde,

scurgându-se în canal, se amestecă de îndată cu apele izvorului, pe care le poartă mai departe. Iată, așadar, una din cele mai însemnate curiozități naturale din câte se află în Rusia; iar locul, deși foarte plat, ca peste tot în țară, rămâne unul dintre cele mai interesante din împrejurimile Petersburgului.

Cu ajutorul ecluzelor, vasele ocolesc primejdia, navigând de-a lungul coastei, fără a trece peste izvorul Nevei, și ajung pe fluviu, la aproape o jumătate de leghe mai jos de lac, fără a mai fi obligate să-l traverseze.

Iată deci lucrarea reușită ce mi se îngăduia să o cercetez în amănunt: eu cerusem o temniță, ei îmi ofereau ecluze.

Ministrul de război își încheia misiva anunțându-mă că aghiotantul general, directorul căilor de comunicație din imperiu, primise ordinul de a-mi pune la dispoziție cele necesare pentru a face această călătorie cu ușurință. Ce ușurință!... Doamne Dumnezeule!... Ce de neplăceri îmi aducea curiozitatea!

...Și astfel, tot stăpânindu-mi furia și frământând între degete scrisoarea de recomandare a ministrului, îmi spuneam: „Câtă dreptate avea prințul***, pe care l-am întâlnit pe vapor la Travemünde, când spunea că Rusia este țara formalităților inutile."

M-am dus prin urmare la aghiotantul general, directorul căilor de comunicații etc. etc. etc., pentru a cere cu insistență îndeplinirea cuvântului suprem.

Directorul nu primea, sau era plecat. Sunt amânat pe a doua zi; nevrând să mai pierd nici măcar o zi, insist: mi se spune să revin seara. Revin și ajung în sfârșit până la acest personaj important; mă primește cu politețea pe care m-am obișnuit s-o întâlnesc aici la persoanele importante și, după o vizită de un sfert de ceas, plec de la el înarmat, băgați bine de seamă, cu ordinele necesare adresate inginerului de la Schlüsselburg, și nicidecum guvernatorului fortăreței. Conducându-mă până în anticameră, îmi promise că un subofițer va fi la mine la ușă, a doua zi dimineața, încă de la orele patru.

N-am dormit deloc; mă frământa o idee ce o să vi se pară trăsnită, aceea că protectorul mi-ar putea deveni călău. Dacă omul acesta, în loc să mă conducă la Schlüsselburg, la optsprezece leghe de Petersburg, îmi arată, la ieșirea din oraș, ordinul de a mă deporta în Siberia, spre a mă face să-mi ispășesc păcatul curiozității necuviincioase, ce voi face, ce voi spune? Va trebui să încep prin a mă supune; iar mai târziu, ajungând la Tobolsk, dacă mai ajung și acolo, voi protesta... Politețea nu mă liniștește, dimpotrivă; căci n-am uitat deloc atențiile lui Alexandru față de unul dintre miniștrii săi, prins de un curier chiar la ieșirea din cabinetul împăratului, care dăduse poruncă să fie dus în Siberia, direct de la palat, fără să-l lase să mai treacă, măcar o clipă, pe la el pe acasă. Și multe alte pedepse de acest fel veneau să-mi întărească presimțirile și să-mi tulbure imaginația.

Nici calitatea de străin nu este o chezășie suficientă: mi-am amintit de împrejurările ridicării lui Kotzebue care, la începutul acestui veac, a fost și el luat de un plutonier și dus fără oprire, ca și mine (căci mă vedeam deja pe drum), de la Petersburg la Tobolsk.

E adevărat că surghiunul poetului neamț n-a durat decât șase săptămâni; este și motivul pentru care, în tinerețe, mi-am bătut joc de văicărelile lui. Dar în noaptea aceasta nu-mi mai venea deloc să râd. Fie că posibila analogie a sorților noastre mă făcuse să-mi schimb părerea, fie că odată cu vârsta devenisem mai drept, oricum îl plângeam pe Kotzebue din adâncul inimii. O caznă ca aceasta nu trebuie măsurată după durata ei: călătoria de optsprezece leghe în căruță, peste trunchiuri de lemn, și într-un asemenea climat, este deja o tortură, pe care multe trupuri n-ar putea-o îndura. Dar, trecând peste acest prim neajuns, cui nu i s-ar face milă de un biet străin, smuls dintre prietenii săi, din sânul familiei, și care, vreme de șase săptămâni, se crede sortit să-și sfârșească zilele în pustietăți fără nume și fără de margini, printre răufăcători și paznicii lor, și chiar printre slujbași de stat cu funcții

mai mult sau mai puțin înalte? O asemenea perspectivă este mai rea decât moartea și îndeajuns pentru a te ucide, sau cel puțin pentru a-ți tulbura mințile.

Ambasadorul țării mele va interveni pentru mine; bun, dar vreme de șase săptămâni voi fi suportat totuși începuturile unui surghiun veșnic. Și ținești seama că, în ciuda tuturor intervențiilor, dacă au vreun interes serios să se descotorosească de mine, vor răspândi zvonul că m-am răsturnat în timp ce mă plimbam cu barca pe lacul Ladoga. Asemenea lucruri se petrec zilnic. O să meargă ambasadorul Franței să mă pescuiască din acest hău? I se va spune că toate cercetările au fost zadarnice, n-au putut să-mi găsească nici cadavrul: odată ce demnitatea națiunii noastre este astfel pusă la adăpost, el va fi satisfăcut, iar eu pierdut.

Dar care fusese păcatul lui Kotzebue? Se făcuse temut pentru că își publica opiniile și se credea că nu erau toate deopotrivă de favorabile ordinii de lucruri statornicite în Rusia. Or, cine mă poate încredința că nu mi-am atras și eu exact același reproș sau, ceea ce ar fi îndeajuns, aceeași bănuială? Asta îmi spuneam pe când umblam de colo colo prin cameră, în pat neputând să închid ochii. N-am oare și eu mania de a gândi și de a scrie? Și dacă dau naștere aici la cea mai mică bănuială, pot eu oare să sper că voi fi tratat mai bine decât atâția alții, mai puternici și mai cunoscuți decât mine? Degeaba tot spun tuturor că nu voi publica nimic despre această țară, cu atât mi se dă mai puțină crezare, cu cât mă prefac mai copleșit de admirație pentru ceea ce-mi arată ei; oricât ar vrea ei să se amăgească, tot nu ar putea crede că îmi plac toate la fel de mult. Rușii se pricep la minciunile prudente... De altminteri, sunt spionat, la fel ca orice străin; se știe, prin urmare, că scriu scrisori și că le păstrez; se știe, de asemenea, că nu plec din oraș, nici măcar o zi, fără să iau cu mine hârtiile astea misterioase, băgate într-un portofel mare. Și vor fi, poate, curioși să afle ce gândesc eu cu adevărat. Or să-mi pună la cale vreo capcană în pădure; or să mă atace și or

să mă jefuiască ca să-mi fure scrisorile, iar apoi mă vor omorî ca să-mi închidă gura pentru totdeauna.

Acestea sunt așadar spaimele ce m-au obsedat toată noaptea de alaltăieri, și deși am vizitat ieri, fără nici un accident, fortăreața Schlüsselburg, nu-mi par atât de nesăbuite încât să mă simt la adăpost de ele pentru tot restul călătoriei. Degeaba îmi tot spun eu că poliția rusească, prudentă, lămurită și bine informată, nu își îngăduie, în materie de lovituri de stat, decât pe acelea pe care le crede necesare; că ar însemna că se dă prea mare importanță remarcilor și propriei mele persoane, dacă îmi închipui că oamenii care conduc acest imperiu s-ar putea neliniști din pricina lor. Aceste motive de siguranță, și multe altele încă, pe care mă lipsesc să le mai pomenesc aici, mi se par mai degrabă amăgitoare, decât temeinice; experiența mi-a dovedit din plin ce meticuloase sunt personajele care au prea multă putere. Totul are însemnătate pentru cine vrea să ascundă că domină prin frică; și oricine ține la opinii nu poate disprețui opinia omului independent care scrie. O cârmuire care trăiește din mister și a cărei forță stă în disimulare, ca să nu spunem în prefăcătorie, se înspăimântă de orice lucru și totul îi pare însemnat. Într-un cuvânt, amorul propriu face casă bună cu amintirile și reflecțiile mele pentru a mă convinge că aici trec prin primejdii.

Dacă stărui asupra acestor neliniști, o fac pentru că astfel vă zugrăvesc țara. Să presupunem că temerile mele nu sunt decât năluciri, dar, cel puțin, năluciri care nu mi-ar putea tulbura mințile decât la Petersburg și în Maroc: iată prin urmare ce vreau să constat.

...Ieri, la cinci dimineața, am plecat într-o caleașcă înhămată cu patru cai.

...Plutonierul care mă însoțea s-a așezat în fața mea, pe capră, alături de vizitiu, și am străbătut la iuțeală Petersburgul, lăsând în urma noastră cartierul bogătașilor, apoi cartierul manufacturilor... pe urmă uriașe filaturi de bumbac, precum și multe alte fabrici, majoritatea conduse de englezi. Partea aceasta a orașului seamănă cu o colonie: este citadela fabricanților.

Cum omul nu este prețuit aici decât după legăturile pe care le are cu cârmuirea, prezența plutonierului în trăsura mea producea o impresie puternică.

...Observam cu groază eficacitatea miraculoasă a acestei puteri însărcinate să mă ocrotească și mă gândeam că omul s-ar face ascultat, cu aceeași scrupulozitate, și dacă ar primi ordinul să mă nimicească. Greutatea pe care o întâmpini pentru a intra în această țară mă deranjează, dar mă sperie prea puțin; ceea ce mă izbește este dificultatea de a pleca de aici. Oamenii din popor spun: „Pentru a intra în Rusia, ușile stau larg deschise; pentru a ieși de aici, abia de se mai întredeschid." Oricât de mare ar fi acest imperiu, mă simt strâmtorat; poate să fie închisoarea cât de cuprinzătoare, că prizonierul tot se simte înghesuit. Sunt de acord că nu-i decât o iluzie a imaginației, dar trebuia să vin aici pentru a o încerca.

Sub paza soldatului meu, am pornit cu repeziciune de-a lungul Nevei; din Petersburg se iese printr-un fel de drum de țară, ceva mai puțin monoton decât drumurile pe care le-am parcurs până acum în Rusia. Câteva crâmpeie fugare spre fluviu, printre șirurile de mesteceni, un șir de fabrici și ateliere, destul de numeroase, unde activitatea pare în toi, câteva cătune cu case din lemn mai variază puțin priveliștea. Dar nu vă grăbiți să vă închipuiți că natura este aici cu adevărat pitorească, în înțelesul obișnuit al acestui termen, ci doar că acest colț de țară este mai puțin pustiu decât ceea ce s-a putut vedea în cealaltă parte a orașului; asta-i tot.

...Aparența pe care o aveau anumite sate m-a mirat: există în ele o bogăție adevărată, și chiar un fel de eleganță rustică care îmi place. Casele sunt înșirate de-a lungul unei singure uliți; locuințele, toate din lemn, par destul de îngrijite... Dar când te uiți mai de aproape, îți dai seama că aceste colibe sunt de fapt prost construite. Niște grinzi și niște bârne de-abia jupuite, scobite la ambele capete și îmbucate unele în altele, pentru a forma colțurile cocioabei; bârnele acestea, îngrămădite grosolan unele peste celelalte,

lasă între ele crăpături, grijuliu astupate cu smoală al cărei miros puternic se răspândește în toată locuința, și chiar pe afară.

...Trimisesem o ștafetă de poștă la zece leghe de Petersburg: patru cai odihniți și gata pregătiți mă așteptau într-un sat. Am dat acolo peste un fel de *venta**, și am intrat înăuntru. Când călătoresc, îmi place să nu-mi scape nimic din primele impresii; căci pentru a le simți cutreier lumea, și pentru a le redeștepta îmi descriu peregrinările. Am coborât deci din trăsură spre a vedea o fermă rusească. Este pentru întâia oară când văd niște țărani la ei acasă. Peterhofu nu era Rusia firească: gloata îngrămădită acolo pentru petrecere schimba înfățișarea obișnuită a țării, și strămuta la sat obiceiurile de la oraș. Așadar, abia aici îmi fac debutul în ce privește viața campestră.

Un șopron încăpător făcut tot din lemn; pe trei laturi, pereți din scânduri, sub tălpi — scânduri, scânduri și deasupra capului; iată ce văd mai întâi. Intru în sala aceasta uriașă, care ocupă cea mai mare parte a unei locuințe rustice, și, în ciuda curenților de aer, mă izbește mirosul de ceapă, de varză acră și de piei vechi și unsuroase, pe care îl emană țăranii și satele rusești.

Un armăsar minunat, legat de un stâlp, reținea atenția mai multor bărbați care se străduiau să-l potcovească. Oamenii se înarmaseră cu funii pentru a lega animalul nărăvaș, cu niște zdrențe de lână ca să-i acopere ochii, cu un căpăstru și un ham ca să-l imobilizeze. Mi s-a spus că acest splendid animal era din herghelia nobilului din vecinătate. În același loc, în fundul șopronului, un țăran urcat într-o căruță micuță, ca toate căruțele rusești, tot îndeasă, într-un pod, maldăre de fân, pe care le saltă cu furca deasupra capului, în vreme ce un altul le prinde și le strânge sub acoperiș. Cam opt persoane se învârt în jurul calului: toți bărbații au statură, vestimentație și chipuri remarcabile. Și totuși, populația zonelor din apropierea capitalei

* Han — în spaniolă, în original (*n. t.*).

nu este frumoasă, ea nici nu e rusească, ci amestecată, cu oameni de origine finlandeză care seamănă cu laponii.

...Lângă acest șopron este o încăpere joasă și strâmtă. Intru înăuntru și mi se pare că sunt în odaia principală a unui vas cu fundul drept, plutind pe un râu: mi se pare de asemenea că mă aflu într-un butoi; totul este de lemn; pereții, tavanul, podeaua, scaunele, masa nu sunt altceva decât o îmbinare de bârne și de doage de diferite lungimi, lucrate grosolan. Duhoarea de varză acră și de smoală rămâne mereu stăpână.

În cocioaba asta aproape lipsită de aer și de lumină, căci ușile sunt scunde, iar ferestrele mici, ca niște lucarne, îmi apare o bătrână ocupată să servească ceaiul pentru vreo patru sau cinci țărani bărboși, înfășurați în piei de oaie, cu lâna întoarsă spre interior (la 1 august, este deja destul de frig, de câteva zile). Bărbații, majoritatea mici de statură, stau așezați la o masă; șubele le sunt diferite, are, fiecare, stilul ei...

...Am avut adesea prilejul să vă repet că poporul rus are sentimentul lucrurilor potrivite pentru pictură: printre grupurile de bărbați și de animale ce mă înconjurau înăuntrul acestei ferme rusești, un pictor și-ar fi găsit subiectul mai multor tablouri fermecătoare.

Cămașa roșie sau albastră a țăranilor, încheiată în nasturi pe umăr și strânsă la mijloc cu o centură, peste care cămașa cade în falduri antice, iar poalele sunt libere ca la o tunică și acoperă pantalonii care nu se încheie; o altă haină lungă, ca la persani, ținută adesea deschisă, și care, atunci când bărbatul nu muncește, acoperă în parte cămașa, părul — purtat lung pe părți, despărțit cu cărare pe mijloc, dar tuns până la piele în spate, până mai sus de ceafă, lăsând astfel descoperită forța grumazului... tot acest ansamblu nu alcătuiește oare un costum original și pitoresc?... Aerul de blândețe, dar deopotrivă sălbatic al țăranilor ruși nu este lipsit de farmec: statura chipeșă, forța ce nu le scade însă agilitatea, suplețea, umerii largi, zâmbetul duios de pe buze, amestecul de tandrețe și de

cruzime în căutăturile sălbatice și triste le dau o înfățișare tot atât de diferită de aceea a plugarilor noștri, pe cât de diferite de restul Europei sunt și ținuturile unde locuiesc și pământul pe care îl cultivă. Totul este aici nou pentru un străin. Oamenii au un anumit farmec pe care îl simți, fără a-l putea exprima: moliciunea orientală amestecată cu reveria romantică a popoarelor Nordului. Și toate acestea într-o formă necultivată dar nobilă, care-i conferă farmecul însușirilor străvechi. Poporul acesta trezește mult interes, dar nu încredere: iată încă o nuanță de sentiment pe care am învățat să o cunosc aici. În Rusia, oamenii din popor sunt niște vicleni nostimi. Ar putea să ajungă departe dacă nu ar fi înșelați; dar țăranii, când văd că stăpânii lor și slujbașii acestora mint mai mult decât ei, se abrutizează prin vicleșuguri și josnicii.

...Murdăria este cruntă în această țară; dar cea din case și de pe haine mă șochează mai mult decât lipsa de curățenie a indivizilor; rușii au destul de multă grijă de persoanele lor. La drept vorbind, băile lor de aburi ni se par dezgustătoare: sunt niște emanații de apă fierbinte; prefer de departe șuvoaie de apă adevărată. Totuși, ceața aceasta fierbinte spală trupul și îl călește, zbârcind însă pielea înainte de vreme. Datorită deprinderii acestor băi, vezi adesea țărani cu bărbile și părul îngrijit, în vreme ce nu s-ar putea spune același lucru și despre îmbrăcămintea lor. Hainele călduroase costă scump și de aceea ești silit să le porți multă vreme, ajungând să pară murdare cu mult timp înainte de a se toci. Odăile, în care nu te gândești decât cum să te păzești mai bine de frig, sunt categoric mai puțin aerisite decât cele ale oamenilor din Sud. În general, murdăria oamenilor Nordului, veșnic cu iz de stătut, este crasă și mai respingătoare decât cea a popoarelor care beneficiază de soare: aerul care purifică le lipsește rușilor vreme de nouă luni pe an.

În unele regiuni, oamenii care muncesc poartă pe cap o scufie din postav albastru închis, în formă de balon. Acest acoperământ de cap seamănă cu acela purtat de

bonzi. Dar au mai multe feluri de a-și acoperi capul, și toate pălărioarele și scufiile de forme diferite sunt destul de plăcute la vedere.

...Dar ce-am să vă spun despre femei? Cele pe care le-am văzut până acum mi s-au părut respingătoare. Speram ca în această excursie să întâlnesc țărănci frumoase. Dar, și aici e la fel ca la Petersburg, toate au mijlocul scurt și gros, și își pun cordoanele sub umeri, puțin deasupra pieptului care nu încetează să se tot lățească, nestingherit, sub fustă: e hidos! Adăugați la această diformitate voită niște cizme butucănoase bărbătești, din piele puturoasă și unsuroasă, și un fel de cojocel din piele de oaie, asemănător cu șubele bărbaților, și astfel vă veți putea închipui o creatură cu desăvârșire dizgrațioasă. Și din păcate imaginea va fi exactă. Dar, culmea urâțeniei, cojocul femeilor este croit mai grosolan decât șuba bărbaților; în plus, ceea ce ține, fără îndoială, de o lăudabilă economie — de obicei este și mai ros de molii; cade pur și simplu în zdrențe... Iată-le, prin urmare, găteala.

...La drept vorbind, majoritatea femeilor pe care le întâlnești în regiunea Petersburgului sunt de origine finlandeză. Mi se dau încredințări că în interiorul ținutului pe care îl voi vizita există țărănci foarte frumoase.

Drumul de la Petersburg la Schlüsselburg este prost pe anumite porțiuni: când dai de nisipuri adânci, când de noroaie mișcătoare peste care s-au azvârlit scânduri, insuficiente pentru pietoni și dăunătoare pentru trăsuri; prost fixate, bucățile astea de lemn se bălăbănesc și împroașcă cu noroiul până în fundul caleștii. Dar acesta nu-i decât cel mai mărunt din neajunsurile drumului; există ceva și mai rău decât scândurile, și când spun asta mă gândesc la buștenii necurățați, puși, așa neciopliți, de-a curmezișul drumului, pe anumite porțiuni de teren, poroase ca bureții, peste care trebuie să treci din loc în loc, și unde pământul moale ar înghiți orice, cu excepția trunchiurilor zdravene de copaci. Din nefericire, pardoseala aceasta rustică și mobilă, așezată pe nămol, este făcută

din lemne prost îmbinate și inegale; tot edificiul se clatină, dansând sub roți, pe un teren fără fund, veșnic noroios, și care, la cea mai mică apăsare, devine elastic. Așa cum se călătorește în Rusia, în scurt timp îți faci praf trăsura, pe asemenea drumuri: oamenii își rup oasele, iar din verstă în verstă, șuruburile calești sar în toate părțile; fierul roților se frânge, arcurile se rup. Toate acestea reduc echipajele la expresia lor cea mai simplă, primitivă — teleaga.

Cu excepția renumitei șosele Petersburg–Moscova, drumul până la Schlüsselburg nu are nici el prea mulți astfel de bușteni îngrozitori. Am numărat însă o mulțime de poduri, din scânduri proaste, unul părându-mi-se de-a dreptul periculos. Viața omului înseamnă prea puțin, în Rusia. Cu șaizeci de milioane de copii, mai poți oare avea o inimă de tată?

Când am sosit la Schlüsselburg, unde eram așteptat, am fost primit de inginerul însărcinat cu conducerea lucrărilor de la ecluze.

Canalul Ladoga, așa cum se înfățișează astăzi, merge de-a lungul părții lacului situate între orașul cu același nume și Schlüsselburg. Lucrarea este minunată: păzește vasele de primejdiile la care le expuneau, odinioară, furtunile de pe lac; acum, bărcile ocolesc marea aceasta agitată, iar uraganele nu mai au cum întrerupe o navigație ce trece altădată, chiar și pentru cei mai încercați corăbieri, drept foarte periculoasă.

Vremea era închisă, rece și vântoasă; abia am coborât din trăsură, în fața casei inginerului, o clădire solidă, toată din lemn, că am și fost poftit de el într-un salon acceptabil, unde mi-a oferit o gustare ușoară.

...Totuși, vrând să fie cu conștiința împăcată că și-a făcut datoria, îmi spune în cele din urmă: „Îmi pare rău că vă grăbesc să plecăm, dar nu avem prea mult timp să vizităm toate lucrările pe care am primit ordin să vi le arăt în amănunțime."

Prevăzusem lovitura fără să o pot para, și deci am primit cu resemnare, lăsându-mă purtat din ecluză în ecluză,

dar gândindu-mă tot timpul, cu un regret zadarnic, la fortăreața aceasta, mormânt al tânărului Ivan, de care nu voiau să mă lase să mă apropii. Scopul nemărturisit al plimbării nu-mi ieșea din minte: și veți vedea în curând cum a fost el atins.

Câte bucăți de granit am văzut în această dimineață, câte stăvilare prinse în renurile săpate în adâncul blocurilor, tot din granit, câte dale din același granit, folosite pentru pardosirea fundului unui canal uriaș — puțin vă pasă și bine îmi pare, fiindcă nici n-aș ști să vă spun: aflați, doar, că de zece ani de când sunt gata primele ecluze, n-au avut nevoie de nici o reparație. Ce uimitoare pildă de trăinicie în clima aspră a lacului Ladoga, unde granitul, pietrele și marmurile cele mai tari nu rezistă decât vreo câțiva ani!

Această lucrare minunată are menirea de a egaliza diferența de nivel între canalul Ladoga și cursul Nevei în apropiere de izvor, la capătul de apus al canalului care se varsă în râu prin mai multe deversoare. Numărul canalelor a fost sporit cu o dărnicie vrednică de admirație, spre a face cât mai ușoară și mai iute o navigație pe care asprimea anotimpurilor abia de-o lasă liberă vreme de trei sau patru luni pe an.

Nimic nu s-a precupețit pentru trăinicia și precizia lucrării; cât au putut de mult, oamenii au folosit aici granitul din Finlanda, pentru poduri, pentru parapete, și chiar, o spun din nou, cu admirație, la fundul albiei canalului. Iar lucrările din lemn sunt astfel făcute încât să corespundă și ele acestei bogății de materiale: pe scurt, s-a profitat de toate invențiile și perfecționările științei moderne, desăvârșindu-se astfel, la Schlüsselburg, o lucrare pe atât de izbutită, în felul ei, pe cât au îngăduit-o asprimile naturii în acest climat ingrat.

Navigația interioară în Rusia merită întreaga atenție a oamenilor de meserie, fiind una din principalele surse de bogăție ale țării. Printr-un sistem de canalizare uriaș, ca tot ceea ce se înfăptuiește în acest imperiu, s-a reușit, încă de pe vremea lui Petru cel Mare, să se lege, fără nici o

primejdie pentru corăbii, Marea Caspică de Marea Baltică prin Volga, Lacul Ladoga și Neva. Și astfel, Europa și Asia sunt străbătute de ape ce unesc Nordul cu Sudul. Ideea, îndrăzneață în ce privește concepția și prodigioasă ca realizare, a sfârșit prin a da naștere uneia din minunile lumii civilizate; este frumos și bine de știut, dar de văzut, mi s-a părut plicticos, mai cu seamă sub îndrumarea unuia din înfăptuitorii capodoperei. Fără îndoială că omul de meserie dă operei sale prețuirea pe care o merită, dar pentru un biet curios ca mine, admirația se înăbușă sub un noian de amănunte, de care vă scutesc. O nouă dovadă a ceea ce vă spuneam altădată: lăsat în voia lui, un călător prin Rusia nu vede nimic, dar ocrotit, adică escortat și nescăpat din ochi, vede prea mult, ceea ce până la urmă înseamnă același lucru.

Când am considerat că acordasem, cu strictețe, ceea ce se cuvenea din timpul și din elogiile mele minunilor pe care eram silit să le trec în revistă, spre a răspunde astfel hatârului considerat a mi se face, m-am întors la primul motiv al călătoriei mele și, ascunzându-mi țelul pentru a-l atinge mai bine, am cerut să văd izvorul Nevei. Dorința mea, a cărei perfidă nevinovăție nu izbuti să-i ascundă indiscreția, fu mai întâi ocolită de inginer, care îmi răspunse:

— Ea țâșnește sub apă, la ieșirea din Lacul Ladoga, în adâncul canalului ce desparte acest lac de insula pe care se înalță fortăreața.

Știam și eu.

— Este una din curiozitățile naturale ale Rusiei, am continuat eu. Nu s-ar putea găsi un mijloc pentru a merge să vedem acest izvor?

— Vântul e prea puternic și nu vom putea zări clocotul izvorului; ar trebui o vreme frumoasă, ca ochiul să poată distinge coloana de apă ce țâșnește din adâncul valurilor. Totuși, am să fac tot ce voi putea ca să vă satisfac curiozitatea.

Acestea fiind zise, inginerul făcu semn să se apropie unei ambarcațiuni tare nostime, cu șase vâslași îmbrăcați

elegant, și pornirăm, cum s-ar zice, să vedem izvorul Nevei, dar de fapt pentru a ne apropia de zidurile fortăreței, sau mai degrabă ale temniței fermecate unde, prin cea mai abilă politețe, mi se refuza accesul: dar toate greutățile nu făceau decât să-mi ațâțe râvna. Să fi avut puterea de a elibera de acolo vreun amărât de prizonier, și tot n-aș fi fost mai plin de nerăbdare!

Fortăreața Schlüsselburg este clădită pe o insulă plată, un fel de stâncă ridicată cu puțin deasupra nivelului apelor. Această stâncă împarte fluviul în două și îl desparte de lacul propriu-zis, slujind totodată drept semn de recunoaștere al locului unde se amestecă apele. Ne-am învârtit în jurul fortăreței, pentru a ne apropia, ziceam noi, cât mai mult cu putință de izvorul Nevei. După puțin timp, ambarcațiunea ne duse chiar deasupra acestei bulboane. Vâslașii se pricepeau atât de bine să taie talazurile încât, cu toată vremea rea și în ciuda micimii bărcii noastre, abia simțeam legănatul valurilor care totuși aici se zbuciumă ca în largul mării. Neputând distinge izvorul al cărui vârtej era ascuns de mișcarea undelor ce ne purtau, am făcut mai întâi o plimbare pe lacul mare, iar apoi la întoarcere, vântul ceva mai calm ne-a permis să zărim câteva clocote la o adâncime destul de mare; pluteam chiar deasupra izvorului Nevei.

...După ce am admirat îndeajuns priveliștea Schlüsselburgului, am proslăvit această curiozitate naturală și am contemplat cu ocheanul poziția bateriei așezate de Petru cel Mare pentru a bombarda fortăreața suedezilor, în sfârșit, după ce m-am minunat cum se cuvine de tot ceea ce nu mă interesa deloc: „Haidem să vedem interiorul fortăreței", am spus cu tonul cel mai degajat din lume; „peisajul în care se află plasată mi se pare de-a dreptul pitoresc", am adăugat, cu mai puțină îndemânare, știut fiind că, în chestiuni de finețe, tot ce-i prea mult strică. Rusul îmi aruncă o privire scrutătoare, a cărei greutate am simțit-o din plin; și matematicianul, devenit diplomat, reluă:

— Fortăreața aceasta nu are nimic deosebit pentru un străin, domnule.

— Nu are importanță, totul e deosebit într-o țară atât de interesantă ca a dumneavoastră.

— Dar, dacă nu ne așteaptă comandantul, n-o să fim lăsați să intrăm.

— O să puneți să i se ceară permisiunea de a introduce un călător în fortăreață; și de altminteri, cred că ne așteaptă.

Într-adevăr, am fost lăsați înăuntru, la prima veste trimisă de inginer, ceea ce mă făcu să presupun că vizita mea fusese cel puțin indicată ca probabilă, dacă nu chiar anunțată ca sigură.

Primiți cu ceremonial militar, am fost îndrumați, printr-o ușă destul de neprimitoare, până sub o boltă, și, după ce am traversat o curte unde iarba crește în voie, intrarăm în... închisoare? ...nici vorbă, în apartamentul comandantului. Nu știe boabă franțuzește, dar mă întâmpină ca un om de treabă; prefăcându-se că ia vizita mea drept o politețe ce nu-l privea decât pe el, îl punea pe inginer să-mi traducă mulțumirile pe care nu putea să le exprime el însuși. Aceste complimente viclene mi se păreau mai mult ciudate decât satisfăcătoare. A trebuit să procedez ca un om din lumea bună și să mă întrețin cu soția comandantului care nici ea nu vorbea deloc franțuzește; a trebuit să beau o ceașcă de ciocolată, în fine să fac orice altceva decât să vizitez temnița lui Ivan, prețul fabulos al tuturor necazurilor, vicleșugurilor, politețurilor și neplăcerilor zilei. Să fi fost vorba de intrarea în vreun castel din basme și tot n-aș fi dorit-o mai mult decât îmi doream să intru în temnița aceasta.

În sfârșit, când mi se păru că trecuse timpul potrivit unei vizite cuviincioase, am întrebat-o pe călăuza mea dacă era posibil să văd interiorul fortăreței. Inginerul și comandantul schimbară repede câteva cuvinte și priviri, și iată-ne ieșiți din cameră.

Îmi închipuiam că am ajuns la capătul tuturor strădaniilor. Fortăreața Schlüsselburg nu are nimic pitoresc: o

incintă cu ziduri suedeze, nu prea înalte, al cărei interior seamănă cu un fel de livadă în care parcă s-ar fi împrăștiat felurite construcții, toate foarte joase, și anume: o biserică, o locuință pentru comandant, o cazarmă, în sfârșit temnițe nevăzute și ascunse de niște găuri săpate la o înălțime care nu depășește pe cea a meterezei. Nimic nu prevestește violența, iar misterul stă aici în miezul lucrurilor, și nu la suprafața lor. Aspectul aproape calm al acestei închisori este parcă mai înspăimântător pentru minte decât pentru privire. Gratiile, podurile mobile, crenelurile, în fine, aparatura ușor teatrală care decora redutabilele castele medievale nu se întâlnește deloc pe aici. Ieșind din salonul guvernatorului, au început prin a-mi arăta niște *superbe odăjdii bisericești*! Cele patru sfite ce-mi fură așternute solemn în față costaseră treizeci de mii de ruble, după cum însuși comandantul și-a dat osteneala să-mi spună. Sătul de atâtea nazuri, am adus vorba pur și simplu de mormântul lui Ivan al VI-lea și mi s-a răspuns arătându-mi-se o spărtură făcută în ziduri de tunul țarului Petru, pe când asedia el însuși fortăreața suedeză, cheia Balticii.

— Mormântul lui Ivan, continuai eu fără să-mi pierd cumpătul, unde e? De data aceasta m-au dus în spatele bisericii, lângă o tufă de trandafiri bengalezi.

— E aici, mi s-a spus.

Am conchis că în Rusia victimele nu au morminte.

— Dar camera lui Ivan? Îmi continuai insistențele, care probabil le păreau gazdelor mele tot atât de ciudate, pe cât mi se păreau mie scrupulele, reținerile și tergiversările lor.

Inginerul îmi răspunse cu jumătate de glas că nu puteau să îmi arate camera lui Ivan pentru că se găsea într-una din părțile fortăreței ocupată actualmente de deținuții politici.

Scuza mi se păru legitimă și mă așteptam la așa ceva; dar ceea ce mă surprinse fu mânia comandantului. Fie că înțelegea franțuzește mai bine decât vorbea, fie că voise

să mă păcălească, prefăcându-se că nu știe limba noastră, fie, în sfârșit, că ghicise sensul lămuririi ce tocmai mi se dăduse, îl mustră aspru pe ghidul meu, a cărui indiscreție, adaugă el, s-ar putea ca într-o bună zi să-i fie funestă. Atins de perdaful acesta, omul găsi prilejul să-mi povestească toate acestea, adăugând totodată că guvernatorul îl prevenise, într-un fel plin de înțelesuri, că trebuia să se abțină, pe viitor, să mai vorbească despre *treburi publice*, sau să aducă străini în închisoare. Iar inginerul are tot ce-i trebuie ca să ajungă un bun rus, dar e tânăr și nu își știe încă meseria cum trebuie... Nu la aceea de inginer mă gândesc.

Am simțit că trebuia să cedez; eram cel mai slab și m-am recunoscut învins, renunțând să mai vizitez camera în care nenorocitul moștenitor al tronului Rusiei murise idiot, pentru că se socotise mai comod să se facă din el un cretin decât un împărat. Nu aveam cum să mă minunez îndeajuns de felul în care cârmuirea rusească se slujește de agenții săi. Îmi aminteam de mutra ministrului de război când am îndrăznit prima oară să-mi manifest dorința de a vizita un castel devenit istoric printr-o crimă săvârșită în vremea împărătesei Elisabeta; și, pătruns de o admirație amestecată cu spaimă, comparam vălmășagul de idei ce domnește la noi cu lipsa oricărei gândiri, a oricărei păreri personale, cu supunerea oarbă ce devine regula de comportare a șefilor din administrația rusească, precum și a funcționarilor subalterni. Mă înspăimânta unitatea de acțiune a acestei cârmuiri; și înfiorându-mă, admiram înțelegerea tacită dintre superiori și subordonați, gata cu toții să se războiască cu ideile și chiar cu faptele. Simțeam tot atât de mult nevoia de a pleca de aici, pe cât fusesem de nerăbdător mai înainte să ajung, și cum nimic nu îmi mai putea trezi curiozitatea într-o fortăreață din care nu voiseră să-mi arate altceva decât sacristia, am cerut plin de înfrigurare să ne întoarcem la Schlüsselburg, de parcă mi-ar fi fost teamă să nu ajung, cu sila, unul din locuitorii acestui lăcaș de lacrimi

ascunse și de dureri neștiute. Tot mai neliniștit, nu-mi doream decât plăcerea fizică de a merge, de a respira. Dar uitam că și ținutul pe care urma să-l revăd era tot o închisoare: o închisoare cu atât mai cumplită, cu cât este mai întinsă, iar marginile îi sunt cu mult mai greu de atins și de trecut.

O fortăreață rusească!!! Cuvintele acestea te fac să te gândești la cu totul altceva decât ceea ce simți când vizitezi cetățile popoarelor cu adevărat civilizate și sincer omenoase. Precauțiile copilărești luate în Rusia pentru a ascunde ceea ce se califică drept secret de stat îmi întăresc convingerea, mai mult decât ar izbuti niște acte de cruzime făcute pe față, că această cârmuire nu este decât o tiranie ipocrită. Din clipa în care am pătruns într-o închisoare rusească și am simțit, pe pielea mea, imposibilitatea de a vorbi acolo despre ceea ce orice străin caută, totuși, într-un asemenea loc, mi-am spus că atâta disimulare trebuie să slujească drept mască unei neomenii profunde: nu binele este acela ce se ascunde cu atâta grijă.

Dacă, în loc să încerce să măsluiască adevărul sub o falsă politețe, m-ar fi dus pur și simplu în locurile îngăduite pentru vizită; dacă ar fi răspuns cu sinceritate întrebărilor mele despre un fapt săvârșit cu un secol în urmă, aș fi fost mai puțin preocupat de ceea ce nu aș fi putut vedea. Dar ceea ce mi-a fost interzis cu atâta șiretenie mi-a dovedit contrariul a ceea ce ei voiau să mă facă să cred. Toate aceste ocolișuri zadarnice sunt adevărate revelații în ochii observatorului experimentat. Ceea ce mă indigna era faptul că oamenii care recurgeau la astfel de subterfugii față de mine ar fi putut crede că m-au păcălit cu vicleșugurile lor copilărești. Mi se spune, și iau de bun, că în temnițele submarine de la Kronstadt sunt închiși, printre alți prizonieri politici, și amărâți aruncați acolo încă din timpul domniei lui Alexandru. Nenorociții aceștia sunt abrutizați prin niște chinuri cumplite, a căror atrocitate nimic nu o poate scuza sau motiva; iar dacă s-ar întâmpla să iasă acum de sub pământ, s-ar ridica asemeni

unor stafii răzbunătoare ce l-ar face să se tragă înapoi și pe despot, prefăcând în ruine edificiul despotismului. Totul se poate apăra prin cuvinte frumoase, și chiar cu motive întemeiate; nici una din opiniile ce împart lumea politică, literară și religioasă nu e lipsită de argumente. Dar orice s-ar spune, un regim care prin violența lui are nevoie să fie susținut cu asemenea mijloace este profund vicios.

Victimele acestei politici odioase nu mai sunt oameni: nenorociții aceștia, jefuiți de drepturile obștești, zăcând în mizerie, rupți de lume, uitați de toți, părăsiți de ei înșiși în negura captivității, unde imbecilitatea devine rodul și cea din urmă mângâiere a unei suferințe fără de sfârșit, și-au pierdut memoria și chiar judecata, această lumină omenească pe care nici un om nu are dreptul să o stingă în sufletul semenilor săi. Și-au uitat până și numele, de care paznicii îi tot întreabă în derâdere, cu o batjocură brutală și mereu nepedepsită; căci în străfundul acestor hăuri de nedreptate domnește o asemenea dezordine, iar tenebrele sunt atât de adânci, încât orice urmă de dreptate se pierde.

Nici nu se știe măcar ce crime au săvârșit unii din prizonieri, dar sunt ținuți închiși mai departe, pentru că nimeni nu are habar cui să-i predea, și, oricum, neajunsul pare mai mic dacă mențiii veșnic o fărădelege, decât dacă ai face-o cunoscută public. Lumea se teme de reaua urmare a acestei dreptăți târzii, și atunci răul este agravat pentru ca oamenii să nu fie siliți să dea seama de toate excesele săvârșite...: cumplită bicisnicie ce se cheamă respect față de *rânduieli*, prudență, supunere, înțelepciune, jertfire pentru binele public, din rațiuni de stat... și mai știu eu câte altele?... Atunci când vorbește, despotismul este discret: nu există oare câte două nume pentru orice lucru în societățile omenești? Așa se face că în fiece clipă ni se tot spune că nu există pedeapsă cu moartea în Rusia. A îngropa oameni de vii nu înseamnă a-i ucide! Când te gândești, pe de o parte, la atâtea nenorociri și, pe de altă parte, la atâta nedreptate și fățărnicie, în închisoare

nu mai găsești parcă nici un vinovat; doar judecătorul mai pare un criminal și, ceea ce mă înspăimântă la culme, îmi dau seama că acest judecător nedrept nu e feroce din pură plăcere. Iată ce poate face o cârmuire nefastă din niște oameni interesați în menținerea ei!... Dar Rusia pășește în întâmpinarea destinelor ei; și aceasta lămurește totul. De bună seamă, dacă am judeca măreția năzuinței după necuprinsul jertfelor, ar trebui să-i prezicem acestei națiuni împărăția lumii...

PETERSBURG, 2 august 1839, la miezul nopții

Tocmai am aruncat o ultimă privire acestui oraș extraordinar: mi-am luat rămas-bun de la Petersburg... Adio!! Ce cuvânt magic! Dă locurilor și oamenilor, deopotrivă, un farmec neștiut.

...Era trecut de ora zece: mă întorceam de la plimbarea prin insule, era momentul în care orașul avea o înfățișare ciudată și destul de greu de zugrăvit, căci frumusețea tabloului nu consta în liniile lui, locul fiind plat, ci în magia nopților vaporoase ale Nordului; nopți luminoase, pe care trebuie să le vezi pentru a putea înțelege măreția lor poetică.

În partea dinspre asfințit, orașul rămânea întunecat; linia tremurândă desenată de el la orizont părea aidoma unei bucățele decupate dintr-o hârtie neagră și lipită pe un fundal alb. Fundalul acesta este cerul spre apus, unde crepusculul strălucește încă mult timp după ce soarele a dispărut, în vreme ce, printr-un efect contrar, aceeași licărire luminează la răsărit edificiile cartierului de pe partea cealaltă, ale căror fațade elegante se detașează limpede pe un colț de cer mai puțin transparent și mai puțin adânc decât acela peste care sclipește măreția amurgului. Și așa se face că din acest contrast, la vest orașul este întunecat, iar cerul senin, în vreme ce la est tot ce se înalță deasupra pământului este luminat și se detașează alb la culoare pe un cer înnegurat; iar cuvintele sunt imperfecte pentru a reda impresia pe care acest contrast o face ochiului. Molcoma estompare a nuanțelor amurgului care parcă

face ziua să dăinuie, împotrivindu-se întunericului ce crește mereu, transmite întregii naturi un freamăt misterios: terenurile joase ale orașului, cu clădirile lor de-abia răsărite deasupra malului Nevei, par să oscileze între cer și apă și te aștepți să le vezi dispărând în neant.

...Mai multe din turnurile și clopotnițele orașului, așa cum v-am mai spus cu altă ocazie, au în vârf fleșe ascuțite, aidoma catargelor de corabie; noaptea, egretele acestea, poleite după datina națională, înoată în văzduhul nedeslușit sub un cer ce nu e nici înnourat, nici senin, iar când nu se desprind din umbră, sclipesc cu mii de licăriri, ca reflexele ce scapără din solzii de șopârlă.

Suntem la începutul lunii august — sfârșitul verii la această latitudine: cu toate acestea, un colț micuț de cer mai rămâne încă luminos pe tot timpul nopții. Acest nimb de sidef, fixat în zare, se oglindește în Neva care, în zilele tihnite, parcă nici nu curge; fluviul, sau mai degrabă lacul, luminat astfel, ajunge aidoma unei plăci uriașe de metal, iar câmpia aceasta argintată nu este despărțită de cerul alb, ca și ea, decât prin silueta unui oraș. Să fie, oare, fâșia de pământ ce se desprinde și tremură peste apă ca o spumă adusă de revărsare, punctișoarele acestea negre și neuniforme, de-abia marcate între albul cerului și albeața fluviului, capitala unui mare imperiu, sau toate nu-s decât părere și iluzie optică? Fundalul tabloului este o pânză, iar figurile sunt umbre însuflețite, pentru o clipă, de o lanternă magică, ce le împrumută o existență imaginară, dar în vreme ce își duc mai departe, în spațiu, tăcuta lor horă, lampa se va stinge, orașul va recădea în hăuri, iar spectacolul se va sfârși ca o nălucire.

Am văzut cum vârful bisericii în care sunt depuse rămășițele pământești ale ultimilor suverani ai Rusiei se desprinde negru pe pânza albă a văzduhului. Această fleșă domină fortăreața și orașul: mai înaltă și mai ascuțită decât piramida unui chiparos, ea făcea, pe suavele nuanțe de gri, ca de mărgăritar, ale depărtării, impresia unei tușe de culoare, prea aspră și prea îndrăzneață, întinsă acolo de

un artist la vreme de beție. O linie ce îți prinde privirea ar putea strica un tablou, dar înfrumusețează realitatea: Dumnezeu nu știe să picteze ca noi. Era frumos... puțină mișcare, dar o tihnă solemnă, o nedeslușire care te inspira. Toate zgomotele, toate frământările vieții obișnuite se întrerupseseră; oamenii dispăruseră, iar pământul se afla în mâna puterilor supranaturale. În ultimele licăriri ale unei zile prelungite la nesfârșit, în limpezimile inegale și muribunde ale nopților boreale, întâlnești mistere neștiute ce explică mitologia Nordului. Înțeleg acum toate superstițiile scandinavilor. Dumnezeu se ascunde în lumina polului, după cum la tropice se arată în strălucirea zilei.

...Aș vrea să pot petrece o vară la Petersburg, îndeletnicindu-mă seară de seară cu ceea ce am făcut astăzi.

Când am descoperit priveliștea minunată a unui ținut sau a unui oraș, mă leg de ele cu pasiune, întorcându-mă acolo în fiecare zi, la ceasul potrivit.

...M-am oprit mult timp la mijlocul podului mare de pe Neva: voiam să-mi întipăresc în minte cele două tablouri diferite de care, acolo, mă puteam bucura întorcându-mă doar, fără să-mi schimb locul.

Aș fi rămas acolo mai multă vreme, poate încă aș mai fi și acum, dacă nu aș fi vrut să mă grăbesc să mă întorc acasă pentru a vă zugrăvi, înainte ca amintirile să fi pălit, ceva din senzația de admirație visătoare pe care mi-o trezea priveliștea tonurilor stinse ale acestui tablou mișcător. Poți descrie mai bine din amintire ansamblul lucrărilor, dar, pentru a le reda anumite detalii, trebuie să prinzi din zbor primele impresii.

Spectacolul pe care tocmai vi l-am zugrăvit mă umplea de o înduioșare religioasă pe care mi-era teamă să nu o pierd. Degeaba credem în realitatea unui simțământ intens, căci nimeni nu ajunge la o vârstă ca a mea fără să afle că, dintre toate câte se duc, nimic nu trece atât de repede ca emoțiile atât de vii încât credem că vor dăinui o veșnicie.

Petersburgul mi se pare mai puțin frumos, dar mai uimitor decât Veneția. Iată doi coloși înălțați din frică; Veneția a fost și ea opera fricii: ultimii romani preferau să

fugă decât să moară, iar rezultatul fricii acestor uriași antici a devenit una din minunile lumii moderne. Petersburgul este și el produsul terorii, dar al unei terori pioase, căci politica rusească a știut să facă o dogmă din supunerea față de împărat. Poporul rus trece drept foarte evlavios; fie, dar ce religie este aceea pe care îți este interzis să o propovăduiești? În bisericile rusești nu se predică niciodată. Evanghelia ar dezvălui slavilor libertatea.

Teama aceasta de a lăsa să se înțeleagă vreo parte din ceea ce vrei să fie crezut mi se pare suspectă: cu cât rațiunea și știința restrâng domeniul credinței, cu atât mai mult lumina divină, concentrată în focarul ei ceresc, își revarsă strălucirea. Iar oamenii cred mai bine atunci când cred mai puțin. Semnul crucii nu este o dovadă de cucernicie; de aceea, cu toate mătăniile și gesturile lor exterioare de cuviință, am impresia că rușii, în rugăciunile lor, se gândesc mai degrabă la împăratul lor decât la cel ceresc. Poporului acesta, care își idolatrizează stăpânii, i-ar trebui, ca și japonezilor, un al doilea suveran: un împărat spiritual, pentru a-l călăuzi în ceruri. Suveranul vremelnic îl leagă prea mult de pământ. „Treziți-mă când ați ajuns la bunul Dumnezeu", spunea cândva, într-o biserică rusească, un ambasador pe jumătate adormit de liturghia imperială.

Câteodată, totuși, mă simt gata să împărtășesc superstiția acestui popor. Entuziasmul devine molipsitor când e general, sau când doar pare așa; dar, de îndată ce răul pune stăpânire pe mine, gândul mă poartă la Siberia, auxiliarul indispensabil al civilizației moscovite, și brusc îmi recapăt calmul și independența.

Aici, credința politică este mai neclintită decât credința religioasă. Unitatea bisericii ortodoxe nu este decât o aparență: Bizanțul și Moscova nu se înțeleg niciodată, sectele, reduse la tăcere prin tăcerea meșteșugit calculată a bisericii dominante, își sapă drumurile sub pământ, dar popoarele nu rămân mute decât un timp: mai devreme sau mai târziu, vine ziua discuției. Religia, politica, totul capătă glas și se lămurește în cele din urmă. Or, îndată ce graiul va fi redat acestui popor căruia i s-a pus botniță,

se vor auzi atâtea dispute, încât lumea va crede că s-a întors la confuzia de la turnul Babel: disensiunile religioase vor duce, într-o bună zi, la revoluția socială în Rusia.

Când mă apropii de împărat, când îi văd demnitatea și frumusețea, admir această minunăție.

...Și totuși, cercetez cu o grijă scrupuloasă obiectele ce îmi stârnesc respectul; așa se face că, atunci când mă uit mai îndeaproape la acest personaj unic pe pământ, capul lui parcă are două fețe, ca și al lui Ianus, iar cuvintele violență, surghiun, asuprire sau echivalentul pentru toate — Siberia — sunt întipărite pe o frunte pe care eu nu o văd.

Ideea aceasta mă urmărește fără încetare, chiar și atunci când îi vorbesc. Degeaba mă chinui să nu mă gândesc decât la ceea ce îi spun, căci închipuirea mă duce, fără să vreau, de la Varșovia la Tobolsk, iar cuvântul Varșovia îmi redeșteaptă toată neîncrederea.

Știți oare că la vremea aceasta drumurile Asiei sunt din nou înțesate de surghiuniți, proaspăt smulși din căminele lor, și care pornesc pe jos să-și afle mormântul, la fel ca vitele luate de la păscut și duse la tăiere? Noul acces de mânie a fost provocat de o așa-zisă conspirație poloneză; conspirația *tinerilor furioși*, care ar fi devenit eroi, dacă ar fi izbutit, deși în disperarea lor, încercările acestea mi se par și mai pline de mărinimie. Mi se rupe inima gândindu-mă la surghiuniți, la familia și la țara lor... Ce se va întâmpla, oare, atunci când asupritorii acestui colț de lume unde înflorea odinioară cavalerismul vor fi populat ținuturile tătărești cu cei mai nobili și mai curajoși dintre fiii bătrânei Europe? Sfârșind, atunci, să-și umple gheța-ria politică, se vor bucura de izbânda lor: Siberia va fi devenit regatul, iar Polonia deșertul.

Nu ar trebui, oare, să roșim de rușine la pronunțarea cuvântului liberalism, dacă ne gândim că în Europa există un popor care a fost independent, dar care acum nu mai cunoaște altă libertate decât aceea a apostaziei? Când își întorc, împotriva Apusului, armele ce le folosesc cu succes împotriva Asiei, rușii uită că același fel de a acționa,

care poate sluji progresului printre calmuci, devine o crimă de lezumanitate în rândurile unui popor de multă vreme civilizat. Mă abțin, și vedeți cu câtă grijă, să proferez cuvântul tiranie, deși ar fi potrivit aici; dar le-ar furniza arme, împotriva mea, oamenilor blazați de tânguirile pe care le stârnesc fără încetare... Dar de ce m-aș îngrijora? După câteva pagini, nici n-or să mă mai citească; vor pune cartea la index și vor interzice să se mai vorbească de ea. Iar cartea nu va mai exista, nici nu va fi existat vreodată pentru ei sau la ei. Cârmuirea lor se apără, făcând pe muta, ca și biserica lor, care nu trăiește decât din tăcere; o astfel de politică a reușit până în ziua de astăzi, și trebuie să mai reușească încă mult timp într-o țară în care distanțele, izolarea, mlaștinile, pădurile și iernile țin loc de conștiință oamenilor care comandă și de răbdare celor care se supun.

Nu se poate repeta niciodată îndeajuns că revoluția lor va fi cu atât mai cumplită, cu cât se va face în numele religiei: politica rusească a sfârșit prin a topi biserica în stat, prin a amesteca cerul cu pământul. Cine vede în stăpânul lui un Dumnezeu nu așteaptă raiul decât prin mila împăratului. Un astfel de om, când i se vor fi deschis ochii, va ajunge un fanatic al libertății.

Evenimentele din ținutul Volgăi continuă; și aceste grozăvii sunt puse pe seama provocărilor trimișilor polonezi, învinuire ce amintește de dreptatea lupului lui La Fontaine. Cruzimile și nedreptățile acestea reciproce prevestesc convulsiile deznodământului, fiind de ajuns pentru a ne îngădui să prevedem și de ce natură vor fi ele. Dar la un popor condus ca acesta patimile fierb mult timp, înainte de a izbucni; degeaba pericolul se apropie, din ceas în ceas, căci răul se prelungește, iar criza întârzie. Nepoții noștri nu vor vedea, poate, explozia pe care noi totuși o putem prezice încă de astăzi drept inevitabilă, fără a-i prevedea însă și clipa.

PETERSBURG, 3 august 1839

N-o să mai plec niciodată, așa cred că vrea bunul Dumnezeu... Încă o amânare!... Dar de data aceasta e îndreptățită, nu aveți ce să-mi reproșați... Eram gata să mă urc în trăsură, când unul din prietenii mei insistă să mă vadă: intră. Vrea să mă facă să citesc, chiar atunci, o scrisoare. Doamne Dumnezeule, ce scrisoare!!... Este de la prințesa Trubețkoi, care o adresează unei persoane din familia sa, însărcinată să o arate împăratului. Voiam s-o copiez pentru a o publica fără să-i schimb nici un cuvânt, dar nu mi s-a dat voie.

— Ar străbate lumea întreagă, zicea prietenul meu, speriat de efectul pe care îl produsese asupra mea.

— Un motiv în plus pentru a o face cunoscută, am răspuns.

— Cu neputință. E în joc viața mai multor oameni; nu mi-a fost împrumutată decât pentru a v-o arăta, sub cuvânt de onoare și cu condiția de a o înapoia într-o jumătate de ceas.

Nenorocită țară, în care orice străin apare ca un salvator în ochii unei turme de obidiți, doar fiindcă el reprezintă adevărul, publicitatea și libertatea în ochii unui popor lipsit de toate aceste bunuri.

Înainte de a vă spune ce conține această scrisoare, trebuie să vă relatez, în câteva cuvinte, o tristă întâmplare. Faptele mai însemnate le știți, dar nedeslușit ca tot ce poți afla despre o țară îndepărtată, față de care nu te îndeamnă decât interesul rece al curiozității; iar această lipsă de

precizie te face crud și nepăsător, așa cum eram și eu înainte de a veni în Rusia. Ei bine, citiți și roșiți; da, roșiți, căci cine nu a protestat din toate puterile lui împotriva politicii unei țări în care astfel de fapte sunt posibile și în care se îndrăznește să se spună că sunt și necesare este până la un anumit punct complice și responsabil de toate acestea.

Trimit caii înapoi prin curierul meu, pe motiv că m-a cuprins o indispoziție bruscă, și îl însărcinez să comunice la poștă că nu voi putea pleca decât mâine; scăpat de această iscoadă neoficială mă grăbesc să vă scriu.

Cu paisprezece ani în urmă, prințul Trubețkoi a fost condamnat *la ocnă*; tânăr pe vremea aceea, participase activ la revolta din 14 decembrie.

Era vorba ca soldații să fie înșelați cu privire la legitimitatea împăratului Nicolae. Căpeteniile conspiratorilor nădăjduiau să profite de naivitatea trupelor pentru a înfăptui, prin mijlocirea unei răzmerițe de cazarmă, o revoluție politică pe care, din fericire sau din nefericire pentru Rusia, doar ei o simțiseră necesară până în acea clipă. Numărul acestor reformatori era prea puțin însemnat pentru ca tulburările stârnite de ei să fi putut ajunge la rezultatul pe care ei și-l propuneau: dezordine de dragul dezordinii.

Complotul a fost dejucat prin prezența de spirit a împăratului, sau mai bine zis prin cutezanța privirii sale; căci de când venise la putere, el izbutise să-și asigure toată puterea domniei prin atitudinea sa energică.

Revoluția odată stăvilită, trebuia să se treacă la pedepsirea vinovaților. Prințul Trubețkoi, unul din cei mai compromiși, nu a putut să se dezvinovățească; și a fost atunci trimis ca ocnaș la minele din Urali, pentru paisprezece sau cincisprezece ani, iar pentru tot restul vieții sale în Siberia, într-una din acele colonii îndepărtate, pe care răufăcătorii sunt sortiți să le populeze.

Prințul avea o soție a cărei familie trecea drept una din cele mai însemnate din țară; prințesa nu a putut fi convinsă, nici în ruptul capului, să nu-și urmeze soțul în mormânt.

„Este datoria mea, spunea ea, și o voi îndeplini; nici o putere omenească nu are dreptul să despartă o femeie de soțul ei; vreau să împărtășesc soarta bărbatului meu." Nobila soție a obținut favoarea de a fi îngropată de vie împreună cu soțul ei. De când văd Rusia și încep să deslușesc câte ceva din spiritul ce domină această cârmuire, mă uluiește că, prin nu știu ce rămășiță de rușine, s-a crezut de cuviință că acest gest de devotament trebuie respectat vreme de paisprezece ani. Că se favorizează eroismul patriotic, este de înțeles, pentru că se pot trage astfel foloase; dar a tolera o virtute sublimă, ce nu se potrivește defel cu vederile politice ale suveranului este de-a dreptul o rătăcire pe care probabil și-au reproșat-o mai târziu.

...Din teama de a nu înverșuna familiile influente, s-a dat întâietate nu știu cărui fel de prudență sau de îndurare: prințesa a plecat cu soțul ei, ocnașul; și lucrul cel mai minunat este că a și ajuns la capăt. Călătoria foarte lungă a fost, ea însăși, o încercare cumplită. Știți că aceste călătorii se fac cu teleaga, o căruță mică, fără coviltir și fără arcuri; se merge așa, cale de sute și mii de leghe, pe niște bușteni ce fac praf trăsura și oasele. Sărmana femeie a îndurat tot chinul acesta, și mai multe altele după aceea: îmi pot închipui toate lipsurile și suferințele ei, dar nu vi le pot descrie, căci nu știu toate amănuntele și nu vreau să inventez nimic. În această povestire, adevărul mi-este sfânt.

Efortul vi se va părea și mai eroic când veți afla că, până la acea catastrofă, cei doi soți erau destul de indiferenți unul față de celălalt. Dar un devotament fierbinte nu ține oare loc de dragoste? Nu este însăși dragostea? Iubirea are mai multe izvoare, iar sacrificiul rămâne cel mai puternic dintre toate.

La Petersburg nu avuseseră copii, dar în Siberia li se născură cinci!

Bărbatul acesta, glorificat prin mărinimia soției lui, a devenit o ființă sacră în ochii tuturor celor care se apropie de el. Ei! cine oare nu ar venera obiectul unei atât de sfinte prietenii!

Oricât de nelegiuit ar fi fost prințul Trubețkoi, iertarea pe care împăratul i-o va refuza probabil până la capăt, întrucât crede că datorează poporului său și lui însuși o severitate implacabilă, a fost de multă vreme dăruită vinovatului de către Cel de Sus; virtuțile aproape supranaturale ale unei soții pot domoli mânia divină, dar nu au izbutit să dezarmeze justiția omenească. Atotputernicia lui Dumnezeu este o realitate, în vreme ce aceea a împăratului Rusiei nu este decât o închipuire. Și de aceea prețul, pentru a o susține, e mult mai mare.

...Cei doi soți au trăit vreme de paisprezece ani lângă, s-ar putea spune, minele din Urali, fiindcă brațele unui salahor cum este prințul se pricep prea puțin să mânuiască târnăcopul. Nu se află acolo decât așa, ca să spună că este... atâta tot; dar e ocnaș, și lucrul acesta este de ajuns... Veți vedea de îndată la ce osândește o asemenea stare pe un bărbat... *și pe copiii săi!!!*...

La Petersburg nu lipsesc rușii adevărați, și am întâlnit câțiva care privesc viața condamnaților din mine drept foarte suportabilă[21], plângându-se totodată că *făcătorii moderni de fraze* exagerează suferințele conspiratorilor din Urali. La drept vorbind, recunosc și ei că nu li se poate transmite osândiților nici un ban. Dar rudele au totuși permisiunea de a le trimite alimente, pot primi haine și de-ale gurii... Merinde!... Prea puține sunt alimentele ce pot străbate distanțele acestea fabuloase, cu o asemenea climă, fără să se strice.

Dar oricare ar fi lipsurile și suferințele condamnaților, adevărații patrioți aprobă fără nici o reținere ocna politică de invenție rusească. Acești curteni ai călăilor găsesc întotdeauna că pedeapsa este prea blândă pentru crimă.

---

[21] Unul dintre ei a tipărit în trei limbi că viața surghiuniților în Siberia este atât de dulce, încât își petrec timpul împrăștiind nisip pe alei și stropind florile. De ce atunci nu emigrează toți rușii, pentru a se duce să locuiască în acest Eden? (*Réfutation de la Russie en 1839* de M. Grecht.)

...Dar orice s-ar spune despre deliciile Siberiei, sănătatea prințesei Trubețkoi a avut de suferit din pricina șederii la mine; îți vine greu să pricepi cum o femeie deprinsă cu luxul din lumea bună, într-o țară a desfătărilor, a putut îndura atâta vreme lipsurile de tot felul la care s-a supus de bunăvoie. A vrut să trăiască și a trăit, a rămas grea, a născut copiii într-o regiune unde lungimea și frigurile iernii ni se par potrivnice vieții. Termometrul coboară, acolo, în fiecare an, la minus 36 până la minus 40 de grade: numai această temperatură este de ajuns pentru a nimici neamul omenesc... Dar cuvioasa femeie are cu totul alte griji.

La capătul a șapte ani de surghiun, când văzu că îi cresc copiii, găsi de cuviință să scrie unei persoane din familia sa pentru a încerca, cu smerenie, să-l roage stăruitor pe împărat să îngăduie ca aceștia să fie trimiși la Petersburg, sau în alt mare oraș, unde să li se dea o educație potrivită.

Jalba fu depusă la picioarele țarului și vrednicul urmaș al Ivanilor și al lui Petru I răspunse că niște copii de ocnași, ei înșiși tot ocnași, sunt întotdeauna destul de învățați.

Cu un asemenea răspuns, familia, mama, osânditul au mai păstrat tăcerea încă șapte ani. Omenia, onoarea, milostenia creștină, religia — doar ele protestau, înjosite, în numele lor, dar pe șoptite; nici un glas nu s-a făcut auzit pentru a se împotrivi unei astfel de *justiții*.

Cu toate acestea, astăzi, agravarea dramei smulge un ultim țipăt din adâncul acestui hău.

Prințul și-a ispășit osânda la ocnă, iar acum surghiuniții eliberați, după cum se spune, sunt condamnați să alcătuiască o colonie, ei și tânăra lor familie, într-unul din cele mai îndepărtate unghere ale deșertului. Locul noii reședințe, ales *anume* de împăratul însuși, este într-atât de sălbatic, încât nici măcar numele acestei vizuini nu este încă trecut pe hărțile statului-major rus, cele mai exacte și mai amănunțite hărți geografice din câte există.

Vă puteți da seama că situația prințesei (nu pomenesc decât de ea) devine și mai nenorocită de când i se *îngăduie* să locuiască în această pustietate (observați că în acest limbaj al asupriților, tălmăcit de asupritor, permisiunile sunt obligatorii). Când erau la mine, se încălzea sub pământ; acolo, cel puțin, această mamă de familie avea tovarăși de nenorocire, mângâietori tăcuți, martori ai eroismului ei: întâlnea priviri omenești respectuoase, ce prețuiau și deplângeau martiriul ei *anonim*, împrejurare ce îl făcea de-a dreptul desăvârșit. Se aflau acolo inimi ce tresăltau când o vedeau; în sfârșit, fără a avea măcar nevoie să vorbească, se simțea înconjurată de lume, căci oricât s-ar strădui cârmuirile să facă tot răul posibil, mila se va ivi oriunde vor exista oameni.

Dar cum să îndupleci urșii, să răzbați prin pădurile de nepătruns, să înmoi ghețurile veșnice, să treci prin hățișurile îmbibate ale unei mlaștini fără de margini, cum să le păzești de frigul ucigaș într-o cocioabă? Cum să supraviețuiești singură, cu un bărbat și cinci copii, la sute de leghe depărtare, sau poate și mai mult, de orice așezare omenească, de multe ori doar aceea a paznicului colonilor? Căci toate acestea înseamnă în Siberia a coloniza!...

...Iar astăzi, tatăl și mama aceasta, lipsiți de orice ajutor, fără putere fizică împotriva atâtor nenorociri, sleiți de speranțele amăgitoare ale trecutului, de neliniștile viitorului, îngropați în pustietatea lor, zdrobiți în semeția restriștei lor ce nu mai are nici măcar martori, pedepsiți prin copiii lor, a căror nevinovăție nu slujește decât la adâncirea chinului părinților, martirii aceștia ai unei politici feroce nu mai știu nici cum să trăiască ei și familia lor. Micuții ocnași din naștere, adevărați paria imperiali, își poartă zadarnic numerele în loc de nume, căci chiar dacă nu mai au patrie și nici loc în stat, natura le-a mai lăsat totuși trupurile ce trebuie hrănite și îmbrăcate: o mamă, oricât de demnă și de nobilă la suflet, va putea oare răbda să vadă pierind rodul pântecelui ei, fără a cere îndurare? Nu; se umilește... Iar de data aceasta nu din virtute

creștinească: femeia puternică este învinsă de soția disperată. A te ruga lui Dumnezeu nu ajută decât pentru mântuirea de apoi, dar ea se roagă omului pentru o bucată de pâine... Dumnezeu s-o ierte!... Își vede copiii bolnavi, fără să-i poată ajuta, fără să aibă ce leac să le dea pentru a-i alina, pentru a-i tămădui, pentru a le salva viața pe care poate și-o vor pierde... La mine, încă mai puteau fi îngrijiți; în noul lor surghiun, le lipsește totul. În această sărăcie lucie nu mai vede decât năpasta lor; tatăl, zdrobit de atâta nenorocire, o lasă să facă după cum vrea ea. Pe scurt, iertând... (a cere îndurare înseamnă a ierta...), iertând cu o mărinimie eroică cruzimea unui prim refuz, prințesa scrie o a doua scrisoare, din adâncul colibei ei; scrisoarea e adresată familiei sale, dar destinată împăratului. Se lasă călcată în picioare de vrăjmașul ei, uită până și ce își datora ei însăși; dar cine n-ar ierta-o, sărmana de ea?...

...Scrisoarea prințesei a ajuns la destinație, împăratul a citit-o, iar eu am fost împiedicat să plec spre a-mi fi arătată; nu-mi pare rău de întârziere, căci niciodată n-am citit ceva mai sincer și mai impresionant. Fapte ca ale ei nu au nevoie de cuvinte: își folosește privilegiul de eroină, și e laconică chiar când se roagă pentru viața copiilor ei... Își înfățișează situația în câteva rânduri, fără patos și fără jeluiri. E mai presus de orice elocvență: faptele grăiesc singure în locul ei. Încheie cu rugămintea fierbinte să i se îngăduie, ca unică favoare, să locuiască în apropierea unei spițerii, pentru a putea da, spunea ea, copiilor leacuri trebuincioase când sunt bolnavi... Împrejurimile de la Tobolsk, Irkutsk sau Orenburg i-ar părea un adevărat rai. Cu ultimele cuvinte din scrisoare nu se mai adresează împăratului, și uită de toate, în afară de soțul ei; cu o gingășie și o demnitate ce ar merita ștergerea celei mai groaznice fărădelegi, dă glas credinței din sufletul lor. E nevinovată!... iar stăpânul căruia îi vorbește este atotputernic, și singur Dumnezeu îi judecă faptele!... „Sunt nefericită, spunea ea, și totuși dacă ar fi s-o iau de

la capăt, tot la fel aș face." Fără îndoială că aceste cuvinte înălțătoare au fost ceea ce a împietrit inima stăpânului... Vai lui!...

În familia acestei femei, s-a găsit o persoană îndeajuns de curajoasă, iar oricine cunoaște Rusia ar trebui să se încline în fața acestui gest de credință, prin urmare o persoană destul de curajoasă pentru a cuteza să ducă scrisoarea împăratului, îndrăznind chiar să adauge o umilă rugăminte la cererea rudei năpăstuite. Suveranului nu i se mai vorbește despre această persoană decât cu groază, ca și cum ar fi vorba de un criminal; și totuși, față de oricare alt om decât împăratul Rusiei, te-ai putea acoperi de glorie, aliindu-te astfel unei nobile victime a îndatoririi conjugale.

...Ei bine! după paisprezece ani de răzbunare neîntreruptă, și tot nepotolită... Ah! lăsați-mă să-mi vărs mânia: a-ți măsura vorbele când povestești asemenea fapte ar însemna să trădezi o cauză sfântă! Să protesteze toți rușii, dacă îndrăznesc: mai bine lipsit de respect față de despotism, decât față de nenorocire. Mă vor strivi dacă vor izbuti, dar Europa măcar va afla că un om, căruia șaizeci de milioane de oameni nu contenesc să-i spună că este atotputernic, se răzbună!... Da, cuvântul răzbunare vreau să-l leg de o asemenea justiție... Prin urmare, după paisprezece ani, femeia aceasta, înnobilată de atâtea suferințe eroice, capătă drept răspuns, din partea împăratului Nicolae, cuvintele pe care le veți citi și pe care le-am cules chiar de pe buzele unei persoane căreia i le spusese ruda curajoasă a victimei: „Sunt uluit de cutezanța de a mi se mai vorbi... (de două ori în cincisprezece ani!...) despre o familie al cărei cap a uneltit împotriva mea." Puteți să vă îndoiți de acest răspuns, aș vrea și eu s-o fac, dar am dovada că este adevărat. Cine mi l-a repetat merită toată încrederea; de altminteri, faptele vorbesc; scrisoarea nu a schimbat cu nimic soarta surghiuniților.

...Nu mai am nici o șovăială, nici o îndoială!... Mi-am format părerea despre împăratul Nicolae... Un om plin

de hotărâre și de voință; ai nevoie de amândouă pentru a întruchipa pe temnicerul unei treimi din glob. Dar nu are pic de mărinimie, felul în care își folosește puterea nefiind decât o dovadă mai mult. Dumnezeu să-l ierte; din fericire, nu-l voi mai vedea!

...Îmi voi încheia călătoria, dar fără să mai merg la Borodino, fără să asist la intrarea curții în Kremlin, fără să vă mai vorbesc despre împărat: ce aș mai putea să vă spun despre acest suveran, fără să știți și dumneavoastră acum la fel de bine ca și mine? Dacă vreți să vă faceți o părere despre oamenii și lucrurile din această țară, gândiți-vă că se mai petrec aici încă multe întâmplări de felul celor pe care tocmai le-ați citit: dar ele sunt și vor rămâne neștiute. A fost nevoie de un concurs de împrejurări, după opinia mea providențial, pentru a-mi dezvălui faptele și amănuntele pe care conștiința mă obligă să le consemnez aici.[22]

---

[22] După apariția primei ediții a acestei cărți, cineva de la ambasada Franței în vremea când a murit împăratul Alexandru mi-a povestit întâmplarea de mai jos, la care fusese martor:

După răscoala de la urcarea sa pe tron, împăratul Nicolae condamnă la moarte pe cele cinci căpetenii mai însemnate ale complotului (vezi broșura dlui Tolstoi, despre legislația rusească, la capitolul: *Abolirea pedepsei cu moartea*); se hotărî să fie spânzurați la două noaptea, pe povârnișul cetății, la marginea unei râpe adânci de douăzeci și cinci de picioare. Osândiții la moarte fură așezați sub spânzurătoare, pe o bancă înaltă de câteva picioare. Odată încheiate pregătirile, contele Cernîșev, însărcinat de stăpânul său să supravegheze execuția, își începu meseria de căpetenie a călăilor, dând semnalul stabilit; toba bate, iar banca este luată de sub picioarele criminalilor. În clipa aceea trei dintre frânghii se rup, două din victimele eliberate cad în fundul râpei, iar a treia se proptește pe marginea acesteia... Cei care au putut asista la această scenă lugubră se înduioșează, inimile le bat de bucurie și de recunoștință gândindu-se că împăratul alesese această cale pentru a împăca drepturile omenirii cu datoriile politicii. Dar contele Cernîșev pune să se bată tobele mai departe, călăii coboară în râpă, adună două din victime, din care una își rupsese picioarele, iar cealaltă își fracturase falca: le ajută să se așeze din nou sub spânzurătoare, le leagă frânghia

Voi strânge toate scrisorile pe care vi le-am scris de când am sosit în Rusia, și pe care nu le-ați primit, din moment ce le-am păstrat pe toate din prudență; o voi adăuga și pe aceasta, și voi face din ele un pachet, bine pecetluit, pe care îl voi da în mâini sigure, ceea ce nu e ușor de găsit la Petersburg. Apoi, îmi voi încheia ziua scriindu-vă o altă scrisoare, oficială, ce va pleca mâine cu poșta; toate persoanele, toate lucrurile pe care le văd aici vor fi lăudate peste măsură în scrisoarea aceasta. Din ea, veți vedea cât de mult prețuiesc această țară, cu tot ce se găsește și se face în ea... Nostim este că sunt convins că poliția rusă și dumneavoastră chiar veți fi deopotrivă păcăliți de entuziasmul meu la comandă și de laudele mele fără discernământ și fără rezervă[23].

Dacă nu mai auziți vorbindu-se de mine, gândiți-vă că m-au dus în Siberia; numai această călătorie mi-ar putea împiedica drumul la Moscova, pe care nu am de gând să-l amân mai mult, căci s-a întors și curierul să-mi spună că mâine-dimineață, fără doar și poate, diligența mă așteaptă în fața casei.

---

de gât. Dar, în timp cel al treilea osândit, rămas întreg, trece prin aceleași operații, nenorocitul își adună puterile și, cu o furie vitejească, țipă atât de tare încât să se facă auzit peste bătaia tobelor: „Ce țară nenorocită, în care nici să spânzurați nu știți!" Fusese sufletul conspirației și se numea Peltel.

Iată Rusia întreagă: energia învinsului și barbaria puterii triumfătoare! Pentru a încheia acest tablou, trebuie să adăugăm că, în urma acestei întâmplări, domnul Cernîșev a fost făcut conte și numit ministru de război.

[23] Mă gândeam, și nu fără temei, că toate aceste elogii de circumstanță, surprinse la graniță, îmi vor asigura tihna pe tot restul călătoriei.

POMERANIA, popas de poștă la optsprezece leghe de Petersburg, 3 august 1839

Când călătorești cu o trăsură de poștă pe drumul de la Petersburg la Moscova zile în șir, ai aceeași senzație ca atunci când te dai într-un scrânciob cu bărci la Paris.

...Drumul, mai lat decât cele din Anglia, e la fel de monoton, deși mai puțin domol, iar caii care te trag sunt mici, dar plini de vigoare.

Curierul care mă însoțește are niște idei, o ținută și o mutră ce nu-mi îngăduie să uit spiritul care domnește în țara lui. Ajungând la al doilea popas de poștă, unul din cei patru cai înhămați în față lunecă din picioare și cade sub roată. Din fericire, vizitiul, bizuindu-se pe cei care rămăseseră, izbutește să-i oprească în loc: deși anotimpul este înaintat, în miezul zilei e foarte cald, iar corbul din aer te înăbușă. Calul prăbușit a făcut probabil insolație, și mă gândesc că trebuie imediat să i se ia sânge ca să nu moară; chem curierul, scoțând din buzunar un toc în care țineam o lanțetă de veterinar, i-o întind, spunându-i s-o folosească de îndată, dacă vrea să salveze bietul dobitoc. Îmi răspunde cu un sânge rece plin de răutate, fără să ia instrumentul pe care i-l arătam, și fără să se uite la animal: „N-are nici un rost, tot schimbăm caii."

Acestea fiind zise, în loc să-l ajute pe bietul surugiu să scoată animalul de sub roată, intră în grajdul alăturat să ceară să ni se pregătească alți cai.

...Omul acesta, lituanian de obârșie, vorbește nemțește, din fericire pentru mine. Sub aparențele unei politeți oficiale și printre vorbele slugarnice, îi citești în gând

multă obrăznicie și încăpățânare. Pipernicit de statură, cu părul de un blond spălăcit, are parcă trăsături de copil, dezmințite însă de expresia aspră a feței și mai cu seamă a ochilor, din care scapără priviri fățarnice și crude; ochi cenușii, cu gene aproape albe; frunte bombată, dar joasă; sprâncene groase, blonde ca și părul; obraji uscățivi; pielea i-ar fi fost albă, dar e tăbăcită de vânt; buzele atât de subțiri și de strânse, încât se văd numai când vorbește. Uniforma pe care o poartă, de un verde rusesc, îngrijită, bine croită, prinsă în jurul mijlocului cu o curea de piele încheiată în față printr-o cataramă, îi dă o oarecare eleganță. Are mersul ușor, dar mintea cumplit de înceată.

...Curierul acesta nu-mi prea inspiră încredere; oficial, se cheamă că e protectorul meu, călăuza mea; dar văd în el o iscoadă deghizată, și îmi închipui că în orice clipă ar putea primi poruncă să se arate zbir sau temnicer... Astfel de gânduri ar putea întuneca plăcerea de a călători, dar v-am mai spus deja că mie nu-mi vin în minte decât când scriu: pe drum, mișcarea și succesiunea rapidă a obiectelor mă distrag.

V-am mai spus că, între ei, rușii se întrec în politețuri și mojicii; se salută și se pocnesc care mai de care unii pe alții: iată, dintr-o mie, un alt exemplu din schimburile acestea de complimente și brutalități. La plecare, din nu știu care vină, surugiul care m-a adus la popasul de poștă de unde vă și scriu, a primit o osândă pe care el este, se pare, mai învățat să o îndure decât eu s-o văd aplicată de un om semenului său. Prin urmare, acesta, tinerel, ba aș zice chiar copil cum este, a fost călcat în picioare, înainte de a pleca cu mine la drum, și lovit cumplit cu pumnii, de tovarășul lui, șeful grajdului. Erau lovituri grele, căci le auzeam de departe răsunând în pieptul bietului om. Când călăul lui, justițiarul de la poștă, se sătură de treaba ce-o făcea, victima se sculă de jos, fără să sufle o vorbă: gâfâind și tremurând, nenorocitul își potrivește părul, își salută superiorul, și, îmboldit de chelfăneala primită, se saltă sprinten lângă mine, și-i dă drumul la un galop întreit, făcând într-un ceas patru leghe jumătate sau cinci.

Împăratul face șapte leghe. Vagoanele de cale ferată s-ar ține cu greu după caleașca lui. Ce de oameni bătuți, câți cai vlăguiți pentru a face posibilă o iuțeală atât de uluitoare, pe o distanță de o sută optzeci de leghe!...

...Poporul rus îmi pare aidoma oamenilor înzestrați cu aptitudini delicate, dar care se cred născuți doar pentru forță; pe lângă delăsarea proprie orientalilor, au și sentimentul artelor, ceea ce ne poate face să spunem că natura a lăsat acestor oameni nevoia de libertate; dar în loc de aceasta, stăpânii fac din ei mașinării de asuprit. Cum se ridică vreunul, măcar cu un deget, deasupra gloatei, capătă de îndată dreptul, mai mult chiar, contractează obligația de a maltrata alți oameni cărora este însărcinat să le transmită loviturile pe care le primește de sus; pare chiar să caute, în relele pe care le face celorlalți, o despăgubire pentru ce îndură. În felul acesta, din treaptă în treaptă, spiritul de strâmbătate coboară până la temelia acestei societăți nenorocite, care nu supraviețuiește decât prin violență, dar o violență atât de cumplită încât sclavul este silit să se mintă singur pentru a-i mulțumi tiranului; și din atâtea samavolnicii, care alcătuiesc existența fiecăruia, se naște ceea ce se cheamă aici ordinea publică, adică o liniște mohorâtă, o tăcere înspăimântătoare, aidoma celei din morminte; iar rușii sunt mândri de acest calm. Cât timp un om nu s-a resemnat să umble în patru labe, trebuie să se fălească cu ceva, fie și numai pentru a-și păstra dreptul la numele de făptură inteligentă... Chiar dacă s-ar izbuti să mi se dovedească că este nevoie de nedreptate și de violență pentru a dobândi mari rezultate politice, tot aș conchide că patriotismul, departe de a fi o virtute civică, cum s-a spus până acum, rămâne o crimă de lezumanitate.

Rușii se dezvinovățesc în propriii lor ochi cu gândul că ocârmuirea pe care o îndură este prielnică năzuințelor lor ambițioase; dar orice țel ce nu poate fi atins decât prin astfel de mijloace este rău. Acesta este un popor interesant; la indivizii din clasele cele mai de jos descopăr un fel de deșteptăciune în mimică, mlădiere și iuțeală în

mișcări, isteține, alean și gingășie pe chipuri, ceea ce dovedește că sunt oameni de rasă; au făcut din ei vite de povară. Va izbuti cineva să mă convingă că ar trebui îngropate în țărână, una peste alta, rămășițele pământești ale acestor dobitoace umane, pentru ca pământul să se îngrașe, veacuri de-a rândul, înainte de a putea zămisli seminții vrednice să se pătrundă de faima pe care Providența o făgăduiește slavilor? Dumnezeu te oprește să faci răul cel mai mărunt, chiar și atunci când e săvârșit cu gândul la binele cel mai mare.

...Dacă puterea absolută nu este decât o nălucire ce măgulește amorul propriu al unui singur om pe seama demnității unui popor, atunci trebuie abolită; dacă este o realitate, costă prea scump, neslujind la nimic.

Vreți să conduceți pământul precum făceau societățile străvechi: prin cucerire; năzuiți să câștigați cu arma țările ce vă sunt de folos, iar de acolo să asupriți, prin teroare, restul lumii. Întinderea puterii la care visați nu este nici înțeleaptă, și nicidecum morală; iar dacă Dumnezeu v-o îngăduie, va fi spre nefericirea lumii.

...Dacă am fi sortiți să îndurăm mârșăvia unei noi cotropiri, biruința învingătorilor nu mi-ar atesta decât greșelile învinșilor.

Omului care gândește, izbânda nu-i dovedește nimic, sau poate doar faptul că viața pe pământ nu este nici cea dintâi și nici cea din urmă formă a vieții omenești.

...La vederea atâtor suferințe de neînlăturat, atâtor cruzimi trebuincioase, atâtor lacrimi nesterse, atâtor strâmbătăți voite și nevoite, căci aici nedreptatea plutește în aer; în fața spectacolului acestor calamități răspândite nu asupra unei familii, nu asupra unui oraș, ci deasupra unei rase, a unui popor care ocupă o treime din glob, sufletul rătăcit este silit să-și întoarcă fața de la pământ, și să strige: „Doamne Dumnezeule, cât este de adevărat că regatul tău nu se află în lumea aceasta."

...Priveliștea acestei societăți, cu toate resorturile întinse ca bateria unei arme ce va bubui, mă înspăimântă atât de tare, încât mă cuprinde amețeala...

KLIN, un orășel la câteva leghe de Moscova,
6 august 1839

... Tirania patriarhală a cârmuirilor asiatice în contact cu teoriile filantropiei moderne, caracterele popoarelor din Orient și din Occident, incompatibile de la natură și totuși puternic înlănțuite unul de celălalt într-o societate pe jumătate sălbatică, dar rânduită prin frică — iată un spectacol pe care nu-l poți vedea decât în Rusia; și cu siguranță, nici un om care gândește nu va regreta strădania de a fi venit să cerceteze toate acestea îndeaproape.

Starea socială, intelectuală și politică a Rusiei de azi este rezultatul și, am putea spune, rezumatul domniilor lui Ivan al IV-lea, supranumit cel Groaznic, chiar de către ruși; a lui Petru I, zis cel Mare, de către oameni care se fălesc că imită Europa, și a Ecaterinei a II-a, divizată de către un popor care visează să cucerească lumea și care ne lingușește așteptând să ne înghită. Aceasta este temuta moștenire de care dispune împăratul Nicolae... Dumnezeu știe în ce scop!... Nepoții noștri o vor afla, căci asupra faptelor acestei lumi, un om din viitor va fi tot la fel de lămurit, pe cât este Providența astăzi.

...În mare parte, moralitatea fiecărui individ depinde de educația generală pe care un popor o primește, de unde rezultă că, între cârmuiri și supuși, Dumnezeu a statornicit o solidaritate înspăimântătoare și misterioasă între neajunsuri și merite, și că vine o clipă în istoria societăților când statul este judecat, condamnat și nimicit ca un om oarecare.

Trebuie repetat adesea că virtuțile, viciile și crimele sclavilor nu au aceeași semnificație ca acelea ale oamenilor liberi: astfel, atunci când analizez poporul rus, pot constata, ca pe un fapt care nu implică aici același blam pe care l-ar implica la noi, că în general el este lipsit de mândrie, de delicatețe și de noblețe, înlocuindu-le prin răbdare și viclenie. Este dreptul meu de a da lucrurile în vileag, dreptul incontestabil al oricărui observator veridic; dar mărturisesc, pe drept sau pe nedrept, eu merg și mai departe; condamn sau laud ceea ce văd; nu e destul să descrii, eu vreau să-mi spun părerea.

...„Poporul rus este blajin", se spune îndeobște; la care, eu răspund: „Nu văd de ce să-i fiu îndatorat pentru aceasta, este doar deprinderea supunerii..." Alții îmi spun: „Poporul rus este blând doar pentru că nu cutează să arate ce are în inimă: superstiția și cruzimea se ascund în spatele sentimentelor și gândurilor lui." Iar la aceasta, răspund: „Bietul popor! e atât de prost crescut."

Iată de ce țăranii ruși îmi trezesc o mare milă, deși sunt oamenii cei mai fericiți, adică cel mai puțin de plâns din Rusia. Rușii vor cârti și vor protesta cu bună-credință împotriva exagerărilor mele, căci nu există rău pe care deprinderea și necunoașterea binelui opus să nu-l facă mai suportabil; dar și eu sunt de bună-credință, și unghiul din care privesc lucrurile îmi îngăduie să zăresc, chiar și în fugă, ceea ce scapă privirilor blazate ale indigenilor.

Din toate câte le văd în lumea aceasta, dar mai cu seamă în țara aceasta, rezultă că fericirea nu este adevăratul țel al menirii omului pe pământ. Țelul este în întregime religios: desăvârșirea morală, lupta și izbânda.

De când cu uzurparea autorității pământești, religia creștină și-a pierdut în Rusia puterea spirituală: rămasă pe loc, a devenit unul din mecanismele despotismului, și atât. În țara aceasta, în care nimic nu este limpede lămurit, și aceasta nu întâmplător, izbutești cu greu să înțelegi care sunt raporturile actuale ale Bisericii cu șeful statului, care s-a făcut și abitrul credinței fără să-și proclame

totuși cu claritate această prerogativă: și-a arogat-o și o exercită de fapt. Dar nu îndrăzește să și-o revendice ca pe un drept. A păstrat sinodul; este un ultim omagiu pe care tirania îl aduce împăratului ceresc și bisericii sale prefăcute în ruină. Iată cum este povestită această revoluție religioasă de Lévesque, pe care îl citeam mai adineauri.

Coborâsem din trăsură la poștă și, în timp ce plecaseră să caute un fierar care să-mi repare un cârlig din spatele trăsurii, răsfoiam *Istoria Rusiei* de unde am extras un fragment, pe care vi-l reproduc fără a schimba nici un cuvânt:

„1721. După moartea lui Adrian[24], Petru[25] păruse că tot amână să se învoiască la alegerea unui nou patriarh. În timpul celor douăzeci de ani de tărăgănare, venerația religioasă a poporului față de acest șef al Bisericii se răcise pe nesimțite.

Împăratul crezu că putea, în sfârșit, să declare că această demnitate era pe veci abolită. Împărți puterea ecleziastică, înainte exercitată exclusiv de patriarh, atribuind toate chestiunile privitoare la religie unui nou tribunal ce fu numit sfântul sinod.

El nu s-a proclamat șeful Bisericii, *dar devenea de fapt* prin jurământul prestat de membrii noului colegiu ecleziastic: «Jur să fiu servitorul credincios și ascultător și supusul suveranului meu natural și adevărat... *Recunosc că el este judecătorul suprem al acestui colegiu spiritual.*»

Sinodul este alcătuit dintr-un președinte, doi vicepreședinți, patru consilieri și patru asesori. Acești judecători amovibili ai cauzelor ecleziastice sunt departe de a avea împreună puterea pe care o deținea numai patriarhul și de care se bucurase odinioară mitropolitul. Nu sunt niciodată chemați în consilii, numele lor nu apare în actele puterii supreme, și, chiar în chestiunile ce le revin, autoritatea lor este subordonată celei a suveranului. Întrucât

[24] Ultimul patriarh al Moscovei.
[25] Împăratul.

nici un semn exterior nu îi deosebește de ceilalți prelați, iar autoritatea lor încetează de îndată ce părăsesc tribunalul, nefiind nici acesta prea impunător, membrii sinodului nu trezesc poporului o venerație deosebită." (*Histoire de Russie et des principales nations de l'Empire russe*, de Pierre-Charles Lévesque; ediția a patra, publicată de Malte-Brun și Depping, volumul 5, paginile 89 și 90, Paris, 1812...)

...În zilele noastre, poporul rus este cel mai credincios dintre popoarele creștine: ați văzut și care este principala cauză a neputinței credinței lui. Când Biserica renunță la libertate, își pierde virtualitatea morală: devenind sclavă, nu dă naștere decât la sclavie. Trebuie să o spunem din nou, singura Biserică într-adevăr independentă este Biserica catolică, doar ea izbutind să fie depozitara dreptei milostenii; toate celelalte biserici sunt părți constitutive ale statelor, care se slujesc de ele ca de niște mijloace politice pentru a-și întări puterea. Bisericile acestea sunt auxiliare excelente ale cârmuirii; îndatoritoare față de depozitarii puterii pământești, suverani sau magistrați, aspre față de supuși, ele cheamă pe Dumnezeu în ajutorul poliției; rezultatul imediat este sigur, și anume buna ordine în societate. Biserica catolică, în schimb, tot atât de puternică din punct de vedere politic, vine de mai sus și merge mai departe. Bisericile naționale fac cetățeni; Biserica universală face oameni.

În Rusia, respectul față de autoritate este și astăzi încă unicul resort al mașinăriei publice; un respect fără îndoială necesar, dar, pentru a civiliza în adânc inimile oamenilor, trebuie să îi înveți ceva mai mult decât supunerea oarbă.

...Mi-am petrecut noaptea cugetând la marea problemă a virtuților și viciilor relative; și am conchis că în zilele noastre nu a fost îndeajuns lămurit un aspect deosebit de important al moralei politice. Este vorba despre partea de merit sau de responsabilitate ce îi revine fiecărui individ pentru propriile sale acțiuni și partea ce aparține

societății în care acesta s-a născut. Dacă societatea se făleşte cu lucrurile măreţe pe care le înfăptuiesc unii din fiii ei, trebuie deopotrivă să se considere şi solidară cu crimele săvârşite de alţii. În această privinţă, Antichitatea era mai avansată decât noi; ţapul ispăşitor al evreilor ne arată cât de mult se temea poporul de răspunderea solidară pentru o fărădelege. Sub acest aspect, osânda cu moartea nu reprezenta doar pedepsirea, mai mult sau mai puţin dreaptă, a vinovatului, ci şi o ispăşire publică, un protest al societăţii împotriva oricărei participări la nelegiuire şi la gândul ce o insuflase. Aceasta ne ajută să pricepem felul în care omul social şi-a putut aroga dreptul de a dispune legal de viaţa semenilor lui; ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, viaţă pentru viaţă: într-un cuvânt, legea talionului era o politică. O societate care vrea să supravieţuiască trebuie să-şi alunge din sânul ei criminalul: când Isus Cristos a venit să ofere mila în locul asprei judecăţi a lui Moise, ştia prea bine că scurta astfel dăinuirea regatelor de pe pământ; dar deschidea oamenilor împărăţia cerurilor... Fără veşnicie şi nemurire, creştinismul ar costa pământul mai mult decât îi poate aduce. La asta visam cu ochii deschişi noaptea trecută.

Un noian de gânduri şovăielnice, năluci ale minţii pe jumătate treze, pe jumătate amorţite, mi se perinda cu încetul prin minte; galopul cailor ce mă purtau era parcă mai iute decât truda cugetului meu îngreunat. Trupul prinsese aripi, gândul era de plumb; l-am lăsat, cum s-ar spune, îndărăt, goana cailor purtându-mă prin praf mai repede decât închipuirea poate străbate spaţiul: stepele, mlaştinile cu pini gălbejiţi şi mesteceni pociţi, satele, oraşele îmi alergau prin faţa ochilor ca nişte făpturi fantastice, fără să pot înţelege ce mă adusese în faţa acestui spectacol mişcător în care sufletul nu izbutea să urmărească trupul, senzaţiile fiind atât de iuţi!... Neorânduiala naturii, nălucirile minţii a căror pricină era materială, jocul optic suprapus mecanismului ideilor, deplasarea vieţii, visele voite — se prelungeau în cântecele monotone ale

bărbaților care mânau caii; melodii triste aidoma psalmodierilor din cântările bisericești de pe la noi, sau mai degrabă intonațiilor fornăite ale evreilor bătrâni în sinagogile nemțești. ...Gânguritul acesta fără ritm, ca un fel de reverie declamată, în care omul își încredințează necazul animalului; singurul fel de prieten de care nu are motiv să se ferească îmi umplea sufletul de un alean adânc, dar nu duios.

Într-un anumit loc, drumul apucă brusc pe un plutitor, foarte coborât acum întrucât seceta a îngustat fluviul pe care îl traversează. Fluviul, încă lat, deși îngustat totuși de căldurile verii, poartă un nume mare: Volga. Pe malul acestui fluviu renumit se profilează un oraș în clar de lună: zidurile lui lungi și albe strălucesc în noaptea care nu este decât un amurg propice evocărilor. Un drum proaspăt pietruit înconjoară acest oraș tencuit de curând, unde reîntâlnesc veșnicele frontoane romane și stâlpii de ipsos care le plac atât de mult rușilor, pentru că își închipuie că prin aceasta dovedesc că se pricep la arte; drumul este aglomerat și nu poți înainta decât la pas. Orașul pe care îl ocolesc mi se pare imens: Tverul, nume ce îmi aduce în minte nesfârșitele certuri de familie ce umplu istoria Rusiei până la năvala tătarilor. Aud parcă cum frații își insultă frații; răsună strigătul de război; văd tot masacrul și Volga învolburată de sânge; din depărtările Asiei vin calmucii să îl bea pentru a mai putea vărsa un altul. Dar eu, de ce mă amestec cu această gloată însetată de măcel? De bună seamă, pentru a mai avea de povestit o nouă călătorie.

...Nici măcar Moscova nu mă va despăgubi pentru osteneala pe care mi-o dau mergând s-o văd. Să renunțăm dar la Moscova, să întoarcem hățurile diligenței și să plecăm în graba mare la Paris. Iată unde ajunsesem în visările mele, când s-a făcut ziuă.

...Servitorul mă anunță că s-a reparat trăsura: plec și... dacă nu sunt cumva sortit să-mi fac intrarea în Moscova în căruță sau pe jos, prima mea scrisoare va fi datată din

orașul sfânt al rușilor, unde mi se dă speranța că voi sosi în câteva ceasuri.

Mă vedeți preocupat să-mi ascund scrierile, pentru că fiecare din scrisorile mele, chiar și aceea care vi s-ar părea cea mai nevinovată, ar fi îndeajuns pentru a se porunci să fiu trimis în Siberia? Am grijă să încui ușa când scriu, iar când însoțitorul meu, sau cineva de la poștă bate la ușă, îmi strâng hârtiile, înainte de a deschide, și mă prefac că citesc. O să strecor scrisoarea asta sub căptușeala de la pălărie; nădăjduiesc și eu ca prevederile mele să fie de prisos, dar le cred necesare — suficient, așadar, pentru a vă face o părere despre cârmuirea rusească.

Moscova, 7 august 1839

Nu vi s-a întâmplat niciodată ca în apropierea vreunui port la Marea Mânecii sau în Golful Biscaya să zăriți catargele unei flote în spatele dunelor nu prea ridicate ce vă ascundeau orașul, digurile, plaja și marea însăși, cu toate corăbiile pe care le ducea? Peste aceste metereze naturale, nu puteați deslușI decât o pădure desfrunzită, învești mântată în pânze sclipitor de albe, cu vergi și pavilioane pestrițe, stegulețe fluturânde și flamuri de toate culorile: și rămâneați uluit de ivirea unei escadre în mijlocul uscatului. Ei bine! este exact ceea ce am simțit în fața primei priveliști a Moscovei: o sumedenie de clopotnițe strălucind deasupra colbului de pe drum, iar restul orașului pierdut în norul de praf, în vreme ce, deasupra ultimelor depărtări ale peisajului, linia orizontului se ștergea dincolo de negurile cerului de vară, întotdeauna cam acoperit pe aceste meleaguri.

Câmpia accidentată, de-abia locuită și pe jumătate cultivată, aridă la înfățișare, seamănă cu niște dune pe care cresc pâlcuri prăpădite de brazi și unde pescarii și-au construit, din loc în loc, câteva colibe șubrede dar destul de bune pentru a le adăposti sărăcia. Tocmai din mijlocul acestei pustietăți văzui ieșind dintr-odată sute de turnuri pictate și de clopotnițe înstelate, fără să le pot zări și temeliile: era orașul. Casele joase mai stăteau încă ascunse după șerpuirile solului, în vreme ce în văzduh fleșele aeriene ale bisericilor, formele ciudate ale clopotnițelor, ale palatelor și ale vechilor mânăstiri îmi atrăgeau deja

privirile, ca o flotă ancorată ce nu-ți dezvăluie decât catargele plutind pe cer.

Această primă priveliște a capitalei imperiului slavilor, ce se înalță strălucitoare în singurătățile reci ale Orientului creștin, îți lasă o impresie de neuitat.

Ai în față un peisaj mohorât, dar mare cât Oceanul, iar pentru a însufleți acest deșert, un oraș poetic, cu o arhitectură fără nume, dar și fără model.

Pentru a înțelege cum se cuvine ciudățenia tabloului, trebuie să vă reamintiți construcția bisericilor ortodoxe: coama acestor monumente cucernice este întotdeauna alcătuită din mai multe turnuri, de forme și de înălțimi diferite, dar în număr de cel puțin cinci; această cifră sacramentală este uneori mult mai ridicată. Clopotnița din mijloc este cea mai înaltă; celelalte patru, la nivele inferioare, înconjoară cu respect turnul principal. Forma lor se deosebește: vârful acestor donjoane simbolice seamănă adesea cu scufiile ascuțite ce se pun pe cap; clopotnița cea mare a câtorva biserici, pictată și poleită pe dinafară, poate fi asemuită și cu o mitră episcopală, cu o tiară împodobită cu pietre prețioase, cu un pavilion chinezesc, cu un minaret sau cu toca unui bonz; și adesea, este doar o cupolă micuță, în formă de sferă, țuguiată la vârf. Toate aceste figuri, mai mult sau mai puțin bizare, au deasupra cruci mari de aramă, ajurate, aurite, cu o lucrătură complicată ce amintește întrucâtva de migala filigranelor. Numărul și așezarea acestor clopotnițe are întotdeauna un înțeles religios. Semnifică treptele ierarhiei ecleziastice; patriarhul înconjurat de preoții lui, de diaconi și subdiaconi, înălțându-și capul strălucitor între pământ și cer. O diversitate plină de fantezie a vegheat la construcția acestor acoperișuri, mai mult sau mai puțin împodobite, dar intenția originară, ideea teologică, este întotdeauna respectată cu scrupulozitate. Lanțuri strălucitoare din metal, aurite sau argintate, leagă crucile fleșelor inferioare de crucea turnului principal; iar plasa aceasta metalică întinsă peste întreg orașul îți trezește o senzație imposibil de în-

fățișat chiar și într-un tablou, darămite într-o descriere, cuvintele rămânând aproape la fel de departe de culori, ca și de sunete. Închipuiți-vă prin urmare, dacă izbutiți, spectacolul acestei sfinte cohorte de clopotnițe care, fără a înfățișa cu precizie forma omenească, întruchipează grotesc o adunare de personaje strânse pe coama fiecărei biserici, precum și pe acoperișurile celor mai mărunte capele: o falangă de năluci plutind peste un oraș.

Dar nu v-am spus încă ce este mai ciudat în înfățișarea bisericilor rusești: domurile lor misterioase sunt, cum s-ar zice, împlătoșate, într-atât este de migăloasă lucrătura ce le acoperă. Parcă ar fi o armură încrustată! Și rămâi înmărmurit de uimire văzând cum strălucește în soare puzderia aceasta de acoperișuri damaschinate, presărate cu solzi, smălțuite, paietate, vărgate, dungate de fâșii și pictate în felurite culori, întotdeauna foarte tari și foarte strălucitoare.

Imaginați-vă niște tapiserii fastuoase desfășurate, de sus până jos, de-a lungul celor mai remarcabile clădiri dintr-un oraș a cărui arhitectură masivă se profilează pe fundalul verzui al câmpului pustiu. Pustiul se află practic iluminat de această rețea magică de granate strălucitoare ce se desprind pe un fond metalic nisipos. Sticlind peste acest oraș aerian, jocurile de lumină plăsmuiesc un soi de fantasmagorie în plină zi, amintindu-ți parcă de strălucirea felinarelor oglindite în prăvălia unui negustor de pietre scumpe: și aceste luciri cu ape de lumină dau Moscovei o înfățișare deosebită de toate celelalte mari orașe din Europa. Închipuiți-vă cum arată cerul văzut din mijlocul unui asemenea oraș: sclipitor ca în vechile tablouri, este tot de aur.

...Nădăjduiesc că v-am spus destule pentru a vă face să înțelegeți și să-mi împărtășiți uimirea când am văzut prima dată Moscova: este tot ce am dorit. Și vă veți mira și mai mult, dacă vă veți rechema în minte amintirea tuturor celor citite în alte împrejurări, cum că acest oraș este o țară întreagă, că toate câmpurile, lacurile și pădurile

dinlăuntrul lui împing la distanțe mari unele de altele feluritele clădiri ce îl împodobesc. Iar cu o asemenea răsfirare, mirajul sporește: câmpia întreagă se acoperă cu un val de argint; cele trei sau patru sute de biserici, astfel rărite, capătă înfățișarea unui semicerc imens; de aceea, când te apropii întâia oară de oraș, spre ceasul amurgului, și când cerul este înourat de furtună, vezi parcă un curcubeu de foc plutind peste bisericile Moscovei; este nimbul orașului sfânt.

Dar cam la trei sferturi de leghe distanță de porți, amăgirea se spulberă, căci te oprești în fața prea realului palat Petrovski, o construcție greoaie, din cărămizi grosolane, clădit de Ecaterina a II-a într-un stil bizar, după un plan modern, prea încărcat de ornamente ce se desprind albe pe roșul zidurilor. Această găteală, după părerea mea de ipsos și nu din piatră, are ceva gotic, dar nu stilul gotic adevărat, ci mai degrabă extravagant. Clădirea este pătrată ca un zar; armonia planului nu-i face mai impunător aspectul general, și în nici un caz mai delicat. Aici poposește suveranul când vrea să-și facă o intrare somptuoasă în Moscova.

...Lăsând în urmă palatul Petrovski, deziluzia îți sporește necontenit, astfel că intrând în Moscova ajungi să nu mai crezi în cele văzute din depărtare; visai probabil, și la trezire te regăsești în mijlocul a tot ceea ce poate fi mai prozaic și mai plictisitor pe lume, într-un oraș mare fără monumente, adică fără nici un singur obiect de artă vrednic de o admirație chibzuită. Iar în fața acestei copii greoaie și stângace a Europei, te întrebi ce s-a întâmplat cu Asia care ți se înfățișase mai devreme. Văzută dinafară și ca un tot, Moscova este zămislirea silfilor, lumea himerelor; de aproape și în amănunt, este un mare oraș comercial, inegal, prăfos, prost pavat, rău construit, puțin populat, ce vădește, fără îndoială, opera unei mâini puternice, dar și gândul pornit dintr-un cap căruia i-a lipsit ideea de frumos pentru a înfăptui o capodoperă. Poporul rus are forța brațelor, adică cea a numărului; puterea imaginației îi lipsește.

Fără geniu în arhitectură, fără talent, fără gust în sculptură, poți îngrămădi pietre, poți face lucruri de dimensiuni uriașe; dar nu poți crea nimic armonios, adică de proporții mari... În arhitectură, ca și în celelalte arte, sentimentul frumosului se naște din perfecțiunea celor mai mici detalii și din raporturile lor iscusit combinate cu planul general. Nimic în toată Rusia nu-ți dă această impresie.

Cu toate acestea, în haosul de ipsos, cărămizi și scânduri ce se numesc Moscova, două puncte atrag privirile neîncetat: biserica Sfântul Vasile, pe care o să v-o descriu îndată, și Kremlinul, Kremlinul din care însuși Napoleon n-a izbutit să smulgă decât câteva pietre!

Monumentul acesta minunat, cu zidurile lui albe, inegale, cu spărturi ciudate, cu crenelurile lui etajate, este el mare cât un oraș. Mi se spune că măsoară o leghe de jur-împrejur. Spre sfârșitul zilei, când intram în Moscova, formele neobișnuite ale palatelor și bisericilor cuprinse în această citadelă se desprindeau limpede pe fondul unui peisaj pâclos, cu linii simple, cu planuri sărăcăcioase, cât un hău mai mare dar cu o înfățișare rece; ceea ce nu ne împiedică să fim mistuiți de căldură, să ne sufocăm de praf și să fim mâncați de țânțari. Este lungul răstimp al sezonului cald ce colorează meleagurile meridionale: în Nord, simți urmările verii, fără să le vezi. Degeaba când și când aerul se încălzește, căci pământul rămâne veșnic fără culoare.

Nu voi uita niciodată ce fior de groază m-a cuprins când am văzut prima dată leagănul imperiului rus modern; Kremlinul merită osteneala de a călători la Moscova.

La porțile acestei fortărețe, dar în afara incintei ei, după câte îmi spune curierul care mă însoțește, fiindcă n-am putut încă ajunge până acolo, se înalță biserica Sfântul Vasile, *Vasili Blajenîi*; este cunoscută de asemenea sub numele de catedrala Ocrotirii Maicii Domnului. În ritul ortodox, bisericilor li se acordă cu generozitate denumirea de catedrale, fiind mai multe în fiecare cartier și în fiecare oraș.

Aceea a Sfântului Vasile este în mod sigur cel mai ciudat, dacă nu chiar cel mai frumos monument din Rusia. N-am văzut-o decât de departe, dar impresia pe care ți-o lasă este minunată. Închipuiți-vă o îngrămădire de turnulețe inegale, alcătuind laolaltă un tufiș, un buchet de flori; sau gândiți-vă mai degrabă la un fel de fruct neregulat, zburlit de excrescențe, sau un cantalup cu feliile brăzdate pe coajă, sau și mai bine o cristalizare de mii de culori, al cărei luciu metalic aruncă reflexe ce sclipesc de departe în razele soarelui, precum sticla de Boemia sau de Veneția; aidoma celei mai pestrițe faianțe de Delft, sau celui mai lăcuit email chinezesc: sunt solzi de pește aurii, piei de șarpe întinse peste mormane de pietre fără formă, capete de balauri, plăci cornoase de șopârle în culori schimbătoare, podoabe de altar și odăjdii preoțești. Iar peste toate, se ridică fleșe pictate ce seamănă cu mătăsurile roșcat-aurii: și între spațiile străbate dintre aceste clopotnițe gătite de parcă ar fi oameni, vezi lucind acoperișuri pictate în culoarea gușei de porumbel, în roz, albastru azuriu, și toate bine lăcuite; scânteierea acestor tapiserii uluiește privirea și fascinează închipuirea. „De bună seamă, țara în care un asemenea monument se cheamă loc de rugăciune nu poate fi Europa, ci India, Persia sau China, iar oamenii care se duc să-l slăvească pe Dumnezeu în această cutie de bomboane nu pot fi creștini." Iată ce exclamație mi-a scăpat, văzând întâia oară ciudata biserică Sf. Vasile: de când am intrat în Moscova, nu-mi doresc altceva decât să merg să cercetez de aproape această capodoperă a capriciului. Vă dați seama ce stil neobișnuit are acest monument, din moment ce mi-a distras atenția de la Kremlin, tocmai când această fortăreață de temut mi se înfățișa pentru prima oară.

...Kremlinul nu este un palat ca oricare, este un întreg oraș, iar orașul acesta reprezintă matca Moscovei; slujește drept graniță între două părți ale lumii. Răsăritul și Apusul, lumea veche și lumea modernă se găsesc aici față în față. Sub urmașii lui Genghiz-Has, Asia s-a năpustit pen-

tru ultima oară asupra Europei; retrăgându-se, a bătut cu piciorul în pământ, și de acolo s-a ivit Kremlinul.

Suveranii care stăpânesc astăzi acest sacru adăpost al despotismului oriental spun că sunt europeni, fiindcă i-au alungat din Moscova pe calmuci, frații lor, tiranii și învățătorii lor; să nu le fie însă cu supărare, dar nimic nu seamănă mai mult cu hanii din Sarai, decât vrăjmașii și urmașii lor, țarii Moscovei, care le-au luat până și numele. Rușii îi numeau țari pe hanii tătari. Despre aceasta, Karamzin povestește:

„Acest cuvânt nu este prescurtarea latinescului Cezar, cum cred, fără temei, mai mulți învățați. Este un străvechi cuvânt oriental, pe care noi l-am cunoscut prin traducerea slavonă a Bibliei: dat mai întâi de noi împăraților din Răsărit, iar apoi hanilor tătari, cuvântul înseamnă în persană *tron, autoritate supremă*, și poate fi întâlnit în terminația numelor purtate de regii din Asiria și Babilon, cum ar fi Falasar, Nabonasar etc." Iar în nota din subsolul paginii, mai adaugă: „Vezi BOYER, *Origine russ*. În traducerea noastră din Sfânta Scriptură, se scrie Kesar în loc de Cezar, iar Țar este cu totul alt cuvânt."

Odată intrat în incinta Moscovei, am străbătut o ridicătură de pământ, care seamănă cu orice, am urmat apoi o pantă destul de lină în josul căreia am dat peste un cartier elegant, clădit din piatră, cu străzile trase la ață; în sfârșit, am fost dus pe strada Dmitriskoi, unde mă aștepta o cameră frumoasă și primitoare ce-mi fusese reținută într-un excelent han englezesc.

...De îndată ce ne-am instalat, m-am și apucat să vă scriu, pentru a mă odihni. Noaptea e aproape, și e clar de lună; mă opresc, pentru a merge să cutreier orașul; mă voi înapoia să vă povestesc plimbarea.

Ora unu noaptea

Plecat spre ceasurile zece ale serii, fără călăuză, singur, îndreptându-mă la voia întâmplării, după cum mi-e

obiceiul, am purces să cutreier străzi lungi și late, prost pietruite, ca toate străzile din orașele rusești, dar pe deasupra și denivelate; culmea, străzile acestea păcătoase sunt aliniate. Linia dreaptă nu-și face simțită lipsa în arhitectura acestei țări; și totuși, vinclul și sfoara au sluțit mai puțin Moscova decât Petersburgul. Căci acolo, netoții de tirani ai orașelor moderne au găsit locul gol, pe când aici trebuiau să se lupte cu neregularitățile terenului și împotriva vechilor monumente naționale. Grație acestor piedici de nebiruit, ridicate de istorie și de natură, Moscova și-a păstrat înfățișarea de oraș străvechi; este cel mai pitoresc din toate orașele imperiului, care îl recunoaște încă drept capitală în ciuda strădaniilor aproape supraomenești ale țarului Petru și al urmașilor lui. Cât este de tare legea lucrurilor, față de voința oamenilor, fie ei și cei mai puternici!

...Am mers încet în spatele unor gură-cască hoinari și, după ce am coborât și urcat mai multe pante în urma unei droaie de pierde-vară pe care mi-i luam mecanic drept călăuze, am ajuns spre centrul orașului, pe un loc gol, de unde se deschide o alee de grădină. Promenada aceasta mi s-a părut de-a dreptul strălucită: auzeai o muzică îndepărtată, vedeai scânteind nenumărate lumini, iar cafenelele deschise îți aminteau de Europa. Dar plăcerile acestea nu izbuteau să mă intereseze: mă aflam sub zidurile Kremlinului; un munte uriaș, înălțat tiraniei, de brațele sclavilor. În orașul modern s-a făcut o promenadă publică, un fel de grădină plantată după moda englezească, împrejurul zidurilor acestei vechi fortărețe a Moscovei.

Dar știți oare ce sunt zidurile Kremlinului? Cuvântul ziduri vă sugerează ceva prea banal și meschin, amăgindu-vă; zidurile groase ale Kremlinului sunt un lanț de munți... Această fortăreață clădită la marginile Europei și ale Asiei este, în comparație cu meterezele obișnuite, aidoma Alpilor față de dealurile noastre: Kremlinul este vârful Mont Blanc al fortărețelor. Dacă uriașul, care se numește Imperiul rus, ar avea o inimă, aș spune că Kremlinul este inima acestui monstru: de fapt, îi este capul...

Aș vrea să izbutesc să vă dau o idee despre acest bloc de pietre, ce se profila sub formă de gradene pe cer. Ciudată contradicție!!... Acest adăpost al despotismului a fost ridicat în numele libertății, căci Kremlinul a constituit un meterez al rușilor împotriva calmucilor. Zidurile sale, cu două meniri, au favorizat independența statului și au slujit tiraniei suveranului. Ele urmează cu îndrăzneală sinuozitățile adânci ale terenului; când povârnișurile dealului sunt prea abrupte, meterezul coboară în scări; treptele acestea ce urcă între cer și pământ sunt imense — scara uriașilor care vor declara război zeilor.

Șirul acestui prim brâu de construcții este întretăiat de tunuri fantastice atât de înalte, atât de puternice și de o formă atât de ciudată, încât sugerează stânci de diverse forme și ghețari în mii de culori. De bună seamă, întunericul făcea ca obiectele să pară mai mari, dându-le contururi și nuanțe neobișnuite; și spun nuanțe, întrucât noaptea își are coloritul ei, ca și gravurile...

...Am străbătut grădinile publice plantate pe povârnișurile line ale citadelei țarilor, am văzut turnuri, și apoi alte turnuri, trepte și trepte de ziduri etajate; iar privirile îmi pluteau peste un oraș fermecat. Ar fi prea puțin dacă i-aș spune feerie!... ar fi nevoie de elocința tinereții, mirate și uimite de orice, pentru a găsi cuvintele analoage acestor lucruri minunate. Deasupra unei bolte lungi pe care o străbătusem, am zărit un drum suspendat pe care pietonii și trăsurile intră în Cetatea sfântă. Spectacolul mi se părea de neînțeles: doar turnuri, porți, terase înălțate unele peste altele, în linii contrastante; balustrade foarte înclinate, arcuiri pe care se sprijină drumurile prin care ieși din Moscova de azi, din Moscova vulgară, pentru a pătrunde în Kremlin, în Moscova istoriei, Moscova cea minunată. Aceste apeducte, fără apă, mai susțin și alte etajări de edificii și mai fantastice; sprijinindu-mă pe unul din aceste pasaje suspendate, am deslușit un turn rotund, înțesat de creneluri în formă de vârf de lance: albeața sclipitoare a acestui ornament ciudat se desprinde pe un zid

roșu ca sângele. Ce contrast izbitor pe care întunericul, întotdeauna ușor transparent, al nopților septentrionale nu mă împiedică să-l deslușesc. Deși destul de scund, turnul este totuși un uriaș care domină cu fruntea lui fortăreața pe care, parcă, o păzește. Când m-am săturat de plăcerea de a visa cu ochii deschiși, am încercat să regăsesc drumul pentru a mă întoarce la locuință, unde m-am apucat să vă scriu; o îndeletnicire prea puțin potrivită pentru a-mi potoli zbuciumul. Dar sunt prea obosit și nu mă pot odihni; trebuie să ai tăria pentru a dormi.

Dar câte nu vezi noaptea, sub clar de lună, plimbându-te pe jos la poalele Kremlinului? Totul este acolo supranatural; fără să vrei, crezi în năluci: cine s-ar putea apropia, fără o spaimă cuvioasă, de această sacră fortificație din care o piatră smulsă de Bonaparte a sărit până pe Insula Sfânta Elena, pentru a-l zdrobi în mijlocul oceanului pe temerarul biruitor...

...După cele văzute de mine în astă-seară, ar fi bine să mă întorc în țară: emoția călătoriei s-a stins.

Moscova, 8 august 1839

...Am vrut să reiau astăzi plimbarea de aseară, pentru a compara Kremlinul în plină zi cu Kremlinul din noapte. Întunericul mărește și strămută toate lucrurile, pe când lumina soarelui le înapoiază obiectelor formele și proporțiile.

Și la această a doua încercare cetatea țarilor m-a uimit. Clarul de lună făcea să crească și să iasă în relief unele mase de piatră, dar le ascundea pe altele, și, îndreptându-mi câteva greșeli, recunoscând că îmi închipuisem prea multe bolți, galerii acoperite, drumuri suspendate, porticuri și subterane, am regăsit totuși destul de multe din ele pentru a-mi îndreptăți mirarea.

Kremlinul are câte ceva din toate: peisajul este alcătuit din pietre.

Trăinicia meterezelor lui întrece tăria stâncilor pe care se sprijină; numărul și forma monumentelor lui sunt o minunăție. Labirintul acesta de palate, muzee, donjoane, biserici și temnițe este de-a dreptul înspăimântător... Zgomote misterioase se aud din străfundurile subteranelor; astfel de lăcașuri nu se potrivesc unor făpturi ca noi. Visezi acolo la cele mai uimitoare scene și te cutremuri amintindu-ți că astfel de întâmplări nu sunt defel simple născociri. Zgomotele ce se fac auzite par să iasă din mormânt: văzând un asemenea monument nimic nu mai pare incredibil.

Fiți pe deplin sigur că Kremlinul Moscovei nu este deloc ceea ce se spune că este. Nu e un palat, nu e nici un sanctuar național, unde să se păstreze comorile istorice

ale imperiului; nu e fortăreața Rusiei, nici adăpostul slăvit unde se odihnesc sfinții, ocrotitori ai patriei. Este mai puțin, și este mai mult decât toate acestea; este pur și simplu cetatea umbrelor.

În dimineața aceasta, mergând tot fără ghid, am ajuns chiar până în mijlocul Kremlinului, și am pătruns singur în interiorul câtorva biserici ce alcătuiesc podoaba acestei cetăți cuvioase, venerată de ruși atât pentru relicvele ei, cât și pentru bogățiile lumești și faimoasele trofee ce se găsesc acolo.

...Din depărtare, Kremlinul, sus pe colina lui, era parcă un oraș princiar, clădit în mijlocul unui oraș popular. De la înălțimea stâncilor, și din vârful zidurilor și clopotnițelor, tiranicul castel, îngrămădire semeață de piatră, domină lăcașurile oamenilor de rând, și spre deosebire de ceea ce se întâmplă cu monumentele de mărimi obișnuite, aici, cu cât te apropii mai mult de masa aceasta indestructibilă, cu atât te simți mai fermecat. Și aidoma osemintelor de animale uriașe, Kremlinul stă mărturie pentru trecutul unei lumi de care este cu neputință să nu ne mai îndoim încă, chiar și atunci când îi descoperim ruinele. Acestei zămisliri fabuloase forța îi ține loc de frumusețe, iar capriciul de eleganță; este visul unui tiran, dar puternic și înspăimântător precum gândul unui om care poruncește gândului unui popor. Ceva este acolo disproporționat: văd mijloace de apărare ce presupun războaie cum azi nu se mai poartă; arhitectura aceasta nu se potrivește cu nevoile civilizației moderne.

Kremlinul! Moștenire din vremuri fabuloase, când minciuna era atotputernică: temniță, palat, sanctuar; fortăreață împotriva străinilor, cetate împotriva națiunii, sprijin al tiranilor, închisoare a popoarelor!

Acropole a Nordului și Panteon barbar, sanctuarul acesta național s-ar putea numi Alcazarul slavilor.

Iată prin urmare lăcașul de predilecție al vechilor cneji moscoviți, și totuși zidurile lui cumplite nu au fost de ajuns pentru a potoli înfricoșarea lui Ivan al IV-lea.

Nimic nu este mai înspăimântător pe lume decât teama unui om atotputernic. Iată de ce nu te poți apropia de Kremlin fără să te cutremuri.

Turnuri de toate formele: rotunde, pătrate, ovale, cu fleșe ascuțite, turnuri cu clopot, donjoane, turnulețe, turnuri de pază, gherete în vârfuri de minaret, clopotnițe de toate înălțimile, în culori, stiluri și cu meniri diferite; palate, domuri, foișoare, ziduri zimțate și găurite; ferestruici pentru ghiulele, balcoane cu trapă, ziduri de apărare, portițe ascunse ce se deschid deasupra șanțurilor, fortificații de tot felul, fantezii stranii, născociri de neînțeles, un chioșc lângă o catedrală; totul prevestește aici violența răzvrătirii, totul trădează necontenita supraveghere necesară siguranței unor ființe ciudate ce se osândiră să trăiască în această lume supranaturală. Dar nenumăratele monumente de semeție, capriciu, desfătare, trufie și cucernicie, cu toată felurimea lor părelnică, nu exprimă decât aceeași unică gândire ce stăpânește peste toate lucrurile: războiul și frica. Kremlinul este, fără tăgadă, opera unei ființe supraumane, dar malefice. Faima prin sclavie, iată alegoria întruchipată de acest monument diavolesc, tot atât de uluitor, în arhitectură, pe cât sunt și viziunile sfântului Ioan, în poezie: locuința potrivită personajelor Apocalipsului.

Zadarnic fiecare turn își are felul și folosința sa proprie, căci toate au același înțeles: teroarea armată.

Unele seamănă cu niște mitre preoțești, altele cu o gură de balaur, sau cu niște paloșe răsturnate, cu garda în jos și vârful în sus; unele turnuri îți amintesc de forma și chiar de culoarea anumitor fructe exotice, mai sunt altele aidoma coroanei de pe creștetul țarilor, ascuțite și țesute cu nestemate, sau ca cea a dogelui Veneției: în sfârșit, altele sunt simple coroane, dar toate turnurile sunt învelite în olane lăcuite. Cupolele acestea metalice, domurile smălțuite, poleite, azurii sau argintii sclipesc în soare asemenea emailurilor așezate pe o etajeră, sau mai degrabă asemenea stalactitelor uriașe din salinele din împrejurimile Cracoviei. Stâlpi enormi, fleșe de forme felurite —

piramidele, rotunde, ascuțite —, dar toate sugerând întru câtva chipul omenesc, domină orașul și țara.

Privite din depărtare cum strălucesc pe cer, îți par asemenea unui sfat de despoți, înveșmântați cu lucruri scumpe și împodobiți cu însemnele demnității lor: o întrunire de străbuni, sălășluind pe morminte, umbre veghind asupra seminției lor de la înălțimea unui palat.

A locui la Kremlin nu înseamnă a trăi, ci a se apăra; asuprirea naște revolta, iar aceasta cere precauții; precauțiile sporesc primejdia, și din șirul acesta lung de acțiuni și de reacțiuni se zămislește un monstru: despotismul care și-a clădit o casă la Moscova: iată Kremlinul! Dacă uriașii lumii dinaintea potopului s-ar mai întoarce pe pământ să-și vadă firavii urmași, după ce zadarnic își vor fi căutat urmele adăposturilor dintâi, încă s-ar mai putea stabili aici.

În arhitectura Kremlinului totul are un înțeles simbolic, voit sau nu; dar după ce ți-ai învins prima spaimă și ai pătruns în inima acestor minunății sălbatice, nu rămâne aievea decât o îngrămădeală de temnițe, pompos supranumite palate și catedrale. Orice ar face, rușii nu ies din închisoare.

Clima însăși este părtașă la tiranie. Pe aceste meleaguri frigul nu îngăduie să se construiască biserici încăpătoare, în care credincioșii ar îngheța în timpul rugăciunii; aici, spiritul nu se înalță la cer prin fastul arhitecturii religioase. Pe asemenea tărâmuri, omul nu poate clădi bunului Dumnezeu decât turle întunecoase. Sumbrele biserici ale Kremlinului, cu bolțile lor înguste și zidurile groase, sunt ca niște cavouri: închisori pictate, după cum palatele sunt temnițe aurite.

Despre minunile acestei arhitecturi înfricoșătoare nu-ți rămâne să spui decât ceea ce povestesc călătorii despre adâncurile Alpilor: iată niște splendide orori.

Aceeași zi, seara

Am intenția de a-mi petrece aceste trei zile de răgaz silit încheind o lucrare începută la Petersburg, dar între-

ruptă de viața agitată pe care o duceam în acel oraș. Este rezumatul domniei lui Ivan al IV-lea, tiranul prin excelență și sufletul Kremlinului. Nu numai fiindcă el a înălțat această fortăreață, ci și pentru că aici s-a născut și a murit, aici se întoarce parcă din mormânt, iar spiritul său încă mai dăinuie.

Planul a fost conceput și înfăptuit de bunicul său, Ivan al III-lea, precum și de alți oameni de teapa lui; vreau să mă slujesc de aceste figuri năprasnice ca de niște oglinzi, pentru a vă înfățișa Kremlinul, pe care simt că trebuie să renunț a vi-l zugrăvi pur și simplu, căci aici cuvintele nu se potrivesc lucrurilor. De altminteri, acest fel ocolit de a întregi o descriere mi se pare nou și sigur; și după cum până în prezent am făcut tot ceea ce ținea de mine pentru a izbuti să vă dau o idee despre așezare așa cum este, acum trebuie să o arăt sub un unghi nou, povestindu-vă istoria oamenilor care au locuit aici.

Dacă, pornind de la felul în care o casă este rânduită, putem deduce firea persoanei care o locuiește, nu putem oare, printr-o operație analoagă a minții, să ne închipuim aspectul clădirilor pornind de la oamenii pentru care acestea au fost construite? Pasiunile, deprinderile și înzestrarea noastră firească sunt într-adevăr îndeajuns de puternice pentru a se întipări într-un chip de nesters până și pe pietrele locuințelor noastre.

Și, de bună seamă, monumentul căruia i se poate aplica această lucrare a imaginației este Kremlinul.

Găsești aici laolaltă Europa și Asia, unite prin geniul grecilor din Imperiul Târziu.

Într-un cuvânt, fie că am privi această fortăreață sub raport pur istoric, fie că am contempla-o din punct de vedere poetic și pitoresc, rămâne fără îndoială monumentul cel mai național al Rusiei și, prin urmare, cel mai interesant, atât pentru ruși, cât și pentru străini.

V-am spus deja că nu Ivan al IV-lea a zidit Kremlinul: acest tabernacol al despotismului a fost reconstruit din piatră sub Ivan al III-lea, în 1485, de către doi arhitecți italieni, Marco și Pietro-Antonio, chemați la Moscova de *marele cneaz*, care voia să reclădească zidurile de apărare,

odinioară din lemn, ale cetății întemeiate pe vremuri sub Dmitri Donskoi.

Dar dacă palatul acesta nu este opera lui Ivan al IV-lea, oricum este gândul lui. Căci din spirit de profeție marele cneaz Ivan al III-lea a clădit palatul tiranului, nepotul său. Pretutindeni au existat arhitecți italieni, dar nicăieri acești oameni n-au înfăptuit ceva ce s-ar putea asemăna cu opera pe care au desăvârșit-o la Moscova. Mai adaug că și în alte părți au fost suverani absoluți, nedrepți, samavolnici și ciudați, totuși domnia nici unuia din acești monștri nu poate fi asemuită cu aceea a lui Ivan al IV-lea: aceeași grăunță, încolțind sub ceruri și în pământuri diferite, dă naștere unor plante de același soi, dar cu dimensiuni și înfățișări deosebite. Pământul nu va cunoaște două capodopere de despotism aidoma Kremlinului, nici două popoare atât de superstițios de răbdătoare pe cât a fost cel moscovit sub fabuloasa domnie a tiranului lui.

Urmările acesteia se mai resimt și în zilele noastre. Dacă m-ați fi însoțit în această călătorie, ați fi descoperit împreună cu mine, în străfundurile sufletului poporului rus, pustiirile fatale lăsate de puterea samavolnică, împinsă până la ultimele ei consecințe: mai întâi, nepăsarea crudă față de sfințenia cuvântului, față de adevărul sentimentelor și de dreptatea faptelor; apoi, minciuna biruitoare în toate acțiunile și învoielile din viață; lipsa cinstei, reaua-credință, înșelăciunea sub toate formele; într-un cuvânt, simțul moral e tocit.

Văd, parcă, o procesiune de vicii scăpând din Kremlin prin toate ieșirile pentru a inunda Rusia.

Petru I spunea că ar trebui trei evrei pentru a înșela un rus; noi, care nu suntem obligați să ne măsurăm vorbele ca un împărat, tălmăcim cuvintele acestea astfel: „Un rus de unul singur ar putea păcăli trei evrei."

Și alte popoare au îndurat asuprirea, dar poporul rus a iubit-o; și o mai iubește încă. Nu este oare caracteristic acest fanatism al supunerii? Nu se poate totuși nega că această manie populară nu devine uneori, prin excep-

ție, principiul unor fapte sublime. În această țară neomenoasă, dacă societatea a deformat omul, nu l-a și micșorat. Acesta își duce câteodată josnicia până la eroism; nu e bun, dar nu-i nici meschin: același lucru se poate spune și despre Kremlin. Nu-ți face plăcere să-l privești, dar te umplu de frică. Nu-i frumos, dar e cumplit, cumplit ca domnia lui Ivan al IV-lea.

O astfel de domnie orbește pe veci sufletul omenesc când poporul o îndură răbdător, până la capăt: ultimii nepoți ai acestor oameni, stigmatizați de către călăi, se vor resimți de pe urma încălcării datoriei de către părinții lor. Crima de lezumanitate degradează popoarele, până la cea mai îndepărtată posteritate a lor; nu constă doar în săvârșirea nedreptății, ci și în tolerarea ei. Un popor care, sub motiv că ascultarea este cea dintâi dintre virtuți, lasă moștenire nepoților lui tirania, își nesocotește propriile interese; ba mai rău decât atât, nu-și respectă îndatoririle.

Răbdarea oarbă a supușilor, tăcerea și credința lor față de niște stăpâni nesăbuiți sunt rele însușiri: supunerea nu este vrednică de laudă, iar domnia vrednică de respect, decât în măsura în care devin mijoace de a asigura drepturile omenirii.

...Iată prin urmare restricții, pe care rușii nu le-au acceptat, și nici înțeles vreodată; totuși, ele sunt necesare propășirii adevăratei civilizații. Căci fără ele, s-ar ajunge la un punct în care starea socială ar deveni mai mult dăunătoare decât folositoare omenirii, iar sofiștii ar găsi prilejul bun de a-l împinge pe om înapoi în mijlocul pădurilor.

Și totuși, o astfel de doctrină, cu oricâtă cumpănire ar fi înfățișată sau s-ar dori pusă în practică, la Petersburg este considerată ca instigatoare, deși nu este altceva decât aplicarea Sfintelor Scripturi. Prin urmare, rușii din zilele noastre sunt vrednicii copii ai supușilor lui Ivan al IV-lea. Este de altfel unul din motivele ce mă împing să vă fac, pe scurt, istoricul acestei domnii.

În Franța uitasem toate aceste fapte, dar în Rusia ești nevoit să-ți amintești fiecare din amănuntele lor îngrozitoare. Acesta va fi subiectul următoarei mele scrisori; nu

vă fie teamă că o să vă plictisiți, căci niciodată o povestire nu a fost mai interesantă, sau cel puțin mai stranie.

Smintitul acesta a întrecut, practic, marginile sferei în care făptura a primit de la Dumnezeu, sub numele de liber arbitru, îngăduința de a face răul: nicicând brațul unui om nu a lovit mai departe. Cruzimea violentă a lui Ivan al IV-lea i-ar face să pălească pe Tiberiu, Nero, Caracalla, Ludovic al XI-lea, Petru cel Crud, Richard al III-lea, Henric al VIII-lea, în sfârșit pe toți tiranii antici și moderni, cu judecătorii lor cei mai integri, și cu Tacit în frunte.

De aceea, înainte de a vă povesti amănuntele acestor abuzuri de necrezut, simt nevoia să vă încredințez de exactitatea spuselor mele. Nu voi cita nimic din memorie; începându-mi călătoria, mi-am umplut trăsura de cărțile ce îmi erau trebuincioase, și principalul izvor din care m-am inspirat a fost Karamzin, un autor care nu poate fi respins de către ruși, din moment ce i se reproșează că mai degrabă a atenuat, decât a exagerat, întâmplările nefavorabile faimei poporului său. O prudență peste măsură, care merge până la părtinire, iată defectul acestui autor; în Rusia, patriotismul este întotdeauna mânjit de dorința de a place.

...Putem și trebuie, prin urmare, să-i dăm crezare lui Karamzin când ne povestește monstruozitățile vieții lui Ivan al IV-lea. Menționez că toate faptele pe care le veți citi în studiul meu rezumativ sunt redate, cu mai multe amănunte, de către acest istoric, în cartea sa intitulată *Istoria Imperiului Rusiei**, de domnul Karamzin, tradusă în franceză de Jauffret și încheiată de domnul Divov, actualmente consilier de stat și șambelan al împăratului Rusiei: 11 volume, in octavo, Paris, 1826.

---

* *Histoire de l'Empire de Russie.*

Moscova, 11 august 1839

Dacă nu ați studiat în mod special analele Rusiei, lucrarea pe care o veți citi vă va părea rezultatul unei însăilări monstruoase, și totuși nu este decât rezumatul unor întâmplări reale.

Dar nu mormanul acesta de grozăvii atestate de istorie, pe care le citești ca pe niște basme, te pune cel mai mult pe gânduri, când evoci lunga domnie a lui Ivan al IV-lea. Cu desăvârșire de nedeslușit pentru filozofi, o veșnică mirare și un subiect de cugetări cutremurătoare rămâne efectul produs de această tiranie fără de seamăn asupra poporului pe care l-a decimat; tirania, nu numai că nu răzvrătește mulțimile, dar le și atrage. Acest fapt nemaiîntâlnit îmi pare că aruncă o lumină nouă asupra misterelor sufletului omenesc.

Copil încă, Ivan al IV-lea urcă pe tron în 1533; încoronat la treisprezece ani, la 16 ianuarie 1546, a murit în patul său la Kremlin, după o domnie de cincizeci și unu de ani, la 18 ianuarie 1584, în vârstă de cincizeci și patru de ani, și a fost plâns de întreg poporul, socotind aici și copiii victimelor sale.

...Domnia aceasta monstruoasă a vrăjit Rusia atât de mult, încât a făcut-o să afle un obiect de admirație până și în puterea sfruntată a suveranilor care o cârmuiesc; supunerea politică a devenit pentru ruși un cult, o religie. Numai la acest popor, cel puțin așa cred, s-au putut întâlni martiri prosternați în fața călăilor!... S-a pomenit vreodată ca Roma să se arunce la picioarele lui Tiberiu sau

ale lui Nero rugându-i fierbinte să nu renunțe nicidecum la puterea absolută și să meargă înainte pârjolind-o, jefuind-o, scăldându-se tihnit în sângele ei, necinstindu-i fiii? Ei bine, este ceea ce veți vedea că moscoviții au făcut la mijlocul domniei lui Ivan al IV-lea, când tirania a atins apogeul.

Va voi să se retragă; dar rușii, întrecându-se în viclenie cu acest stăpân îngrozitor, îl vor implora să continue a-i conduce după capriciile lui. Astfel îndreptățit și încredințat, tiranul își va relua șirul de fărădelegi. Pentru el, a domni înseamnă a ucide, și astfel ucide din greșeală și din datorie, iar această lege atât de rudimentară se vede întărită de învoirea Rusiei și de părerile de rău și lacrimile întregului popor la moartea tiranului!!!... Când se hotărăște, ca și Nero, să lepede jugul faimei și al virtuții spre a domni doar prin teroare, Ivan nu se mărginește doar să născocească cruzimi necunoscute înainte și după el, ci strivește și sub ocări sărmanele victime ale turbării lui; e iscusit, dar caraghios în sălbăticia lui: oribilul și burlescul îi distrează deopotrivă mintea ironică și nemiloasă. Străpunge inimile cu vorbe sarcastice, în vreme ce sfâșie el însuși trupurile, și în opera infernală pe care o săvârșește împotriva semenilor lui, luați drept vrăjmași de trufia sa înspăimântată, perfidia cuvintelor întrece ferocitatea faptelor.

Nu înseamnă însă că nu s-a priceput să îmbogățească toate felurile de cazne, de sfâșiere a trupurilor și de prelungire a suferințelor ce fuseseră închipuite înaintea lui: domnia lui Ivan este domnia torturii.

Imaginația refuză parcă să creadă în putința de dăinuire a unui asemenea fenomen moral și politic. Am mai spus-o, și se cuvine s-o repet: ca și fiul Agripinei, Ivan al IV-lea își începe stăpânirea prin calități alese și, ceea ce atrage poate și mai mult iubirea unui popor ambițios și vanitos, prin cuceriri. Iar în această perioadă a vieții sale, făcând să amuțească toate poftele grosolane și spaimele violente pe care le arătase încă din copilărie, urmează poveștele unor prieteni înțelepți și cumpătați.

Diverșii sfătuitori cuvioși și feluriții dregători chibzuiți fac din începuturile acestei domnii una dintre cele mai strălucitoare și mai fericite perioade din analele moscovite; dar începutul a fost scurt pe lângă ce a urmat, iar metamorfoza grabnică, cumplită și desăvârșită.

Kazanul, această temută fortăreață a islamismului în Asia, cade sub loviturile tânărului țar, în 1552, după un asediu de neuitat; energia pe care suveranul o arată pare uimitoare chiar și în ochii unor oameni pe jumătate barbari. Își apără planurile de bătaie cu un curaj atât de îndârjit și cu o minte atât de pătrunzătoare, încât și cele mai bătrâne căpetenii sunt impresionate și încep să-l prețuiască.

Când și-a început cariera sub arme, cutezanța faptelor sale ar fi făcut să pară o lașitate orice gest de un curaj prevăzător; dar nu va trece mult timp și îl veți vedea la fel de fricos și de speriat pe cât fusese înainte de viteaz. Devine temător dar totodată crunt, fiindcă la el, precum aproape la toți monștrii, cruzimea își avea principala rădăcină în frică. Toată viața și-a amintit de ceea ce suferise în copilărie: despotismul și certurile boierilor îi amenințaseră zilele într-o vreme când îi lipsea forța de a le zădărnici. Iar bărbăția nu i-a adus, parcă, altă dorință decât aceea de a se răzbuna pentru neputința primei vârste.

Faptul adânc moral din înfricoșătoarea poveste a vieții acestui om este acela că odată cu virtutea îi dispare și curajul.

...Datorită perseverenței tânărului erou, pe atunci dezaprobată de toți sfetnicii săi, Astrahanul a cunoscut soarta Kazanului. Rusia, scăpată de vecinătatea foștilor ei stăpâni, tătarii, jubilează; dar acest popor de slugi, care nu știe să scuture un jug decât pentru a intra sub altul, își idolatrizează suveranul, cu orgoliul și sfioșenia dezrobitului. La acea vârstă, frumusețea lui Ivan era croită pe măsura forței din sufletul său: zeul rușilor era el.

Dintr-odată însă, obosit, țarul se odihnește și se oprește în plină glorie, se satură de virtuțile sale binecuvântate și se prăbușește sub povara laurilor și a elogiilor, renunțând pentru totdeauna să-și mai urmeze sfânta menire.

Îi convine mai mult să se ferească de toți, pedepsindu-și prietenii pentru frica ce i-o trezesc, decât să asculte mai departe sfaturile înțelepte. Totuși nebunia îi poposește în inimă, fără a-i cuprinde capul. Căci în mijlocul celor mai nesăbuite fapte, vorbirea îi rămâne plină de sens, iar scrisorile pline de logică; stilul lor mușcător zugrăvește răutatea din sufletul lui, dar face cinste totodată minții sale pătrunzătoare și lucide.

Primele victime sunt foștii lui sfetnici; i se par niște trădători, sau, ceea ce după mintea lui înseamnă același lucru, niște stăpâni. Îi surghiunește și îi condamnă la moarte pe acești vinovați de lezautocrație, pe acești miniștri neobrăzați care au cutezat atâta vreme să se creadă mai deștepți decât stăpânul lor; iar sentința pare dreaptă în ochii poporului. Gloria și-o datora doar sfaturilor acestor oameni integri; și nu poate suferi povara recunoștinței ce li se cuvine, iar de teamă de a nu părea ingrat, îi ucide... O cruntă turbare se aprinde atunci în el; spaimele copilului trezesc cruzimea bărbatului; mereu vie, amintirea neînțelegerilor și a violențelor celor mari, care se certau pentru paza leagănului său, îi dezvăluie, la tot pasul, trădători și uneltitori.

Propria lui idolatrie, cu toate urmările ei, aplicată la cârmuirea statului, iată codul de legi al țarului, confirmat prin asentimentul întregii Rusii! În ciuda fărădelegilor lui, Ivan al IV-lea este pentru Moscova alesul poporului; în alte părți, ar fi fost privit ca un monstru izgonit din iad.

Sătul să mai mintă, Ivan împinge cinismul tiraniei până acolo încât renunță la disimulare, ultima precauție a tiranilor de rând. Se arată pur și simplu feroce; iar pentru a nu mai avea de ce roși în fața calităților celorlalți, îi lasă pradă răzbunărilor unor favoriți mai îngăduitori pe ultimii care mai rămăseseră din prietenii săi cumpătați.

Și atunci se stabili între țar și slugile lui o cutremurătoare emulație întru crimă; și... (iar acum mâna lui Dumnezeu se arată încă o dată în această poveste aproape supranaturală), așa cum viața sa morală se împarte în două

perioade, și înfățișarea se schimbă înainte de vreme: chipeș în prima tinerețe, devine hidos când ajunge ucigaș.

Îi piere o soție înzestrată cu toate calitățile; își ia o alta, la fel de cumplită ca el, dar moare și aceasta. Se recăsătorește însă, spre marea indignare a bisericii ortodoxe ce nu îngăduie a treia nuntire, se recăsătorește de cinci, șase, și de șapte ori!!!... Nimeni nu știe numărul exact al acestor căsătorii. Se leapădă de neveste, le omoară și le dă uitării, căci nici una nu rezistă mult timp mângâierilor, și nici furiilor lui; și în ciuda nepăsării ostentative față de vechile lui iubiri, se repede să le răzbune moartea cu o turbare migăloasă care, cu fiecare văduvie a suveranului, seamănă din nou spaima peste toată țara. Totuși, cel mai adesea, moartea aceasta, care slujea drept pretext atâtor execuții, fusese provocată sau poruncită de țarul însuși. Doliul lui nu este decât un nou prilej de a vărsa sânge și de a-i face pe alții să jelească.

Pune să se răspândească în toate locurile vestea că pioasa țarină, prea frumoasa țarină, nefericita țarină a fost otrăvită de miniștri, de sfetnicii țarului, sau de boierii de care voia el să se descotorosească.

...Calomniile lui Ivan al IV-lea sunt întotdeauna dovedite dinainte; oricine este atins de veninul vorbelor lui piere, cadavrele se îngrămădesc în jurul lui; dar moartea este răul cel mai mic prin care își strivește osândiții. Cruzimea lui cumplită a descoperit meșteșugul de a-i face să tânjească după ultima lovitură. Mare meșter în schingiuiri, se bucură când picură suferința cu încetul victimelor lui, le-o prelungește cu o infernală dibăcie, iar cu o grijă plină de cruzime, le savurează cazna și se teme de sfârșitul lor la fel de mult pe cât și-l doresc nefericiții. Moartea este singurul bun pe care îl dăruiește supușilor lui.

Trebuie totuși să vă descriu, o dată pentru totdeauna, câteva din noile schingiuiri născocite de el și mult timp încercate împotriva așa-zișilor vinovați pe care vrea să-i pedepsească[26]: pe unele părți ale corpului se toarnă apă

[26] Karamzin, din care acest fragment este extras, citează sursele.

clocotită, în timp ce pe altele se toarnă apă rece ca gheața; pune să fie jupuiți de vii *în fața lui*; pune apoi să li se smulgă fâșii din carnea vie și zvâcnindă, în vreme ce privirile i se scaldă în sângele lor, în zbaterile lor; iar urechile i se îndestulează de țipetele sărmanilor oameni; uneori le curmă viața cu propria lui mână, prin lovituri de pumnal; dar cel mai adesea, reproșându-și acest gest de milostivire, ca pe o slăbiciune, le ferește, cât mai mult timp posibil, inima și capul, pentru a face cazna să dureze; poruncește să li se ciopârțească membrele, dar cu dibăcie, fără să li se atingă trupul; apoi, pune să se azvârle una câte una aceste ciozvârte vii unor animale înfometate și pofticioase de această carne, care o sfâșie în hălci îngrozitoare, sub privirile victimelor pe jumătate hăcuite.

Trunchiurile încă însuflețite sunt proptite cu o grijă, o iscusință și o pricepere cumplite, spre a le sili să asiste cât mai multă vreme la această risipă de măruntaie omenești făcută pe seama lor și în care țarul se întrece în sălbăticie cu tigrul...

El îi va istovi pe călăi, iar preoți nu vor fi destui pentru a face îngropăciunile. Marele Novgorod va fi ales spre a sluji drept pildă mâniei monstrului. Orașul întreg, acuzat de trădare în folosul polonezilor, dar vinovat mai cu seamă de a fi rămas multă vreme independent și glorios, este infectat deliberat prin nenumărate omoruri samavolnice care se săvârșesc între zidurile lui însângerate; apele Volkovului se strică sub hoiturile rămase fără îngropăciune de jur-împrejurul meterezelor orașului blestemat, și, ca și cum moartea prin schingiuiri nu ar fi fost destul de rodnică, o molimă provocată se prinde la întrecere cu eșafodurile pentru a distruge în masă populația și pentru a potoli patima furioasă a *tătucului*, nume drăgăstos, sau mai degrabă titlu pe care rușii lingușitori și plini de afecțiune îl dau automat tuturor suveranilor lor atotputernici și preaiubiți, oricare ar fi aceștia.

Sub această domnie smintită nici un om nu-și urmează cursul firesc al vieții, nimeni nu ajunge la capătul pro-

babil al existenței sale: nelegiuirea omenească anticipează prerogativa divină. Moartea însăși, coborâtă la starea de valet a călăului, își pierde prestigiul, în aceeași măsură în care viața își pierde prețul. Tiranul l-a detronat pe înger, iar pământul, scăldat în lacrimi și sânge, privește cu resemnare cum oficiantul justiției divine pășește cu supunere în urma ucigașilor tocmiți de suveran. Sub țar, moartea ajunge sclava unui om. Acest atotputernic bezmetic a înregimentat ciuma care, supusă ca un caporal, seceră ținuturi întregi, sortite pustiirii de capriciile suveranului. Bucuria acestui om devine deznădejdea celorlalți; puterea lui, nimicirea; viața lui, războiul fără glorie, războiul în plină pace, războiul purtat împotriva unor biete făpturi lipsite de apărare, nenorocite, fără voință, și pe care Dumnezeu le pusese sub sfânta lui ocrotire; legea lui, ura neamului omenesc; patima lui, frica; frica îndoită: cea pe care o resimte și cea pe care o inspiră.

Când se răzbună, urmărește aplicarea legilor lui până la cel din urmă grad de rudenie; nimicind familii întregi, fete, bătrâni, femei însărcinate și prunci, nu se mulțumește, precum tiranii de rând, să lovească doar câteva familii sau câțiva indivizi suspecți! Îl vezi maimuțărindu-l pe Dumnezeul evreilor, ucigând chiar și regiuni întregi, fără să ierte pe nimeni; nimic nu-i scapă, tot ceea ce a fost viață dispare: totul, până și animalele, și peștii pe care-i otrăvește în lacuri și în râuri. Nici nu vă vine să credeți! dar îi silește pe copii să facă pe călăii... împotriva părinților lor!... și unii îi dau ascultare!!!... Ne învață că omul, de frică să nu-și piardă viața, poate împinge dragostea ce i-o poartă până la uciderea ființei ce i-a dat-o.

Slujindu-se de trupurile omenești ca de niște ceasornice, Ivan născocește otrăvuri cu oră fixă și izbutește să-și marcheze, cu o regularitate mulțumitoare, cele mai mici diviziuni ale timpului prin moartea supușilor, înșiruiți cu dibăcie, din minut în minut, pe drumul spre mormântul ce îl ține necontenit deschis sub pașii lor; precizia cea mai meticuloasă prezidează această distracție infernală.

Nu infernal este cuvântul potrivit? Căci ar putea omul, de unul singur, scorni astfel de desfătări? Ar cuteza el, mai cu seamă, să pângărească sfântul nume al dreptății, dându-l acestui joc nelegiuit? Și cine ar mai îndrăzni să se îndoiască de infern, citind o asemenea poveste?

Monstrul asistă el însuși la toate caznele pe care le poruncește: aburul sângelui îl îmbată, fără să-l satură; și niciodată nu este mai vesel, ca atunci când i-a văzut murind și i-a făcut să sufere pe mulți nenorociți.

Își face o distracție, ba nu, o datorie din a le batjocori martiriul, iar tăișul vorbelor sale cumplite este mai ascuțit decât lama pumnalelor lui.

Ei bine! în fața acestui spectacol, Rusia rămâne mută!!... Dar nu, o veți vedea în curând mișcându-se; va protesta. Însă nu vă încumetați să credeți că o va face în numele umanității ofensate; protestează împotriva nefericirii de a pierde un suveran care o conduce în felul pe care l-ați văzut.

După ce dăduse atâtea dovezi de cruzime, s-ar fi cuvenit ca monstrul să fie cunoscut de popor, și era!... Dintr-odată, fie pentru a se amuza cu măsurarea răbdării mari a rușilor, fie din pocăință creștinească... (căci se prefăcea plin de respect față de cele sfinte; fățărnicia însăși a ajuns să se preschimbe în evlavie adevărată în anumite clipe ale unei vieți total neobișnuite, căci harul, această mană a spiritelor, otrava aceasta cerească, pătrunde, când și când, în inima celor mai mari ucigași, atâta vreme cât moartea nu și-a împlinit încă dojana)... prin urmare fie din pocăință creștinească, fie de frică, fie dintr-o toană, fie de osteneală, fie din vicleșug, într-o bună zi își leapădă sceptrul, adică securea, și își azvârle coroana la pământ. Atunci, dar numai atunci în tot cursul acestei lungi domnii, țara este cuprinsă de tulburare: poporul amenințat cu dezrobirea se trezește, tresărind brusc. Rușii, până atunci martori muți, instrumente docile ale atâtor grozăvii, își recapătă vocea, iar această voce a poporului ce pretinde a fi vocea Domnului se ridică deodată pentru a se tângui

de pierderea unui astfel de tiran!... Poate se îndoiau de buna sa credință, și atunci se puteau teme pe drept cuvânt de răzbunările lui, dacă i-ar fi primit abdicarea prefăcută: cine știe dacă nu cumva toată iubirea aceasta pentru suveran nu-și avea sorgintea în groaza pe care călăul le-o trezea? Rușii își păcălesc frica, lipindu-i pe față masca iubirii.

Moscova este amenințată de cotropire (pocăitul își alesese clipa cum nu se putea mai bine); rușii se tem de haos, altfel spus, prevăd vremea când, neputându-se feri de libertate, vor fi în primejdie de a gândi, de a voi prin ei și pentru ei, de a se dovedi oameni, și, ceea ce este chiar mai rău, cetățeni: ceea ce pe un alt popor l-ar face fericit, pe acesta îl înnebunește. Pe scurt, Rusia hărțuită, și agasată de lunga ei delăsare, se aruncă înspăimântată la picioarele lui Ivan, de care se teme mai puțin decât de ea însăși; se roagă fierbinte de acest stăpân neapărat trebuincios, îi strânge de pe jos coroana și sceptrul însângerat și i le dă înapoi, iar drept unică favoare îi cere îngăduința de a se înhăma din nou la jugul de fier pe care nu se va sătura niciodată să-l poarte.

...Orbiți de fetișismul lor monarhic, căzuți în genunchi în fața idolului politic pe care singuri și l-au făcut, rușii, cei din secolul nostru cât și aceia din veacul lui Ivan, uită că respectul datorat dreptății și cultul adevărului sunt cu mult mai importante pentru toți oamenii, inclusiv pentru slavi, decât soarta Rusiei.

Și aici, în această dramă cu forme antice, mi se pare că văd din nou amestecul unei puteri supranaturale. Înfiorat, te întrebi care este viitorul pe care Dumnezeu l-a hărăzit unei societăți ce își plătește cu un asemenea preț prelungirea vieții.

Prea adesea am prilejul de a v-o spune: un alt Imperiu Roman mocnește în Rusia sub cenușa Imperiului Bizantin. Frica singură nu poate insufla atâta răbdare. Nu, încredeți-vă intuiției mele, există o pasiune pe care rușii o pricep cum nici un popor n-a priceput-o de la romani

încoace: ambiția. Ambiția îi face să sacrifice tot, dar absolut tot, la fel ca Bonaparte, nevoii de a trăi.

Tocmai această lege suverană poate supune un popor unui suveran ca Ivan al IV-lea; mai bine un tigru drept Dumnezeu, decât pieirea imperiului; iată care a fost politica rusească sub această domnie care a creat Rusia, și care mă înspăimântă cu mult mai mult prin marea răbdare a victimelor, decât prin frenezia tiranului. Politică din instinct, sau din calcul, puțin îmi pasă!... Văd însă cu groază, și de lucrul acesta îmi pasă, că politica aceasta dăinuie, schimbându-se după împrejurări, că și astăzi ar duce la aceleași urmări sub o domnie asemănătoare, dacă i-ar fi dat pământului să zămislească de două ori un Ivan al IV-lea.

Priviți așadar acest tablou unic în istoria lumii: plini de curajul și de mârșăvia celor care vor să stăpânească pământul, rușii se jelesc la picioarele lui Ivan, cerându-i să-i conducă în continuare... știți cum, și să mențină tocmai ceea ce ar face pe oricare alt popor care n-ar fi amețit de presentimentul fanatic al gloriei sale să urască societatea.

Mari și mici, boieri, târgoveți, grupuri și indivizi, într-un cuvânt poporul întreg, jură cu toții printre lacrimi și plini de iubire, să se supună la orice, numai să nu-i abandoneze: această culme a restriștii reprezintă singurul revers la care rușii, cu patriotismul lor mârșav, nu se pot gândi cu sânge rece, știut fiind că neorânduiala inevitabilă ce ar rezulta de aici le-ar distruge imperiul de sclavi. Ticăloșia împinsă până în acest punct se apropie de sublim, este o adevărată virtute romană: ea perpetuează statul... Dar ce stat, Doamne Dumnezeule!... Mijlocul dezonorează scopul!

Între timp, fiara îmblânzită e cuprinsă de milă pentru animalele din care se hrănise atâta vreme și făgăduiește turmei să reînceapă a o decima; revine la putere, fără nici o concesie, ba dimpotrivă, punând condiții absurde, prielnice pe de-a-ntregul trufiei și mâniei lui. Și încă le impune pe toate ca pe niște favoruri acordate acestui popor smintit de supunere, așa cum altele sunt fanatice de li-

bertate, acestui popor însetat de propriul lui sânge, și care vrea să fie ucis spre a-și desfăta stăpânul; un popor cuprins de neliniște și de tremur, de îndată ce ajunge să respire în pace.

Începând din acel moment, se pune la cale o tiranie metodică, și totuși atât de violentă, că nu găsești ceva asemănător în toate analele neamului omenesc, ținând seama că este nevoie de tot atâta nebunie pentru a o îndura, ca pentru a o exercita. În vremea aceea, suveranul și poporul, întreaga țară, sunt apucați de turbare: iar urmările accesului încă mai dăinuie.

Înfricoșătorul Kremlin, cu toate câte i-au dus faima — uși de fier, taine fabuloase, metereze de necucerit înălțate până la cer, trape, crenelui și donjoane —, i se pare un adăpost prea șubred acestui monarh smintit, care vrea să-și răpună o jumătate din popor pentru a putea conduce în pace cealaltă jumătate. Așa se face că, în această inimă viciată singură de atâta teroare și cruzime, în care răul și spaima zămislesc cu fiecare nouă zi alte pustiiri, o neîncredere inexplicabilă, fiindcă nu i se găsește vreun temei aparent sau măcar pozitiv, ajunge să se însoțească cu o atrocitate fără noimă; și astfel, lașitatea cea mai rușinoasă pledează în favoarea celei mai oarbe cruzimi. Ca un nou Nabucodonosor, suveranul se preschimbă în tigru.

Se retrage mai întâi într-un palat învecinat cu Kremlinul, pe care îl fortifică la fel ca pe o cetate, apoi într-o *pustietate*: Aleksandrovskaia Sloboda. Lăcașul acesta devine reședința lui obișnuită. Și acolo, dintre cei mai desfrânați și mai stricați sclavi, își constituie drept gardă o trupă de elită, alcătuită din o mie de oameni, pe care-i numește: *opricinici*. Timp de șapte ani la rând lasă pe mâna acestei legiuni infernale soarta și viața poporului rus: aș fi putut spune onoarea, dacă acest cuvânt ar fi avut vreo noimă la niște oameni cărora trebuia să le pui călușul în gură pentru a-i conduce după placul lor.

Iată cum ni-l descrie Karamzin (volumul IX, pagina 96) pe Ivan al IV-lea, în anul 1565, la nouăsprezece ani de la încoronare:

„Suveranul acesta, înalt, bine clădit, spunea istoricul, avea umerii drepți, brațele musculoase, părul frumos, mustața lungă, nasul acvilin, ochii mici și cenușii, dar plini de strălucire și scăpărând flăcări, și, în ansamblu, o fizionomie care altădată fusese plăcută. Dar acum, se schimbase atât de mult că de-abia îl mai puteai recunoaște. O cruntă sălbăticie i se zugrăvea pe chipul schimonosit. Privirea i se stinsese, era aproape chel, iar în barbă îi mai rămăseseră doar câteva fire, inexplicabil efect al furiei ce-i mistuia sufletul! După o nouă înșiruire a greșelilor săvârșite de boieri, își repetă consimțământul de a păstra coroana, se oprește îndelung asupra obligației ce revine suveranilor de a menține liniștea în statele lor, și de a lua în acest scop toate măsurile pe care ei le cred de cuviință: *asupra nimicniciei vieții omenești*, trebuinței ca omul să-și îndrepte privirile dincolo de mormânt; propune, în sfârșit, să se înființeze *opricinina*, cuvânt până atunci necunoscut. Și rezultatele acestei hotărâri făcură din nou să se cutremure Rusia. Țarul anunță că-și va alege o mie de oameni devotați dintre cneji, nobili și fii de boieri[27], și că le va da, în ținuturile lui, moșii ai căror proprietari actuali vor fi strămutați.

Până și în Moscova pune stăpânire pe mai multe străzi, de unde au fost alungați nobilii și slujbașii care nu erau înscriși în mia de acoliți ai țarului... Ca și cum augustele aduceri-aminte ale Kremlinului și mormintele strămoșilor săi l-ar fi umplut de ură, nu a vrut să locuiască în minunatul palat al lui Ivan al III-lea; și puse atunci să se construiască, în afara zidurilor Kremlinului, un alt palat, înconjurat de metereze înalte, ca o fortăreață. Această parte a Rusiei și a Moscovei, această *mie* de oameni ai țarului, această nouă curte, alcătuiră laolaltă o proprietate personală a lui Ivan al IV-lea, depinzând direct de el, și primind numele de *opricinina*."

---

[27] Fiii de boieri alcătuiesc o stare de trei sute de mii de oameni vasali ai domeniilor coroanei, care a fost întemeiată ca o nobilime de rang inferior de către Ivan al III-lea, înaintașul lui Ivan al IV-lea.

Mai încolo, în pagina 99 și în următoarele, din același volum, vedem cum reîncep chinurile boierilor, adică domnia lui Ivan al IV-lea.

„La 4 februarie, Moscova văzu îndeplinindu-se condițiile pe care țarul le vestise clerului și boierimii la Aleksandrovskaia Sloboda. Se începu cu pedepsirea pretinșilor trădători învinuiți de a fi uneltit, alături de Kurbski, împotriva vieții monarhului, a țarinei Anastasia și a copiilor săi. Prima victimă fu celebrul cneaz Aleksandr Gorbati-Șuiski, descendent din sfântul Vladimir, al lui Vsevolod, marele cneaz de Vladimir și al vechilor cneji de Suzdal. Omul acesta, o *mare inteligență*, ostași dibaci, însuflețit de un patos egal pentru religie și patrie, care, în sfârșit, contribuise din plin la cucerirea hanatului Kazan, fu osândit la moarte, la fel ca și fiul său Petru, un tânăr de șaptesprezece ani[28]. Cu stăpânire de sine și demnitate, se duseră împreună spre locul supliciului, fără frică, ținându-se de mână: pentru a nu trebui să fie martor la moartea celui care îi dăduse viața, tânărul Petru își pleacă capul sub paloș; dar tatăl îl împinse înapoi, spunându-i cu duioșie: *Nu, fiule, nu-mi fie dat să te văd murind*. Tânărul îi lăsă întâietatea, și de îndată capul cneazului fu retezat, în vreme ce fiul îl prinde în mâini, îl acoperă de sărutări, și, ridicând privirea spre cer, se dă, senin, pe mâinile călăului. În aceeași zi, fură decapitați cumnatul lui Gorbati, cneazul Hovrin, grec de origine, marele comandant Golovin, cneazul Suhoi Kașin, marele paharnic, cneazul Piotr Gorenski. Prințul Șevirev fu tras în țeapă. Se spune că acest nenorocit îndură, o zi întreagă, suferințe cumplite, dar că sprijinit de credința sa, le dădea pe toate uitării, înălțând rugăciuni lui Isus. Doi boieri, cnejii Kurakin și Nemoi, fură siliți să se călugărească: un mare număr de nobili și de fii de boieri au fost deposedați de bunuri, alții au fost surghiuniți..."

[28] Execuția acestora a fost scurtă — favoare pizmuită de mulți nefericiți în timpul acestei domnii.

La pagina 103, din același volum, Karamzin descrie felul în care țarul își alcătuia noua sa gardă, care nu a rămas mult timp la numărul de o mie, anunțat la început, și nici recrutată doar din rândurile claselor înstărite ale societății.

„Erau aduși tineri, spune el, fără a se lua seama la obârșie, ci căutându-se dimpotrivă o anumită îndrăzneală, o înclinație pentru desfrâu, și o corupție ce îi făcea gata la orice; Ivan le punea întrebări despre obârșie, prieteni, protectori. Se cerea mai ales să nu aibă nici un fel de legătură cu marii boieri: originea obscură, ba chiar proastă, le asigura primirea. Țarul a ridicat numărul la șase mii, toți jurându-i să-l slujească oricând și împotriva tuturor; să-i denunțe pe trădători, să n-aibă nici un fel de legătură cu cetățenii *obștei*, adică toți cei care nu erau înscriși în legiunea de elită[29], să nu știe nici de rude, nici de familie, când era vorba de suveran. Ca răsplată, țarul lăsă pe seama lor nu doar pământurile, dar și casele și bunurile mobile a douăsprezece mii de proprietari, care fură izgoniți, cu mâinile goale, de pe pământurile atribuite acum legiunii, astfel încât mulți din ei, oameni care se distinseseră prin serviciile aduse, însemnați cu răni vrednice de cinste, se treziră pradă crudei sorți de a fi siliți să plece pe jos, în vreme de iarnă, cu neveste și copii, spre alte ținuturi îndepărtate și pustii etc."

Tot la Karamzin trebuie căutate și urmările acestei instituții infernale. Dar amănuntele pe care istoricul își întemeiază povestirea nu-și găsesc locul într-un cadru atât de restrâns ca acesta.

Odată dezlănțuită hoarda împotriva țării, peste tot vezi doar tâlhării și omoruri; orașele sunt jefuite de către noii privilegiați ai tiraniei, care rămân întotdeauna nepedepsiți. Negustorii, boierii și țăranii lor, târgoveții, în fine toți cei care nu fac parte dintre *aleși* aparțin *aleșilor*. Garda

[29] Prin urmare, *obștea* era întreaga Rusie, mai puțin cei șase mii de tâlhari simbriași ai țarului.

aceasta îngrozitoare este aidoma unui singur om al cărui suflet este țarul.

În Moscova și în împrejurimi se fac expediții nocturne în folosul jefuitorilor; meritele, obârșia, averea, frumusețea, în sfârșit toate calitățile posibile dăunează cui le are: femeile și fetele frumoase, care au nenorocul de a trece drept virtuoase, sunt răpite spre a deveni batjocorite de acești favoriți ai țarului. Suveranul păstrează nefericitele fărpturi în bârlogul lui; apoi, când s-a săturat să le mai vadă acolo, cele care n-au pierit neștiute de pe urma chinurilor născocite anume pentru ele, sunt trimise înapoi soților și familiilor lor. Femeile scăpate din ghearele tigrilor se întorc să moară de rușine în căminele lor dezonorate.

Aceasta nu e totul; instigator al atâtor mârșăvii, țarul vrea ca propriii săi fii să ia parte la orgiile crimei; și prin această subtilitate tiranică distruge până și viitorul nătângilor lui supuși.

A nădăjdui într-o domnie mai bună înseamnă să uneltești împotriva suveranului actual. Poate de aici și teama lui de a avea un critic în fiul mai puțin mânjit, mai puțin decăzut decât el. Mai are rost, de altfel, să cercetăm adâncurile acestei nemărginite depravări? Ivan resimte o adevărată desfătare de a perverti: un alt fel de moarte. Piezându-și sufletul, se odihnește din truda de a ucide trupul, dar continuă să distrugă. Iată în ce fel se destinde!

Cât privește conducerea statului, viața acestui monstru este un amestec inexplicabil de energie și lașitate. Atâta vreme cât se crede cel mai puternic, își amenință dușmanii; învins, plânge, se roagă, se târăște, se face de ocară, își dezonorează țara și poporul, și toate acestea fără a întâmpina nici o împotrivire, fără ca măcar o singură voce să protesteze în fața atâtor urgii!!! Rușinea, cea din urmă pedeapsă a popoarelor care greșesc față de ele, nu deschide ochii rușilor!...

Hanul Crimeii pârjolește Moscova, țarul fuge: se întoarce când capitala i-a rămas un morman de cenușă; iar

prezenta lui stârnește mai multă teroare decât dușmanul în rândul puținilor locuitori rămași. Dar nu are importanță, căci nici măcar un murmur nu-i amintește monarhului că este om și că a greșit, părăsindu-și îndatoririle de suveran.

Rând pe rând, polonezii și suedezii încearcă pe pielea lor excesele aroganței și lașității sale. În negocierile purtate cu hanul Crimeii, Ivan se înjosește până la a le oferi tătarilor Kazanul și Astrahanul, pe care li le smulsese odinioară cu atâta glorie. Nesocotește gloria, la fel ca toate celelalte lucruri.

Va ajunge mai târziu să-i cedeze lui Ștefan Báthory Livonia, această jertfă de sânge, țelul strădaniilor poporului său de-a lungul războaielor de mai multe veacuri. Dar în ciuda trădărilor sale repetate, Rusia, cu slugărnicia ei veșnic neobosită, nu se scârbește nici măcar o clipă de această supunere, pe cât de păgubitoare, pe atât de înjositoare; eroismul n-ar fi cerut un preț atât de mare națiunii acesteia îndârjite împotriva ei înseși. Și chiar și în zilele noastre, Karamzin se crede obligat să îmblânzească, în termeni ca aceia de mai jos, indignarea pe care comportarea nedemnă a suveranului lor ar trebui să o trezească tuturor rușilor:

„Am amintit deja de instituțiile militare ale acestei domnii: Ivan, care prin *lașitatea* arătată pe câmpul de luptă *făcea de ocară* stindardele patriei, îi lăsă totuși acesteia o armată mai bine disciplinată, și mult mai numeroasă decât avusese vreodată." Vol. IX, pagina 567. Este o realitate. Dar cum poți oare să nu adaugi nici măcar un cuvânt de protest, în numele omenirii și al gloriei naționale?

Tot sub domnia lui, Siberia a fost practic descoperită și cucerită de către aventurieri moscoviți neînfricați. Îi era scris lui Ivan al IV-lea să lase moștenire urmașilor săi această unealtă a tiraniei.

...Dar să încheiem descrierea tiraniei lui Ivan.

Într-o bună zi, îi vine ideea să se îmbrace în rasă de călugăr și își pune tovarășii de desfrâu să facă la fel; ast-

fel costumat, continuă să înspăimânte cerul și pământul prin cruzimea și dezmățul lui monstruos. Tocește revolta din sufletul oamenilor, le ispitește și disperarea, dar în zadar! Cruzimii nepotolite și smintelii stăpânului, sclavul nu le opune decât o resemnare de nebiruit: rușii vor să trăiască sub domnia acestui suveran și le sunt pe plac mâniile și desfrâurile lui; făcându-li-se milă de spaimele stăpânului, își dau bucuroși și viața pentru a-l liniști. Și se cred destul de fericiți, destul de independenți, îndeajuns de oameni, dacă el le rămâne țar și domnește. Martiri ai netrebniciei, nimic nu le astâmpără setea nestinsă de slugărnicie; nicicând niște brute n-au fost mai generoase, adică mai oarbe în supunerea lor... Nu, ascultarea împinsă până la această silnicie nu mai este răbdare, ci patimă; iată, prin urmare, cheia enigmei!

Dacă vrem să întregim portretul lui Ivan al IV-lea, trebuie să recurgem din nou la Karamzin: pentru a-mi încheia, prin urmare, studiul, voi alege din istoria sa câteva din cele mai caracteristice pagini, volumul IX, pagina 343.

„În rândul curtenilor se dădeau lupte pentru întâietate." (După cum vedeți, în bârlogul fiarei domneau regulile etichetei.) „Frumosul Boris Godunov[30], noul paharnic și favorit al lui Ivan, avu în acest sens, în 1578, un litigiu cu prințul Vasili Sițki: fiul acestuia refuza să servească la masa țarului alături de Boris. Și, deși prințul Vasili deținea rangul de boier, Godunov, printr-un ucaz al țarului, fu declarat mai înalt în rang cu *câteva trepte* decât el, fiindcă strămoșul lui Godunov fusese trecut în vechile hrisoave înaintea familiei lui Sițki. Dar, dacă se întâmpla ca Ivan să închidă ochii la gâlcevile de întâietate ale cnejilor, nu le ierta în schimb nici o greșeală în conduita militară: de exemplu, cneazul Mihail Nozdrovotîi, ofițer sus-pus, *a fost biciuit în grajd* pentru că rânduise prost asediul de la Milten."

[30] Care, mai târziu, a fost asasinul țareviciului și uzurpatorul coroanei.

Iată cum înțelegea țarul demnitatea nobilimii și a armatei. Această întâmplare din 1577 îmi amintește de un alt caz din istoria Rusiei, de astă dată modernă, din moment ce faptele s-au petrecut în zilele noastre. Mă străduiesc să confrunt epocile pentru a vă dovedi că diferența între trecutul și prezentul acestei țări este mai mică decât vă închipuiți. Ne aflăm deci la Varșovia, pe timpul marelui duce Constantin, și în vremea domniei împăratului Alexandru, cel mai filantrop dintre țari.

Într-una din zile, Constantin își trecea garda în revistă; și vrând să demonstreze unui străin de vază cât de mult era respectată disciplina în rândurile oștirii ruse, descalecă, se apropie *de unul din generali*... DE UN GENERAL!... și fără să-l prevină în vreun fel, fără să-i facă auzit vreun reproș, îi străpunge senin piciorul cu sabia. Generalul rămâne nemișcat și nu scoate nici un vaiet: este luat și dus, după ce marele duce și-a tras arma îndărăt. Acest stoicism de sclav îndreptățește definiția abatelui Galiani: *Curajul*, spunea filozoful napolitan, *nu este altceva decât o frică uriașă!*

Spectatorii scenei rămân înmărmuriți. Acest lucru s-a petrecut în secolul al XIX-lea, la Varșovia, în piața publică.

După cum vedeți, rușii din vremea noastră sunt vrednicii nepoți ai supușilor lui Ivan, și să nu-mi spuneți că de această dată era vorba de nebunia lui Constantin. Presupunând că această nebunie era reală, trebuia să fie cunoscută, din moment ce purtarea acestui om, încă din prima tinerețe, nu fusese decât un șir de acte publice smintite. Or, după atâtea dovezi de alienare mintală, să-l mai lași să comande oștirile, să guverneze un regat, înseamnă să etalezi un dispreț revoltător la adresa omenirii, o bajocură dăunătoare celor care exercită autoritatea și, deopotrivă, jignitoare pentru cei care i se supun. Eu, în schimb, nu cred în nebunia marelui duce Constantin, și nu văd în viața lui decât o nemăsurată cruzime.

S-a tot spus că în familia imperială din Rusia nebunia era ereditară. Lingușeli! Am credința că acest rău vine din natura însăși a cârmuirii, și nu din constituția vicioasă

a indivizilor. Puterea absolută, când este o realitate, poate tulbura în cele din urmă și cea mai neclintită rațiune; despotismul orbește oamenii; poporul și suveranul se amețesc deopotrivă sorbind din pocalul tiraniei. Adevărul acesta mi se pare dovedit cu prisosință de istoria Rusiei.

Să ne continuăm așadar citatele preluate din aceeași pagină: de data aceasta vorbește un cronicar lituanian, citat de Karamzin. Vom vedea făcându-și apariția, pe rând, un ambasador și un schingiuit, iubindu-și amândoi cu aceeași pasiune stăpânul și călăul. „Nici chinurile, nici dezonoarea nu putea slăbi devotamentul acestor oameni față de suveranul lor. Vom cita o mărturie de neuitat: Cneazul Sugorski, trimis la împăratul Maximilian în 1576, se îmbolnăvi pe când traversa Kurlanda. Din respect față de țar, ducele ceru de mai multe ori vești despre acest sol, prin propriul său pastor, care îl auzea pe rus repetând neîncetat: *Sănătatea mea nu are nici o valoare, fie aceea a suveranului nostru înfloritoare.* Pastorul, uimit, îi spuse: — *Cum puteți sluji un tiran cu atâta zel? — Noi rușii*, răspunse cneazul Sugorski, *suntem întotdeauna devotați țarilor noștri, fie ei blânzi sau cruzi.* Ca dovadă a celor spuse, bolnavul povesti cum, cu câtva timp înainte, Ivan pusese să fie tras în țeapă *unul din oamenii săi de vază*, PENTRU O GREȘEALĂ MĂRUNTĂ, cum nefericitul acesta supraviețuise douăzeci și patru de ore în chinuri cumplite, vorbind cu soția și copiii lui și rugându-se fără oprire: Doamne Dumnezeule! Apără-l pe țar!...[31] Care va să zică (adaugă însuși Karamzin), rușii își făceau o fală din ceea ce străinii le reproșau: rămâneau devotați orbește și fără margini voinței suveranului, chiar și atunci când, în rătăcirile lui cele mai smintite, acesta călca în picioare toate legile dreptății și ale omenirii."

Cu părere de rău, nu îmi pot permite să măresc numărul acestor fragmente ciudate, trebuind să aleg. Mă voi

[31] Acest devotament al victimei față de tiran este fără îndoială un fanatism specific asiaticilor și rușilor.

mărgini deci să mai transcriu aici o corespondență a țarului cu unul din protejații lui (vol. IX, p. 264).

„Hanul Crimeii avea în mâinile sale pe Vasili Greaznoi, unul din favoriții lui Ivan, luat prizonier de tătari într-o campanie de recunoaștere, lângă Moloșnievodî; îi propuse să-l schimbe contra lui Musza Divi, propunere pe care țarul nu vru să o accepte, deși deplângea soarta lui Greaznoi și îi trimitea acestuia *scrisori prietenești* în care, după năravul lui, își bătea joc de serviciile nefericitului său favorit.

«Ți-ai închipuit, îi spunea el, că a te război cu tătarii și a glumi la masa mea sunt două treburi la fel de ușoare: dar ei nu sunt oameni ca de-alde voi; nu îi prinde somnul în țară vrăjmașă, și nu spun necontenit: *E vremea să ne întoarcem acasă!*... Ce idee ciudată te-a apucat să te închipui om de vază! E adevărat că, obligat fiind să-i îndepărtez pe boierii fățarnici care ne înconjurau, a trebuit să aducem alături de persoana noastră sclavi ca tine, de joasă obârșie: dar tu nu trebuie să uiți cine ți-au fost tatăl și strămoșii. Ai cutezanța să te asemui lui Divi? Ție libertatea ți-ar reda un așternut de desfătare, în vreme ce lui i-ar pune paloșul în mână împotriva creștinilor. Este desigur prea îndeajuns că, ocrotindu-i pe aceia din sclavii noștri care ne slujesc cu zel, suntem gata să plătim o răscumpărare pentru tine.»"

Răspunsul slugii este vrednic de scrisoarea stăpânului. Iată-l prin urmare, așa cum ni-l redă Karamzin: este mai mult decât portretul unei inimi de mișel, lăsându-te să afli câte ceva despre spionajul practicat încă de atunci de ruși printre străini. Fără îndoială, puțini sunt cei care ar fi capabili să săvârșească crimele lui Greaznoi, dar nu mă pot împiedica să cred că sunt destui cei în stare de a compune scrisori aidoma celei scrise de acest ticălos, mai cu seamă în privința adâncimii sentimentelor. Dar iat-o:

„Stăpâne, nu m-a cuprins somnul în țară vrăjmașă: *îți îndeplinesc poruncile și adunam informații pentru siguranța imperiului*; deși nu m-am încrezut în nimeni și am vegheat

zi și noapte, am fost capturat plin de răni, când eram gata să-mi dau ultima suflare, părăsit de lașii mei camarazi de arme. Nimiceam în luptă dușmanii creștinătății, iar în timpul captivității am *semănat moartea printre trădătorii ruși* care ți-au vrut pierzania: *i-am ucis în taină cu mâna mea*; nici unul din ei n-a mai rămas viu prin aceste locuri[32]. Glumeam la masa stăpânului meu pentru a-l înveseli; azi mor pentru DUMNEZEU și pentru EL. Prin adânca milostivire a Celui de Sus încă mai respir; mă ține în viață zelul înfocat de a te sluji, pentru a mă putea reîntoarce în Rusia *să îmi fac din nou țarul să râdă*. Trupul îmi este în Crimeea, dar sufletul meu este alături de *Dumnezeu* și de *Majestatea Ta*. Nu mi-e teamă de moarte, ci doar de pierderea bunăvoinței tale."

Aceasta a fost deci corespondența *amicală* a țarului cu protejatul lui.

Karamzin adaugă: „Ticăloși de asemenea speță îi trebuiau lui Ivan pentru cârmuirea lui, și, după câte credea el, pentru siguranța lui."

Din toate întâmplările din timpul acestei domnii uluitoare prin liniștea și lunga ei durată pălesc în fața celei mai înspăimântătoare nelegiuiri.

După cum am mai spus, înjosit și tremurând doar la auzul numelui Poloniei, Ivan îi cedează lui Báthory, aproape fără lupte Livonia, o provincie pentru care vreme de secole se purtaseră bătălii înverșunate cu suedezii, polonezii, cu propriii ei locuitori, dar mai cu seamă cu stăpânii ei cuceritori, cavalerii gladiferi. Pentru Rusia, Livonia era poarta Europei, comunicarea cu lumea civilizată. Din timpuri străvechi țintă a strădaniilor poporului moscovit, Livonia fusese îndelung râvnită de țari. Cuprins de o spaimă de neînțeles, cel mai trufaș și totodată cel mai laș dintre țari renunță la această pradă, lăsând-o pe mâinile dușmanului,

[32] La curtea împăratului Nicolae poți întâlni, în fiecare zi, un mare nobil supranumit pe șoptite *otrăvitorul* și care glumește pe seama acestei porecle.

și aceasta nu ca urmare a unei bătălii nimicitoare, ci spontan, dintr-o trăsătură de condei, cu toate că are încă o oaste numeroasă și un tezaur inepuizabil. Or, iată scena ce fu prima consecință a acestei trădări.

Țareviciul, fiul cel iubit al lui Ivan al IV-lea, obiectul tuturor bunăvoințelor lui, cel pe care îl creștea după chipul său, în deprinderea crimei și a celor mai nerușinate apucături de dezmăț, este cuprins de un fel de rușine în fața purtării dezonorante a tatălui și stăpânului său; nu se încumetă la nici o dojană, căci îl cunoaște pe Ivan, dar, ocolind cu grijă orice cuvânt ce ar fi putut aduce o plângere, se mulțumește să-i ceară îngăduința de a merge să se bată cu polonezii.

„Aha! Îmi dezaprobi politica: asta înseamnă deja trădare, răspunde țarul; cine știe dacă nu-ți trece prin gând să ridici stindardul revoltei împotriva părintelui tău?"

Și atunci, încins de o mânie neașteptată, apucă bastonul ferecat și lovește cu putere capul fiului; un favorit încearcă să oprească brațul tiranului; dar Ivan lovește și mai tare; țareviciul se prăbușește, rănit de moarte!

Aici începe singura întâmplare înduioșătoare din viața lui Ivan al IV-lea. Pateticul scenei este deasupra firii: ar fi nevoie de limbajul poeziei pentru a putea desluși asemenea virtuți, într-atât de alese încât devin de neînțeles.

Agonia prințului dură mai mult de o zi: de îndată ce țarul văzu că ucisese cu mâna lui tot ceea ce avea mai scump pe lume, căzu într-o crâncenă deznădejde, la fel de violentă pe cât de cumplită i se arătase mânia: se tăvălea prin praf, scoțând urlete sălbatice, își amesteca lacrimile cu sângele bietului său fiu, îi săruta rănile, invoca cerul și pământul pentru a-i păstra viața pe care el i-o smulsese, aducând doctori și vraci, făgăduind averi, onoruri, putere celui care ar izbuti să i-l redea pe moștenitorul tronului, unicul obiect al tandreței lui... tandrețea lui Ivan al IV-lea!!...

Dar totul e zadarnic! Moartea necruțătoare se apropie, tatăl a lovit: Dumnezeu i-a judecat pe tată și pe fiu;

iar fiul va muri!!... Dar chinul este lung; Ivan va învăța, măcar o dată, să sufere pentru durerea aproapelui.

Robustă, victima luptă vreme de patru zile, în agonie.

Și cum credeți că se scurg aceste patru zile? Cum credeți că acest copil pervertit de tatăl lui, și rețineți, bănuit pe nedrept, ocărât, ucis de părintele său, cum credeți că se răzbună el pentru pierderea tuturor speranțelor în această lume și pentru cele patru zile de chin la care cerul îl osândește, spre pioasa înălțare a pământului, și, dacă e cu putință, spre convertirea călăului său?

Își petrece această vreme de încercări rugându-se lui Dumnezeu pentru părintele lui, consolându-și tatăl care nu vrea să-l părăsească, găsindu-i scuze, dovedindu-i și repetându-i, cu o gingășie vrednică de fiul unui om mai bun, că pedeapsa ce a primit-o, oricât de aspră ar părea, nu e defel nedreaptă, căci fiul care, chiar și în taina inimii lui, își dojenește tatăl încoronat, merită să piară. Moartea e în preajmă; nu frica vorbește, ci superstiția politică, dar de astă dată efectul produs e sublim.

Când ultimele crize se apropie, nefericitul nu se mai gândește decât să ascundă ororile morții de privirile ucigașului său, pe care îl venerează ca pe cel mai bun dintre tați și cel mai mare dintre suverani; și îl imploră pe țar să se îndepărteze.

Iar când, în loc să se supună stăruințelor muribundului, Ivan, în delirul remușcării, se aruncă pe patul fiului, apoi cade în genunchi pe jos, cerând victimei o atât de târzie iertare, acest erou al pietății filiale află o putere supranaturală în sentimentul datoriei; luptându-se deja cu moartea, își oprește sufletul din trecere, se agață o clipă de viață, păstrând-o ca prin minune, pentru a repeta, cu și mai multă putere și gravitate, că este vinovat, că moartea lui e dreaptă, că e prea blândă; din dragoste filială și din respect pentru suveran, reușește să-și prefacă agonia; și astfel, până în cea din urmă clipă, îi ascunde părintelui chinurile unui trup în care tinerețea răzvrătită se împotrivește nimicirii. Gladiatorul cade plin de grație, de

această dată nu dintr-un orgoliu josnic, ci într-un efort de milostivire, doar pentru a îndulci remușcarea din inima tatălui vinovat. Până la ultima suflare, își arată credința și supunerea față de suveranul legitim al Rusiei și moare sărutând mâna care l-a ucis, binecuvântând pe Dumnezeu, țara și tatăl său.

...Țareviciul își dă sfârșitul în afara Moscovei, în bârlogul tiraniei numit Aleksandrovskaia Sloboda.

Ce tragedie! Nicicând în Roma păgână, sau în Roma creștină, nu s-a săvârșit ceva atât de nobil precum lungul rămas-bun al fiului lui Ivan al IV-lea către tatăl lui.

Dacă rușii nu știu să fie umani, știu în schimb câteodată să se ridice deasupra umanității. Ei dezmint acel proverb vulgar: cei capabili de faptele cele mai înalte nu sunt în stare să le împlinească pe cele mai mărunte.

Mai aspru, Karamzin pune la îndoială sinceritatea durerii țarului. E adevărat că aceasta se sfârși repede, dar aș vrea să cred că o clipă a fost adevărată.

Oricare ar fi realitatea, trebuie însă spus că această încercare nu îmblânzi firea monstrului care continuă, până la capătul zilelor, să se adape cu sânge nevinovat și să se tăvălească în cel mai mârșav desfrâu.

Când își simți moartea aproape, porunci să fie dus de mai multe ori în încăperile unde își ținea comorile. Acolo, cu privirea stinsă, își contemplă cu lăcomie nestematele: bogății neputincioase, ce îi scapă odată cu viața!

După ce a trăit ca o fiară sălbatică, îl vezi murind ca un satir, căci printr-un gest de o depravare revoltătoare, își insultă propria noră — un înger de virtute și de puritate —, tânăra și neprihănita soție a celui de-al doilea fiu al său, Fedor, devenit după moartea țareviciului Ivan, moștenitorul tronului. Tânăra femeie se apropia de patul muribundului, pentru a-i alina ultimele clipe; ...dar deodată, se trage înapoi și fuge, țipând înspăimântată.

Așa a murit Ivan al IV-lea la Kremlin și... cu greu s-ar putea crede, dar fu plâns, plâns vreme îndelungată de întregul popor, de nobili și de oamenii de rând, de târ-

goveți și de cler, ca și cum ar fi fost cel mai bun dintre suverani... Să recunoaștem prin urmare și să nu pregetăm a repeta că despotismul fără măsură are asupra spiritului omenesc efectul unei licori îmbătătoare. Ar trebui ca un împărat al Rusiei să fie un înger, sau cel puțin un om cu însușiri alese, pentru a-și păstra mințile și după douăzeci de ani de domnie; dar uimirea și groaza mă cuprind și mai mult când văd că demența omului care exercită tirania se transmite atât de ușor oamenilor care o îndură; victimele ajung cei mai zeloși complici ai călăilor lor. Iată ceea ce înveți în Rusia.

Se prea poate ca o istorie amănunțită și pe deplin veridică a acestei țări să fie cea mai instructivă carte ce s-ar putea oferi oamenilor spre meditație; dar este ceva imposibil de realizat. Karamzin, care a încercat acest lucru, și-a măgulit modelele și cu toate acestea s-a oprit înainte de suirea Romanovilor pe tron; a murit în clipa în care îi era deja imposibil să-și mai continue opera. Totuși, descrierea palidă și prescurtată pe care v-am înfățișat-o este îndeajuns pentru a vă putea închipui faptele și oamenii spre care gândul mi se întoarce fără voie când văd înspăimântătoarele metereze ale Kremlinului.

MOSCOVA, 11 august 1839, seara

...Mi-am reluat astăzi călătoria prin vizitarea metodică și amănunțită a Kremlinului, sub îndrumarea domnului***, căruia îi fusesem recomandat[33]; din nou Kremlinul, care pentru mine este toată Moscova, Rusia în întregime! Kremlinul este o lume!

...Eu n-am văzut Constantinopolul, dar cred că în afară de acest oraș, dintre toate capitalele Europei Moscova este cea mai impresionantă. Este Bizanțul de pe continent. Slavă Domnului că piețele vechii capitale nu sunt imense ca acelea din Petersburg, unde abia de s-ar vedea și Sf. Petru din Roma. La Moscova, monumentele sunt mai puțin răsfirate și de aceea impresia pe care ți-o lasă este mai puternică. Despotismul liniilor drepte și al planurilor simetrice a fost aici stânjenit de istorie și de natură; Moscova este mai cu seamă pitorească. Fără a fi limpede, cerul capătă aici o nuanță argintie strălucitoare; mostre ale tuturor genurilor arhitectonice stau îngrămădite, fără nici o ordine și fără nici un plan; nici un monument nu e perfect, totuși ansamblul îți trezește nu admirație, ci uimire. Denivelările terenului sporesc numărul perspectivelor. Bisericile sclipitoare, cu multe cupole ce diferă ca număr și depășesc adesea cu mult cifra sacramentală impusă arhitecților de ortodoxie, își arată în văzduh aureolele magice. Nenumăratele piramide aurite și clopotnițele în formă de minarete își desenează profilurile strălucitoare

[33] Vezi în Dosar, p. 289, „Informatori ruși ai lui Custine" (*n. ed.*).

pe azurul cerului; ici un pavilion oriental, colo un dom indian te strămută cu gândul la Delhi; donjoanele și turnulețele te readuc în Europa cruciadelor; santinela, veghind în turnul de pază, îți amintește de muezinul care cheamă credincioșii să se roage; și în sfârșit, încălcindu-ți ideile de tot, crucea care strălucește pretutindeni, vestind poporului să se închine până la pământ în fața Cuvântului, pare căzută acolo din ceruri, în mijlocul sfatului popoarelor Asiei, pentru a le îndruma împreună pe cărarea îngustă a mântuirii: fără îndoială că un astfel de tablou poetic a făcut-o și pe doamna de Staël să exclame: *Moscova este Roma Nordului!*

Cuvintele sunt lipsite însă de adevăr, căci în nici o privință nu s-ar putea stabili o paralelă între cele două orașe. Când intri în Moscova gândul te duce la Ninive, la Palmira sau la Babilon, și nicidecum la capodoperele de artă din Roma păgână sau creștină; la rândul lor, nici istoria, nici religia acestei țări nu împing mai mult gândul călătorului spre Roma, care este mai străină Moscovei decât Pekinul.

...Nu mă satur privind Kremlinul din afară; clădirile stranii, meterezele uluitoare, nenumărate ogive, bolți, turnuri, clopotnițe, ferestruici, creneluri pe care le descoperi cu fiecare pas pe care-l faci împrejurul acestui monument de basm, mărimea nemaipomenită a tuturor lucrurilor, felul în care sunt îngrămădite, zidurile cu spărturi — trezesc închipuirii mele impresii mereu noi. Conturul inegal al zidurilor exterioare, ce urcă și coboară, urmărind sinuozitățile adânci și abrupte ale dealurilor și vâlcelelor, atâtea suprapuneri de clădiri de un stil ciudat sprijinite unele de altele alcătuiesc laolaltă una din cele mai originale și mai poetice priveliști din câte există pe lume; și nu eu, ci pictorii v-ar putea dezvălui aceste minunății, cuvintele fiind prea sărace pentru a vă descrie tabloul: lucruri pe care doar ochii le pot aprecia. Ar trebui totuși ca desenatorul să-și aleagă perspectivele cu discernământ, căci, contemplat din exterior, Kremlinul este minunat; din interior, rămâne searbăd și banal.

Cum v-aș putea reda mirarea ce m-a cuprins când, intrând în acest oraș magic și apropiindu-mă de clădirea modernă numită Tezaur, văzui în fața mea un palat mic, în unghiuri ascuțite, cu linii drepte și frontoane grecești împodobite de coloane corintice? Atât de ridicolă, de rece și de meschină îmi păru această pastișă antică, pentru care ar fi trebuit să fiu întrucâtva pregătit, încât mă trăsei înapoi cu câțiva pași.

...M-am încumetat, în cele din urmă, să înfrunt peristilurile grecești și colonadele corintice ale Tezaurului și, sfidând, cu ochii închiși, acești dragoni ai prostului-gust, am urcat în celebrul arsenal unde se află aranjate, ca într-un muzeu al curiozităților, cele mai interesante monumente istorice ale Rusiei.

Ce colecție de armuri, de vase și de bijuterii naționale! Ce abundență de coroane și de tronuri strânse într-o singură incintă! Felul în care obiectele sunt rânduite sporește impresia pe care acestea ți-o lasă. Nu ai cum să nu admiri gustul ornamentației și, mai mult decât acesta, inteligența politică care a vegheat la așezarea, cu o oarecare semeție, a atâtor însemne și trofee; dar orgoliul patriotic este cel mai legitim din toate. Patima care ajută la îndeplinirea atâtor datorii este iertată. Ideea rămâne plină de profunzime, lucrurile nefiind aici decât simboluri.

Coroanele stau pe perne susținute de piedestaluri, iar tronurile, așezate pe lângă pereți, sunt înălțate, fiecare, pe câte o estradă. Din această evocare a trecutului nu lipsesc decât oamenii pentru care toate aceste lucruri au fost făcute. Absența lor poate îndreptăți o predică asupra deșertăciunii lucrurilor omenești. Fără țarii lui, Kremlinul rămâne un teatru fără lumini și fără actori.

Cea mai respectabilă, dacă nu chiar cea mai impunătoare dintre coroane, este cea a lui Monomah, adusă din Bizanț la Kiev, în 1116.

...Vin apoi alte și alte coroane, dar toate sunt subordonate coroanei imperiale. Constelația aceasta cuprinde coroanele hanatelor Kazan, Astrahan și Crimeea, precum

și pe cea a regatului Georgiei: este deosebit de impunător spectacolul acestor sateliți ai imperiului ținuți la o distanță respectuoasă de steaua care îi domină pe toți. Căci totul devine simbol în Rusia, o țară poetică... precum durerea! Ce poate fi mai grăitor decât lacrimile ce picură înlăuntru, peste inimă? Printre atâtea altele, se află aici și coroana Siberiei: plăsmuire rusească, aceasta reprezintă un însemn imaginar, lăsat acolo spre a aminti de o mare faptă istorică, săvârșită de aventurieri negustori și războinici, sub domnia lui Ivan al IV-lea, perioadă din care datează nu descoperirea, ci cucerirea Siberiei. Toate aceste coroane sunt împodobite cu cele mai mari și mai prețioase nestemate din lume. Adâncurile acestui meleag de jale s-au deschis pentru a hrăni orgoliul despotismului pe care îl adăpostește.

Tronul și coroana Poloniei fac parte din acest superb firmament imperial și regal... Nenumăratele giuvaere cuprinse într-un spațiu restrâns străluceau aidoma cozii de păun. Ce îngâmfare sângeroasă! îmi spuneam în gând, cu fiecare nouă minunăție în fața căreia ghizii mă sileau să mă opresc...

M-au impresionat mai ales coroanele lui Petru I, Ecaterinei I și Elisabetei: cât aur, ce de diamante... și câtă pulbere!!! Unde sunt acum capetele ce le purtau? Globurile imperiale, tronurile, sceptrele — toate sunt strânse aici ca mărturie a măreției lucrurilor, a nimicniciei oamenilor, iar când te gândești că toată această deșertăciune cuprinde până și imperiile, nici nu mai știi de ce creangă să te agăți în torentul timpului.

...Vazele cizelate în stilul lui Benvenuto Cellini, pocalele împodobite cu pietre prețioase, armele, armurile, stofele scumpe, broderiile rare, sticlăria venită din toate țările și din toate timpurile — abundă în această colecție minunată, pe care un adevărat colecționar nu ar prididi s-o cerceteze într-o săptămână. Pe lângă tronurile și jilțurile tuturor suveranilor ruși din toate veacurile, mai vezi acolo valtrapurile cailor lor, veșmintele și mobilele

pe care le-au avut; iar toate lucrurile acestea, mai mult sau mai puțin scumpe, mai mult sau mai puțin rare, îmi fermecau privirile. Ceea ce vă spun eu vă poartă, poate, cu gândul la *O mie și una de nopți*: cu atât mai bine, căci nu aveam altă cale de a vă descrie un lăcaș de basm, aproape fermecat.

Interesul pentru istorie sporește și mai mult efectul atâtor minuni: câte întâmplări ciudate nu sunt înregistrate aici pitoresc și atestate de relicve venerabile!... De la coiful lucrat cu migală al sfântului Alexandru Nevski până la brancarda care îl purta pe Carol al XII-lea la Poltava, fiecare obiect în parte îți vorbește despre fapte nemaiauzite și îți trezește amintiri interesante. Acest tezaur este adevăratul album al uriașilor Kremlinului.

Sfârșind cercetarea acestor trufașe relicve ale vremurilor, mi-am amintit, ca prin minune, un fragment din Montaigne, pe care vi-l redau spre a întregi printr-un contrast ciudat descrierea minunățiilor tezaurului moscovit. Știți că niciodată nu călătoresc fără Montaigne:

„Cneazul Moscovei era îndatorat odinioară cu această temenea tătarilor, când trimiteau spre el soli, pe care trebuia să-i întâmpine mergând pe jos și întinzându-le un pocal cu lapte de iapă (băutură de mare desfătare), și dacă, bând, vreo picătură le cădea pe coama cailor, se cuvenea ca el s-o lingă cu limba.

În Rusia, armata pe care o trimisese sultanul Baiazid a fost năpăstuită de un asemenea prăpăd de ninsoare că pentru a se adăposti și a se salva de la îngheț mulți se încumetară să-și omoare și să-și spintece caii, pentru a se adăposti în burta lor și a se bucura de căldura dătătoare de viață."

...Cu toate tronurile și înfumurările lui, împăratul tuturor Rusiilor nu este decât urmașul acelorași mari cneji pe care îi vedem atât de umiliți în secolul al XVI-lea, deși nu le-a urmat la tron decât prin drepturi contestabile; căci, fără a mai vorbi despre alegerea familiei Trubețkoi, anulată de intrigile familiei Romanov și ale prietenilor aces-

teia, doar crimele mai multor generații de cneji i-au putut aduce la tron pe fiii Ecaterinei a II-a. Prin urmare, nu fără temei li se ascunde rușilor istoria Rusiei, așa cum s-ar dori să fie ascunsă și lumii întregi.

...În vremea în care marii cneji ai Moscovei purtau în genunchi jugul rușinos impus de mongoli, spiritul cavaleresc înflorea în Europa și mai ales în Spania, unde sângele curgea șuvoaie pentru onoarea și independența creștinătății. Și cu toată barbaria Evului Mediu, nu cred că s-ar fi putut găsi în Europa apuseană vreun rege în stare să dezonoreze suveranitatea acceptând, spre a domni, condițiile impuse marilor cneji ai Moscovei de stăpânii lor tătarii în secolele al XIII-lea, al XIV-lea și al XV-lea. Mai bine pierd coroana decât să pângăresc maiestatea regească, ar fi spus orice monarh francez, spaniol, sau oricare altul din bătrâna Europă. Dar în Rusia gloria este de dată recentă, ca și tot restul. Perioada cât a durat cotropirea a împărțit istoria acestei țări în două epoci distincte: istoria slavilor independenți și istoria rușilor modelați de tiranie prin trei veacuri de sclavie. Aceste două popoare n-au de fapt în comun decât numele cu vechile triburi strânse într-un popor de către varegi. Iar triburile aveau cu mult mai multă independență decât au rușii acum.

...În altă parte, mă așteptau alte minuni: am vizitat senatul, palatele imperiale, vechiul palat al patriarhului, care nu au nimic interesant în afară de nume. Și în sfârșit, micul palat unghiular, care este o bijuterie și o jucărie; construcția amintește puțin de capodoperele arhitecturii maure, strălucind, plină de eleganță, în mijlocul masivităților greoaie ce o înconjoară: ca un granat montat în piatră cioplită. Palatul acesta are mai multe etaje, cele de jos fiind mai încăpătoare decât cele pe care le susțin: crește astfel numărul teraselor, iar edificiul întreg capătă o înfățișare piramidală, deosebit de pitorească. Înălțându-se, fiecare etaj este mai retras spre interior decât etajul inferior, iar ultimul, care formează vârful piramidei, este doar un pavilion micuț. La toate etajele, liniile de arhitectură sunt desenate cu mult gust și precizie, prin pătrate

de faianță lăcuite, ca la arabi: din nefericire însă, aceste ornamentații sunt moderne. Interiorul a fost de curând restaurat în întregime — s-au pus geamuri, s-a refăcut pictura, s-a schimbat mobilierul, cu destulă pricepere.

E cu neputință să vă redau contrastul creat de atâtea edificii diferite, îngrămădite într-un singur punct care reprezintă centrul unui oraș imens, și, în mijlocul acestei învălmășeli, să vă descriu imaginea acestui micuț palat reconstruit de puțină vreme, dar ornamentat în stil vechi, apropiat de stilul gotic și amestecat cu cel arab: ici temple grecești, colo fortărețe gotice, mai încolo turnuri indiene și pavilioane chinezești, totul ciudat plasat într-o incintă închisă prin ziduri ciclopice — iată ce ar trebui să vă dezvălui printr-un cuvânt, așa cum ochiul prinde totul într-o privire.

Cuvintele nu zugrăvesc obiectele decât prin amintirile pe care le redeșteaptă: or, nici una din amintirile dumneavoastră nu vă poate ajuta să vă închipuiți Kremlinul. Trebuie să fii rus pentru a putea pricepe o asemenea arhitectură.

Etajul de jos al acestei mici capodopere este aproape în întregime ocupat de o boltă enormă, susținută de un singur stâlp, care alcătuiește mijlocul încăperii. Este sala tronului, în care intră împărații la ieșirea din biserică, după încoronare. Totul îți amintește aici de mărețiile vechilor țari, iar imaginația e nevoită să se întoarcă la domniile Ivanilor și ale Alekseilor: o atmosferă cu adevărat moscovită. Cu toate acestea, picturile, în întregime noi, care acoperă pereții acestui palat mi s-au părut de un gust destul de ales: ansamblul îmi amintește parcă de câteva desene văzute de mine și care înfățișau turnul de porțelan din Pekin.

Grupul acesta de monumente dă Kremlinului una din cele mai teatrale înfățișări din lume: dar nici unul din edificiile îngrămădite, unul peste altul, în acest forum rusesc, precum nici clădirile împrăștiate în restul orașului nu ar rezista unei cercetări amănunțite. La prima vedere, Mos-

cova îți lasă o impresie minunată; ar putea fi cel mai frumos oraș pentru un purtător de depeșe trecând în galopul calului pe lângă zidurile tuturor bisericilor, mânăstirilor, palatelor și fortărețelor care, deși departe de a fi construite într-un stil pur, pot fi luate la început drept lăcașul unor făpturi miraculoase.

Din păcate, la Kremlin se clădește acum un nou palat, pentru a face mai confortabilă vechea locuință a împăratului; dar să nu-și fi pus rușii oare întrebarea dacă această îmbunătățire nelegiuită nu va strica cumva ansamblul, unic în lume, al vechilor clădiri din cetatea sfântă? Sunt de acord că actuala locuință a suveranului este sărăcăcioasă, dar pentru a îndrepta acest neajuns sunt atinse cele mai respectabile edificii ale vechiului sanctuar național: o adevărată pângărire. Dacă aș fi fost în locul împăratului, mai degrabă mi-aș fi atârnat noul palat în văzduh, decât să dărâm o piatră măcar din vechile ziduri ale Kremlinului.

...Afară de asta, profanarea de care vorbeam este săvârșită cu un respect derizoriu, ceea ce mi-o face și mai nesuferită: rușii se laudă grozav că lasă vechiul monument în picioare, adică nu îl dărâmă din temelie, dar în schimb îl vor îngropa de viu într-un palat. Este mijlocul folosit aici pentru a pune de acord cultul oficial al trecutului cu pasiunea pentru confort, proaspăt importată din Anglia. Felul acesta de a înfrumusețea orașul național este cu totul vrednic de Petrul cel Mare. N-a fost oare de ajuns că întemeietorul noii capitale a părăsit-o pe cea veche? Ei bine, iată că urmașii lui o dărâmă, sub pretextul de a o împodobi.

Împăratul Nicolae și-ar fi putut dobândi o faimă personală: în loc să se târască pe calea croită de un altul, n-ar fi avut decât să părăsească Palatul de Iarnă ars la Petersburg, întorcându-se să stabilească pe vecie reședința imperială în Kremlinul rămas din vechime; apoi, pentru nevoile casei imperiale și pentru marile serbări de la curte, ar fi putut clădi, în afara incintei sfinte, toate palatele pe

care le-ar fi crezut de cuviință. Prin această revenire, ar fi îndreptat greșeala țarului Petru care, în loc să-și fi chemat boierii în sala de spectacol pe care le-o clădea pe malurile Balticii, ar fi putut și s-ar fi cuvenit să-i civilizeze la ei acasă, profitând de minunatele înlesniri pe care natura le pusese la îndemâna lor, și la dispoziția lui; dar el le-a nesocotit, cu un dispreț și cu o ușurință de spirit nevrednice de omul superior pe care, în anumite privințe, îl întruchipa. Și cu fiecare pas pe care un străin îl face pe drumul de la Petersburg la Moscova, în mintea lui, Rusia, cu întinderile ei nemărginite și cu uriașele ei bogății agricole, se mărește pe măsură ce imaginea lui Petru cel Mare se micșorează. În veacul al XI-lea, Monomah era un suveran cu adevărat rus; în secolul al XVIII-lea, Petru I, datorită falsei sale metode de perfecționare, nu este decât un supus al străinătății, un imitator al olandezilor, un imitator al civilizației pe care o copiază cu migala unui sălbatic. Ori Rusia nu își va împlini ceea ce nouă ni se pare a fi destinul ei, ori Moscova va redeveni într-o bună zi capitala imperiului, căci doar în ea se află sămânța independenței și a originalității rusești. Rădăcina copacului este aici, și tot aici trebuie el să rodească; nicicând altoiul nu va dobândi puterea sămânței.

Dacă vreodată aș ajunge să văd tronul Rusiei reașezat maiestuos pe adevăratul lui piedestal în centrul Imperiului rus, la Moscova; dacă Sankt-Petersburg, aruncându-și ipsosurile și aurăriile din nou în praf și pulbere, în smârcurile distrugătoare în care au fost aduse, ar redeveni ceea ce ar fi trebuit întotdeauna să fie, un simplu port de granit, la mare, un minunat depozit pentru comerț între Rusia și Occident, în vreme ce, în cealaltă parte, Kazanul și Nijni ar sluji drept porturi între Rusia și Orient, atunci aș spune: poporul slav, biruind cu o dreaptă semeție trufia călăuzitorilor lui, își trăiește în sfârșit propria-i viață; și merită să-și atingă țelul năzuinței; Constantinopolul îl așteaptă: artele și belșugul de acolo vor recompensa firesc strădaniile unui popor chemat să devină tot atât de

măreț și de glorios, pe cât a fost de necunoscut și de resemnat multă vreme.

V-ați putea oare închipui măreția unei capitale așezate în centrul unei câmpii de mai multe mii de leghe? O câmpie ce se întinde din Persia în Laponia, de la Astrahan și de la Marea Caspică până la Urali și la Marea Albă, cu portul ei, Arhanghelsk? Apoi, coborând din nou spre ținuturile de la natură mai ușor de locuit, această câmpie se așterne de-a lungul Marii Baltice, unde se află Sankt-Petersburg și Kronstadt, cele două arsenale ale Moscovei; în sfârșit, se întinde spre vest și spre sud, de la Vistula la Bosfor, unde rușii sunt așteptați; Constantinopol servește drept port de comunicație între Moscova, orașul sfânt al rușilor, și lume!!... De bună seamă că maiestatea acestui oraș imperial, cu toate sucursalele lui situate în cele patru colțuri ale zării, ar fi impunătoare pentru toate puterile acestei lumi, îndreptățind falnica emblemă a coroanelor din tezaurul păstrat la Kremlin.

În ciuda puternicului său simț practic, și cu toată marea sa ascuțime de spirit, împăratul Nicolae nu a deslușit limpede cel mai bun mijloc de a atinge un asemenea țel: din când în când, vine să se plimbe la Kremlin; nu este de ajuns. Ar fi trebuit să descopere necesitatea de a se stabili acolo; iar dacă totuși a înțeles acest lucru, nu a avut forța de a se resemna la o asemenea jertfă, ceea ce este o greșeală. Sub Alexandru, rușii au dat foc Moscovei pentru a salva imperiul; sub Nicolae, Dumnezeu a ars palatul din Petersburg, pentru a urni înainte destinul Rusiei: iar Nicolae nu a răspuns chemării Proniei cerești, Rusia încă mai așteaptă!...

Priveliștea ce se înfățișează din înaltul terasei Kremlinului este încântătoare, și trebuie admirată mai cu seamă pe înserate. Adineauri, m-am reîntors singur, pe jos, la poalele clopotniței lui Ioan cel Mare, turnul Veliki, care este cel mai înalt din Kremlin și cred că și din Moscova; am văzut de acolo apusul de soare și mă voi înapoia curând, căci nimic nu mă interesează mai mult în Moscova decât Kremlinul.

Noile plantații, care de câțiva ani înconjoară cea mai mare parte a meterezelor Kremlinului, sunt o podoabă de un bun-gust deosebit. Înfrumusețează orașul comercial, în întregime modern, și în același timp încadrează Alcazarul vechilor ruși. Arborii sporesc pitorescul zidurilor vechi. În pereții groși ai acestui edificiu fabulos sunt deschideri mari prin care se văd scări de o cutezanță și de o înălțime de vis; urmărești cu privirea o cohortă întreagă de morți, care capătă viață în mintea ta, ce cutreieră terase din pământ, coboară povârnișuri line și se sprijină pe balustrade, în vârful vechilor turnuri susținute de bolți uimitor de temerare și de trainice; iar de acolo plecând capul, ei aruncă asupra lumii privirea rece și disprețuitoare a morții. Cu cât contemplu mai mult aceste clădiri masive, inegale, cu forme infinit de variate, cu atât mă cuprinde admirația pentru arhitectura lor biblică și ziditorii ei plini de poezie.

Razele soarelui, dispărând în spatele copacilor aleii, mai luminează încă vârful turnulețelor palatului și ale bisericilor, care își arată strălucind clopotnițele pe cerul de un albastru închis; tabloul e magic.

În mijlocul plantațiilor ce împresoară meterezele pe dinafară, se află o boltă pe care v-am descris-o deja, dar care m-a uimit de parcă aș fi văzut-o întâia oară; este o hrubă fantastică. Lași în urmă un oraș cu solul accidentat, înțesat de turnuri ce se ridică până la cer, te afunzi pe un drum acoperit și întunecos; urci prin hruba neagră, pe o pantă lungă și abruptă: ajuns în vârf, te trezești din nou sub cerul liber, cuprinzând de sus cu privirea o altă parte a orașului, până atunci nevăzută, ce se amestecă în praful învolburat al străzilor și al aleilor și se întinde la picioarele tale, de-a lungul unui râu pe jumătate secătuit de arșița verii, râul Moscova; când ultimele raze ale soarelui sunt gata să se stingă, rămășița de apă uitată în albia acestui fluviu prăfos capătă o nuanță de foc. Imaginați-vă o oglindă naturală încadrată de coline elegante, ale căror siluete masive sunt împinse la marginile peisajului,

precum chenarul unui tablou: impunător! Unele din aceste monumente îndepărtate, printre care și azilul de copii găsiți, sunt mari cât un oraș; așezăminte de caritate, școli, ctitorii pioase. Închipuiți-vă râul Moscova, cu podul lui de piatră, închipuiți-vă vechile mânăstiri cu nenumăratele lor cupole, cu turlele mici, metalice, ce întruchipează deasupra orașului sfânt niște coloși de preoți, pururea rugându-se; gândiți-vă la dangătul stins al clopotelor, atât de armonios pe aceste meleaguri, ca un murmur cuvios potrivit mișcărilor unei mulțimi liniștite, dar totuși numeroase, veșnic însuflețite, dar niciodată tulburate de trecerea tăcută și iute a cailor și a trăsurilor ce sunt în mare număr atât la Moscova, cât și la Petersburg; și atunci, veți pricepe ce înseamnă un apus de soare în praful acestei vechi cetăți. Grație tuturor acestor lucruri, în fiecare seară de vară, Moscova devine un oraș unic în lume: nu este nici Europa, nici Asia, ci Rusia cu inima ei.

...Odată coborâte terasele Kremlinului, m-am întors acasă ostenit, ca un om care tocmai a fost martorul unei groaznice tragedii, sau mai degrabă ca un bolnav care se trezește înfierbântat după coșmar.

Moscova, 12 august 1839

Înainte de a veni în Rusia, am citit, cred, majoritatea descrierilor despre Moscova publicate de călători; și totuși nu mi-aș fi putut închipui înfățișarea ciudată a acestui oraș uluitor, ieșit ca prin farmec din pământ, pe aceste întinderi netede și nemărginite, unde colnicele pe care se înalță clădirile se conturează în mijlocul unei câmpii șerpuitoare. Un decor de teatru. Moscova este aproape singurul ținut muntos din inima Rusiei... Dar nu vă duceți prea repede cu gândul la Elveția sau la Italia: este doar un teren accidentat, atât și nimic mai mult. Însă efectul creat prin contrastul acestor ridicături ale solului, în mijlocul unor întinderi unde privirea și gândul se pierd ca în savanele Americii sau ca în stepele Asiei, este cu adevărat uimitor. Orașul îți amintește parcă de imaginea pe care o aveai, fără a ști prea bine de ce, despre Persepolis, Bagdad, Babilon sau Palmira, capitale legendare ale unor țări fabuloase a căror istorie este poezie, iar arhitectura — vis; într-un cuvânt, la Moscova, uiți de Europa. Iată lucrul pe care nu-l știam în Franța.

...Totul aici are valoare de peisaj. Dacă arta nu a izbutit prea multe în acest oraș, fantezia muncitorilor și forța lucrurilor au înfăptuit, în schimb, minuni. Ești uimit de înfățișarea nemaiîntâlnită a grupurilor de clădiri, cât și de masivitatea lor. La drept vorbind, plăcerea este de calitate inferioară. Moscova nu este produsul geniului, iar cunoscătorii nu află aici nici un monument vrednic de o cercetare minuțioasă; nu are nici maiestatea locuri-

lor singuratice, unde vremurile tăcute preschimbă necontenit ceea ce natura a zămislit: este locuința părăsită a unui neam de uriași, semințe intermediară între Dumnezeu și om; este opera ciclopilor. Nu ai putea-o compara cu restul Europei; dar într-un oraș în care nici un mare artist nu și-a lăsat în nici un gen amprenta gândului, nu simți decât mirare, și nimic mai mult; or, mirarea se stinge repede, iar sufletului nu-i este pe plac s-o exprime.

...Moscova rămâne parcă îngropată în mijlocul țării a cărei capitală este. De aici, pecetea de originalitate întipărită pe clădirile ei; de aici, aerul de libertate prin care se deosebesc locuitorii ei; de aici, în sfârșit, atât de puțina aplicare a țarilor pentru această reședință cu fizionomie independentă.

Țarii, acești vechi tirani îmblânziți de moda care i-a metamorfozat în împărați, și mai mult chiar, în oameni binevoitori, fug de Moscova. Cu toate neajunsurile lui, preferă Petersburgul, pentru că simt nevoia să fie în legătură permanentă cu apusul Europei. Rusia, așa cum a înfăptuit-o Petru cel Mare, nu se încrede în ea însăși pentru a trăi și a se instrui.

Dacă în această țară troienele înghețate și omăturile ce se topesc nu ar închide toate căile ferate vreme de șase până la opt luni pe an, ați vedea cum cârmuirea rusească ar lua-o înaintea celorlalte în privința construcției acestor drumuri ce micșorează suprafața pământului; fiindcă, mai mult decât oricare altă țară, Rusia suferă de pe urma neajunsului distanțelor. Dar degeaba se vor înmulți liniile ferate și va crește viteza transporturilor, căci un teritoriu atât de întins este și va fi cel mai mare obstacol în calea circulației gândurilor, pământul nelăsându-se brăzdat în toate direcțiile, ca marea.

...De bună seamă, dacă Moscova ar fi un port la mare, sau măcar centrul unei vaste rețele a acestor făgașuri de metal, adevărați conductori electrici ai gândirii omenești, meniți parcă a satisface câteva din nerăbdările veacului în care trăim, nu am asista la întâmplări de genul celor

văzute de mine, ieri, la clubul englez: militari de toate vârstele, domni distinși, bărbați serioși și tineri zăpăciți își făceau semnul crucii și se reculegeau câteva clipe înainte de a se așeza la masă, și nu o masă în familie, ci un ospăț între bărbați. Persoanele care nu împlineau această îndatorire religioasă (și erau destul de multe la număr) se uitau la ceilalți fără pic de mirare; după cum vedeți, de la Paris la Moscova mai sunt încă vreo opt sute de leghe bune...

...Nu am fost surprins de ceea ce vedeam; dar ceea ce admir cu bună-credință la ruși este evlavia lor. Am spus-o de altfel și persoanei care mă prezentase cercului respectiv.

După cină, stăteam de vorbă amândoi între patru ochi, în grădina clubului.

— Lămuriți-mă, l-am rugat, despre starea religiei în țara dumneavoastră; spuneți-mi ce învățătură spirituală au primit oamenii care propovăduiesc și deslușesc Scripturile în Rusia?

Deși adresată unui om cu adevărat superior, această întrebare ar fi părut indiscretă la Petersburg; la Moscova, simții că puteam să-mi încerc norocul, știut fiind că aici domnește o libertate misterioasă de care se face uz fără să-ți dai seama, fără s-o poți justifica sau defini, dar care este reală, deși încrederea înșelătoare pe care o trezește ar putea fi adesea scump plătită. Iată, pe scurt, ce mi-a răspuns rusul filozof (folosind aici cuvântul în înțelesul lui cel mai binevoitor). Știți deja care îi sunt părerile: după ani întregi de ședere în diverse țări ale Europei, s-a întors în Rusia foarte liberal, dar foarte consecvent. Iată, prin urmare, ce mi-a răspuns:

— Întotdeauna, s-a predicat prea puțin în bisericile schismatice ortodoxe; iar la noi, autoritatea politică și religioasă s-a împotrivit mai mult decât în altă parte discuțiilor teologice; de îndată ce s-a încercat a se lămuri chestiunile dezbătute între Roma și Bizanț, tăcerea a fost impusă ambelor părți. Subiectele de dispută au atât de

puțină însemnătate, încât gâlceava nu poate dăinui decât prin ignoranță. În mai multe așezăminte pentru fete și băieți, după modelul iezuiților, s-au predat câteva noțiuni de religie; dar practica acestor cursuri este doar tolerată, iar din când în când interzisă. Deși pozitiv, un lucru ce vi se va părea de neînțeles este acela că religia nu se predă public în Rusia.[34] De aici rezultă o sumedenie de secte, pe care cârmuirea nici nu te-ar lăsa să le bănuiești.

Una din secte îngăduie poligamia; alta merge și mai departe, admițând în principiu, și aplicând în practică, posesiunea în comun a femeilor de către bărbați, și a bărbaților de către femei.

Preoților noștri le este interzis să scrie, fie doar și cronici: în fiece clipă, câte un țăran târcuiește vreun verset din Biblie, care, luat separat și aplicat cum nu trebuie, dă naștere imediat unei noi erezii, cel mai adesea calviniste. Când preotul din sat și-a dat seama de ce s-a întâmplat, erezia cuprinsese deja o parte din membrii obștei și, datorită îndărătniciei ignoranței, a ajuns să se înrădăcineze chiar și la vecini; dacă preotul își ridică glasul, de îndată țăranii molipsiți sunt trimiși în Siberia, ceea ce îl sărăcește pe stăpân, care, atunci când e prevăzător, îl face pe preot să tacă, prin nenumărate mijloace; și când, cu toate precauțiile, erezia este pe punctul de a deveni evidentă pentru autoritatea supremă, numărul disidenților este atât de însemnat, încât nu se mai poate face nimic: violența ar răspândi răul fără să-l înăbușe, darul convingerii ar lăsa cale liberă discuțiilor care, pentru o guvernare absolută, sunt cea mai mare nenorocire. Nu se recurge, prin urmare, decât la tăcere, care ascunde boala fără s-o tămăduiască, devenindu-i, dimpotrivă, prielnică.

Imperiul rus va pieri prin fărâmițarea religioasă; și de aceea, a invidia, așa cum faceți, puterea noastră de credință înseamnă a ne judeca fără a ne cunoaște!!!

Aceasta este părerea oamenilor celor mai clarvăzători și celor mai sinceri pe care i-am întâlnit în Rusia...

---

[34] Știam acest lucru și l-am comentat în altă scrisoare.

...Am fost martorul unei sărbători populare în jurul mânăstirii Devicieipol. ...Sărbătoarea comemorează pe nu știu care sfânt, cu procesiuni, scăldate în *cvas*, prin fața moaștelor și icoanelor ce îl întruchipează. În acea seară s-au băut cantități fabuloase din această licoare națională.

Fecioara făcătoare de minuni din Smolensk, alții spun că doar copia ei, este păstrată în această mânăstire care are opt biserici.

Spre sfârșitul zilei, am intrat în cea mai mare dintre biserici, care mi s-a părut impunătoare: întunericul sporea farmecul locului. Măicuțele au grijă să-și împodobească altarele capelelor, și își îndeplinesc cum se cuvine această sarcină, fără îndoială cea mai ușoară din toate câte le revin; cât privește îndatoririle mai grele, după cum mi se spune, acestea sunt destul de prost respectate, căci, dacă ar fi să dăm crezare persoanelor bine informate, purtarea călugărițelor din Moscova nu este defel pilduitoare.

În această biserică se află mormintele mai multor țarine și cneaghine, și anume acela al ambițioasei Sofia, sora lui Petru cel Mare, și mormântul țarinei Evdochia, prima soție a acestui țar. Nefericita femeie, repudiată, cred, în 1696, fu silită să se călugărească la Suzdal.

...Împărăteasa călugăriță muri la Moscova, la mânăstirea Devicieipol, în 1731.

Curtea interioară a mânăstirii este rezervată, în parte, cimitirului, care este frumos. În general, mânăstirile rusești seamănă mai degrabă cu o îngrămădire de case, cu un cartier dintr-un oraș împrejmuit cu ziduri, și mai puțin cu un refugiu religios. Adesea distruse și reclădite, au o înfățișare modernă; în această climă, nimic nu dăinuie, nici un edificiu nu poate ține piept războiului cu elementele naturii. Totul se prăpădește doar în câțiva ani, și totul se reface ca nou; de aceea, țara are înfățișarea unei colonii întemeiate în ajun. Doar Kremlinul pare menit să înfrunte iernile și să dăinuiască la fel de mult ca imperiul pe care îl simbolizează, străjuindu-l ca o fortăreață.

Dar dacă mânăstirile rusești nu sunt impunătoare prin stilul arhitectonic, ideea irevocabilului insuflă însă veș-

nic respect și teamă. Ieșind din această clădire nu aveam de gând să mă amestec prin mulțimea ce mă deranja cu zumzetul ei. Noaptea se înălța încetișor până spre turlele bisericilor; și începui să cercetez una din cele mai încântătoare priveliști din Moscova și din împrejurimi. Vă spun din nou: orașul acesta îți oferă nenumărate perspective. Din stradă, nu vezi decât casele care se înșiră pe margine; dar ia încercați să străbateți o piață mare, să urcați câteva trepte, apoi deschideți o fereastră, ieșiți pe un balcon, pe o terasă, și veți descoperi deîndată un oraș nou și necuprins, răspândit pe coline adânc despărțite una de cealaltă, prin lanuri de grâu, helești și chiar păduri. Interiorul acestui oraș este un întreg ținut, care se întinde până spre șesurile cu ridicături aidoma valurilor mării. Văzută de departe, marea pare întotdeauna o câmpie.

...Această veche capitală este un loc unic în lume, căci este singurul mare oraș care, deși s-a populat, a rămas pitoresc, precum meleagurile de la țară. Întâlnești aici tot atâtea drumuri câte străzi, câmpuri cultivate și dealuri acoperite de clădiri, vâlcele pustii și piețe publice. De îndată ce te îndepărtezi de centru, te trezești într-o îngrămădire de sate, de helești și de păduri, dar nu într-un oraș: din loc în loc, vezi mânăstiri impunătoare, înălțându-și nenumăratele biserici și clopotnițe; mai încolo, coaste de deal pe care se întind sate, iar altele cu holde, dincoace un râu aproape secat pe timpul verii; puțin mai departe, insule de edificii felurite și nemaiîntâlnite; sălile de spectacol, cu peristiluri antice, sunt înconjurate de palate din lemn, singurele locuințe de arhitectură națională, iar toate aceste construcții diverse sunt pe jumătate ascunse de verdeață; decorul acesta poetic este veșnic dominat de bătrânul Kremlin, cu zidurile dantelate și turnurile nemaivăzute, a cărui coroană fortificată seamănă cu vârfurile desfrunzite ale stejarilor bătrâni din pădure. Acest Partenon al slavilor conduce și ocrotește Moscova; parcă ar fi un doge al Veneției, așezat în mijlocul senatului.

În seara asta, corturile în care se înghesuiau cei veniți să se plimbe la Devicieipol erau saturate de felurite mirosuri

care, amestecate, făceau aerul fetid: piele de Rusia, parfumată, băuturi spirtoase, bere fermentată, varză acră, duhoarea cizmelor de cazac unse cu grăsime, moscul și ambra cu care se dăduseră câțiva nobili, veniți acolo din lipsă de altceva mai bun și care păreau hotărâți să se plictisească, chiar dacă n-ar fi făcut-o decât din orgoliu aristocratic; mi-ar fi fost cu neputință să respir mult timp aerul acela infect.

Plăcerea cea mai mare a acestui popor este beția, altfel spus, uitarea. Bieții oameni! ca să fie fericiți, trebuie să viseze. Dar ceea ce dovedește încă o dată firea blajină a rușilor este faptul că mujicii, când se amețesc de băutură, oricât de abrutizați ar fi, se înduioșează, în loc să se bată și să se omoare unii pe alții, după cum fac bețivanii de pe la noi, plâng și se sărută: ce popor interesant și ciudat!... ți-ai face pomană fericindu-l. Dar sarcina este anevoioasă, pentru a nu spune cu neputință de îndeplinit. Căci în ce chip ai putea mulțumi dorințele nelămurite ale unui uriaș tânăr, leneș, neștiutor, plin de râvnă și legat fedeleș, încât nu-și poate mișca nici mâinile, nici picioarele?!... Niciodată nu mă înduioșez de soarta poporului din această țară fără a-l plânge deopotrivă și pe omul atotputernic ce îl conduce.

...Mânăstirea Devicieipol este situată lângă râul Moscova, înălțându-se deasupra lui; locul de bâlci, cum se spune în Normandia, adică locul unde are loc serbarea, este un teren pustiu, coborând în pantă, uneori lină, alteori abruptă, până la albia râului care, în acest an, parcă ar fi un drum cu lățime felurită pe alocuri, nisipos și brăzdat, cât e de lung, de un firicel de apă. Într-o parte, spre șes, se înalță turnurile mânăstirii care tivesc văzduhul, iar în partea cealaltă se profilează, în depărtare, clădirile vechii Moscove; crâmpeiele de câmpie și de case întretăiate de trunchiuri de copaci, scândurile cenușii ale izbelor, alături de ipsosul și varul palatelor fastuoase, pădurile de pini îndepărtate, înconjurând orașul cu un brâu de doliu, culorile amurgului ce pălesc alene — toate acestea la-

olaltă dau un farmec aparte serbedelor peisaje ale Nordului. Trist, dar impunător. O poezie scrisă într-o limbă misterioasă, pe care nu o cunosc: păşind pe aceste meleaguri asuprite, ascult fără a înţelege vaietele unui Ieremia neştiut; îi e dat despotismului să-şi zămilească prorocii: viitorul este paradisul sclavilor şi iadul tiranilor! Un cântec de jale, priviri piezişe, viclene, ascunse, pricepute mă ajută să tălmăcesc gândul ce încolţeşte în inima acestui popor, dar numai timpul şi tinereţea care, deşi ponegrită, este mai prielnică studiului decât vârsta adultă, ele singure mi-ar putea deslusi cum se cuvine toate tainele acestei poezii a durerii.

În lipsa documentelor concrete, mă distrez, în loc să mă instruiesc; fizionomia poporului, costumele pe jumătate orientale, pe jumătate finlandeze îl încântă neîncetat pe călător; şi mă felicit că am venit la această sărbătoare atât de puţin veselă, dar atât de deosebită de tot ceea ce am văzut în alte părţi.

Mulţi cazaci se amestecaseră printre cei care, plimbându-se şi bând, umpleau locul. Alcătuiau grupuri tăcute, în jurul câtorva cântăreţi care, cu glasuri ascuţite, psalmodiau cuvinte de alean, pe o melodie foarte duioasă, deşi puternic ritmată. Este cântul naţional al cazacilor de pe Don. Are o oarecare analogie cu vechea melodie „Folies d'Espagne", dar este mai trist, duios şi pătrunzător, cum e cântecul prelung al privighetorii auzit din depărtare, noaptea, în mijlocul pădurii. Uneori, cei din jur repetau în cor ultimele cuvinte din strofă.

...Cu fiecare refren, farmecul se adânceşte. Odinioară, la Paris se dansa în pas rusesc, într-o cadenţă de care îmi aminteşte tocmai această muzică; dar la faţa locului, cântecele populare îţi lasă o cu totul altă impresie; după câteva cuplete, te cuprinde o înduioşare irezistibilă.

...Cazacii din Urali au şi ei cântecele lor; îmi pare rău că nu le-am auzit.

Neamul acesta de oameni ar merita un studiu aparte; dar nu este lucru uşor pentru un străin grăbit ca mine.

Cei mai mulți dintre ei înșurați, cazacii alcătuiesc mai degrabă o familie ostășească, o hoardă îmblânzită, și nu o trupă supusă disciplinei regimentului. Atașați de șefii lor, cum este câinele de stăpân, ascultă de comandă cu mai multă afecțiune și mai puțină slugărnicie decât ceilalți soldați ruși. Într-o țară în care nimic nu este limpede, se cred aliați, nesimțindu-se defel robii cârmuirii imperiale. Sprinteneala și deprinderile lor nomade, iuțeala și vioiciunea armăsarilor, răbdarea și iscusința omului și a animalului, ce fac aproape o singură făptură, călițiți împreună prin trudă și lipsuri, sunt cu adevărat o forță. Și cum să nu admiri instinctul geografic ce îi ajută pe acești sălbatici, cercetași în armată, să se orienteze, fără drumuri, în ținuturile pe care le cotropesc: cele mai pustii, cele mai sterpe, dar și cele mai civilizate și cele mai populate. Nu se întâmplă oare ca în războaie doar numele de cazac să semene groaza, dinainte, printre vrăjmași? Generalii care se pricep să folosească cum se cuvine această cavalerie ușoară se bucură de un strașnic mijloc de acțiune, pe care căpitanii armatelor mai civilizate nu-l au.

Se spune despre cazaci că au firea blajină; au mai multă sensibilitate decât te-ai putea aștepta din partea unui popor atât de necioplit; dar prea marea lor lipsă de învățătură mă îndurerează, pentru ei și pentru stăpânii lor.

Când mă gândesc la foloasele pe care le trag aici ofițerii de pe urma credulității soldatului, toată demnitatea din sufletul meu se ridică împotriva cârmuirii care se coboară la asemenea șiretlicuri sau care nu își pedepsește slujitorii ce se încumetă să le pună în aplicare.

Am aflat dintr-o sursă demnă de încredere că unele căpetenii cazace, conducându-și oamenii printre străini, pe timpul războiului din 1814–1815, îi îndemnau: „Ucideți cât mai mulți vrăjmași, loviți-vă fără teamă dușmanii. Dacă pieriți în luptă, înainte de trei zile vă veți fi întors lângă femeile și pruncii voștri; veți învia în carne și oase, cu trup și suflet; prin urmare, de ce aveți a vă teme?"

Niște oameni obișnuiți să recunoască glasul Părintelui din Ceruri în vocea ofițerilor dădeau crezare, cuvânt

cu cuvânt, făgăduielilor ce li se făceau, și se luptau cu acel soi de curaj pe care îl știți, fugind ca potlogarii atâta vreme cât pot scăpa de primejdie, înfruntând moartea ca ostașii dacă ea era de neocolit.

Cât despre mine, dacă ar trebui să recurg cu orice preț la asemenea mijloace sau la altele asemănătoare pentru a conduce niște sărmani oameni de treabă, nu m-aș încumeta să le rămân ofițer nici opt zile. Să înșeli oamenii, fie și dacă minciuna zămislește viteji, mi se pare o sarcină nedemnă de ei și de mine: sunt de acord să mă folosesc de curajul celor pe care îi conduc, dar vreau totodată să pot admira acest curaj în vreme ce îi exploatez avantajele. Să îmboldești oamenii, prin mijloace legitime, să înfrunte primejdia este de datoria unui conducător; să-i determini să moară, ascunzându-le moartea, înseamnă să le lipsești vitejia de virtute și devotamentul de demnitate morală; înseamnă să te porți ca un scamator de cadavre; șiretlic ostășesc, cu nimic mai bun decât șiretlicul religios. Dacă se presupune că războiul iartă orice, așa cum pretind unii oameni, cine iartă războiul?

Dar ți-ai putea oare închipui, fără spaimă și fără dezgust, starea morală a unui popor ale cărui armate erau conduse în felul acesta nu mai departe de douăzeci și cinci de ani în urmă? Nu știu ce se întâmplă astăzi și mi-e teamă să aflu.

Am aflat despre această întâmplare, dar gândiți-vă câte alte vicleșuguri, și mai rele decât acesta, sau poate asemănătoare lui, nu mi-au rămas necunoscute. Odată ce ai putut să te dedai la copilării pentru a guverna oamenii, ce te mai poate opri? Cu toate acestea, înșelătoria nu are decât un efect mărginit; dar, cu o minciună pe campanie, mașinăria statului merge înainte: fiecare război cu înșelăciunea lui.

Închei printr-o fabulă, ce pare a fi fost făcută anume pentru a-mi explica mânia. Este ideea unui polonez, episcopul de Warmia, celebru, pentru vorbele lui de duh, pe vremea domniei lui Frederic al II-lea; imitația în franceză aparține contelui Elzéar de Sabran.

CAII DE LA TRĂSURĂ

Fabulă

Bătrânul vizitiu trăsura își ducea,
Cu patru cai în față, doi câte doi legați;
Și așa iscusit, cum stăteau înhămați,
Strunindu-i din căpăstru, sfătos le tot zicea:
Nu cumva întrecuți să vă lăsați vreodată,
Celor din spate le spunea;
Nu cumva depășiți să vă lăsați vreodată,
Veșnic iuți de picior, nimeni nu v-o prindea,
Le spunea celor din față,
Ce ascultau, adulmecând, a lui dreaptă povață.
Un om trecând pe drum încetișor,
Îi spuse, auzindu-l:
— Păcălești bieții cai, îi zice el mustrându-l,
— Așa-i, dar trăsura se mișcă mai cu spor.

TILSIT, 26 septembrie 1839

...Nu voi uita niciodată ce am simțit trecând Niemenul pentru a intra în Tilsit; și mai cu seamă în acea clipă i-am dat dreptate hangiului din Lübeck. O pasăre scăpată din colivie sau scăpând de sub clopotul unei mașini pneumatice n-ar fi mai veselă decât mine.

...Respir, în sfârșit!... și pot să vă scriu, fără precauțiile oratorice impuse de poliție: precauții aproape întotdeauna insuficiente, căci găsești în spionajul rușilor atât susceptibilitatea amorului propriu, cât și prudența politică. Rusia este cea mai tristă țară de pe pământ, locuită de cei mai frumoși oameni pe care i-am văzut; o țară în care de-abia zărești femeile nu poate fi veselă... Iată-mă în sfârșit ieșit de acolo, și fără să pățesc nimic! Am parcurs două sute cincizeci de leghe în patru zile, pe drumuri adesea cumplite, alteori minunate, fiindcă spiritul rusesc, oricât de mult ar fi adeptul uniformității, nu poate atinge ordinea adevărată; trăsăturile acestei administrații sunt nehotărârea, neglijența și corupția. Te revoltă gândul să te deprinzi cu toate astea, și totuși te obișnuiești. În țara aceasta, un om sincer ar părea smintit.

Și acum, mă voi odihni călătorind în voie. Îmi rămân de parcurs două sute de leghe de aici până la Berlin; dar cu paturi moi, în care să te culci, și hanuri bune la tot locul, cu drumuri largi, line și netede, călătoria devine o adevărată plimbare...

BĂILE DE LA EMS, 22 octombrie 1839

...Plecat din Ems spre Rusia, cu aproape cinci luni în urmă, mă întorc în sătucul elegant după o călătorie de câteva mii de leghe. Șederea la băi mi-era nesuferită primăvara, din pricina mulțimii nelipsite a celor veniți să se scalde și să bea apele de aici; acum, locul mi se pare încântător, fiind cu adevărat *singur* și bucurându-mă doar de venirea toamnei, în mijlocul munților, admirându-le încruntarea, adunându-mi amintirile și căutând odihna de care am atâta nevoie după călătoria rapidă pe care tocmai am încheiat-o.

Câtă deosebire! În Rusia, eram lipsit de spectacolul naturii: acolo nu există nici un fel de natură. Și totuși, privelișteа acelor câmpuri, fără peisaje pitorești, are frumusețea ei aparte: dar măreția fără farmec te obosește repede; ce plăcere poți afla străbătând întinderi nemărginite și pustii, cât vezi cu ochii, și nedescoperind altceva decât alte ținuturi imense, la fel de goale?

...Am cutreierat Rusia; venisem să văd o țară unde domnește liniștea unei puteri sigure pe sine, prin forța ei; dar ajuns acolo, mi-am dat seama că nu domnește decât tăcerea fricii, iar învățătura ce am tras-o din acest spectacol a fost cu totul diferită de aceea pe care venisem s-o aflu. O lume aproape neștiută de străini: rușii care călătoresc pentru a scăpa de acolo își plătesc, din depărtări, tributul patriei, prin elogii viclene, iar cei mai mulți din călătorii ce ne-au zugrăvit-o n-au avut să vadă decât ceea ce porniseră să afle. Dacă îți aperi prejudecățile împotri-

va oricărei evidențe, la ce bun să mai călătorești? Dacă ești hotărât să vezi popoarele așa cum le vrei tu, nu mai e nevoie să pleci de acasă.

Vă trimit rezumatul călătoriei mele, scris după ce m-am întors la Ems; mi-erați prezent în gând în vreme ce lucram la el; fie-mi deci îngăduit să vi-l transmit.

Rezumatul călătoriei

În Rusia, tot ceea ce îți reține privirile și tot ce se petrece în jurul tău este de o monotonie înspăimântătoare, iar primul gând ce îi revine în minte călătorului, când contemplă această simetrie, este acela că o uniformitate atât de desăvârșită și o monotonie atât de potrivnică înclinațiilor firești ale omului nu s-au putut obține, și nu pot dăinui, fără violență. Ca pasărea ce-și desfășoară aripile în strâmtoarea coliviei, imaginația cerșește zadarnic puțină diversitate. Sub un astfel de regim, omul poate ști și știe, din prima zi a vieții, ce va vedea și ce va face până în ultimul său ceas. În limbaj oficial, o tiranie atât de cruntă se cheamă respect față de unitate și dragoste de ordine; acest rod aspru amar al despotismului pare atât de prețios spiritelor metodice încât, zic ele, niciodată prețul plătit pentru a-l căpăta nu va fi prea mare.

În Franța credeam că sunt de aceeași părere cu mințile acestea riguroase; de când am trăit însă sub disciplina cumplită ce supune populația unui întreg imperiu sub cizma regulamentului militar, vă mărturisesc că prefer într-adevăr bruma de dezordine ce prevestește forța, decât ordinea desăvârșită care costă viața.

În Rusia, cârmuirea stăpânește totul și nu dă viață la nimic. În imperiul acesta uriaș, poporul, când nu este liniștit, este mut; moartea plutește aici deasupra tuturor capetelor și le lovește după capriciile ei; ceea ce te face să te îndoiești de justiția supremă. Aici omul are două coșciuge: leagănul și mormântul. Iar mamele au de plâns mai mult nașterea decât moartea pruncilor lor.

Nu cred că sinuciderea este un fapt obișnuit în această țară unde oamenii suferă prea mult pentru a-și lua viața. Ce ciudată e firea omului!!! Când teroarea guvernează viața, omul nu caută moartea, căci știe deja ce înseamnă.

De altminteri, chiar dacă în Rusia numărul oamenilor care se sinucid ar fi ridicat, nimeni nu ar ști-o; statisticile sunt privilegiul poliției ruse; și nu am habar dacă ajung măcar întocmai până la împărat. Ceea ce știu însă este că nici o nenorocire nu se face cunoscută lumii sub domnia lui fără ca el să-și fi dat consimțământul pentru această umilitoare recunoaștere a superiorității lui Dumnezeu. Orgoliul despotismului este atât de mare, încât rivalizează cu puterea Domnului.

...Încercați, prin urmare, să iubiți adevărat și să-l apărați într-o țară unde idolatria este principiul constituției! Omul căruia totul îi stă în putință este însăși minciuna încoronată.

Ați înțeles, de bună seamă, că nu vorbesc acum despre împăratul Nicolae, ci despre împăratul Rusiei. Multe s-au spus despre datinile care îi mărginesc puterea; eu am fost uimit de abuz și nu i-am întrezărit leacul.

Sunt de acord că pentru adevăratul om de stat, și pentru toate spiritele practice, legile sunt mai puțin însemnate decât cred logicienii noștri riguroși și filozofii noștri politici, căci, în cele din urmă, felul în care ele sunt aplicate hotărăște asupra vieții popoarelor. Desigur, dar viața rușilor este mai întristătoare decât viața oricărui alt popor din Europa; și când spun popor, nu mă gândesc doar la țăranii legați de glie, ci la toți cei care alcătuiesc imperiul.

O cârmuire așa-zis viguroasă, și care se face nemilos respectată în orice împrejurare, trebuie negreșit să facă oamenii nefericiți. În societate totul poate sluji despotismului, oricare ar fi, de altfel, plăsmuirea, monarhică sau democratică, pe care o impui. Există despotism oriunde mecanismul public funcționează riguros de exact.

...În țara aceasta, diferită de toate celelalte, însăși natura s-a făcut părtașă la capriciile omului care a ucis libertatea

pentru a diviniza unitatea; și ea este peste tot aceeași: toată vegetația naturală a Rusiei de miazănoapte, adică din împrejurimile Petersburgului și din regiunile învecinate, cuprinzând o porțiune imensă a țării, este alcătuită din doi copaci — mesteacănul și pinul — ce cresc *piperniciți* și răzleți, cât vezi cu ochii, pe șesurile mlăștinoase sau nisipoase.

Și unde să afli scăpare, fugind de neajunsurile societății, cu o climă în care nu te poți bucura de meleagurile de la țară decât vreme de trei luni pe an? Și ce meleaguri! Mai socotiți apoi că, pe timpul celor șase luni cumplite de iarnă, nu te poți încumeta să respiri aerul de afară mai mult de două ceasuri pe zi, doar dacă nu ești țăran rus. Iată cele lăsate de Dumnezeu omului în aceste ținuturi.

Dar să vedem ce a făcut omul pentru sine: fără putință de tăgadă, una din minunile lumii este Sankt-Petersburg; și Moscova este un oraș foarte pitoresc, dar ce se poate spune despre înfățișarea provinciilor?

...Lipsa de suflet se trădează în toate lucrurile: cu fiecare pas pe care îl faci, îți dai seama că te afli în mijlocul unui popor privat de independență. Pe toate drumurile, cam la douăzeci sau treizeci de leghe, te așteaptă un singur oraș, mereu același. Tirania nu plăsmuiește decât mijloacele de a-și întări puterea.

...Regimentul și spiritul lui minuțios, iată tiparul după care este croită această societate.

...Șovăind de patru veacuri între Europa și Asia, Rusia nu a izbutit încă să se facă remarcată prin operele ei în istoria spiritului omenesc, căci împrumuturile i-au șters firea națională.

Îmbrățișând ortodoxismul și rupându-se astfel de Apus, se întoarce acum, după atâtea veacuri, cu acea nesăbuință a individualismului înciudat, și cere națiunilor dezvoltate prin catolicism civilizația de care a lipsit-o o religie pe de-a-ntregul politică. Această religie bizantină, ieșită dintr-un palat spre a păstra ordinea într-o tabără, nu poate satisface nevoile cele mai alese ale sufletului ome-

nesc; nu face decât să slujească poliției pentru a înșela poporul.

Ea a făcut de la început ca acest popor să ajungă nevrednic de treapta culturii spre care năzuiește. Niște preoți aserviți nu pot călăuzi decât niște spirite sterpe: veșnic preotul își va învăța poporul să se închine în fața puterii.

Independența Bisericii este necesară pentru a însufleți seva religioasă; căci dezvoltarea celei mai nobile însușiri a popoarelor, care este mărturisirea credinței, depinde de demnitatea preotului.

Gloatele se vor supune mereu: și vor fi călăuzite întotdeauna de oameni, fie ei preoți, doctori, învățați, poeți, tirani; spiritul poporului este în mâna căpeteniilor lui, oricare ar fi acesta. Prin urmare, libertatea religioasă a mulțimilor este o himeră; soarta sufletelor este hotărâtă de libertatea omului care are menirea de a le păstori. Or, nu există pe lume alt preot liber în afară de preotul catolic. Orice preot care se ridică împotriva mai-marelui său spiritual își pierde puterea: de aceea, înjosirea slujitorilor Bisericii este prima osândă a ereziei; iată de ce, în toate țările schismatice, preoții sunt disprețuiți de popor, în ciuda protecției suveranilor, sau mai bine spus tocmai din cauza acestei protecții care îi face dependenți de suveran, chiar și în ceea ce privește menirea lor divină.

Popoarele se pricep la libertate; niciodată nu se vor supune din toată inima unei preoțimi subordonate. Căci nu au ce să aștepte din partea ei, un preot slugarnic nu-și va învăța credincioșii decât cum să se aplece sub jug.

...Nu vă mai întrebați cum de se face atunci că rușii nu născocesc nimic, sau de ce rușii nu știu decât să copieze fără a perfecționa...

Când în Apus urmașii barbarilor studiau autorii antici, cu o venerație aidoma idolatriei, îi prefăceau pentru a și-i însuși; cine l-ar mai putea recunoaște pe Virgiliu în Dante, pe Homer în Tasso, pe Justinian și legile romane în codurile feudale? Imitarea unor autori cu desăvârșire străini de moravurile moderne putea șlefui spiritele,

formând limba; dar nu avea cum să le aducă la o reproducere stearpă. Respectul înflăcărat pe care și-l mărturiseau față de trecut, departe de a le înăbuși geniul, îl stimula; nu în același fel însă, s-au servit rușii de noi.

...Civilizată târziu, Rusia, datorită nerăbdării conducătorilor ei, a fost lipsită de acea efervescență adâncă și de avantajele unei culturi lente și firești. Strădania interioară prin care se formează popoarele mari, pregătind o națiune pentru a stăpâni, adică pentru a-i lumina pe alții, a lipsit Rusiei.

...Poporul rus se va resimți veșnic de pe urma absenței unei vieți proprii, lucru de care suferea pe vremea deșteptării sale politice. N-a știut ce este adolescența, vârstă plină de trudă când spiritul omului își asumă răspunderea independenței lui. Nesocotind timpul, suveranii acestui popor, și mai cu seamă Petru cel Mare, l-au împins brutal din vârsta copilăriei în acea a bărbăției. De-abia scăpat de sub jugul străin, tot ceea ce nu era stăpânire mongolă i se părea libertate; și cu bucuria naivității, ajunse să primească însăși iobăgia ca pe o dezrobire, căci îi era impusă de către suverani legitimi. Înjosit sub cotropire, poporul se credea acum îndeajuns de fericit și de independent doar pentru că tiranul lui avea nume rusesc, și nu tătăresc.

Urmarea unei asemenea amăgiri mai dăinuie încă; originalitatea spiritului a fugit de pe acest pământ ai cărui fii, deprinși cu sclavia, n-au luat în serios, până în ziua de azi, decât teroarea și ambiția.

Odinioară, un anumit rafinament al gustului era propriu rușilor din sud: iar datorită legăturilor pe care suveranii Kievului le-au păstrat din vremurile străvechi și de-a lungul celor mai barbare veacuri, cu viața din Constantinopol, dragostea pentru arte domnea în această parte a imperiului slav, în timp ce tradițiile Orientului menținuseră aici sentimentul măreției, făcând să se transmită o oarecare iscusință artiștilor și lucrătorilor. Dar toate aceste avantaje, roade ale vechilor relații cu niște popoare înaintate

în tainele unei civilizații moștenite din Antichitate, s-au pierdut odată cu năvălirea mongolilor.

Criza aceasta poate că a silit Rusia străveche să-și uite istoria: sclavia zămislește josnicia, care face cu neputință adevăratul bun-gust; acesta nu are nimic slugarnic, fiind expresia celor mai nobile și mai delicate sentimente. Or, numai atunci când rafinamentul ajunge un fel de monedă curentă în rândul întregului popor, poți afirma că acel popor este civilizat; doar atunci primitivismul începuturilor și individualitatea brutală a firii omenești se spulberă încă din leagăn, prin poveștele pe care fiecare om le primește din familie. Oriunde s-ar naște, omul-copil nu este milos, și dacă nu este îndepărtat, încă din primele zile, de la înclinațiile sale sălbatice, nu va fi niciodată cu adevărat politicos. Politețea nu este decât codul compasiunii aplicat relațiilor zilnice în societate; codul acesta te învață mai cu seamă compasiunea față de suferințele amorului propriu: este totodată și leacul universal, cel mai lesne de aplicat și cel mai practic, ce s-a aflat până acum împotriva egoismului.

Orice s-ar spune, toate aceste rafinamente, rezultat firesc al lucrării vremurilor, sunt necunoscute rușilor actuali, care își amintesc mai degrabă de serai decât de Bizanț.

...Petru cel Mare a fost acela care, cu toată nesăbuința unui geniu necultivat, cu toată temeritatea unui om cu atât mai nerăbdător, cu cât este considerat atotputernic, cu perseverența unui caracter de fier, a pornit să fure prea iute Europei fructele gata coapte ale civilizației, în loc să se resemneze să arunce pe îndelete semințele în propriul său pământ: omul acesta prea mult lăudat nu a înfăptuit decât o operă factice: uimitor! Dar binele pe care acest geniu sălbatic l-a înfăptuit a fost trecător, răul însă este ireparabil.

Totul ar trebui oprit și luat de la început; dar e posibil un astfel de efort? Poți oare reface din temelie un edificiu atât de mare? Prea proaspăta civilizație a imperiului rus, așa artificială cum este, a dat deja rezultate reale, pe

care nici o putere omenească nu le poate anula: este o utopie să încerci să călăuzești viitorul unui popor nesocotindu-i prezentul. Iar prezentul, odată ce a fost rupt cu violență de trecut, nu prevestește decât nenorociri: de aici înainte sarcina ingrată și mai degrabă folositoare decât glorioasă, a oamenilor chemați să guverneze această țară este de a feri Rusia de asemenea necazuri, silind-o să țină seama de vechea ei istorie, care nu era altceva decât produsul firii sale dintru începuturi.

Geniul cu desăvârșire practic și profund național al împăratului Nicolae a înțeles această problemă; dar va ști oare s-o rezolve? Nu cred, căci lasă prea puțină libertate de acțiune celorlalți, încrezându-se prea mult în el și prea puțin în alții pentru a izbuti. De altminteri, în Rusia, voința absolută nu este îndeajuns pentru a înfăptui binele.

Nu împotriva unui tiran, ci împotriva tiraniei au de luptat aici prietenii oamenilor. Ar fi nedrept să-l acuzăm pe împărat de nenorocirile imperiului și de viciile cârmuirii: puterea unui om nu este egală cu sarcina impusă suveranului care ar vrea dintr-odată să domnească, prin omenie, asupra unui popor neomenos.

Trebuie mers în Rusia, trebuie văzut de aproape ceea ce se petrece acolo, pentru a afla tot ceea ce nu poate face omul care poate totul, mai ales când vrea anume să facă bine.

...Petru I și Ecaterina a II-a au dat lumii o lecție măreață și folositoare, pe care a plătit-o Rusia; ne-au demonstrat că despotismul nu este nicicând mai de temut decât atunci când pretinde că face binele, căci atunci își închipuie că prin intenții își face iertate faptele cele mai revoltătoare: iar răul oferit drept leac nu mai cunoaște margini. Crima fățișă nu biruie decât pentru o zi; virtuțile înșelătoare, în schimb, zăpăcesc pe veci mințile popoarelor. În cele din urmă, uluite de accesoriile strălucitoare ale crimei și de gloria unor nelegiuiri justificate de eveniment, popoarele cred că există două ticăloșii și două morale, și că necesitatea, rațiunea de stat, cum se spunea odinioară,

îi dezvinovățește pe criminalii de neam mare, care n-au trebuit decât să se priceapă cum să-și împace excesele cu patimile țării.

Tirania mărturisită m-ar înspăimânta mai puțin, în comparație cu asuprirea deghizată în iubire de ordine. Forța despotismului nu stă decât în masca despotului. Siliți suveranul să nu mai mintă și poporul e liber; nu cunosc în această lume alt rău decât minciuna. Dacă nu aveți frică decât de samavolnicia violentă și recunoscută, mergeți în Rusia, și veți învăța să vă temeți mai cu seamă de tirania ipocrită.

Nu pot să neg faptul că am adus din această călătorie idei care nu-mi aparținuseră la plecare. Și de aceea, n-aș da pentru nimic în lume toată osteneala care a fost prețul acestor drumuri; iar dacă tipăresc acum povestirea călătoriei, o voi face tocmai din pricină că mi-a schimbat părerile în multe privințe. Toți cei care mă vor citi știau ce gândesc, dar nu-mi aflaseră dezamăgirea, și este de datoria mea de a o face cunoscută.

...Am fost sprijinit în noua mea hotărâre de o decepție crescândă. Pricina acestei decepții cu siguranță este profundă și vie, de vreme ce sila m-a putut cuprinde în mijlocul celor mai strălucitoare serbări pe care le-am văzut în viața mea și în ciuda uimitoarei ospitalități a rușilor. Dar mi-am dat seama, de la bun început, că în spatele demonstrațiilor de interes pe care ei ți le oferă cu dărnicie, se află mai cu seamă râvna de a trece drept prevenitor, și mai puțin o cordialitate reală... Îți umplu toate clipele, te distrag, te devorează, te apasă cu atâta zel curtenitor, se interesează de cum îți petreci fiecare zi, te întreabă cu o stăruință pe care doar la ei o întâlnești, și, din petreceri în petreceri, te împiedică să le vezi țara. Ei au găsit și cuvintele pentru a exprima rezultatul acestei tactici, așa-zis binevoitoare: înconjurarea cu ghirlande a străinilor. Din nefericire, de data aceasta au dat peste un om pe care întotdeauna serbările mai mult l-au obosit decât l-au distrat. Dar dacă se întâmplă să-și dea seama că efectul direct

nu și-a atins ținta asupra minții străinului, recurg la mijloace mai ocolite, pentru a-i discredita povestirile în fața cititorilor luminați: îl amăgesc, cu o iscusință fermecătoare. Astfel, pentru a-i înfățișa lucrurile într-o lumină înșelătoare, spun minciuni și de bine și de rău, crezând că se pot bizui pe o credulitate plină de bunăvoință. Adesea, în cursul aceleiași conversații, am surprins aceeași persoană schimbându-și tactica față de mine de două sau de trei ori. Nu pretind că am izbutit întotdeauna să discern adevărul, biruind toate eforturile înlănțuite cu atâta pricepere de oamenii a căror meserie este aceea de a-l ascunde; dar înseamnă deja mult când îți dai seama că ești păcălit; dacă nu întrezăresc adevărul, oricum văd că îmi este ascuns; și dacă nu sunt lămurit, sunt oricum avizat.

...Când mă pregăteam să plec din Petersburg, un rus mă întreabă, ca toți rușii, ce voi spune despre țara lui. „Am fost prea bine primit ca să mai spun ceva", îi răspunsei.

Iar din această mărturisire, sub care crezusem că pot ascunde, cu o brumă de politețe, o epigramă, și-au făcut o armă împotriva mea. „Tratat așa cum ați fost, mi se scrie, este sigur că nu veți putea spune adevărul; or, cum nu scrieți decât în numele lui, ați face mai bine să tăceți." Este părerea câtorva persoane pe care de obicei le ascult. În orice caz, nu este măgulitoare pentru ruși.

...Nimic nu șochează ca adevărul, susțin mulți, și e posibil; dar în Franța, cel puțin, nimeni nu are dreptul și nici puterea de a închide gura celui care îl spune. Strigătele mele de indignare nu vor putea fi luate drept expresia deghizată a vanității rănite. Dacă eu mi-aș fi ascultat doar amorul propriu, mi-ar fi spus să fiu încântat de toate: dar nimic nu mi-a mulțumit inima.

Cu atât mai rău pentru ruși, dacă tot ce se povestește despre țara lor și locuitorii ei se preschimbă în aluzii jignitoare: o nenorocire inevitabilă. Căci, la drept vorbind, în Rusia lucrurile nu există, din moment ce doar bunul-plac al unui om le face și le desface pe toate; iar aceasta nu este vina călătorilor.

Împăratul mi se pare prea puțin dispus a ceda o parte din autoritate; n-are decât atunci să poarte răspunderea omnipotenței. Este o primă ispășire a minciunii politice prin care un singur om este declarat stăpânul absolut al unei țări, suveranul atotputernic al cugetului unui popor.

...Să spunem mai degrabă că nu există un popor rus... Există împărați care au șerbi, și curteni care au și ei șerbi: ceea ce nu face un popor.

Clasa de mijloc, până în ziua de azi puțin numeroasă în comparație cu celelalte, este alcătuită aproape numai din străini. Vreo câțiva țărani eliberați, grație bogăției lor, și slujbașii cei mai mărunți, urați cu câteva trepte, încep să-i îngroașe rândurile: viitorul Rusiei depinde de acești noi burghezi, de origini atât de diferite, încât nu izbutesc să-și pună de acord năzuințele; societățile secrete se străduiesc să-i adune laolaltă.

...În Rusia, oricare ar fi aparențele, în adâncul fiecărui lucru găsești violență și samavolnicie. Aici tirania a ajuns calmă cu ajutorul teroarei: iată care este, până în ziua de astăzi, singurul fel de fericire pe care această cârmuire s-a priceput s-o aducă popoarelor ei.

Și când hazardul mă face martorul unor rele neauzite, îndurate sub un regim cu principii exagerate, cum m-ar putea împiedica să spun ce am văzut teama de a nu răni nu știu care susceptibilitate?... Cum! să fi fost lăsat să pătrund într-o închisoare, să fi putut pricepe tăcerea victimelor îngrozite, și să nu cutez să le povestesc martiriul, de frică să nu fiu învinuit de ingratitudine, datorită complezenței temnicerilor de a-mi fi făcut onorurile pușcăriei? O asemenea prudență nu ar fi nici pe departe o virtute; prin urmare, vă pot declara că, după ce m-am uitat cu atenție în jurul meu, pentru a vedea ceea ce mi se ascundea, după ce am ascultat bine, pentru a auzi ceea ce ei nu voiau să-mi spună, după ce am încercat temeinic să deslușesc prefăcătoria în ceea ce îmi spuneau, nu cred că exagerez încredințându-vă că imperiul Rusiei este acea țară de pe pământ în care oamenii sunt cei mai nefericiți, întrucât îndură, deopotrivă, neajunsurile barbariei și pe cele ale civilizației.

...Într-o țară în care, încă din leagăn, spiritele sunt deprinse cu fățărnicia și vicleșugurile politicii orientale, naturaletea este, desigur, mai rară decât în alte părți: și de aceea, atunci când o întâlnești, îi descoperi un farmec deosebit. Am văzut oameni în Rusia care roșesc simțindu-se asupriți de regimul dur sub care sunt siliți să trăiască fără să îndrăznească să se plângă. Oamenii aceștia nu sunt liberi decât în fața dușmanului; și merg să se războiască în inima Caucazului, pentru a mai scăpa de jugul pe care îl îndură la ei acasă. Tristețea acestei vieți le lasă de timpuriu pe frunți pecetea melancoliei, ce contrastează cu deprinderile lor ostășești și cu nepăsarea vârstei; ridurile tinereții vădesc amărăciuni adânci, și îți trezesc o mare milă. Tinerii aceștia au împrumutat de la Orient gravitatea, iar de la închipuirile Nordului — confuzia și visarea: sunt foarte nefericiți, și foarte politicoși; nici un locuitor din celelalte țări nu le seamănă.

De vreme ce rușii au farmecul lor înseamnă că au un fel aparte de naturalețe, pe care eu nu am izbutit să-l deslușesc; se prea poate ca firea acestui popor să fie de neînțeles pentru un străin care trece prin țara lor atât de repede cum am trecut eu. Nu există caracter mai greu de definit decât acela al poporului rus.

Fără Ev Mediu și fără amintiri străvechi, fără catolicism și fără cavaleri în urma lor, fără respect față de cuvântul dat[35], veșnic bizantini, șlefuiți după o formulă, ca chinezii, grosolani sau cel puțin necioplți cum sunt calmucii, murdari ca laponii, frumoși ca niște îngeri, ignoranți ca niște sălbatici (nu cuprind aici femeile și pe câțiva diplomați), șireți ca evreii, intriganți ca dezrobiții, blânzi și serioși în felul lor de comportare ca orientalii; cruzi în sentimentele lor ca barbarii, sarcastici și disprețuitori din deznădejde, de două ori batjocoritori — din fire, și din

[35] Cu toate cele spuse înainte, este poate folositor de amintit că lucrul acesta nu se referă decât la mase, care în Rusia nu sunt conduse decât prin frică și forță.

sentimentul inferiorității lor —, dar doar în aparență: rușii sunt, mai presus de orice, potriviți treburilor serioase; toți sunt înzestrați cu spiritul necesar pentru a dobândi un tact nemaipomenit de ascuțit, dar nici unul nu este îndeajuns de mărinimos pentru a se ridica deasupra vicleniei; este și motivul pentru care sunt dezgustat de această însușire indispensabilă pentru a trăi la ei. Cu veșnica supraveghere a propriilor lor persoane, mi s-au părut oamenii cei mai de plâns de pe pământ.

...Dar, Doamne Dumnezeule! La ce poate duce toată purtarea asta vicleană? Ce motiv destul de temeinic vom afla pentru atâta prefăcătorie? Care este îndatorirea, și care este recompensa, prin care chipul omenesc poate fi făcut să rabde, atâta vreme, povara măștii?

Să fie oare jocul atâtor mașinațiuni menit doar a apăra o putere reală și legitimă?... Dar o astfel de putere nu are nevoie de așa ceva, căci adevărul se apără de la sine. Se urmărește oare proteguirea unor meschine interese vanitoase? Se prea poate. Totuși, să depui atâtea strădanii pentru a ajunge la un rezultat atât de jalnic, mi s-ar părea un lucru nedemn de niște oameni serioși; eu le atribui o gândire mai profundă; îmi închipui că au un țel mai înalt, care poate da seama de minunile lor de prefăcătorie și de răbdare fără margini.

În străfundurile poporului rus fierbe o ambiție dezordonată și imensă, de felul celor care nu pot încolți decât în sufletele asupriților, hrănindu-se din nefericirea unui popor întreg. Poporul acesta, precumpănitor cuceritor și avid din cauza atâtor privațiuni, își ispășește dinainte, la el acasă, printr-o supușenie înjositoare, speranța de a-și exercita tirania în alte țări; faima și bogăția pe care le așteaptă îl fac să nu vadă rușinea pe care o îndură, și, pentru a se spăla de jertfirea nelegiuită a oricărei libertăți publice și individuale, sclavul îngenuncheat visează să stăpânească lumea.

Nu omul este adorat în persoana împăratului, ci stăpânul ambițios al unui popor mai veleitar decât el. Pasiunile rușilor sunt croite după tiparul pasiunilor popoarelor

antice; totul la ei amintește Vechiul Testament; speranțele și chinurile lor sunt pe măsura imensității imperiului.

Acolo, nimic nu cunoaște margini, nici durerea, nici răsplata, nici jertfa și nici speranța: puterea lor poate deveni uriașă, dar prețul pe care-l vor fi plătit va fi fost acela cu care popoarele Asiei plătesc neclintirea cârmuirilor lor: prețul fericirii.

Rusia vede în Europa o pradă ce îi va fi cedată, mai devreme sau mai târziu, prin vrajba dintre noi; ea aţâță anarhia în țările noastre, în speranța de a profita de pe urma unei corupții pe care o încurajează, fiindcă îi este prielnică intențiilor pe care le are: altfel spus, istoria Poloniei, reluată în proporții mari. De ani în șir, Parisul citește gazete revoluționare, din toate punctele de vedere, plătite de Rusia. „Europa, se spune la Petersburg, o ia pe urmele Poloniei; se sleiește într-un liberalism zadarnic, în vreme ce noi ne păstrăm puternici, tocmai pentru că nu suntem liberi; să ne mai răbdăm încă jugul și îi vom face pe ceilalți să plătească pentru rușinea noastră."

Planul pe care eu vi-l dezvălui aici poate părea utopic unor persoane neatente, dar va fi admis ca adevărat de către orice om inițiat în mersul treburilor din Europa și în tainele guvernelor din ultimii douăzeci de ani.

...Puteți acum pricepe însemnătatea unei păreri, a unei vorbe sarcastice, a unei scrisori, a unei zeflemeli, a unui zâmbet, și cu atât mai mult a unei cărți, în ochii acestei cârmuiri înlesnite de credulitatea popoarelor și de bunăvoința tuturor străinilor?... Un cuvânt de adevăr, aruncat în Rusia, este scânteia ce cade pe un butoi de pulbere.

Ce le pasă oamenilor care conduc Rusia de sărăcia și de paloarea soldaților împăratului? Stafiile acestea vii au cele mai frumoase uniforme din Europa: de ce să-i mai pese cuiva de cămășile de dimie sub care se ascund, înăuntrul cazărmilor, aceste fantome poleite? Să fie săraci și murdari doar în taină, dar să strălucească când se fac văzuți, și atunci nu li se mai cere și nu li se mai dă nimic. O mizerie drapată — iată bogăția rușilor: pentru ei apa-

rența este totul, iar aparența la ei este mai mincinoasă decât la alții. De aceea, oricine ar îndrăzni să ridice un colț din acest văl își pierde pe veci reputația la Petersburg.

În această țară, viața socială este o uneltire permanentă împotriva adevărului.

Acolo, cine nu se lasă păcălit este luat drept trădător: acolo, a râde de vreo baliverna, a respinge o minciună, a contrazice o lăudăroșenie politică, *a motiva supunerea* înseamnă un atentat la siguranța statului și a împăratului; înseamnă să-ți atragi soarta unui revoluționar, a unui conspirator, a unui dușman al ordinii, a unui vinovat pentru crimă de lezmajestate... a unui polonez, și știți prea bine cât de crudă e soarta acestuia! Trebuie să recunoaștem că o SUSCEPTIBILITATE ce se manifestă în acest fel este mai mult de temut decât de râs: supravegherea minuțioasă a unei asemenea guvernări, în perfectă înțelegere cu îngâmfarea avizată a unui asemenea popor, devine înspăimântătoare; și încetează de a mai fi ridicolă.

Oamenii pot și trebuie să se supună la toate felurile de precauții sub un stăpân ce nu-și iartă nici un dușman, nu disprețuiește nici o împotrivire, și care, din acel moment, își impune răzbunarea ca pe o datorie. Omul acesta, sau mai degrabă această cârmuire ar lua iertarea drept apostazie, clemența drept uitare de sine, omenia drept lipsă de respect față de propria sa maiestate... ba nu, față de propria sa divinitate!... Nu este el stăpânul care să renunțe la privilegiul de a fi adorat.

Civilizația rusă se găsește încă atât de aproape de obârșie, încât seamănă a sălbăticie. Rusia nu este decât o societate de cuceritori, forța ei nu stă în gândire, ci în război, adică în viclenie și cruzime.

...Luați seama, vă rog, că dacă vreodată rușii ar izbuti să stăpânească Apusul, nu l-ar dirigui de la distanță, cum au făcut vechii mongoli; ci dimpotrivă, nu ar cunoaște grabă mai mare decât aceea de a scăpa din câmpiile lor înghețate, și, fără să-și imite foștii stăpânitori, tătarii, care îi exploatau pe slavi, tributarii lor, de departe — clima

din ținuturile Moscovei îi înspăimânta până și pe mongoli —, moscoviții ar ieși grămadă din țara lor, de îndată ce li s-ar deschide calea spre alte meleaguri.

În această clipă, vorbesc despre cumpătare, protestează împotriva cuceririi Constantinopolului, se tem, zic ei, de tot ceea poate mări un imperiu unde distanțele sunt deja o calamitate; se tem chiar... vedeți până unde le merge prudența!... se tem chiar de ținuturile calde! ...Dar așteptați puțin, și veți vedea la ce vor duce toate temerile lor.

Iar eu să trec cu vederea atâtea minciuni, atâtea primejdii, atâtea urgii? Ei bine, nu; prefer să mă înșel și să vorbesc, decât să fi avut dreptate și să fi tăcut. Dacă a spune ceea ce am observat înseamnă cutezanță, a ascunde aceste fapte ar fi o crimă.

...La toate astea, rușii nu-mi vor răspunde; vor zice: „În trei luni de călătorie, n-a văzut lucrurile cum trebuie."

Ce-i drept, n-am văzut nimic cum se cuvine, dar am intuit corect.

Sau, dacă îmi fac cinstea de a mă combate, vor nega faptele; la Petersburg, unde trecutul, la fel ca viitorul și prezentul, este la dispoziția stăpânului, oamenii s-au obișnuit să considere faptele, substanța brută a oricărei povestiri, ca pe un lucru de nimic; căci, subliniez încă o dată, rușii nu au nimic al lor, în afară de supunere și imitație: diriguirea minții, judecata și liberul lor arbitru aparțin suveranului. În Rusia, istoria face parte din domeniile coroanei: este proprietatea morală a împăratului, după cum oamenii și pământul sunt proprietatea lui materială; este pusă la păstrare, în loc sigur, alături de mobilele și averile imperiale, neînfățișându-se din ea decât ceea ce se vrea într-adevăr a se face cunoscut. Amintirea celor ce s-au înfăptuit mai înainte este bunul împăratului; acesta modifică, după cum voiește, cronicile țării și împarte în fiecare zi poporului adevărurile istorice care se potrivesc cu plăsmuirea momentului. Iată cum, de pildă, Minin și Pojarski, niște eroi dați uitării de vreo două veacuri, fură dintr-o dată dezgropați, ajungând la modă pe vremea invaziei

lui Napoleon; aceasta pentru că în acel moment, cârmuirea îngăduia entuziasmul patriotic.

Puterea aceasta exorbitantă își este totuși dăunătoare sieși; căci Rusia nu o va răbda de-a pururi: un spirit de răzvrătire mocnește în rândurile armatei. Și spun și eu, ca împăratul, că rușii au călătorit prea mult; poporul a ajuns nesățios de învățătură: vămile nu au putere asupra spiritului, oștirile nu nimicesc gândirea, iar meterezele nu o pot stăvili. Gândul prinde rădăcini în pământ; ideile plutesc în aer, sunt peste tot, iar ideile schimbă lumea.

Din tot ceea ce a fost mai înainte rezultă că viitorul, acest viitor atât de strălucitor, visat de ruși, nu depinde de ei; rușii nu au idei proprii, iar soarta acestui popor de imitatori se va hotărî pe pământurile popoarelor care au idei proprii. Dacă patimile în Apus se vor calma, împăcarea instalându-se între cârmuiri și supuși, lacoma nădejde a slavilor cuceritori nu va mai fi decât o himeră. De aici și primejdia de a-i lăsa să se amestece în treburile noastre politice și în sfaturile țărilor vecine nouă.

Mai are rost să vă repet că vorbesc fără înverșunare, că am descris lucrurile fără a învinui oamenii, și că în concluziile la care am ajuns, prin analiza anumitor întâmplări ce mă înspăimântă, m-am străduit să țin seama de necesitate? Mai mult povestesc decât acuz.

...Ca străin, și mai cu seamă ca străin care scrie, am fost copleșit de dovezi de curtoazie din partea rușilor; dar bunăvoința lor s-a mărginit la făgăduințe, căci nimeni nu mi-a înlesnit să privesc în miezul lucrurilor. O sumedenie de taine au rămas de nepătruns.

Nici măcar un an petrecut în această țară nu m-ar fi ajutat să înțeleg mai multe lucruri; iar cu cât localnicii se străduiau să mă convingă de faptul că nu voi suferi din pricina iernii, cu atât neplăcerile acestui anotimp mă speriau mai tare... De altfel, mă cuprindea tristețea în acest imperiu al tăcerii adânci, al întinderilor nesfârșite, al ținuturilor pustii, al orașelor însingurate, al chipurilor prudente și atât de puțin deschise, încât societatea însăși pare

fără noimă: și am fugit deopotrivă din calea spleen-ului și a frigului. Orice s-ar spune, cine vrea să petreacă iarna la Petersburg trebuie să se resemneze la gândul ca vreme de șase luni să dea uitării natura, izolându-se printre niște oameni lipsiți de orice naturalețe.

Mărturisesc deschis că am petrecut o vară cumplită între Petersburg și Moscova, fiindcă nu am izbutit să înțeleg cum se cuvine decât o foarte mică parte din ceea ce am văzut. Nădăjduiam să aflu niște răspunsuri, dar nu v-am adus decât niște probleme.

Dar regret mai ales că nu am putut pătrunde misterul prea slabei înrâuriri a religiei în Rusia. Deși aservită politic, Biserica ortodoxă nu ar putea totuși să-și păstreze măcar autoritatea morală asupra popoarelor? Nici urmă de așa ceva. De ce atâta slăbiciune la o biserică pe care totul pare s-o ocrotească în ceea ce înfăptuiește? Aceasta-i întrebarea. Să fie oare specificul religiei ortodoxe acela de a rămâne neschimbată, mulțumindu-se doar cu însemnele exterioare ale respectului? Este aceasta o urmare inevitabilă oriunde puterea spirituală cade sub stăpânirea absolută a puterii pământești? Așa cred, dar aș fi vrut să v-o pot dovedi prin documente și fapte. Voi rezuma totuși, în câteva cuvinte, ultima concluzie a observațiilor făcute cu privire la legăturile din clerul rus și credincioși.

Am întâlnit în Rusia o biserică creștină, pe care nimeni nu o atacă și pe care, cel puțin în aparență, toți o respectă: o biserică de toate favorizată în exercitarea autorității ei morale, dar totuși fără nici un fel de ascendent, și nici o putere asupra sufletelor; nu se pricepe să zămislească decât ipocriți și superstițioși.

În țările în care religia nu este defel respectată, ea nu are nici o răspundere; dar aici, unde întregul prestigiu al unei puteri absolute sprijină preotul în înfăptuirea operei sale, unde doctrina nu este combătută nici prin scrieri, nici prin viu grai; unde practicile bisericești au fost aproape preschimbate în legi de stat; unde datinile slujesc drept credință, în timp ce la noi i se împotrivesc, aici ai drep-

tul să te plângi de nerodnicia bisericii. Este o biserică moartă, și totuși, dacă te gândești la cele petrecute în Polonia, poate ajunge prigonitoare, neavând nici prea multe virtuți înalte și nici daruri suficiente pentru a fi biruitoare prin spirit; într-un cuvânt, biserica rusească, ca și întreaga țară, este lipsită de libertate, fără de care principiul vieții pălește, iar lumina se pierde.

Europa de Apus nu știe nimic despre toată intoleranța religioasă cuprinsă în politica rusească. Cultul greco-catolic a fost de curând abolit, după lungi prigoane nemiloase: a aflat măcar Europa catolică faptul că la ruși nu mai există ortodocși uniați? Orbită cum e de sclipirea luminilor filozofiei ei, știe ea oare ce sunt uniații?

Iată o întâmplare ce vă va dovedi la ce primejdie te expui în Rusia spunând ceea ce gândești despre religia ortodoxă și slaba ei influență morală.

În urmă cu câțiva ani, un om luminat la minte, bine văzut de toată lumea la Moscova, nobil din naștere și din fire, dar, din nefericire pentru el, ros de patima adevărului, primejdioasă orișiunde, dar ucigașă în acea țară, se gândi să scrie că religia catolică este mai prielnică dezvoltării spiritelor și propășirii artelor decât religia bizantină rusească; gândea despre aceste lucruri la fel ca mine, și a cutezat să o spună, crimă ce nu se poate ierta unui rus. Viața preotului catolic, se spune în cartea sa, o viață cu desăvârșire supranaturală, sau cel puțin așa s-ar cuveni să fie, reprezintă o jertfire nesilită și zilnică a înclinațiilor vulgare ale firii; este dovada în mișcare, necontenit reînnoită în ochii mulțimilor necredincioase, a superiorității spiritului asupra materiei; un sacrificiu reînceput în fiece zi pe altarul credinței, spre a arăta celor mai ticăloși că omul nu este supus întru totul forței fizice, având posibilitatea de a primi de la o putere superioară mijlocul de a scăpa de legile lumii materiale. Și apoi, adaugă: „Datorită prefacerilor înfăptuite de vremuri, religia catolică nu-și mai poate folosi virtualitatea decât pentru a înfăptui binele", într-un cuvânt, după părerea lui, catolicismul

lipsise destinului poporului slav, căci doar în el se găsesc, deopotrivă, entuziasmul susținut, devotamentul mereu reînnoit, mila desăvârșită și discernământul pur. Își bizuia afirmația pe nenumărate dovezi și se străduia să arate avantajele unei religii independente, adică universale, în comparație cu religiile locale, adică limitate de politică; pe scurt, profesa o opinie pe care n-am încetat nici o clipă să o apăr din toate puterile.

Învinuirile aduse de acest scriitor religiei ortodoxe merg până la includerea defectelor ce se pot vedea în firea femeilor din Rusia. Susține că, dacă acestea sunt ușuratice și dacă n-au știut să-și păstreze asupra familiilor lor autoritatea ce se cuvine ca o soție, bună creștină și mamă, să o desfășoare la ea acasă, aceasta se datorează faptului că niciodată nu li s-a dat o învățătură cu adevărat religioasă.

Cartea aceasta, scăpată prin nu știu ce minune sau subterfugiu de supravegherea cenzurii, a pus Rusia pe jăratic. Petersburgul și Moscova, orașul cel sfânt, scoțând strigăte de furie și de spaimă; în sfârșit, conștiința credincioșilor s-a tulburat într-atât, încât de la un capăt la altul al imperiului se cerea pedepsirea necugetatului avocat al mamei bisericilor creștine... În fine, toate cnuturile, Siberiile, ocnele, minele, fortărețele și pustietățile Rusiei nu le mai ajungeau Moscovei și ortodoxiei bizantine pentru a se întări în fața ambiției Romei, slujită de doctrina nelegiuită a unui trădător de Dumnezeu și de țară.

Se așteaptă cu mare îngrijorare hotărârea ce va pecetlui soarta unui ticălos atât de mare; cum sentința întârzia să apară, oamenii își pierduseră deja nădejdea în dreptatea supremă, când împăratul, în impasibilitatea sa milostivă, declară că nu este vorba de a pedepsi, neexistând nici un criminal care să-și primească osânda, ci doar un nebun ce se cuvine închis: și adaugă că *bolnavul va fi dat în grija medicilor.*

Noul fel de caznă fu aplicat fără preget, dar într-un mod atât de aspru încât presupusul nebun se gândi să dea un temei hotărârii derizorii a șefului absolut al Bise-

ricii și al statului. Mucenicul adevărului fu la un pas de a-și pierde rațiunea ce-i fusese tăgăduită de o sentință venită de sus. Astăzi, *după trei ani* de tratament strict respectat, pe cât de înjositor, tot atât de crunt, bietul teolog din lumea bună începe doar să se bucure de puțină libertate; dar... s-ar putea crede că e vorba despre vreo minune... acum se îndoiește de propria lui judecată, și dând crezare cuvântului imperial, recunoaște singur că e smintit!...

...Iată prin urmare un exemplu recent al felului în care sunt mânuite astăzi în Rusia problemele de conștiință. Și vă întreb atunci, pentru ultima oară, călătorul care a avut marele nenoroc sau marea fericire de a putea aduna astfel de întâmplări are oare dreptul de a le lăsa necunoscute? În acest domeniu, ceea ce știi cu certitudine te lămurește asupra lucrurilor pe care le bănuiești, iar din toate faptele acestea laolaltă rezultă o convingere pe care ai îndatorirea de a o împărtăși lumii, dacă poți.

Am spus lucrurilor pe nume fără ură personală, dar și fără teamă sau reținere; căci am înfruntat chiar primejdia de a fi plictisitor.

...Trebuie să fi trăit în această pustietate fără tihnă, în această închisoare fără răgaz, ce se numește Rusia, pentru a simți cum se cuvine întreaga libertate de care te bucuri în celelalte țări din Europa, indiferent de forma lor de cârmuire.

...Dacă veți întâlni nemulțumiți în Franța, folosiți metoda mea, și spuneți-le: „Duceți-vă în Rusia." Este o călătorie folositoare oricărui străin; cine va fi văzut cum trebuie această țară va fi mulțumit să poată trăi oriunde în altă parte. Este întotdeauna bine de știut că există o societate în care nici un fel de fericire nu este cu putință fiindcă, printr-o lege a firii, omul nu poate fi fericit fără libertate...

Apendice

Noiembrie, 1842

Anul acesta, întâmplarea mi-a scos în cale doi oameni ce au slujit în armata franceză pe vremea campaniei din 1812, și care au trăit, și unul și celălalt, timp de mai mulți ani în Rusia, după ce căzuseră acolo prizonieri. Unul este francez, în prezent profesor de limba rusă la Paris, pe nume dl Girard, iar cel de-al doilea este un italian, dl Grassini, fratele celebrei cântărețe de operă.

...Aceste două persoane mi-au povestit niște întâmplări ce se confirmă unele pe celelalte, și care îmi par destul de interesante pentru a merita osteneala de a le publica.

Notând, cuvânt cu cuvânt, conversația mea cu dl Grassini, o voi reda textual; nefiind însă la fel de grijuliu cu privire la amănuntele povestite de dl Girard, nu vă pot prezenta decât un rezumat al lor. Cele două povestiri se aseamănă atât de mult, de parcă ar fi copiate una după cealaltă; iar această similitudine nu a făcut decât să-mi întărească încrederea pe care mi-o inspirau persoanele de la care am aflat întâmplările ce le veți citi. Rețineți că acești doi oameni sunt cu desăvârșire străini unul de celălalt, că nu s-au văzut niciodată și că nu se cunosc nici măcar după nume.

Iată mai întâi ceea ce mi-a povestit dl Girard.

A fost făcut prizonier în timpul retragerii și trimis imediat în inima Rusiei, sub comanda unei trupe de cazaci. Sărmanul om făcea parte dintr-un convoi de trei mii de francezi. Cu fiecare nouă zi, frigul se înăsprea și, în ciuda

anotimpului, prizonierii fură duși mai departe de Moscova, fiind apoi împrăștiați în diferite gubernii din interior.

Morți de foame și istoviți, oboseala îi silea adesea să se oprească pe drum; nenumărate lovituri cumplite de ciomege îi năpădeau numaidecât, ținându-le loc de hrană și dându-le puterea de a merge mai departe, până la moarte. Și la fiecare popas, câțiva dintre oamenii aceștia amărâți, sumar îmbrăcați, prost hrăniți, lipsiți de orice ajutor și crunt tratați, rămâneau în zăpadă; odată căzuți, gerul îi lipea de pământ și nu se mai puteau ridica. Până și călăii lor se înspăimântaseră de atâta nenorocire...

Roși de păduchi, mistuiți de fierbințeală și mizerie, ducând după ei peste tot molima, îi îngrozeau pe sătenii puși să-i găzduiască. Mergeau înainte, sub lovituri de ciomege, spre locurile ce le fuseseră destinate drept popas, unde erau primiți tot cu ciomege, fără să li se îngăduie să se apropie de oameni, și nici chiar să intre în case. Unii dintre ei erau într-un asemenea hal de mizerie și de exasperare încât săreau unii la alții, izbindu-se cu pumnii, cu bâtele, cu pietrele pentru a se omorî unii pe alții, ca o ultimă soluție, fiindcă cei care ieșeau vii din încăierare, mâncau picioarele morților!!!... Iată la ce cumplite violențe îi împingea neomenia rușilor pe unii din nefericiții noștri compatrioți.

...Noaptea, în bivuacuri, oamenii care simțeau că li se apropie sfârșitul se ridicau îngroziți, pentru a lupta în picioare împotriva agoniei; surprinși de frig în spasmele morții, rămâneau sprijiniți de ziduri, țepeni și înghețați. Ultimele picături de sudoare le înghețau pe trupurile descărnate; și îi vedeai rămași așa, cu ochii deschiși pe veci, cu trupurile neclintite în poziția în care muriseră de frig. Cadavrele rămâneau acolo până ce erau luate spre a fi arse: glezna se desprindea de picior, mai ușor decât talpa bocancului de pământ. Când se făcea ziuă, camarazii lor se trezeau sub paza unui cerc de statui, postate parcă în jurul taberei ca niște santinele venite de pe lumea cealaltă. Nu există cuvinte pentru a reda groaza acelor zori de zi.

În toate dimineţile, înainte de plecarea coloanei, ruşii ardeau morţii şi, trebuie să spun şi asta, câteodată ardeau muribunzii!...

Iată ce a văzut dl Girard, iată suferinţele din care s-a împărtăşit şi cărora le-a supravieţuit, datorită tinereţii şi zodiei sub care s-a născut.

Faptele acestea, aşa cumplite cum sunt, nu mi se par mai neobişnuite decât o sumedenie de povestiri consemnate de istorici; dar ceea ce mi se pare cu neputinţă de explicat sau de crezut este tăcerea unui francez scăpat din această ţară inumană şi întors pentru totdeauna în ţara lui.

Dl Girard nu a vrut niciodată să publice relatarea celor îndurate, din respect, spunea el, pentru memoria împăratului Alexandru, care l-a reţinut aproape zece ani în Rusia, unde, după ce a învăţat limba ţării, a fost angajat ca profesor de franceză în şcolile imperiale. Şi câte acte samavolnice şi înşelătorii nu a văzut el prin aceste bogate aşezăminte?! Dar nimic nu l-a putut convinge să vorbească şi să facă cunoscute Europei atâtea abuzuri strigătoare la cer!

Înainte de a i se da voie să se reîntoarcă în Franţa, împăratul Alexandru îl întâlni într-o bună zi, în timpul unei vizite pe care o făcea în nu mai ştiu care şcoală din provincie. Şi atunci, adresându-i câteva cuvinte binevoitoare cu privire la dorinţa lui de a pleca din Rusia, dorinţă pe care de multă vreme prizonierul o făcuse cunoscută mai-marilor lui, îi acordă în sfârşit permisiunea, de atâtea ori cerută, de a reveni în Franţa: puse chiar să i se dea şi ceva bani de drum. Dl Girard are o fizionomie blajină care, fără îndoială, a fost pe placul împăratului.

Şi iată cum, la capătul a zece ani, nefericitul, scăpat de moarte ca printr-o minune, văzu sfârşitul captivităţii. Plecă din ţara călăilor şi temnicerilor lui, proslăvindu-i sus şi tare pe ruşi, şi arătându-şi recunoştinţa pentru *ospitalitatea* ce îi fusese dată la ei acasă.

— Şi n-aţi scris nimic? îi spusei, după ce îi ascultasem cu atenţie povestirea.

— Aveam intenția de a spune tot ceea ce știu, îmi răspunse el; dar, nefiind cunoscut, n-aș fi putut găsi nici editori, și nici cititori.

— Adevărul sfârșește prin a-și croi drum singur, continuai.

— Nu-mi place să-l spun împotriva acestei țări, îmi ripostă dl Girard; împăratul a fost atât de bun cu mine!

— Da, îi întorsei eu vorba... dar gândiți-vă că îți vine ușor să te arăți bun în Rusia.

— Când mi s-a dat pașaportul, mi s-a recomandat să fiu discret.

Iată prin urmare ce pot face zece ani de ședere în țara aceasta dintr-un om născut în Franța, un om curajos și loial. Socotiți, pornind de aici, care trebuie să fie sentimentul moral ce se transmite, din generație în generație, printre ruși... În februarie 1842, mă aflam la Milano unde l-am întâlnit pe dl Grassini, care mi-a povestit că în 1812, slujind în armata viceregelui Italiei, fusese făcut prizonier în împrejurimile Smolenskului pe timpul retragerii. Din acel moment, a petrecut doi ani în Rusia. Iată dialogul nostru: îl transcriu cu o exactitate scrupuloasă, întrucât l-am notat chiar în acea zi.

— Trebuie să fi avut multe de pătimit în țara aceasta, îi spusei eu, de pe urma cruzimii locuitorilor și asprimii vremii.

— De pe urma frigului, da, îmi răspunse el; dar nu ar trebui să se spună că rușii sunt lipsiți de omenie.

— Dacă ar fi adevărat, nu văd totuși de ce atâta supărare, dacă s-ar spune așa ceva? De ce să trebuiască să-i lăsăm pe ruși să se laude peste tot cu niște însușiri pe care nu le au?

— Am primit, în interiorul țării, ajutoare neașteptate. Țărănci și doamne din lumea bună ne trimiteau haine să ne păzim de ger, leacuri să ne vindecăm, merinde și rufărie chiar. Multe dintre ele înfruntau molima pe care o purtam în noi, venind să ne îngrijească în bivuacuri, căci mizeria ne umpluse de boli cumplite, pe care le semănam

prin țară, pe unde treceam. Pentru a pătrunde până la locurile noastre de popas însemna să fii mânat nu de o compătimire oarecare, ci să fii însuflețit de un mare curaj, o virtute cu adevărat aleasă: este ceea ce eu numesc omenie.

— Nu merg atât de departe, încât să afirm că nu există nici o excepție de la această mare lipsă de sensibilitate pe care am văzut-o la ruși. Peste tot unde sunt femei, întâlnești și milă; pretutindeni femeile arată, uneori, o milostivire eroică; dar nu e mai puțin adevărat că în Rusia legile, obiceiurile, moravurile și caracterele sunt marcate de cruzime, de pe urma căreia sărmanii noștri prizonieri au avut prea mult de îndurat ca noi să mai putem slăvi acum omenia locuitorilor acestei țări.

— Am suferit la ei, la fel ca alții, și mai mult chiar, căci întors în patrie, am rămas aproape orb de treizeci de ani, am recurs la toate leacurile medicinei pentru a-mi tămădui vederea, pe care am pierdut-o pe jumătate; pentru oricine doarme sub cerul liber, picăturile de rouă din timpul nopților în Rusia, chiar și în anotimpul cald, au un efect vătămător.

— Făceați popasuri?

— Nici nu se putea altfel, în timpul marșurilor militărești la care eram siliți.

— Prin urmare, pe geruri de minus douăzeci până la minus treizeci de grade, stăteați fără adăpost?

— Da, dar nu trebuie învinuiți oamenii de cruzime, ci clima, pentru toate suferințele noastre din timpul acestor popasuri forțate.

— Și pe lângă asprimea naturii, nu veneau și oamenii câteodată cu răutățile lor de prisos?

— E adevărat că am fost martorul unor întâmplări de o ferocitate cum numai la popoarele sălbatice mai întâlnești. Dar marea mea dragoste de viață îmi abătea atenția de la aceste erori, și îmi spuneam: dacă mă las pradă indignării, mă voi expune de două ori; fie mânia mă va sufoca, fie paznicii mă vor omorî pentru a răzbuna onoarea

țării lor. Amorul propriu omenesc este atât de ciudat încât oamenii sunt în stare să ucidă un om doar pentru a dovedi altora că nu sunt inumani.

— Aveți dreptate, într-adevăr... Dar tot ce-mi spuneți nu mă face să-mi schimb părerea despre firea rușilor.

— Eram puși să călătorim în cete: dormeam în afara satelor, în care ne era interzis să intrăm, din cauza molimei ce-o târam după noi. Seara ne întindeam pe pământ, înveliți cu mantalele, între două focuri puternice. Dimineața, înainte de a ne relua marșul, paznicii numărau morții și, în loc să-i îngroape, ceea ce ar fi luat prea mult timp, și ar fi fost prea anevoios, datorită stratului gros și tare de zăpadă și de gheață, îi ardeau; se credea că în acest fel se împiedică răspândirea molimei. Haine și cadavre ardeau la grămadă; și, nici n-o să vă vină să credeți, dar s-a întâmplat de nenumărate ori ca oameni încă în viață să fie aruncați în flăcări! O clipă înviați prin durere, nenorociții își sfârșeau agonia urlând în chinurile rugului!

— Ce grozăvie!

— Câte alte atrocități nu s-au mai săvârșit! În fiecare noapte, frigul ne decima. Când dădeam peste clădiri părăsite la marginea orașelor, intram pentru a ne adăposti. Și ne îngrămădeam prin toate cotloanele. Dar nopțile pe care le petreceam astfel adăpostiți nu erau cu nimic mai puțin grele decât nopțile în bivuac, fiindcă în interiorul clădirii nu puteai face focul, decât în anumite locuri, în vreme ce sub cerul liber, cel puțin, puteam aprinde focul de jur-împrejurul taberei. Astfel, mulți din oamenii noștri mureau de frig prin odăi, neavând cum să se încălzească.

— Dar de ce trebuia să călătoriți iarna!

— Se spunea că am fi răspândit ciuma în împrejurimile Moscovei; am văzut adesea cum soldații ruși luau morții tocmai de la al doilea cat al clădirilor unde ne aciuisem; trăgeau hoiturile de picioare, cu niște frânghii legate în jurul gleznelor; venea și capul mai în urmă, lovindu-se și săltând din treaptă în treaptă, pe toată scara, de sus până la parter. Murind, au scăpat de chinuri, spuneau ceilalți oameni.

— Și credeți că era foarte omenos ce se făcea?

— Vă povestesc ceea ce am văzut, domnule; s-au petrecut fapte și mai grave, căci am văzut și oameni vii sfârșindu-se astfel, lăsând pe treptele însângerate de capetele lor sparte dovezile hidoase ale cruzimii soldaților ruși; trebuie să adaug că, uneori, un ofițer asista la aceste execuții nemiloase: dar dacă se ajunsese să se îngăduie asemenea grozăvii, aceasta se făcea în speranța de a opri molipsirea, grăbind moartea celor atinși de rău. Iată ceea ce am văzut, ceea ce tovarășii mei vedeau zilnic fără să crâcnească, căci mizeria ticăloșește oamenii... Același lucru se va întâmpla mâine și cu mine, mă gândeam; iar această identitate de primejdie îmi punea conștiința la adăpost, înlesnindu-mi nepăsarea.

— După câte se pare, n-ați scăpat încă de ea, de vreme ce ați fost martorul unor asemenea fapte și totuși tăceți de douăzeci și opt de ani.

— Am folosit cei doi ani de captivitate pentru a-mi scrie cu grijă memoriile: umplusem, astfel, două volume cu fapte mai ciudate și mai neobișnuite decât tot ceea ce se tipărise vreodată despre așa ceva. Descriam regimul arbitrar căruia noi îi căzusem victime; cruzimea nobililor răi, ce ne înrăutățea soarta, adăugându-se brutalității oamenilor din popor; înlesnirile și ajutorul ce-l primeam din partea nobililor cumsecade; arătam cum viața prizonierilor și a băștinașilor se află în mâinile hazardului și ale capriciului; în sfârșit, spuneam totul acolo!

— Ei bine!

— Ei bine! mi-am ars povestirea înainte de a trece frontiera rusească, când mi s-a îngăduit să mă întorc în Italia.

— Dar e o crimă!

— M-au scotocit; dacă ar fi dat peste hârtiile acelea și le-ar fi citit, ar fi pus cnutul pe mine și m-ar fi trimis să-mi sfârșesc zilele în Siberia, unde nenorocirea mea ar fi slujit mai bine cauza omenirii, decât o poate face tăcerea mea de aici.

— Nu vă pot ierta această resemnare.

— Nu uitați că mi-a salvat viața și că, murind, nu aș fi făcut bine nimănui.

— Dați-mi voie să vă spun că această inerție, la fel de vinovată ca și aceea a persoanelor care gândesc ca dumneavoastră, face să dăinuie orbirea Europei și a lumii, dând frâu liber asupririi.

— Lucrurile nu s-ar fi schimbat cu nimic, cu toate cărțile și strigătele noastre. Pentru a vă dovedi că nu sunt singurul om care împărtășește această părere, vreau să vă mai povestesc ce a pățit unul din tovarășii mei de suferință, un francez[36]. Într-o seară, tânărul acesta a ajuns bolnav la bivuac; căzut în letargie în timpul nopții, fu târât dimineața la rug, împreună cu alți morți; dar înainte de a-l arunca în flăcări, trebuiau adunate toate cadavrele. Soldații îl puseră deci o clipă pe jos, pentru a se duce să strângă cadavrele împrăștiate prin alte locuri. Îl culcaseră pe spate, îmbrăcat, cu fața spre cer; încă mai respira; auzea chiar tot ce se făcea și se spunea în jurul lui; își recăpătase cunoștința, dar nu putea da nici un semn de viață. O tânără, atrasă de frumusețea trăsăturilor și de expresia înduioșătoare de pe chipul acestui mort, se apropie de bietul nostru camarad; își dă seama că încă mai trăiește, strigă după ajutor, și pune ca străinul pe care l-a înviat să fie luat, îngrijit și vindecat. Ei bine, nici el, reîntors în Franța după mai mulți ani de prizonierat, nu și-a scris povestea.

— Dar dumneavoastră, domnule, un om învățat și independent, de ce n-ați publicat povestirea captivității dumneavoastră? Fapte de acest fel, adeverite cum se cuvine, ar fi interesat lumea întreagă.

— Mă îndoiesc de acest lucru; lumea este alcătuită din oameni atât de ocupați de treburile lor, încât suferințele necunoscuților îi ating prea puțin. De altfel, am familie, o poziție socială, depind de guvernul meu, care are legături

[36] Dl Grassini n-a vrut, nici în ruptul capului, să-mi spună numele acestui prizonier.

bune cu cârmuirea rusească și care n-ar privi cu ochi buni dacă unul din supușii lui publică aici fapte pe care alții se străduiesc să le ascundă, în țara în care se petrec.

— Domnule, sunt convins că vă calomniați guvernul; scuzați-mi vă rog sinceritatea, dar dumneavoastră singur sunteți de blamat în toată această poveste prin excesul dumneavoastră de prudență.

— Se poate; dar niciodată nu voi scrie că rușii sunt lipsiți de omenie.

— Mă consider pe deplin fericit că am stat în Rusia doar câteva luni, căci observ că oamenii cei mai sinceri, spiritele cele mai independente, după ce au petrecut mai mulți ani în această țară ciudată, se cred pe tot restul vieții încă acolo, sau își imaginează că îi paște primejdia de a se întoarce acolo. Și iată cum se explică ignoranța în care am fost lăsați, până acum, în privința a ceea ce se petrece acolo. Adevărata fire a oamenilor, care locuiesc în acest imperiu imens și redutabil este o enigmă pentru majoritatea europenilor. Dacă toți călătorii, din diferite pricini, se înțeleg să păstreze tăcerea, așa cum faceți și dumneavoastră, asupra adevărurilor supărătoare ce se pot spune acestui popor și oamenilor care îl conduc, nu există nici un motiv suficient de temeinic ca Europa să afle vreodată la ce să se aștepte din partea acestei temnițe model. A lăuda binefacerile despotismului, chiar și atunci când nu te ating, constituie o prudență ce mi se pare de-a dreptul criminală. Desigur, există aici un mister inexplicabil; dacă nu l-am pătruns, cel puțin am scăpat de fascinația fricii, ceea ce voi dovedi prin sinceritatea povestirilor mele.

DOSAR

Repere biografice
1790–1857

1790 *18 martie*: se naște, la castelul de la Niderviller, în Lorena, Astolphe Louis Léonor de Custine, fiul lui Armand de Custine și al Delphinei de Sabran. Are un frate cu doi ani mai mare, Gaston.

1792 Misiunea lui Armand de Custine pe lângă ducele de Brunswick, șeful armatelor coaliției. Moare Gaston. Generalul Adam-Philippe de Custine-Sarreck, bunicul său, comandantul armatei Rinului, cucerește Mainz și Frankfurt.

1793 *Iulie*: arestarea generalului.
August: arestarea lui Armand de Custine.
Executarea generalului Custine.

1794 *Ianuarie*: executarea lui Armand de Custine.
Februarie-octombrie: încarcerarea Delphinei de Custine la Sainte-Pélagie, apoi la Carmes. Astolphe rămâne în grija doicii sale, Nanette Malriat.

1795 Înapoierea la Niderviller.

1796 Astolphe trece de la Nanette la preceptorul său, alsacianul Berstoecher. Până în 1802, își petrece iernile la Paris și verile la Niderviller.

1800 Astolphe o vede pentru prima oară pe aceea care va deveni Sophie Gay, o prietenă a mamei sale, corespondenta și prietena lui cea mai fidelă.

1802 Dna de Staël își intitulează *Delphine* celebrul său roman scris în onoarea mamei lui Astolphe. Publicarea lui *René* în *Génie du christianisme*. Vânzarea domeniului de la Niderviller și, curând, cumpărarea celui de la Fervaques, în Normandia. Începutul legăturii dintre Delphine și Chateaubriand.

1804 Instalarea la Fervaques.
Prima comuniune a lui Astolphe.
Vizitele lui Chateaubriand, în august și octombrie.

1806 Nouă vizită a lui Chateaubriand, redactarea *Martirilor*, din care citește serile.
1807 Ultima ședere a lui Chateaubriand la Fervaques.
1808 Începutul legăturii dintre Delphine și doctorul Koreff.
1810 Dizgrația lui Fouché, prieten cu Delphine, ceea ce sfârșește ruptura Delphinei cu Imperiul.
1811 Plecarea Delphinei și a lui Astolphe într-o călătorie de trei ani, în compania lui Koreff și Berstoecher: Basel, Valea Rinului, Elveția.
Accident la cap. Apariția cefaleei. Plecarea în Italia.
1812 Roma, Neapole, Florența.
1813 Geneva; se îmbolnăvește.
1814 Delphine și Astolphe îl urmează la Basel pe contele d'Artois, care îl precede pe Ludovic al XVIII-lea. Astolphe, tentat de diplomație, trebuie să intre în armată cu gradul de maior. Refuză să se căsătorească cu Albertine de Staël.
1815 Astolphe se află la congresul de la Viena, oarecum în slujba lui Talleyrand. Numit locotenent-colonel. Descoperă Germania.
1816 Este prezentat lui Goethe. Se instalează la Frankfurt, unde îl urmează și mama sa, care se împrietenește cu contemporana sa Rahel Varnhagen von Ense, „romantismul în persoană". Evreică convertită, soția unui diplomat prusac liberal, personalitatea ei puternică îl influențează imediat pe Astolphe, care va purta o corespondență neîntreruptă cu ea.
1817 Fervaques, unde administrează domeniul și își reface sănătatea. „De ani de zile, îi scrie el Rahelei, îmi caut talentul fără să-l pot găsi, și totuși simt cu adevărat că există ceva în mine care trebuie să iasă la iveală."
1818 Întoarcerea la Paris. Delphine caută partide posibile. Întâlniri cu Édouard de La Grange, cu șase ani mai mic decât el, un tânăr frumos, intelgent și cultivat, cu care începe o mare prietenie epistolară și exaltată. Proiect de căsătorie cu Claire de Duras; ruptură în ajunul încheierii contractului matrimonial.
1819 Sosit pentru câteva zile la Fervaques, Chateaubriand îi dă încurajări literare convenționale. La Paris, viață de salon; se crede cuprins de pasiune pentru ducesa de Dino, nepoata lui Talleyrand.
1820 Conflict psihologic intens care transpare în scrisorile adresate lui La Grange: „sufletul meu face eforturi pentru a

ieși din prăpastia senzualității", „sunt nefericit din pricina unui rău imposibil de mărturisit, chiar și dumitale". Se gândește să se retragă într-o mânăstire pentru „a ispăși". Lumea bună începe să clevetească. Dna Swetchine este cea dintâi care îi ridică lui La Grange „un colț al vălului".

1821 Căsătorie cu Léontine de Saint-Simon de Courtomer, orfană în vârstă de 18 ani, dintr-o familie veche și bogată din Beauvaisis. Un an de fericire liniștită.

1822 *Iunie*: nașterea lui Enguerrand de Custine.
Iulie-august: escapadă de trei luni în Anglia împreună cu Édouard de Sainte-Barbe, pe care nu se știe exact când l-a cunoscut.

1823 *7 iulie*: moartea Léontinei, la douăzeci și unu de ani, de anghină pectorală.

1824 *28 octombrie*: întâlnirea de la Saint-Denis: Custine este atacat de camarazii unui tunar din gardă, cu care avea o întâlnire amoroasă; este bătut, dezbrăcat de haine și azvârlit fără cunoștință într-un șanț. Gazetele publică diferite versiuni, aventura face să se vorbească despre el, fiind în cele din urmă confirmată de rapoartele poliției. Custine și-a pierdut reputația.

1825 Chateaubriand prezidează un consiliu de familie. Custine se izolează la Fervaques cu mama sa, fiul său și Sainte-Barbe.

1826 *2 ianuarie*: moartea micuțului Enguerrand, de meningită. Mama lui Astolphe nu își revine din această nouă nenorocire.
Olivier, plagiat după doamna de Duras, este publicat anonim de către La Touche.

13 iulie: moartea Delphinei la Bex, în Elveția.

1827 *27 februarie*: moartea bunicii sale din partea mamei, doamna de Boufflers.
Stendhal publică *Armance* fără nume de autor.
Călătorie cu Sainte-Barbe în Italia, unde compune un poem, *La Cenci*.

1828 Pentru a scăpa de Fervaques, pe care vrea să-l vândă, îl urmează pe Sainte-Barbe în Anglia.

1829 Publică, fără nume de autor, *Aloys ou le Religieux du Mont Saint-Bernard* (*Aloys sau Călugărul de la Muntele Saint-Bernard*).
Publică *La Cenci*.
O nouă călătorie în Germania.

1830 Publică *Mémoires et voyages* (*Memorii și călătorii*). Relații destul de strânse cu Stendhal.

1831 Călătorie în Spania.
Vinde Fervaques. Contacte literare mai strânse cu lumea romantică, pe care o judeca până atunci cu asprime.
Béatrix Cenci este acceptată la Comedia Franceză.

1832 Custine retrage *Béatrix Cenci* și o dă teatrului de la Porte-Saint-Martin.
Publică, în *Livre des Cent et un, Amitiés littéraires en 1831* (*Prietenii literare în 1831*).
Se instalează în strada La Rochefoucauld la nr. 6 (nr. 12 după anul 1850), într-o casă cumpărată în 1829.
Achiziționează domeniul Saint-Gradien în pădurea Montmorency.

1833 *21 mai*: prima reprezentație cu *Béatrix Cenci*; eșec după patru spectacole în care investise multe speranțe și bani. De acum înainte, pe drept sau pe nedrept, s-a considerat că Custine mituiește critica. Moartea Rahelei. Prietenia sa pentru Sophie Gay, care are vârsta mamei sale, se întărește și mai mult.

1834 Călătorie în Italia.

1835 Publică *Le Monde comme il est* (*Lumea așa cum este*).
Instalarea, în strada La Rochefoucauld, a contelui Ignace Gurowski, alături de Sainte-Barbe. Intrarea acestui tânăr conte polonez de douăzeci și trei de ani, distins, sărac și frumos, în viața sa îi insuflă lui Astolphe o nouă tinerețe și inaugurează o perioadă sclipitoare și agitată. Proiect de călătorie la Ierusalim. Pleacă la Viena unde, în casa lui Metternich, Custine îl întâlnește adeseori pe Balzac, venit să o întâlnească pentru a doua oară pe doamna Hanska. La Atena, renunță la călătorie de teama ciumei care bântuie în Levant; se întoarce pe mare la Toulon, unde dă peste holeră.

1836–1837 Recepții în strada La Rochefoucauld și la Saint-Gratien.
Călătorii în Anglia și la Marienbad.
Scrie relatarea călătoriei în Spania.

1838 Publică lucrarea *L'Espagne sous Ferdinand VII* (*Spania sub Ferdinand al VII-lea*). Încurajări din partea lui Balzac să continue acest gen literar.

1839 Publică *Ethel*.

Călătorie în Rusia.

1840–1841 Idila lui Gurowski cu infanta Isabela a Spaniei; după ce a sedus-o, o răpește din mânăstirea unde o trimiseseră părinții săi, îi obține mâna în schimbul interdicției de a reveni în Franța. Custine resimte „multă neplăcere" pentru acest lucru.

1842 Retragerea lui Custine în Italia, după căsătoria lui Gurowski și încercări ale sorții. Scrie acolo *Rusia în 1839*.

1843 *13 mai*: publică *Rusia în 1839*. Succes imediat.

1844–1845 Călătorii la Saint-Gingolph, pe malul lacului Léman, la Roma, la Frascati, unde începe un nou roman.

1846 A treia și a patra ediție a *Rusiei în 1839*. Încercări ale sorții care inaugurează o viață mai retrasă.

1848 *Februarie*: asistă fără neplăcere la căderea lui Ludovic-Filip.
1 iulie: moartea lui Chateaubriand.
Septembrie: publică *Romuald ou la Vocation* (*Romuald sau Vocația*), în patru volume, la care lucrase de patru ani.
20 octombrie: Pius al X-lea îl primește pe Custine în audiență privată.
Custine trăiește între Saint-Gratien, Roma și Paris.

1849 *11 mai*: moartea doamnei Récamier: „Îmi pierd cea mai mare, prima mea admirație."
Apar *Mémoires d'outre-tombe* (*Memorii de dincolo de mormânt*).
17 octombrie: moartea lui Chopin.

1850 *18 august*: moartea lui Balzac.

1851 Custine este la Roma când află de lovitura de stat. Metoda îi displace, dar va fi de partea prințului-președinte, apoi de partea Imperiului.

1852 *5 martie*: moartea Sophiei Gay.

1854 A cincea ediție a *Rusiei în 1839*.

1855 *29 iunie*: moare Delphine de Girardin, fina mamei sale.

1857 *25 septembrie*: moare Astolphe de Custine, de criză cardiacă sau apoplexie. După cum și-a dorit, are „înmormântarea cea mai simplă și cea mai discretă cu putință", lângă Fervaques, la Saint-Aubin D'Auquainville. Baudelaire, care îi trimisese lui Custine *Florile răului*, scrie un articol despre Flaubert în care Custine este pomenit alături de Balzac. „Dl de Custine, celebru, într-o lume din ce în ce mai rarefiată", care „dăduse publicului *Romuald sau Vocația*, operă de o neîndemânare sublimă, în care pagini inimi-

tabile te fac în același timp să condamni și să absolvi lungimile și stângăciile", „Dl de Custine este un sub-gen al geniului, un geniu al cărui dandism se ridică până la idealul neglijenței. Această bună-credință de gentilom, această ardoare romanescă, această zeflemisire leală, această absolută și nonșalantă personalitate nu sunt accesibile înțelegerii turmei, iar acest prețios scriitor avea împotriva lui toată neșansa pe care talentul său o merita."

1858 Moștenitorii intentează o acțiune de nulitate împotriva testamentului prin care Custine își lăsa averea lui Sainte-Barbe. Acesta va avea câștig de cauză, dar cu titlu postum.

18 octombrie: moare Édouard de Sainte-Barbe.

Cronologia călătoriei lui Custine

Sfârșitul lui mai: Custine părăsește Parisul împreună cu valetul său italian, Antonio, și Ignace Gurowski.

3 iunie: Ems. Sosirea țareviciului Aleksandr Nikolaevici. Gurowski este prezentat acestuia.

8 iunie: Custine, fără îndoială singur, pleacă la Frankfurt. Ședere de cincisprezece zile. Îl întâlnește probabil pe prințul Piotr Borisovici Kozlovski[1] (prințul K***, a cărui întâlnire este situată de Custine pe *Nicolae I*).

24 iunie: Sosirea lui Kissingen. Sosirea probabilă a țareviciului pe data de 18. Întâlnire cu Aleksandr Ivanovici Turgheniev[1].

28 iunie: Plecarea la Berlin.

3 iulie: Custine se află la Lübeck și Travemünde.

6 iulie: Custine se îmbarcă la Travemünde pe *Nicolae I*, spre Kronstadt.

10 iulie: Debarcarea la Kronstadt.

10 iulie–3 august: Ședere la Sankt-Petersburg. Ceremoniile de la Peterhof cu ocazia căsătoriei marii ducese Maria, sora mai mică a viitorului Alexandru al II-lea, cu ducele Maximilian de Leuchtenberg, fiul lui Eugène de Beauharnais, celebrată la 14 iulie. Întâlnirea cu Nicolae I, împărăteasa și principalele personaje de la curte. Pledoarie zadarnică în favoarea lui Gurowski. La Sankt-Petersburg, îl întâlnește pe prințul P.A. Viazemski[1].

3–6 august: Călătoria la Moscova cu un „feldjaeger", curier imperial.

7–16 august: Ședere la Moscova. Prima impresie despre Kremlin. O oftalmie de trei zile îl imobilizează pe Custine la pat, la doamna Howard. Citește atunci *Istoria* lui Karamzin. Pe

[1] *Cf.* „Informatorii ruși ai lui Custine".

10 august seara, se află la Clubul englez. Pe 11, vizitează Kremlinul „sub îndrumarea domnului***, căruia îi fusesem recomandat" (Ceaadaev[1]?) și un nou dineu la Clubul englez. Serată la Sokolniki, reședință de vară a societății moscovite. Își petrece ultimele zile cu prințul Piotr Alekseievici Golițîn, zis „Petrușa", „craiul Kremlinului", un tânăr moscovit elegant care se amuză să-l păcălească pe Custine. De la Moscova, Custine se duce la mânăstirea Troița, la Zagorsk, unde îl întâlnește din nou pe Aleksandr Turgheniev.

18–20 august: Iaroslavl, unde Custine este primit de guvernatorul Poltoratski, care îl prezintă soției sale, prințesa Sofia Borisovna Golițîna, și cumnatul său, autorul *Eseurilor poetice* în limba franceză — din care Custine citează un vers —, care îl conduce la Mânăstirea Schimbarea la Față.

20–22 august: Călătorie neplăcută la Nijni-Novgorod; Custine se teme să nu fie jefuit la han, înecat în Volga, surprins în fața unui grup de deportați în drum spre Siberia.

22 august–3 septembrie: Nijni-Novgorod, unde îl urmează membrii familiei Golițîn și este primit de către guvernatorul Buturlin și soția sa, născută prințesa Șahovskaia. Guvernatorul îi expune problemele provinciei sale, iar Custine vizitează târgul, călăuzit de un negustor de mătăsuri de la Moscova. Întâlnește în salonul familiei Buturlin persoanele de vază ale orașului, mai mulți francezi și în special pe tânărul duce de Maillé. Proiect de a ajunge până la Kazan, coborând de-a lungul Volgăi. Dar Custine se îmbolnăvește și, după câteva zile petrecute în pat, se întoarce la Moscova prin Vladimir.

6–8 septembrie: Moscova. Demersuri în favoarea lui Louis Pernet, în timp ce la Borodino se desfășoară ceremoniile comemorative ale bătăliei și ale morții generalului Bagration.

12–24 septembrie: A doua ședere la Sankt-Petersburg, despre care Custine furnizează puține detalii. Vizită la ambasadorul Barante, pentru a-i stârni interesul asupra cazului Pernet. Vizitează topitoriile de la Kolpino, la 25 km de capitală, și Academia de pictură rusă.

26 septembrie: Se întoarce prin Prusia Orientală, pentru a evita Polonia, pe care o socotește în parte răspunzătoare de necazurile sale. Sosește la Tilsit. Se va întoarce zăbovind prin Berlin și Ems, unde este datată, pe 22 octombrie, ultima scrisoare.

---

[1] *Cf.* „Informatorii ruși ai lui Custine".

Informatorii ruși ai lui Custine

Multe mistere mai dăinuie încă asupra izvoarelor lui Custine, fără îndoială, mai numeroase decât par. Totuși, lucrările erudiților, în special teza adeseori citată a lui Michel Cadot, permit să se precizeze identitatea rușilor care trebuie să fi avut cea mai mare influență asupra lui, și ale căror idei și cuvinte sunt transmise uneori foarte fidel în scrisorile lui. Iată-i pe cei principali:

— *Prințul Aleksandr Ivanovici Turgheniev*: pare să fi fost principala persoană care l-a introdus în societate. Custine, în povestirea călătoriei sale, trece într-adevăr sub tăcere șederea sa la Kissingen și falsifică astfel data sosirii sale la Berlin, ceea ce dă omisiunii sale un aspect intenționat. Se pare că a vrut să evite să compromită această personalitate pe care o cunoștea fără îndoială de multă vreme, dar a cărei întâlnire la Kissingen, ale cărei conversații și mai ales recomandări îi fuseseră foarte prețioase.

Se întâmplă să fie de asemenea prieten cu un alt personaj reîntâlnit la Kissingen, și care avea să joace în elaborarea cărții rolul de cititor avizat și de consilier permanent, Varnhagen von Ense. Acest diplomat prusac și liberal era pe atunci într-adevăr unul dintre cei mai documentați cunoscători ai lumii ruse. Soția sa Rahel, evreică convertită, ținuse, până la moartea sa în 1833, unul dintre cele mai importante saloane din Berlin, un veritabil focar intelectual al Germaniei romantice (*cf.* lucrarea pe care i-a consacrat-o Hannah Arendt, *Rahel von Ense*, New York, 1974). Custine, care îi cunoscuse la Viena, în 1815, și asupra căruia Rahel a avut o influență amicală, nu încetase niciodată să întrețină cu acest cuplu o corespondență strânsă.

Ne putem imagina lămuririle pe care i le-a adus despre Rusia un om al cărui jurnal, în acea perioadă a anilor 1839–1842, dezvăluie că primea vizita lui Bakunin, a tânărului Ivan Turgheniev și care traducea el însuși pe atunci din Lermontov.

Cât despre A.I. Turgheniev, unchiul viitorului romancier, el era fiul celui de-al doilea director al Universității din Moscova. Născut la Simbirsk, student la Göttingen, își începuse cariera la Ministerul Cultelor. După insurecția decembristă, în care fratele său Nicolae fusese compromis, a fost însărcinat de către împărat să caute în arhivele europene documentele referitoare la Rusia, în special pe acelea care puteau să se dovedească compromițătoare. Așa s-a făcut că din 1827 până la moarte, în 1845, și-a împărțit viața între Rusia și Europa, făcând din Paris, unde cunoștea cea mai aleasă societate, cartierul său general. Celibatar înveterat, plin de o vitalitate generoasă, om cu o vastă cultură și cu idei liberale, A.I. Turgheniev este autorul unei ample corespondențe adresate mai ales fratelui său Nicolae și prietenului său Viazemski, care constituie o mină de informații asupra literaturii ruse a vremii. Turgheniev trecea așadar drept ambasador ocult și intermediar eficace între mediile intelectuale din Franța și din Rusia.

El este acela care l-a însărcinat pe Custine, în 25 iunie 1839, cu o scrisoare pentru Viazemski, care conține această recomandare: „Marchizul de Custine, autorul *Scrisorilor despre Spania*, al lui *Ethel*, al *Ermitului din Elveția*, în care și-a povestit în parte dragostea pentru ducesa de Duras, când lumea dorea să-l căsătorească cu fiica acesteia etc., îți va aduce de aici această scrisoare împreună cu o alta din partea prințesei [soția lui Viazemski], precum și bibelouri din cristal de Boemia. Este un prieten al lui Chateaubriand și al doamnei Récamier, l-ai văzut la ea. Recomandă-l prințului Odoievski din partea mea și din partea lui Varnhagen, care este foarte legat de el. O cunoștea pe soția acestuia, Rahel, purta corespondență cu ea și a scris despre ea un articol în *Revue des Deux Mondes*, care a fost retipărit de Varnhagen. Își scrie impresiile de călătorie. Dacă vine la Moscova, trimite-l la Bulgakov și la Ceaadaev în numele meu și la Sverbeieva în onoarea frumuseții ruse."

Scrisoare importantă, întrucât furnizează numele rușilor care i-au servit, fără îndoială, drept principale legături lui Custine. Prințul Odoievski, scriitor, estet și muzicolog, precum și A.

Bulgakov, directorul Poștelor din Moscova, și Katerina A. Sverbeieva, rudă îndepărtată a lui Ceaadaev care avea un salon la Moscova, par să fi jucat doar un rol secundar. Nu se poate spune același lucru despre Viazemski și despre Ceaadaev (vezi mai jos).

Turgheniev l-a revăzut probabil pe Custine în Rusia, și este foarte sigur că despre el este vorba, pe 17 august, la mânăstirea Troița, într-un pasaj suprimat din această ediție: „Ajunsesem în acest punct cu scrisoarea mea, când un bărbat pe care îl cunoșteam, în vorbele căruia poți avea încredere, plecat de la Moscova la câteva ore după mine, sosește la poșta de la Troița. Știind că trebuia să petrec noaptea în acest loc, a cerut să mă vadă în timp ce i se schimbau caii la poștalion; tocmai mi-a confirmat ceea ce știam: faptul că optzeci de sate au fost recent incendiate în provincia Simbirsk, ca urmare a răscoalei țăranilor. Rușii pun aceste tulburări pe seama intrigilor polonezilor..." Custine relatează o discuție îndelungată și însuflețită, în care interlocutorul său le reproșează polonezilor veșnicele lor comploturi: „Judecați greșit politica noastră, pentru că nu-i cunoașteți nici pe ruși, nici pe polonezi... Refren obișnuit al compatrioților dumneavoastră când îndrăznești să le spui adevăruri neplăcute... — Trebuie totuși să aveți într-adevăr încredere în mine. — În dumneavoastră personal, da; dar când îmi amintesc că sunteți rus, degeaba vă cunosc de zece ani, îmi reproșez imprudența, adică francheța. — Prevăd că veți spune lucruri rele despre noi, când vă veți întoarce acasă..."

Turgheniev nu-și făcea deci deloc iluzii în legătură cu ceea ce avea să fie povestirea lui Custine. Nu se amuza oare în taină de acest lucru, omul acesta complex, rus în inima sa, mai mult sau mai puțin spion prin funcție, ostil totuși guvernării lui Nicolae I și profund occidentalizat? Nu a părut în nici un fel să se formalizeze de scandalul iscat de carte în Rusia, nici de rechizitoriul lui Custine, de care era departe, în fond, de a fi străin.

— *Prințul Piotr Borisovici Kozlovski*: Custine, care nu-l desemnează decât sub inițiala de prințul K***, dă o mare importanță spuselor acestuia despre Nicolae I. Ca și în cazul lui Turgheniev, se pare că Custine a căutat să disimuleze faptul că întâlnirea lor începuse la Frankfurt.

Născut la Moscova în 1783, prințul Kozlovski intrase în 1801 în serviciul arhivelor din Ministerul Afacerilor Externe, unde se împrietenise cu Turgheniev. Atașat apoi la legația rusă pe lângă regele Victor-Emmanuel, pe atunci în exil la Roma, îl cunoscuse pe Chateaubriand și se convertise la catolicism. Prieten cu Joseph de Maistre ca și cu Varnhagen, cariera sa diplomatică europeană l-a pus în legătură cu toate saloanele din Paris, Londra și Berlin. Întors la Petersburg la sfârșitul anului 1835, după un accident care l-a obligat să meargă până la moarte sprijinit într-o cârjă, obez și cu darul vorbirii, cu o conversație renumită, s-a împrietenit cu Pușkin și Viazemski și a obținut succese sclipitoare la curte. Atașat, în fine, pe lângă mareșalul Paskievici, începând cu 1836, a intervenit adesea în favoarea polonezilor.

A murit la Baden-Baden, în anul următor călătoriei lui Custine, în 1840. Astfel se explică de ce Custine a lăsat cuvintele lui, de o libertate compromițătoare, întreaga lor vioiciune critică, adăugându-le poate chiar câte ceva.

— *Prințul Piotr Andreievici Viazemski* (1792–1878): poet și critic cunoscut pentru verva sa satirică, era soțul Verei Fiodorovna, prințesă Gagarin. Crescut la iezuiți, la Moscova, unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Pușkin, fost ofițer în timpul bătăliei de la Borodino, în 1812, fusese funcționar în Polonia până în 1821 — și legase o prietenie deosebită cu Mickiewicz, ale cărui poeme le va traduce — când relațiile sale cu autoritățile din vremea lui Alexandru I s-au deteriorat. Chemat în Rusia și surghiunit la domeniul său de la Ostafievo, n-a datorat decât șansei faptul că nu a fost implicat în procesul decembriștilor, cu care avusese legături foarte strânse. Era așadar un liberal notoriu. Foarte înclinat spre Occident, citește și traduce din Benjamin Constant, Guizot, pe care îl admiră în mod deosebit, Charles Nodier, Béranger.

În vara dinaintea călătoriei lui Custine, Viazemski, autorizat să petreacă un timp în Germania pentru a-și îngriji vederea, profitase de acest lucru pentru a face o scurtă ședere la Paris, unde, în ciuda perfectei sale cunoașteri a limbii, nu venise niciodată. Călăuzit de prietenul său Turgheniev, cu care nu încetase să întrețină o corespondență abundentă, cunoscuse în scurt timp lumea literară despre care își pierduse repede iluziile. Îl întâlnise pe Custine la doamna Récamier, care i se păruse „o bătrânică agreabilă și primitoare". Parisul îl dezamăgise.

În perioada călătoriei lui Custine, Viazemski evolua rapid de la un liberalism de tinerețe spre poziții mai conservatoare și ocupa un post la Ministerul de Finanțe. Este sigur că, pentru Custine, el a fost la Petersburg una dintre cele mai eficace persoane care l-au introdus aici și unul dintre interlocutorii săi cei mai asidui.

— *Piotr Iakovlevici Ceaadaev*: Dacă nu a jucat un rol personal în periplul custinian, celebrul autor al *Scrisorii filozofice** a jucat categoric un rol important în formarea ideilor lui Custine, care, după toate aparențele, cunoștea opera, scrisă în franceză, în 1829, și care circulase pe ascuns înainte de a fi publicată în limba rusă în forma ei definitivă, în 1836.

Scăpat teafăr din decembrism, Ceaadaev trăia retras la Moscova, unde se bucura de un ascendent incontestabil asupra întregii societăți intelectuale și liberale. L-a întâlnit oare Custine? Michel Cadot aduce indicii convingătoare în sprijinul ideii că Ceaadaev ar fi fost ciceronele lui Custine în sâmbăta de 11 august, când acesta vizitează Kremlinul „sub îndrumarea domnului ***, căruia îi fusesem recomandat". În orice caz, era foarte la curent cu ideile sale datorită lui Viazemski și Turgheniev și mai multe pasaje din *Rusia în 1839* arată, dacă nu o identitate de sentimente, cel puțin apropieri strânse, și o comunitate de puncte de vedere asupra nulității geniului specific Rusiei, asupra inconsistenței caracterului național și absenței unei vieți proprii a Rusiei, în epoca adolescenței ei istorice, argumente-cheie din *Scrisoarea filozofică* care revin constant sub pana lui Custine.

— *Cercul celor Șaisprezece*: în *Scrisori către Varnhagen* (Bruxelles, 1879, p. 461), Custine scrie: „Există multe societăți secrete în Rusia, și fără îndoială că cele mai de seamă spirite ale țării sunt afiliate acestora; nu i-am cunoscut pe acești oameni" (27 iulie 1843). În ciuda acestei afirmații, Ch. Quenet, în teza sa despre Ceaadaev și *Scrisoarea filozofică* (Paris, 1931), p. 294, nr. 1, declară că Custine a suferit „influența tinerilor ofițeri rămași sau deveniți liberali sub Nicolae I" și citează în sprijinul acestei idei pasajul din rezumatul călătoriei, unde Custine declară:

---

* E vorba de *Scrisoarea întâi* din volumul cu cele opt scrisori filozofice, publicat în franceză abia în 1966 (*n. t.*).

„Am văzut oameni în Rusia care roșesc simțindu-se asupriți de regimul dur sub care sunt siliți să trăiască fără să îndrăznească să se plângă. Oamenii aceștia nu sunt liberi decât în fața dușmanului; și merg să se războiască în inima Caucazului, pentru a mai scăpa de jugul pe care îl îndură la ei acasă. Tristețea acestei vieți le lasă de timpuriu pe frunți pecetea melancoliei, ce contrastează cu deprinderile lor ostășești și cu nepăsarea vârstei; ridurile tinereții vădesc amărăciuni adânci și îți trezesc o mare milă. Tinerii aceștia au împrumutat de la Orient gravitatea, iar de la închipuirile Nordului — confuzia și visarea: sunt foarte nefericiți și foarte politicoși; nici un locuitor din celelalte țări nu le seamănă" (pp. 260–261).

La rândul său, Michel Cadot discerne în acest fragment un portret al lui Lermontov, întors din Caucaz cu douăzeci de luni mai înainte și care a petrecut tot anul 1839 la Petersburg. Cum pare puțin probabil ca Custine să nu-l fi cunoscut pe poet cel puțin după renume, tăcerea sa s-ar explica, și de astă dată, prin dorința de a nu compromite pe unul dintre principalii participanți ai „Cercului celor Șaisprezece", grupare clandestină constituită exact în septembrie 1839 și despre care, unul dintre membri, Xavier Branicki, avea să lase mai târziu o descriere care ne duce cu gândul la pasajul din Custine (cf. *Les nationalités slaves. Lettres au Révérend Père Gagarin, S. J.*, P. Dentu, 1879, pp. 1–2): „În anul de grație 1839, Sankt-Petersburg avea o societate de tineri care fuseseră supranumiți, din cauza numărului lor, «Cei Șaisprezece». Camaraderia lor se formase fie pe băncile Universității, fie în batalioanele armatei din Caucaz. În fiecare noapte, la ieșirea de la teatru sau de la bal, se întâlneau când la unul, când la altul dintre ei. Acolo, după un supeu frugal, fumându-și trabucele, își povesteau evenimentele zilei, vorbeau despre toate, discutau despre orice, cu o desăvârșită libertate de limbaj; ca și cum cea de-a treia secțiune a Cancelariei imperiale n-ar fi existat, într-atât erau de siguri de discreția lor reciprocă."

Apropierea dintre aceste texte, ca și aceea dintre personalitățile ruse pe care Custine le-a frecventat cel mai mult, confirmă impresia că, în afara contactelor sale cu mediile oficiale de la curte și din guvern, el a fost deosebit de bine informat în legătură cu starea de spirit liberală a foștilor decembriști, cât și cu opoziția anumitor cercuri militare, nobile, funcționărești și chiar țărănești.

Bibliografie

Cele mai bune lucrări generale despre viața și opera lui Custine sunt:

Marquis de Luppe, *Astolphe de Custine*, Ed. du Rocher, Monaco, 1957 (Bibliografie scrupuloasă)

Pierre de Lacretelle, *Marquis de Custine, Souvenirs et portraits*, Ed. du Rocher, Monaco, 1957 (Prezentare, plină de sensibilitate, a unui Custine proustian)

Yves Florenne, *Custine — Présentation et choix de textes*, Mercure de France, „Les plus belles pages", 1963 (Interesant portret psihologic).

În legătură cu *Rusia în 1839*, cele două lucrări esențiale sunt:

Michel Cadot, *La Russie dans la vie intellectuelle française (1839–1850)*, Fayard, „Histoire sans frontières", 1967, liv. III.

George F. Kennan, *The Marquis de Custine and His „Russia in 1839"*, Princeton University Press, 1971.

Cuprins

Prefață 5
Notă asupra ediției franceze 27

SCRISORI DIN RUSIA

Cuvânt înainte 29
Ems, 5 iunie 1839 33
Travemünde, 4 iulie 1839 35
8 iulie 1839, la bordul lui *Nicolae I* 37
Petersburg, 10 iulie 1839 57
Petersburg, 11 iulie, seara 69
Petersburg, 12 iulie 1839, dimineața 81
Petersburg, în aceeași zi, 12 iulie 1839, seara 94
14 iulie 1839 103
15 iulie 119
Petersburg, 19 iulie 1839 129
Petersburg, 21 iulie 1839 134
Petersburg, 22 iulie 1839 145
Peterhof, 23 iulie 1839 155
Petersburg, 29 iulie 1839 170
30 iulie 1839 191
Petersburg, 1 august 1839 194
Petersburg, 2 august 1839 202
Petersburg, 2 august 1839, la miezul nopții 222
Petersburg, 3 august 1839 228
Pomerania, 3 august 1839 238
Klin, 6 august 1839 242

Moscova, 7 august 1839 249
Moscova, 8 august 1839 259
Moscova, 11 august 1839 267
Moscova, 11 august 1839, seara 292
Moscova, 12 august 1839 304
Tilsit, 26 septembrie 1839 315
Băile de la Ems, 22 octombrie 1839 316
Rezumatul călătoriei 318
Apendice, noiembrie 1842 338

Dosar

Repere biografice (1790–1857) 349
Cronologia călătoriei lui Custine 355
Informatorii ruși ai lui Custine 357
Bibliografie 363

Democrația în America a lui Tocqueville și *Rusia în 1839* a lui Custine, observă Pierre Nora în prefața acestui volum, sunt două cărți care marchează un moment important: după apariția lor, nu se va mai vorbi nici despre America, nici despre Rusia ca înainte. Prin exemplul american, Tocqueville a surprins mișcarea fundamentală a tuturor societăților moderne. Prin autocrația rusă, Custine a caracterizat toate formele de dictatură bolșevică.

Cartea marchizului a fost un adevărat bestseller al secolului XIX. „Cea mai inteligentă carte despre Rusia scrisă vreodată de un străin", s-a spus despre ea în Rusia, unde a fost de altfel interzisă și până la Revoluția din 1917, și sub comuniști, fără să înceteze să circule clandestin. În Occident, Custine a fost reînviat de războiul rece. În Europa de Est, am putea continua, a devenit publicabil abia după căderea comunismului.

Rusia în 1839 nu poate fi citită, de fapt, decât cu ochii de astăzi, scrie mai departe Pierre Nora. Marchizul pare să fi anticipat cu un secol critica totalitarismului comunist, spunând tot ori aproape tot înainte de Suvarin, de Trotki, de Koestler în *Întuneric la amiază* sau de disidenții sovietici.

ISBN 978-973-50-1428-5